

UDK 81+82

ISSN 1512-9357

PISMO
Journal for Linguistics and Literary Studies
Zeitschrift für Sprach- und Literaturwissenschaft

XVII

Published by
Herausgegeben von:

BOSNIAN PHILOLOGICAL SOCIETY
BOSNISCHE PHILOLOGISCHE GESELLSCHAFT

SARAJEVO, 2019

UDK 81+82

ISSN 1512-9357

PISMO
Časopis za jezik i književnost

GODIŠTE 17

SARAJEVO, 2019.

Izdavač:
Bosansko filološko društvo,
F. Račkog 1, Sarajevo
www.bfd.ba

Savjet:
Esad Duraković (Sarajevo), Dževad Karahasan (Graz – Sarajevo),
Svein Mønnesland (Oslo), Ivo Pranjković (Zagreb), Angela Richter (Halle)

Redakcija:
Munir Drkić, Adnan Kadrić, Sanjin Kodrić, Ksenija Kondali,
Munir Mujić, Ismail Palić i Vahidin Preljević

Glavni urednik:
Munir Mujić

Urednik za lingvistiku:
Munir Drkić

Urednik za književnost:
Vahidin Preljević

Sekretar Redakcije:
Azra Hodžić-Čavkić

Časopis izlazi jedanput godišnje.
Prvi broj objavljen 2003. godine.

Časopis je indeksiran u bibliografskim bazama MLA, EBSCO i CEEOL.
U elektronskome obliku časopis je dostupan na internetskoj stranici izdavača:
www.bfd.ba

Sadržaj

I. RASPRAVE I ČLANCI

JEZIK

Nikolina Palašić	
Pragmalinguistic Approach to <i>Negation Raising</i>	9
Aleksandar D. Stefanović	
Neologizmi kao nazivi pojedinih profesija u francuskom jeziku – rodne različitosti	28
Azra Hodžić-Čavkić	
Metaftonimski pristup <i>jeziku</i> u idiomskim skupinama	43
Samira Osmanbegović-Bakšić, Ida Peco	
O repeticijama i njihovim prijevodnim ekvivalentima u romanima <i>Yaprak dökümü (Kad opada lišće)</i> i <i>Derviš i smrt (Derviš ve ölüm)</i>	56

KNJIŽEVNOST

Ksenija Kondalić	
Empire and the Great War: Rethinking Irish Identity in Sebastian Barry's <i>A Long Long Way</i>	75
Namir Karahalilović	
O "islamskom misticizmu" i "islamskoj mističkoj književnosti": pitanje nominacije	92
Anja Orozović	
Das Elsass-Bild in der <i>Aufbruch-Lyrik</i> Ernst Stadlers.....	120
Mirza Mejdanija	
<i>Laž i obmana</i> Else Morante kao freska sicilijanskog društva između stvarnosti i bajke	149
Mirela Boloban	
Sudbina i mit o povratku u <i>Mjesecu i kriješovima</i>	165
Nenad Rizvanović	
Pojam parateksta i analiza nakladničkog parateksta na primjeru nakladničkih biblioteka	178

Sadržaj

ESEJ

Esad Duraković

Poetika prostora: Minareti i zvonici kao semiotički stilemi..... 193

II. OSVRTI I PRIKAZI

Halid Bulić

Priručnik za studente lingvistike..... 203

Halid Bulić

Knjiga o SMS porukama i njihovu utjecaju na jezik..... 208

Amela Ćurković

Vladimir Karabalić. 2018. *Deutsche Fachsprachen. Ein Lehrbuch.*

Osijek: Sveučilište J.J. Strossmayera, 172 Seiten 218

Merisa Šehić-Džido

Juliane House, *Translation – the basics*, Routledge, New York, 2018.... 225

Mirela Omerović

Međusobni utjecaji gramatike, semantike i pragmatike..... 231

Azra Hodžić-Čavkić

Pragmatika 242

Azra Hodžić-Čavkić

Teorija i metode lingvokulturološkog proučavanja 248

Ismail Palić

Bilješka o RS-u u bosanskoj pravopisu..... 255

IN MEMORIAM

Amir Ljubović (1945–2019) 261

Podaci o autorima 265

Upute autorima 267

Guidelines for Authors..... 269

Hinweise für Autoren..... 271

I. RASPRAVE I ČLANCI

JEZIK

Nikolina PALAŠIĆ

PRAGMALINGUISTIC APPROACH TO *NEGATION RAISING*

KEY WORDS: *negation raising, meaning, inference, pragmatic approach, implicature*

Negation is one of the complex and generally insufficiently described language phenomena and it certainly deserves more attempts at analysis and description. In this paper we focus on the phenomenon of so-called *negation raising* in Croatian and we will try to describe the types of sentences (or more precisely, utterances) in which it is possible. In addition, we will try to approach the negation raising (also) from the pragmalinguistic perspective, and we will focus on the type of conclusions that are formed on the basis of the utterances in which this phenomenon is possible and try to determine whether the phenomenon is linked to the type of the speech act and/or some other pragmalinguistic phenomena.

A SHORT OVERVIEW OF THE PHENOMENON

Although negation raising is usually considered to be a phenomenon that was put forward by the generative approach to language (standard transformational grammar and generative semantics), i.e. it is interpreted as a recent phenomenon, it was identified (although not under that name) much earlier (Horn 1978: 129 claims: even a thousand years ago). The scope of this paper will not cover such a large time span. Instead, we will begin at the beginning of the twentieth century, more precisely in 1917, when Otto Jespersen published his study on negation in English and other languages. In this study, starting from Latin, he speaks of the so-called *anticipating negation* and states the following

“As ‘accusative with an infinitive’ may be considered as a kind of dependent clause, the mention of Lat. *nego Gaium venisse* = ‘I say that Gaius has not come’ naturally leads us to the strong tendency found in many languages to attract to

the main verb a negative which should logically belong to the dependent nexus. In many cases *I don't think he has come* and similar sentences really mean ‘I think he has not come’’ (Jespersen, 1917, published in: 1960: 28).

As we can observe, Jespersen’s example involves transfer of negation from the subordinate into the matrix clause, i.e. the verb of the matrix clause is being negated. After him, Fillmore (1963: 208-213) was the first to establish the existence of a rule for the *transposition of the particle “not”*. He established that under certain circumstances, i.e. after verbs such as *want* or *think*, the negation can be transferred from the subordinate clause to the “matrix verb”.

Thus, according to these examples, the simplest way to define negation raising would be as a phenomenon whereby negation is transferred from the subordinate clause and placed in front of the verb of the matrix clause, with no change of meaning.¹ Since the meaning of the two clauses is not changed, the direction of transfer can also be reversed. Such a definition implies that negation raising involves inter-clausal transfer of negation. However, analogous examples of transfer of negation can also be found within a single simple sentence when the negation is transferred from the adjective to the verb (*Ona je nesretna* ('She is unhappy') vs. *Ona nije sretna* ('She is not happy')). In such examples the difference in the scope of negation is perhaps more pronounced compared to the examples of inter-clausal transfer of negation, of which more will be said at a later point.

Before we look at the existence, that is, non-existence of a difference in meaning between such sentences, let us take a look at the syntactic structures that permit such a transfer of negation and whether such a transfer is conditioned only by the syntactic structure or whether certain semantic factors play a role in this.

Let us take two structurally equivalent sentences, e.g.:

- a) Ana je mislila da je Ivan ne vara. ('Ana thought that Ivan was not cheating on her.')
(inference: Ivan is maybe cheating on Ana, but maybe not)
- b) Ana je zaboravila da nije ugasila svijeću. ('Ana forgot that she had not put out the candle.')
(inference: Ana did not put out the candle)

1 Whether the meaning does truly remain unchanged or whether something does change (negation is being amplified, i.e. downtoned, depending on the perspective), will be discussed from the pragmalinguistic perspective in the remainder of the paper.

In the next step we will move the negation from the subordinate clause and negate the verb in the matrix clause.

- a') Ana nije mislila da je Ivan vara. ('Ana did not think that Ivan was cheating on her.')
(inference: Ivan is maybe cheating on Ana, but maybe not).
- b') Ana nije zaboravila da je ugasila svijeću. ('Ana did not forget that she had put out the candle.')
(inference: Ana put out the candle.)

We can observe that in the example a') there was no change of meaning (more precisely: no change of inference that can be drawn from such an utterance), which indicates that in the example a) classic negation raising is possible. However, the meaning of the example b') is drastically different from that of the example b), on the basis of which we can conclude that negation raising is not possible. Since examples a) and b) are structurally the same it is obvious that the prerequisite for the transfer of negation should (also) be sought elsewhere. In addition to not allowing classic negation raising, sentences such as b), unlike the sentences that allow this phenomenon, also stop making sense when we add certain clauses of consequence to them, which is also one of the indicators that the semantic component is (also) of great importance when we are attempting to determine the criteria for the transfer of negation.

For example:

- a'') Ana je mislila da je Ivan ne vara, pa se iznenadila kada ga je zatekla s drugom ženom. ('Ana thought that Ivan was not cheating on her, and she was surprised when she found him with another woman.')
- b'') Ana je zaboravila da nije ugasila svijeću, pa se iznenadila kad je ugledala vatrogasna kola. ('Ana had forgotten that she had not put out the candle, and she was surprised when she saw the fire engine.')
- a''') Ana nije mislila da je Ivan vara, pa se iznenadila kada ga je zatekla s drugom ženom. ('Ana did not think that Ivan was cheating on her, and she was surprised when she found him with another woman.')
- b''') *Ana nije zaboravila da je ugasila svijeću, pa se iznenadila kad je ugledala vatrogasna kola. ('Ana did not forget that she had put out the candle, and she was surprised when she saw the fire engine.')

As we can see, expansion of such syntactic structures that allow negation raising with the same content is possible, i.e. it results in propositions (a'') and (a''') that make sense, while structures that do not allow negation raising cannot be expanded with the same content, that is, the sentence in which

negation has been transferred to the main clause stops making sense when we add to it the same content that we added to the original sentence.

CRITERIA FOR NEGATION RAISING

From the examples cited above, it is obvious that negation raising is, on the one hand, linked to certain syntactic structures, and on the other, to certain semantic properties, more specifically, to certain verbs. The examples above demonstrate that the verb *misliti* ('to think') is one of such verbs that allow negation raising, while the verb *zaboraviti* ('to forget') is not such a verb. On the basis of the examples above, we can say that those verbs in object clauses in case of which the transfer of negation from the subordinate to the matrix clause does not change the requirements of veracity allow for negation raising.

Let us now take a look at what happens to the negation in different syntactic structures. Let us take a look at clauses of cause:

- 1a) Nije došao jer je padala kiša. ('He did not come because it was raining.')
- 1b) Došao je jer nije padala kiša. ('He came because it was not raining.')

or clauses of time:

- 2a) Doći će kada ne bude lijepo vrijeme. ('He will come when the weather is not nice.')
- 2b) Neće doći kada bude lijepo vrijeme. ('He will not come when the weather is nice.')

or conditional clauses:

- 3a) Past ćeš na ispit učio. ('You will fail the exam if you do not study.')
- 3b) Nećeš pasti na ispit učio. ('You will not fail the exam if you study.')

As we can observe, in the above listed examples negation cannot be raised because that would change the veracity requirements, that is, it would change the meaning of the sentences (the inferred sense in example 1a) is that it is raining and nobody has come, while in 1b) it is not raining and somebody has come; in 2a) the inference is that the weather will not be nice and nobody will come, and in 2b) the weather will be nice and nobody will come; in 3a) the

inference is that somebody will not study and will thus fail the exam, while in 3b) somebody will study and will not fail the exam).

At the very beginning, we ascertained that the verb *misliti* is one of the verbs that allow negation raising. We can carry out a test with the sentence types listed above and include the verb *misliti* in them and then see if the semantic and not the structural criterion is what such transfer of negation is dependent on.

1a') Nije mislio jer je imao puno posla. ('He was not thinking because he was very busy.')

1b') Mislio je jer nije imao puno posla. ('He was thinking because he was not very busy.')

2a') Mislit će kada ne bude lijepo vrijeme. ('He will be thinking when the weather is not nice.')

2b') Neće misliti kada bude lijepo vrijeme. ('He will not be thinking when the weather is nice.')

3a') Mislit će ako ne bude imao previše posla. ('He will be thinking if he is not too busy.')

3b') Neće misliti ako bude imao previše posla. ('He will not be thinking if he is too busy.')

As we can observe, a verb which normally allows for negation raising in object clauses does not allow for it in these types of clauses.

However, the situation is somewhat different with subject clauses²:

4a) Lijepo je ne zavidjeti drugima na uspjehu. ('It is nice not to envy others' success.')

4b) Nije lijepo zavidjeti drugima na uspjehu. ('It is not nice to envy others' success.')

2 Miloš Kovačević (2004: 2017) points out that Mosković (1996) was the first to demonstrate that object clauses that contain certain verbs allow for negation raising in Serbian, and then he (2003) ascertained that negation raising is also possible in subject clauses in Serbian. Furthermore, he states that "these are the only two types of syntactic structures for which the contemporary Serbian and/or Serbo-Croatian literature has ascertained that they allow transferred negation".

- 5a) Poželjno je ne iskazivati netrpeljivost prema starijima. ('It is desirable not to express intolerance towards the elderly.')
- 5b) Nepoželjno je iskazivati netrpeljivost prema starijima. ('It is not desirable to express intolerance towards the elderly.')

It becomes obvious that in addition to object clauses, subject clauses also allow for negation raising, and that in the case of such clauses there is no change in the inferred sense. Thus, the inference in 4a) and 4b) is that one should not envy others' success, and in 5a) and 5b) that one should not be intolerant towards the elderly.

However, as we have already observed with the object clauses, it is not always possible to transfer negation, because the phenomenon also depends on the semantics of the verb.

For example, if we take the sentence *Zna se tko nije došao* ('It is known who has not come.') and transfer the negation in the way we have done in the previous examples, we will get the following sentence: *Ne zna se tko je došao* ('It is not known who has come.'). We can see that in this case the inference has changed (the original sentence states that we know who is not present, while the derived one states that we do not know who is present), i.e. we can see that the veracity requirements have changed. Examples of the type *Dobro je da nisi došao* ('It is good that you did not come') (= *Nije dobro da si došao* ('It is not good that you have come.')) are similar. The crucial prerequisite for negation raising in subject clauses is that the subordinate clause contains an infinitive structure, e.g. *Humano je ne odmagati ljudima u nevolji* ('It is humane not to hinder people in trouble.') (*Nehumano je odmagati ljudima u nevolji* ('It is inhumane to hinder people in trouble.')). (comp. Kovačević 2004: 2017).

Therefore, while the criterion for negation raising in the case of object clauses is primarily semantic (only certain verbs allow for such transfer of negation), in the case of subject clauses the criterion is primarily structural (the subordinate clause must contain an infinitive structure). However, there are exceptions such as:

- 6a) Vjerojatno je da neće sve biti u redu. ('It is likely that everything will not be all right.')
- 6b) Nije vjerojatno da će sve biti u redu. ('It is not likely that everything will be all right.')
- 6c) Moguće je da neće sve biti u redu. ('It is possible that not everything will be all right.')

6d) Nije moguće da će sve biti u redu. ('It is not possible that everything will be all right.')

While in the examples 6a), 6b) and 6c) the inferred meaning is that maybe not everything will be all right, the meaning of 6d) is that it is certain that everything will not be all right.

When we talk about object clauses in which negation raising is possible, the situation is quite complex, because it is hard to establish a concrete semantic frame to which verbs that allow for this phenomenon belong. In the introductory part we looked at the example of *misliti* ('to think'), and this has led to the idea that we should test some other verbs that denote similar mental processes (certain processes of thinking, intention and evaluation) and see if they also allow for negation raising. We will look at the following verbs: *vjerovati* ('to believe'), *smatrati* ('to consider, to believe'), *namjeravati* ('to intend'), *prepostaviti* ('to assume'), *računati* ('to count' in the 'to evaluate' sense).

- 7) Vjerujem da sutra nećeš doći/Ne vjerujem da ćeš sutra doći ('I believe that you will not come tomorrow/ I do not believe that you will come tomorrow') (= maybe you will not come tomorrow, maybe you will).
- 8) Smatram da se nije bojao/Ne smatram da se bojao ('I believe that he was not afraid/ I do not believe that he was afraid') (= maybe he was not afraid, but maybe he was).
- 9) Namjeravam ne doći na sastanak/Ne namjeravam doći na sastanak ('I intend not to come to the meeting/ I do not intend to come to the meeting') (= I will probably not come to the meeting).
- 10) Prepostavljam da me ne voliš/Ne prepostavljam da me voliš ('I assume that you do not love me/ I do not assume that you love me') (= maybe you do not love me, maybe you do).
- 11) Računam s tim da mi nećeš posuditi novac/Ne računam s tim da ćeš mi posuditi novac ('I am counting with the fact that you will not lend me the money/I am not counting with the fact that you will lend me the money') (= you will probably not lend me the money).

All of these verbs, as demonstrated by the examples, allow for negation raising.

In addition to these verbs, the potential for negation raising in Croatian can also be observed in some other verbs and verb phrases, that, to a great extent, match the five verb classes that Horn has identified for English (1978):

- a) [OPINION] think, believe, expect, suppose, imagine, reckon
- b) [PERCEPTION] seem, appear, look like, sound like, feel like
- c) [PROBABILITY] be probable, be likely, figure to
- d) [INTENTION/VOLITION] want, intend, choose, plan
- e) [JUDGMENT/OBLIGATION] be supposed, ought, should, be desirable, advise.

This list of verbs and verbal phrases is (probably) not final, but the intention of this paper is not to provide a list of all the verbs that allow for negation raising, but to determine the circumstances that make this phenomenon possible and to try and describe it from the pragmalinguistic perspective.

FROM A SYNTACTICO-SEMANTIC TOWARDS A PRAGMALINGUISTIC APPROACH

After Fillmore's repeated pointing out of the phenomenon of the transfer of negation, various authors have dealt with this topic to a greater or a lesser extent (R. Lakoff 1969, Lindholm 1969, Horn 1978, Palmer³ 1995).

The syntactic approach to negation raising advocated by the mentioned authors is in part based on the interpretation of the existence of elements of negative polarity in the dependant clause, where this is not under direct governance of the negation element. Elements of negative polarity assume some form of negation in the clause, and in English these include lexemes such as *any*, *anyone*, *at all*, etc.

In Croatian, such lexemes (*itko* 'anybody', *ijedan* 'any one', *uopće* 'at all') are also in some way linked to the negation in a declarative sentence (in interrogative and conditional sentences they can appear without a negation element). What we have in mind here is not sentential negation, but negation as a general phenomenon, and we can therefore say that the syntactic rules that the mentioned authors speak of are also (to a certain extent) valid for Croatian, with an important difference – in Croatian double negation is allowed (e.g.

3 Research carried out by Palmer certainly deserves to be singled out. It was carried out on twenty-four languages and it represents an attempt to determine universals of negation. Palmer concluded that there is no language with an ideal system of negation in which the scope of negation would be expressed in a linear order. The system of negation that he described actually represents strategies involved in the positioning of the negation, and he discovered five deviations from these strategies in the languages that he had studied. One of these deviations was negation raising. (1995: 461).

Nisam video nikoga ‘I did not see nobody’)⁴. This can be demonstrated on the following examples:

- 11a) Mislim da nisam video nikoga na ulici. (‘I think that I did not see nobody in the street.’)
- 11b) Ne mislim da sam video ikoga na ulici. (‘I do not think that I saw anyone in the street.’)
- 11c) Nisam video nikoga na ulici. (‘I did not see nobody in the street.’)
- 11d) *Video sam nikoga na ulici./*Nisam video ikoga na ulici. (“*I saw no one in the street. / *I did not see anyone in the street.”)

What is impossible in example 11d) is possible in example 11b). Therefore, “nobody” legitimately loses the negation element⁵, and there is no negation in the dependant clause.

Such a syntactic rule applied to the Croatian language could be worded in the following way: in a sentence which has negation raising the element of negative polarity loses the negation part, but the sentence is still grammatical (for example, sentences such as **Mislim da sam video ikoga na ulici* (“*I think I saw anybody in the street.”) and even such as **Mislim da sam video nikoga na ulici* (“*I think I saw nobody in the street”) are ungrammatical, which shows that such elements even in Croatian have to be (in some way) under the direct governance of the negation element, except in those cases where negation raising is possible⁶. The difference between Croatian and English also lies in

4 Pranjković (2016: 134) terms words such as *itko* (‘anyone’), *išta* (‘anything’), *ikakav* (‘any’) etc. elements of existential polarity (unlike the elements of negative polarity (*nitko* (‘nobody’), *ništa* (‘nothing’), *nikakav* (‘none’))) since their use is motivated by non-negational environments. In addition to this, he claims that such elements can only appear in “structures that are hypothetical in their nature” (*ibid.*, 129).

5 Here we use the term “negation element” because there are different interpretations of the etymology of such expressions. It is not clear whether in Croatian they consist of a negative indefinite pronoun, of the prefix *ni-* and the personal pronoun *who*, or of a negative element *n-* and the indefinite pronoun *itko* ‘anybody’. For example, Progovac (1994) believes that they consist of three elements (n+i+tko), while some other authors, such as Harves (1998) believe that the syntactic unit *ni-* cannot be further decomposed (for more on this, see: Zovko Dinković 2013: 220–229). In the *Gramatika hrvatskoga jezika* (‘Grammar of the Croatian language’) we can also find the opinion that the negative element in negative indefinite pronouns is the prefix *ni-* (Silić–Pranjković, 2005: 127).

6 Just like in English, in Croatian the elements of negative polarity, such as the pronoun *itko* (‘anybody’), exhibit a strong tendency of appearing in complex negative, interrogative and conditional (*Ne vjerujem da je itko došao* (‘I do not believe that anybody has come.’), *Ako*

the fact that the sentence 11a) in English, precisely because it does not allow double negation, would be *I think I didn't see anyone* (**Muslim da nisam vidio ikoga*), which suggests that full equivalence between Croatian and English with respect to negative polarity does not exist. However, in those examples that are comparable, we can observe that in both languages the syntactic structures that allow for negation raising and contain an element of negative polarity extend the scope of negation from the matrix to the subordinate clause.

In addition to the existence of elements of negative polarity, some authors, such as Lakoff, also explain the syntactic approach to this phenomenon by dual readings. In this context they speak of *transporting the negation* and claim that sentences such as 12 can be interpreted in two different ways (12a and 12b):

- 12) Ne mislim da ču sutra ići na posao. ('I do not think that I will go to work tomorrow.')
 - 12a) Nije slučaj da ja mislim da ču sutra ići na posao. ('It is not the case that I think that I will go to work tomorrow.')
 - 12b) Mislim da sutra neću ići na posao. ('I think I will not go to work tomorrow.')

that is, if we change the order of the transfer of negation:

- 13) Mislim da sutra neću ići na posao. ('I think I will not go to work tomorrow.')
 - 13a) Jest slučaj da ja mislim da sutra neću ići na posao. ('It is the case that I think that I will not go to work tomorrow.')
 - 13b) Ne mislim da ču sutra ići na posao. ('I do not think that I will go to work tomorrow.')

itko dođe, bit će dobro ('If anyone comes, it will be good.'), *Je li itko došao?* ('Has anyone come?'), but also in some object clauses (*Sumnjam da će itko doći* ('I doubt that anyone will come')). There is no context in which this pronoun in Croatian could appear in a simple affirmative sentence (**Neka itko otvori prozor* (*'Let anybody open the window.'), *Itko je došao* ('Anybody has come.'), etc.) Silić and Pranjković (2005: 133) believe that such pronouns (*itko* ('anybody'), *išta* ('anything'), *ičiji* ('anyone's'), *ikoji* ('any'), *ikakav* ('any'), *ikolik* ('of any size/quantity, etc.') and *ijedan* ('any one')) are used in interrogative, conditional, and declarative affirmative sentences. However, they do not talk about their use in negative structures (e.g.: *Ne mislim da sam video ičije dijete* ('I do not think that I have seen anyone's child')). On the basis of this we might conclude that they do not believe that in such cases the scope of negation which is expressed in the matrix clause extends to the subordinate clause.

There are also different explanations. For example, Bartsch (1973: 3) claims that there is no ambiguity if we view sentences of the type 1) *A does not believe that p* from a semantic perspective. In such a case they have only one meaning which is contradictory: if A believes anything at all and his system of beliefs is consistent, then the sentence 1) is true if the sentence 2) *A believes that not p* is also true. According to her, such sentences are ambiguous from the pragmatic, and not from the semantic perspective.

Horn (1989: 309) also offers a pragmatic view of negation raising. He discards the idea that negation raising is a lexical trait possessed by certain predicates and claims that this phenomenon is an example “of a fundamental grammatical, semantic and pragmatic phenomenon manifested across distinct, but systematically related, classes of predicates in generally and typologically diverse languages”. Horn explained negation raising within the framework of this neo-Gricean approach to the conversation principle and the implicatures that are created on the basis of this principle, and his approach has become known as reductionist, that is, he has reduced Grice’s four maxims to two principles (Q- and R-)⁷.

Implicatures created on the basis of these two principles have quite different distributions. Thus, Q-implicatures appear in contexts in which we can assume that the speaker did not make any strong claim simply because it is not true (e.g. the statement *Ušao je u neku kuću* ‘He entered some house’ Q-implies that he did not enter his own house). R-implicatures appear in case of statements that are influenced by certain social or cultural factors, that is, they are motivated by the principle of politeness – if it is impolite to present a strong claim (which is true), the speaker presents a weaker claim, and this suggests to the interlocutor that the speaker meant more than he has actually said. As a

7 By its definition, the R-principle creates implicatures which set the lower boundary, that is, on the basis of the R-principle we can conclude that the speaker meant more than what he has said. To compare, if the speaker says *p*, according to the Q-principle we will conclude that he has said “in the best case/ maximum *p*”, while according to the R-principle we will conclude that he has said “more than *p*”. If we take the following sentence: *He was capable of fixing the fence*, according to the R-principle we will conclude that he has fixed the fence, while according to the Q-principle we will not be able to draw such a conclusion because the implicature represents the upper boundary – we will have to conclude that even though he was capable of fixing the fence, he has not fixed it. On the basis of this we can say that implicatures derived from the Q-principle do not strengthen the claim from which they were derived, while R-implicatures do (for more on this see: Horn 1984).

result, euphemistic expressions and indirect speech acts are prime examples of utterances that activate R-implicatures⁸.

Horn (1989: 347) lists the following examples:

- 1) I don't think they'll hire you until you shave off your beard/ I think they won't hire you until you shave off your beard.
- 1a) I don't guess they'll hire you until you shave off your beard/ I guess they won't hire you until you shave off your beard.
- 1b) I don't hope that they'll hire you until you shave off your beard/*I hope they won't hire you until you shave off your beard.

Horn believes that the meaning of the original claim (1) and of that under (1a) (*They will not hire you until you shave off your beard*) is not the result of any semantic trait, but of the fact that it is common (conventional) to assume that (1) and (1a) precisely imply this meaning. Since there is no such usage convention for (1b), such a meaning cannot be ascribed to it. In other words, (1) and (1a) allow for negation raising, while (1b) does not.

However, implicatures of this type also appear in other domains of natural languages, and Horn explains their role in negation raising. Here he invokes the famous Aristotelian logical square, which shows the relations between propositions, and with respect to negation he claims the following (1989: 330):

- a) Contrary negation tends to be maximized in natural language.
- b) Subcontrary negation tends to be minimized in natural language.

Here we would like to remind that contrariness is a relation between two propositions where both propositions cannot be true at the same time (e.g. *All Italians have dark hair* vs. *No Italian has dark hair*), while subcontrariness is a relation between two propositions where both of them cannot be false at the same time (*Some Italians have dark hair* vs. *Some Italians do not have dark hair*).

How do natural languages maximize/ minimize a certain type of negation? Horn claims that maximalization is a pragmatic process and that languages have a certain tendency towards polarization. This tendency is manifested

⁸ Levinson (2000: 30–40), also inspired by Grice's theory of implied meaning, speaks of three principles (Q-, I- and M-), where, in his theory, inferences resulting from negation raising would belong to the I-principle, which speaks about prototypical meanings. In short, if an utterance prototypically gives rise to an implicature, then this implicature is the meaning that the speaker has given to this utterance.

through invoking a disjunction between such an utterance and its opposite which fills the void between these two utterances by its appearance. Let us take, for example, the sentence *Ivan nije dobar profesor* ('Ivan is not a good professor'). The opposite of this sentence would be *Ivan je dobar profesor* ('Ivan is a good professor'), and the disjunction that arises is the following: *Ivan is not a good professor or Ivan is a good professor*. Therefore, such a tendency actually excludes what we might call "medium interpretation" which would be: *Ivan is not a good professor, but this does not necessarily mean that Ivan is a bad professor*, that is, *Ivan is not a good professor, but he is not bad*. Horn, therefore, believes, that, under certain conditions, formally contradictory negation *not-p* would imply a contrary assertion, that is, in his own words: "In a context licensing the pragmatic assumption *p V q*, to assert *not-p* is to implicate *q*" (ibid., 273).

In addition to this, Horn also noticed a highly interesting trait of negative evaluative predicates that appear in examples of the type *She is unhappy*. He has found that, in such examples, we cannot obtain a contrary meaning by sentential negation. This means that the sentence *She is not unhappy* will not mean *She is happy*, but will instead have a "weaker" meaning. On the one hand, this claim is congruent with the above presented interpretation that R-implicatures are created on the basis of politeness, and on the other, Horn presents a general rule according to which contrary meaning can be obtained by negating a sentence only if the negated predicate is "positive" and relatively weak on its scale (somewhere around the middle between the two extremes). According to him, this rule also applies to negation raising (ibid., 338), that is, only sentences in which the negated predicate that allows negation raising is positive allow for a contrary interpretation. Thus, *I think she is not happy* allows for negation raising (*I do not think she is happy*) and a contrary reading (*I think she is unhappy*).

Horn therefore believes that only predicates formed from lexemes of medial scalar value allow for negation raising. As an example of this claim we can take a scale at the lower end of which would be the lexeme *moguće* ('possible'), in the middle of which would be *vjerojatno* ('probable'), and at the top end of which would be the lexeme *sigurno* ('certain'):

- a) *Moguće je da ona sutra neće doći/Nije moguće da će ona sutra doći.*
('It is possible that she will not come tomorrow/ It is not possible that she will come tomorrow?')
- b) *Vjerojatno je da ona sutra neće doći/Nije vjerojatno da će ona sutra doći.* ('It is probable that she will not come tomorrow/ It is not probable that she will come tomorrow.')

- c) *Sigurno je da ona sutra neće doći/Nije sigurno da će ona sutra doći.*
('It is certain that she will not come tomorrow/ It is not certain that she will come tomorrow.)

As we can observe, it is the case that only the element that has a medium value (b) allows for negation raising.

Although this rule can frequently be applied, it is still not a general rule and there are examples in which, despite the fact that the element is positioned in the right place on the scale, negation raising is still not possible (e.g. *pret-postaviti* ‘to assume’ vs. *nagadati* ‘to guess’, where the latter does not allow for negation raising).

INSTEAD OF A CONCLUSION – MORE PRAGMATICS

Horn’s approach to negation raising is frequently called pragmatic because of his application of neo-Gricean theory of implicatures, but, as we have seen, it also contains logical-semantic elements.

In this section we will view the phenomenon of negation raising from the perspective of speech-act theory and try to find out whether this approach might yield a generally applicable conclusion. In addition to this, we will also deal with the issue of equivalence of meaning, that is, synonymy, between pairs of sentences in which negation raising has been carried out.

Viewed from the pragmalinguistic perspective, we can say that negated utterances, when compared to affirmative ones, automatically involve more assumptions (Givón 1975: 40). For example, if we make a negative claim such as *My husband is not an alcoholic*, and if we want to be communicatively cooperative at all, we have to adhere to a context that enables such a claim. Therefore, in order to be able to make such a claim, we have to start from the assumption that the interlocutor believes that our husband is an alcoholic or that something to that effect has already been said – in other words we assume that the interlocutor believes that the affirmative version of our utterance is true. If there is no such context, our statement will lead to problems in understanding, and the interlocutor will have to put in more mental effort into understanding our statement, and perhaps (s)he will need to ask some question(s) with the goal of discursive clarification. Naturally, there are also declarative (affirmative) utterances that require certain assumptions. However, the difference is that negative utterances always require assumptions. This makes negation particularly interesting from the pragmalinguistic perspective.

If we take a look at the above presented Horn’s typology of verbs that allow for negation raising, we will notice that the verbs in the “opinion” and

“intention” categories, at least at first glance, belong to verbs with performative effects, that is, they undergo the action that is being spoken about (provided that they are used in the present tense and in the first person). If we say *I think that that is not possible*, it is clear that we are not just describing an action, but also performing the action of thinking about something. The situation is similar in the case of verbs such as *to hope*, *to assume*, *to believe* etc. What also needs to be mentioned here is that not all of these verbs belong to those first of Austin’s performative verbs, i.e. verbs that have an institutional-cultural background (e.g. *to christen*, *to name*, *to proclaim* and similar), but can be found on the list of performative verbs that Austin produced in his final stage when he had (almost) given up on the notion of performatives. Because of this, some authors, for example Horn (1978) and Hintikka (1962), do not consider them to be true performatives. However, even though they can actually be interpreted as constative verbs in the context of Austin’s first definition of performatives, we cannot deny the fact that when they are used in the first person the speaker actually performs the action that is being named. A greater problem in the interpretation of performativity of such verbs lies in the fact that they, unlike “real” performatives, do not structure the world. This “structuring of the world”, i.e. creating of new circumstances in the world by performing a speech act, is an important characteristic of performatives which the listed verbs do not possess.

As far as the verbs which allow for negation raising and the taxonomy of speech acts⁹ are concerned, these verbs mostly belong to the class of assertives, speech acts that are used to claim/state something. However, the verb *to feel* belongs to expressives, speech acts that are used to express psychological states (e.g. *I feel that this will not be good*/ *I do not feel that this will be good*). Verbs *to intend* and *to plan* belong to commissives, speech acts that presuppose speaker’s future action. Directives and declaratives do not have their representatives among verbs that allow for negation raising. This is the result of their nature: directives are mostly orders or requests, i.e. speech acts in which the speaker demands certain action from the interlocutor, while declarative verbs are described as “real performatives” (institutionally conditioned, structuring of the world), and we have already ascertained that they do not allow for negation raising.

Structures produced by negation raising in the way that the negation is transferred so that it precedes the verb in the matrix clause create implicatures

9 Here we have Searle’s taxonomy in mind (1979: 12-20).

that are similar to those of indirect speech acts¹⁰, that is, utterances that have two illocutions – primary (implicit) and secondary (explicit). Implicature that is created by an expression with the form *not-V(p)* is conventional (just like in the classic examples of speech acts such as *Would you, please, pass me the salt* = implicature: *Pass me the salt*) and its creation is based on the interlocutor's general knowledge.

Finally, we also need to say something about the meaning of the sentences, i.e. about the inferred sense of the utterances, in which transferred negation is possible. We can notice that the negation strength of those structures in which the transfer was made in such a way that the verb in the matrix clause is negated (higher clausal negation) is weaker than that of the structures in which the negation remains in the subordinate clause (lower clausal negation).¹¹ For example, the sentence *I believe that he will not come* indicates that the speaker has a greater degree of confidence in what he is saying, while the sentence *I do not believe that he will come* implies a greater degree of uncertainty about the proposition, that is, about whether he will come. This phenomenon can serve as an explanation as to why factive (e.g. *understand, know*) verbs do not allow for negation raising – it is impossible for a speaker who is using a factive verb to be uncertain about what he is saying.

Therefore we can say that pairs of sentences in which negation raising has been carried out are not completely equivalent in terms of meaning, but they have a remarkably similar meaning, and the weaker strength of the utterance obtained by the use of structures that involve higher clausal negations can be motivated by various pragmalinguistic factors (e.g. politeness), depending on the context and the relationship between the interlocutors. From the pragmalinguistic perspective, transfer of negation so that it precedes the verb in the matrix clause is no secondary effect¹², but a chosen strategy for downtoning one's utterance, which frequently serves the purpose of “saving the interlocutor's face”¹³ and expresses a weaker dissensus.

10 According to Searle (1979: 30ff).

11 Horn (1978: 133) explains this phenomenon in the way that the strength of negation wakens with the increase in the distance of the negation element from the constituent to which it is logically tied and that it grows stronger with the degree of incorporation of the negation element (for example, as a prefix).

12 Compared to affirmative sentences, so called Asymmetrists consider the negative ones to be secondary from the logical, ontological, epistemological and psychological perspective. In addition to this, they claim that negation is complex, while affirmation is simple, that negation can be removed, while affirmation is essential, etc. For more on this see Horn (1989: 45ff).

13 According to the politeness theory as defined by Brown and Levinson (1987).

REFERENCES

- Austin, John Langshaw (1962), *How to Do Things with Words*, Oxford University Press, New York.
- Bartsch, Renate (1973), “‘Negative Transportation’ gibt es nicht”, in: Hartmann, P. (ed.) *Linguistische Berichte 27*, Helmut Buske Verlag, Hamburg, str. 1–7.
- Brown, Penelope, Levinson, Stephen C. (1987), *Politeness: Some Universals in Language Usage*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Fillmore, Charles J. (1963), “The position of embedding transformations in a grammar”, in: *Word 19*, Routledge, 208–231. (online version available on <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/00437956.1963.11659796>)
- Givón, Talmy (1975), “Negation in language: pragmatics, function, ontology”, in: Cole, Peter (ed.) *Syntax and Semantics, Volume 9: Pragmatics*, Academic Press, London, 69–112.
- Grice, Paul (1989), *Studies in the Way of Words*, Cambridge, Harvard University Press, London.
- Harves, Stephanie (1998), “The Syntax of Negated Prepositional Phrases in Slavic”, in Bošković, Željko et al. (eds.): *Formal approaches to Slavic linguistics 6: The Connecticut Meeting*, Michigan Slavic Publications Ann Arbor, Michigan, 166–186.
- Hintikka, Jaakko (1962), *Knowledge and Belief*, Ithaca, Cornell University Press, New York.
- Horn, Laurence R. (1978) “Remarks on Neg.-Raising”, in: Cole, Peter (ed.) *Syntax and Semantics, Volume 9: Pragmatics*, Academic Press, London, 129–217.
- Horn, Laurence (1984), “Toward a new taxonomy for pragmatic inference: Q-based and R-based implicature”, in: Schiffrin, Deborah (ed.) *Meaning, Form, and Use in Context: Linguistic Applications*, Georgetown University Press, Washington.
- Horn, Laurence R. (1989), *A natural history of negation*, University of Chicago Press, Chicago – London.
- Jäger, Gerhard (2010), “Implikaturen und Präsuppositionen”, in: Carsensten, Kai-Uwe/Ebert, Cornelia/Ebert, Christian et al. (eds.): *Computerlinguistik und Sprachtechnologie. Eine Einführung*, Spektrum Akademischer Verlag, Heidelberg.
- Jespersen, Otto (1917, reprint 1960), *Selected Writings of Otto Jespersen*, Routledge, New York.
- Kovačević, Miloš (2004), *Ogledi o sintaksičkoj negaciji*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo.
- Lakoff, Robin (1969), “A Syntactic Argument for Negative Transportation”, in: R. I. Binnick et al. (eds.) *Papers from the Fifth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, University of Chicago, Chicago, Illinois, 107–117.

- Levinson, Stephen C. (1994), *Pragmatik*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Lindholm, James (1969), “Negative Raising and Sentence Pronominalization”, in: R. I. Binnick et al. (eds.) *Papers from the Fifth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, University of Chicago, Chicago, Illinois, str. 148–158.
- Meibauer, Jörg (2008), *Pragmatik*, Stauffenburg Verlag, Tübingen
- Moskovljević, Jasmina (1996), „O podizanju negacije u srpskom jeziku“, in: *Južnoslovenski filolog LII*, Institut za srpski jezik SANU, Beograd, 89–98.
- Palmer, Frank R. (1995), “Negation and the modals of possibility and necessity”, in: Bybee Joan, Fleischman Suzanne (eds.) *Modality in Grammar and Discourse*. Benjamins, Amsterdam, 453–472.
- Pranjković, Ivo (2016), *Gramatika u riječima i riječi u gramatici*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Progovac, Ljiljana (1994), *Negative and positive polarity: A binding approach*, Cambridge University Press, Cambridge, New York.
- Searle, John Rogers (1979), *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*, Cambridge University Press, Cambridge, New York.
- Silić, Josip, Pranjković, Ivo (2005), *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb.
- Zovko Dinković, Irena (2013), *Negacija u jeziku. Kontrastivna analiza negacije u engleskome i hrvatskome jeziku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

PRAGMALINGVISTIČKI PRISTUP *PODIZANJU NEGACIJE*

Sažetak

Negacija je jedan od vrlo kompleksnih i općenito nedovoljno opisanih jezičnih fenomena, te svakako zaslužuje još pokoj pokušaj analize i opisa. U radu se konkretno promišlja o fenomenu tzv. podizanja negacije (engl. *negation raising*) u hrvatskom jeziku te se nastoje opisati rečenice (točnije, iskazi) u kojima je ono moguće. Osim toga podizanje se negacije pokušava pristupiti (i) iz pragmalingvističke perspektive, pri čemu se razmatraju tipovi zaključaka koji nastaju na temelju iskaza u kojima je taj fenomen moguć te se pokušava odrediti je li on povezan s vrstom govornoga čina i/ili kakvom drugom pragmalingvističkom pojavnosću.

Ključne riječi: podizanje negacije, značenje, inferencija, pragmalingvistički pristup, implikatura

Aleksandar D. STEFANOVIĆ

NEOLOGIZMI KAO NAZIVI POJEDINIH PROFESIJA U FRANCUSKOM JEZIKU – RODNE RAZLIČITOSTI

KLJUČNE REČI: *imenice, ženski rod, profesija, lingvistika, Francuska akademija nauka, francuski jezik*

U ovom radu nastojimo da pokažemo stanje u savremenom francuskom jeziku kada su u pitanju nazivi profesija u ženskom rodu. Istraživanje je pokazalo da pojedine profesije brže i lakše dobijaju svoje oblike imenica u ženskom rodu, dok kod nekih drugih profesija to ide veoma teško. Kako smo ustanovili, nedoslednost nastaje zbog razlike u rangiranju profesija, što će reći da profesije višeg ranga teže dobijaju naziv u ženskom rodu. Rad pokazuje nekolike rasprave na ovu temu koje su u Francuskoj privukle pažnju, kao i uticaj medija na uzus. Ipak, kako se na kraju pokazuje, odnosno kako smatra većina lingvista u Francuskoj u ovoj evoluciji ključnu ulogu ima Francuska akademija nauka

U francuskom jeziku, kao i u nekim drugim jezicima, postoji određena nekonsekventnost kada su u pitanju imenice koje označavaju profesije i/ili zvanja. Naime, kako je poznato u istoriji pojedini poslovi u ranijim vekovima bili su isključivo za muškarce, pa su imenice koje imenuju te profesije u istoriji jezika poznate isključivo u muškom obliku, dok ženski oblik tih imenica gotovo je imao pejorativno značenje [poznati primer na ovim prostorima (Balkan) je Nušićeva „Gospođa Ministarka”]. S druge strane, profesije koje imaju i svoj naziv u ženskom obliku, ako nam je dopušteno da tako kažemo, uglavnom su nižeg ranga, što je nastajalo iz toga što su žene retko imale priliku da se školiju, te su u ranijim vremenima češće imale ovakav tip poslova. Međutim, kako se vreme promenilo, i kako su se žene, bar do određene mere, izborile za svoja prava, one danas mogu raditi u bilo kojoj profesiji i time imati bilo koje zanimanje i/ili zvanje koje imaju i muškarci. Ipak, bez obzira na to, kao da jezik, odnosno gramatička pravila, ne žele da ženama priznaju njihovo pravo

da rade svaku vrstu posla, te oni poslovi elitnijeg tipa i dalje se imenuju gotovo isključivo u muškom rodu bez obzira na to da li je izvršilac muškarac ili žena.

Imenice u ženskom rodu za profesije kao što su: *infirmière* (medicinska sestra), *épicière* (prodavačica), *caissière* (kasirka/blagajnica), *pâtissière* (slastičarka), *paysanne* (zemljoradnica), *actrice* (glumica), *chanteuse* (pevačica), *serveuse* (konobarica), *aide-soignante* (negovateljica) upotrebljavaju se u jeziku krajnje spontano i uzus ne pokazuje nikakva odstupanja u njihovoj upotrebni. Dakle, zanati, servisna i scenska zanimanja nemaju problema u imenovanju u ženskom rodu, pogotovo ako se te profesije smatraju podređenima. Tako je naziv *éboueuse* (đubretarka) ubrzo postao ženski dvojnik imenici *éboueur* (đubretar), iako je ta profesija donedavno bila samo za muškarce; takav je slučaj i kod profesija kao što su *technicienne* (tehničarka), *travailleuse* (radnica), *policière* (policajka), *maçonne* (zidarka), pa čak i *franc-maçonne* (masonka; slobodna zidarka). S druge strane, *auteur* (autor), *écrivain* (pisac), *médecin* (lekar), *professeur* (profesor), *ingénieur* (inženjer) i *ambassadeur* (ambasador) teško dobijaju sufiks za ženski rod. A pored toga, zanimljiva je i situacija sa binomom *employeur-travailleur* (poslodavac-radnik), jer samo drugi element automatski dobija ženski oblik – *travailleuse* (radnica) dok prvi deo retko prelazi u svoj ženski parnjak – *employeuse* (žena poslodavac). Kako je struktura tih dveju reči apsolutno identična, postavlja se pitanje uzroka ovakve situacije.

Isto opiranje susrećemo kod imenice *professeur* (profesor) koja teško dobija svoj ženski parnjak *professeure* (profesorka) samo u pisanoj formi do datkom sufiksa -e na kraju reči, što će reći da se u govoru i dalje ne čuje razlika, iako bi bilo poželjnije koristiti oblik *professeuse*, kao što je slučaj sa imenicama *chanteuse* (pevačica) ili *coiffeuse* (frizerka) jer ove dve potonje profesije svoje oblike u ženskom rodu ne dobijaju jednostavnim dodavanjem sufiksa -e na imenicu u muškom rodu (ne kaže se *chanteure* ili *coiffeure*). Međutim, problem opiranja upotrebi imenice *professeuse* kao i, na primer, imenici *procureuse* (javna tužiteljka) ostaje zagonetan, s obzirom na činjenicu da se imenica *professeuse* mogla naći u osamnaestom veku, a *procureuse* još u šesnaestom, o čemu svedoči leksikon arhaičnih imenica u ženskom rodu Međunarodnog društva za proučavanje života žena tokom starog poretka¹. Ta činjenica ukazuje na to da zanemarivanje ovih imenica u savremenom uzusu, možda ima drukčiju podlogu od one koja je očekivana, odnosno od istorije jezika.

¹ Société Internationale pour l'Étude des Femmes de l'Ancien Régime (Siefar). Naučna institucija osnovana 2000, koja ima za cilj da istraži životne uslove, delovanja, dela i razmišljanja žena u periodu pre Francuske revolucije.

Jedan drugi problem, kada je reč o nazivima profesija i zvanja u ženskom rodu, predstavljaju ona zanimanja čiji je oblik imenice u ženskom rodu u ranijim vekovima označavao suprugu onoga ko vrši određenu dužnost. To je bila upotreba bez prave semantičke vrednosti. Tako je supruzi dodeljen ženski oblik naziva funkcije koju vrši njen suprug, u vreme kada su ta zanimanja bila isključivo za muškarce, što lingvista B. Serkiglini (Bernard Cerquiglini) naziva „ženskim rodom po bračnoj vezi” (*féminin conjugal*) koji opisuje kao „gramatički nedoličan” (*grammaticalement scabreux*): „Loša upotreba jezika je ovo: ono što se sastoji u uplitanju dimenzije bračnog odnosa u paralelizam muškog i ženskog oblika iste reči. Ovaj podtekst ‘žena od...’ je poperizacija prave prirode jezika” (v. Beker-Serkiglini-Šolevka 1999: 112). Istom temom pre Serkiglinija bavio se i lingvista Alber Doza (Albert Dauzat) (1954: 77) koji objašnjava da je „prenošenje naziva funkcije sa supruga na suprugu preterujući naziv” (*appellation abusive*). Smatra da smisao „žena od...” naziva zanimanja u ženskom rodu koji potiče od prenosa sa muža na suprugu nestaje jer žene i same stiču ta zvanja, odnosno obrazuju se za zanimanja o kojima je reč. Prve diplomirane *pharmacierennes* (apotekarke) pojavile su se u poslednjoj trećini devetnaestog veka, ali su donedavno za naziv svoje profesije koristile oblik imenice u muškom rodu – *pharmaciens* (apotekari) upravo kako bi izbegle značenje „žena od apotekara” koje je do tada vladalo u uzusu. Međutim, čini nam se veoma neobično da se i dalje koristi ovaj argument kako bi se zadržala imenica u muškom rodu i za ženu koja je farmaceut. Kako su se društvene okolnosti veoma izmenile, izgleda naime malo verovatnim da bi se kod naziva zanimanja u ženskom rodu kao što je *pharmacienne* (apotekarka) itd. i danas smatralo da je reč o „ženskom rodu po bračnoj vezi”. Istini za volju, prva francuska *ambassadrice* (ambasadorka), gospođa Marsel Kampana (Marcelle Campana) na Panami, imenovana je tek 1972. godine, dakle dosta kasno, što objašnjava da su prve žene na tim funkcijama želete da zadrže titulu u muškom rodu (*ambassadeur*). Međuim, jezik se menja, razvija se, pa se u francuskom diplomatskom imeniku, u izdanju iz 2002. godine, navode sve žene kao *ambassadrices* (ambasadorkе). Ovde nam se čini da su veliki uticaj izvršili mediji, naročito novine, što je jasno vidljivo na primeru davanja naziva funkcije gospođe Merkel. Gramatičar Janik Ševalie (Yannick Chevalier) (v. Vieno-Kandea-Ševalie-Duverze-Udebin 2016: 23) koji se bavio ovim pitanjem podseća tako na nasilan ulazak jedne reči ženskog roda: došlo je naime do nagle promene kada je gospođa Merkel imenovana na mesto kancelara, jer je prvi put u istoriji jedna žena zauzela tu poziciju. Pre izbora Angele Merkel imenica *chancelière* (kancelarka) označavala je suprugu kancelara, zbog čega je *Le Figaro*, veliki protivnik imenovanja

zanimanja i funkcija u ženskom rodu, bio u vrlo nezgodnom položaju nakon izbora gospođe Angele Merkel. Postavilo se pitanje kako je nazvati, *Madame le chancelier* (gospođa kancelar)? Nedelju dana kasnije i *Le Figaro* kao i druge novine, koje su po tom pitanju fleksibilnije, pisao je *chancelière* (kancelarka). Nakon toga, naziv u ženskom obliku ušao je u uzus, što svedoči o moćnom uticaju medija na razvoj jezika, pa i standarda.

S druge strane, *auteur* (autor), kao i *professeur* (profesor) zanimanja su gotovo okamenjena u svom muškom obliku. Nedavno je imenica *auteur* dobila svoj ženski oblik dodatkom sufiksa -e (*auteure*), što ipak ostaje nečujno u usmenom izrazu, iako ženski oblik, koji je i u govornom jeziku prepoznatljiv, postoji i to je *autrice* (autorka). Međutim, ovaj oblik nestao je iz upotrebe za razliku od oblika istog tipa kod imenica: *traductrice* (prevoditeljica), *éditrice* (izdavačica), *actrice* (glumica), *locutrice* (govornik u ženskom rodu, oratorka), *créatrice* (kreatorka), *oratrice* (oratorka), *spectatrice* (gledateljka), *amatrice* (amaterka), *agricultrice* (zemljoradnica), *factrice* (poštarka), *tutrice* (tutorka), *sénatrice* (senatorka), *inventrice* (izumiteljka), *fondatrice* (osnivačica), čak i *torréfactrice* (osoba ženskog pola koja prži kafu). Ova situacija navodi nas na razmišljanje o uzroku zbog koga se javljaju ovako neobične razlike.

Potencijalni uzrok može biti u poreklu imenice *autrice* koja dolazi od latinskog *auctrix*, imenica ženskog roda i čiji je muški korespondent *auctor*, koji je dao *auteur* u savremenom francuskom. Italijanski je znao da zadrži rodnu varijantu sa *autrice* koji je ženski parnjak za *autore* (autor). Stoga *autrice* ima stvarnu istorijsku i jezičku legitimnost, za razliku od imenice *auteure*, koja je nedavni neologizam. Upotreba reči *autrice* u Francuskoj datira iz srednjeg veka, a u *Rečniku srednjovekovnog francuskog*² definisana je kao „žena koja sastavlja knjigu”. Većina lingvista i istoričara pripisuju nestanak te reči osnivanju Francuske akademije (Académie française) 1635. godine. U to vreme oblik *autrice* je prouzrokovao žestoke debate koje su dovele do upotrebe reči *auteur* kao generičnog termina za muškarca i ženu. S tim u vezi, Oror Even (Aurore Evain) je pokrenula (v. Even-Getner-Goldvin 2011: 138) istraživanje o reči *autrice*:³ „U XVII veku profesija pisca počinje da se profesionalizuje. Da bi zaradile za život, i žene pišu što predstavlja neku vrstu uzimanja vlasti u

2 Dictionnaire du moyen français (DMF).

3 Istražujući arhiv Comédie-Française [jedno od pet pozorišta u Francuskoj koje ima status Nacionalnog teatra (*Théâtre national*)], kako tvrdi, naišla je na Lagranžev (Lagrange; Molijerov glumac) registar i u njemu jasnu razdvojenost na „part d'auteur” (deo za autora) za muškarce i na „part d'autrice” (deo za autorku) za žene. Dakle, reč je o XVII veku kada je jasna rodna razlika ipak postojala u imenovanju ove profesije.

društvu. Pokušavaju da uzmu mesta u književnim institucijama. Tako postaju ekonomski konkurenti muškarcima. Zato je grupa muškaraca sprečila postojanje reči 'autrice' i time zatvorila ženama mogućnost da se bave tim poslom. Nisu svi muškarci bili protiv žena (neki su čak bili za njihovo pridruživanje Akademiji⁴), ali jedna grupa, koja bi se danas označavala kao seksistička, preuzeila je vlast. Oni su preneli svoju ideologiju, i na kraju je poistovetili sa normom. Ali to je istorijska konstrukcija.” Even (*ib.*, 143) je takođe proučila razvoj termina *autrice* uporedno sa *actrice*: „Precenjivanje poziva 'actrice' u modernom društvu doprinelo je brisanju žene koja piše, 'autrice', figure koja je u savremenom francuskom postala nelegitimna i neimenovana. Kroz ovu bitku reči vođen je simbolični rat, koji je omogućio priznanje stvorene (*actrice-AS*) na uštrb stvoriteljke (*autrice-AS*). XVII vek je video iskorenjivanje 'autrice'”⁵

Ipak, imenica *autrice* koristila se i dalje. Istorija baza francuskog vokabulara⁶ ovu reč definiše kao „žena koja profesionalno piše književna dela” i pronalazi nekoliko primera u romanima Retif de la Breton (Restif de la Bretonne) 1784. godine. S druge strane, pisac Luj-Sebastien Mersije (Louis-Sébastien Mercier) 1801. upotrebljava termin u svom priručniku *Neologija ili Rečnik novih reči, obnovljenih ili uz novo značenje*: „Kada je neko 'autrice', mora biti istaknuta 'autrice'" (Néologie ou Vocabulaire de mots nouveaux, à renouveler ou pris dans des acceptions nouvelles, str. 64).

Takođe, kada se pogleda sajt *Gallica* Nacionalne biblioteke Francuske može se ustanoviti da se reč *autrice* još uvek koristila u prvoj polovini XX veka. U novinama *Le Figaro* na primer, koje se i dan-danas protive upotrebi ženskog roda za imenovanje pojedinih profesija, susreće se reč *autrice* iz pera francuskog pesnika Fransa Žama (Francis Jammes) u izdanju od 12. juna 1926. Primeri upotrebe ove reči mogu se naći i u nekim izdanjima vezanim za društvene nauke. *Arheološki časopis* (La Revue archéologique) iz 1932. imenuje kao *autrice* Madelenu Kolani (Madeleine Colani), arheologa poznatog po svojim iskopavanjima u Laosu. Istih godina i *Francuski časopis za psihanalizu* (La Revue française de psychanalyse) pokazuje čestu uporabu reči *autrice*.

4 Oror Even naglašava u istom tekstu da je za Akademiju u XVII veku, jer su tada pojedine profesije bile *nobles*, žena mogla biti pekarka, ali ne i profesorka i autorka.

5 Elian Vieno (Éliane Viennot) (2014: 99), velika zagovornica rodno osjetljivog pisanja (écriture inclusive), takođe pripisuje ovu cenzuru XVII veku: „Reč 'autrice' je reč mučenik francuskog jezika koja je oslobođila bes muškaraca tog vremena. Žene pisci, poput Magdalena de Skuderi (Madeleine de Scudery), bile su prave ženske slavne ličnosti. Molijer će od nje napraviti karikaturu u delu *Smešne kačiperke* (Les Précieuses ridicules).”

6 La Base historique du vocabulaire français.

Ovi primeri govore o tome da je njen nestanak mnogo novija pojava nego što se misli, te da Francuska akademija nije jedina koja je ometala prođor u uzus imenica u ženskom rodu pri nazivu nekih profesija.

Reč *autrice* nedavno je dodata u poznatom rečniku savremenog francuskog *Le Robert*. To ističu neki istraživači, kao što su Edviž Keler-Rabe (Edvige Keller-Rahbé), koja je upravo sa Mišel Kleman (Michel Clément) objavila antologiju: „Privilegije⁷ ‘auteurs’ i ‘autrices’ u Francuskoj” (XVI-XVII vek). Ona objašnjava (v. Keler-Rabe-Kleman 2017: 13): „U početku, radilo se o jednoj kategoriji privilegija vezanih za knjižare, onih koje su dodeljene autorima. Otkrili smo žene koje su tražile i dobijale povlastice kao autorke (*autrice-AS*). U antologiji, trinaest privilegija od sto tiču se žena, što pokazuje da je pogrešno verovati da ženama nije bilo dopušteno da pišu u XVI i XVII veku. Nапротив, pod starim poretkom, neke žene su uključene u tržište knjižara i svesne su svog statusa kao autorke (*autrices-AS*). Činilo nam se očiglednim da treba staviti oblik ‘autrice’ u naslov. Edicija klasika *Garnier* nije se protivila i što je još više ohrabrujuće radi se o izdavačkoj kući naučnih izdanja.” Ovde valja naglasiti da je ovo prva knjiga koja je uključila figuru *autrice* u njen naslov, a objavljena je 2017. Od nedavno oblik *autrice* počinje koristiti i *Le Monde*, dok je *Le Figaro* prihvatio *auteure*. Za Oror Even to je „plod celokupnog ‘zaražnog’ dela, počevši od moje (*njene-AS*) knjige, koju je prvo Siefar⁸ širio pa kasnije militantni feministički krugovi, a naročito same autorke. Prve koje su odlučile da kažu ‘autrices’ pokazale su hrabrost. Reč je o preuzimanju rizika da se ne proda emisija, da se propusti prilika za subvenciju, da se članak izloži cenzuri” (Oror Even, intervju za TV5 Monde, 23/05/2018).

Koja je zajednička tačka tih zanimanja koja odbijaju rodne varijacije? Njihov status je elitistički i vrednostan. Ona su povezana s rukovodećim pozicijama ili intelektualnim zanimanjima. Uglavnom s profesijama gde su plate više; a suprotno tome, izgleda da što je plata niža, mesto bolje prepoznaće rod.

Umetnička ili kreativna zanimanja, s druge strane, lako dobijaju nazive u ženskom rodu: kaže se *compositrice* (kompozitorka), *sculptrice* (vajarka) ili *créatrice* (kreatorka). Da ne računamo epicene (muškog i ženskog roda koji se završavaju bezvučnim e) koji u francuskom jeziku dobijaju član za ženski rod: *une pianiste* (pijanistkinja), *une violoniste* (violinistkinja), *une peintre* (slikarka). Blokiranje u muškom rodu dešava se kod zanimanja koja se odnose na

⁷ Tokom starog porekla privilegija Kralja ili samo privilegija (posredstvom sinegdohe), ekskluzivno je odobrenje za štampanje knjige. Ona je dakle štitila štampara od falsifikata štampanih u Kraljevini.

⁸ V. fn br. 1.

moć i književnost, kao što su *auteur* (autor) i *écrivain* (pisac) koji danas veoma retko imaju svoj ženski parnjak. Zanimljivo je notirati da nisu sva književna zanimanja smeštena u istu ravan, jer je na primer *poétesse* (pesnikinja) ušla u jezik već 1570., i pojavljuje se čak i u *Rečniku Francuske akademije*, a od 1844. u upotrebi je i reč *romancière* (romansijerka). Međutim, sa lingvističke tačke gledišta ostaje nejasno zašto postoji *poétesse* (pesnikinja) i *romancière* (romansijerka), a ne i *écrivaine* (spisateljica)? Da li uzrok treba tražiti u vrednovanju ovih književnih vrsta? Da li su poezija i roman dostupni ženama zbog njihove fikcionalne, estetske i nenaučne prirode? Ti žanrovi su nižeg ranga u odnosu na ep i pozorište, koji su nekad bili isključivo za muškarce. S obzirom na navedenu situaciju, sasvim prirodno, postavlja se pitanje, kako objasniti otpor jezika prema nazivima u ženskom rodu za pojedina zanimanja? Kao i kada je taj otpor počeo? Srednji vek je jezički veoma bogato doba za imenovanje profesija u ženskom rodu. Vrlo je neobična situacija u kojoj savremeno doba pokušava da osiromaši jezik, naspram srednjeg veka. To je naročito paradoksalno u kontekstu činjenice da su žene postale svuda prisutne.

Problem pojedinih imenica u ženskom rodu poznat je u Francuskoj već tri decenije, ali je u zapanjujućoj stagnaciji. Ipak, stručnjaci za jezik već dugo promovišu feminizaciju u francuskom jeziku, kao što su to činili belgijski gramičar Moris Grevis (Maurice Grevisse) i francuski lingvista Alber Doza (*op. cit.*, 79) koji podupire stvaranje neologizama ukazujući na stvarnu potrebu da se profesije koje su dostupne i ženama nazivaju i u ženskom rodu. Uprkos preporukama različitih francuskih vlada da se koriste imenice u ženskom rodu, govornici to ne primenjuju. Ivet Rudi (Yvette Roudy), ministarka za ženska prava, pokrenula je davne 1984. „terminološku komisiju za vokabular o ženskim aktivnostima“ (commission de terminologie relative au vocabulaire concernant les activités des femmes), kojom je predsedavala poznata francuska romansijerka i feministkinja Benoat Gru (Benoîte Groult) u saradnji sa lingvistkinjom An-Mari Udebin (Anne-Marie Houdebine). Čak je tadašnji premijer Loran Fabijus (Laurent Fabius) objavio cirkularno pismo 11. marta 1986. godine, čiji je cilj bio da se podstakne uzimanje u obzir progresivne feminizacije jezika.

Nastojeći da se u praksi pokrene rešavanje ovoga problema, marta 1998. godine tadašnji premijer Lionel Žospen (Lionel Jospin) poslao je cirkularni poziv administraciji da daju ženske oblike „nazivima zanimanja, zvanjima, činovima i funkcijama“ (noms de métier, titres, grades et fonctions). Sledeće godine, napisao je predgovor za vodič od 119 stranica pod nazivom *Ženo, pišem tvoje ime* (Femme, j'écris ton nom, v. Beker-Serkiglini-Šolevka 1999),

koji je objavio Nacionalni institut francuskog jezika pod vodstvom lingviste Bernara Serkiglinija (*op. cit.*), kako bi „podstakao upotrebe imenica u ženskom rodu i branio interes feminizacije”. Ovaj vodič inače predstavlja veoma korisno delo u kojem se navode zanimanja u ženskom rodu u srednjem veku i potvrđuje veliki opseg ženskih poslova koji su tada postojali. Nastavak ovakve prakse predstavlja i objavljivanje *Vodiča za javnu komunikaciju bez stereotipa o polovima* (Le Guide pour une communication publique sans stéréotype de sexe) koji je 2016. objavilo francusko Visoko savetništvo za ravnopravnost.

Iako se s vremena na vreme pojave vladine inicijative za evoluciju jezika koja bi donela veću gramatičku korektnost prema ženama koje sada obavljaju sve funkcije kao i muškarci, situacija stagnira, i uzus i dalje pokazuje da se ne prihvataju pojedina zanimanja u ženskom rodu. Ševalie (2013: 13) smatra da je u kontinentalnoj Francuskoj odnos prema jeziku veoma čudan, pa čak i patološki: ljudi su se, na primer, podelili oko rasprave o sirkonfleksu: da li ga zadržati ili ne, što se smatra pitanjem identiteta. S druge strane, on navodi Kebek, Švajcarsku ili Belgiju kao zemlje u kojima frankofoni imaju dosta opušteniji odnos prema jeziku. Upravo u tim zemljama, u Kebeku, Švajcarskoj i Belgiji, ženski oblik naziva zanimanja davno je ušao u upotrebu za sve funkcije. Kebek je počeo da daje ženski oblik profesijama mnogo ranije, još 1979. Međutim, imenice ženskog roda koje se preporučuju nisu potpuno zadovoljavajuće jer su ti oblici nečujni u govoru. Takve imenice samo predstavljaju neologizme koji nastaju dodavanjem nemog sufiksa -e na imenicu u muškom obliku: *professeure, auteure*, dok se imenice *professeuse* i *autrice* odavno nalaze u jeziku, kako smo već pokazali. Ipak, postoji i pozitivna strana ovoga projekta, koja se ogleda u podsticanju korištenja oblika imenica u ženskom rodu koji već postoje, za šta se zalaže Kebetska kancelarija za francuski jezik (Office québécois de la langue française). Još zanimljiviju i odvažniju jezičku situaciju u vezi sa ovim pitanjem susrećemo u Švajcarskoj. U ovoj državi, osim rasprostranjenog korištenja imenice *autrice*, stranka Zelenih je prognala imenice zanimanja u muškom rodu i zamenila ih u svom statutu za imenice u ženskom rodu. Univerzitetski institut za razvojne studije (Institut universitaire des études du développement) iz Ženeve odlučio je da ženski rod postane generički, a postoje i druge univerzitske inicijative koje se zalažu za to da tekstovi prestanu biti samo u muškom rodu.

U Francuskoj, Akademija predstavlja pravi kult, ona se u kolektivnoj svesti percipira kao apsolutni autoritet kada je reč o leksičkim i gramatičkim standardima. Zbog toga neretko postaje meta onih koji se zalažu za promene u jeziku i koji smatraju da Akademija želi da zadrži *status quo* na muškom

rodu. U tom smeru razmišlja i lingvistkinja Marija Kandea (Maria Candea) (v. Vieno-Kandea-Ševalie-Duverže-Udebin 2016: 29) koja ukazuje na problem konzervativnosti Akademije po pitanju jezika: „Akademija izmišlja pravila kako bi zabetonirala svoju seksističku ideologiju, ojačala muški rod. Članovi Akademije se nisu razoružali ni nakon što su izgubili sav autoritet u području gramatike. U njihovoj jednoj jedinoj gramatici, objavljenoj tridesetih godina prošlog veka, koja je bila smešna svima zbog svog amaterizma, pronašli su, između ostalog, načina da pokušaju nametnuti novo pravilo u tom smislu. Želeli su da spreče da zamenica ‘certains, certaines’ (*neki, neke-AS*) ostane promenljiva u rodu! Želeli su da učine da ženski oblik ‘certaines’ bude nepravilan, kao što su u prošlosti uspeli učiniti druge kongruencije netačnima. Čini se da im je veoma stalo do toga.” Problem u Akademiji vidi i Oror Even (2008: 23), koja smatra „da je Akademija uložila silan napor da potpuno izbriše imenicu ‘autrice’, što se vidi iz situacije da je ova reč nestala iz rečnika, odnosno da ju je Akademija izostavila iz rečnika brišući tako i istoriju same reči. Ovo uklanjanje oblika imenice u ženskom rodu imalo je političko značenje jer se na taj način uklanjala legitimnost takо određenih žena”.

Na istu temu, sociolingvistkinja Kristel Brejs (Chrystelle Breysse) (2002: 33) odgovarajući na neprimerene tvrdnje Francuske akademije da je muški rod zapravo neutralan rod, duhovito predlaže da se sve profesije stave u muški rod, ukazujući kroz primere na paradoksalnost situacije u kojoj se imenicom u muškom rodu imenuje žena: „Madame le boulanger” (Gospođa pekar), „l’acteur français” Brigitte Bardot (francuski glumac Brižit Bardo) ili „le chanteur Dalida” (pevač Dalida). Na kraju svog osvrta na ovaj problem, ona postavlja ključno pitanje: „Zašto određene zanate staviti u ženski rod, a ne druge?” Vieno (2014: 103) osvrćući se na isti problem, kao da daje odgovor na pitanje koje postavlja Kristel Brejs: „Ovo je problem Akademije. Akademici su vezani za vlast, oni ovakvu situaciju podržavaju, to je neprobojna tvrdava. Kažu da brane drevne običaje, ali se temelje na pravilima koja su uspostavljena u XVII veku!”

Nastojanje da se odbaci ženski oblik puno je posledica sa gramatičkog i semantičkog stanovišta i često lektori i korektori moraju da žongliraju sa rečima kako bi izbegli pogrešnu interpretaciju. Ukoliko se, sledeći ideje Akademije, zadrži „Madame le directeur” (Gospođa direktor), umesto „Madame la directrice” (Gospođa direktorka), imaćemo pogrešno slaganje. Ako se pogledaju konstrukcije u kojima nakon imenovanja profesije u muškom rodu za ženu, sledi lična zamenica, vidi se da je reč o vrlo neprirodnim konstrukcijama za jezik: „le président, elle...” (predsednik, ona...) ili „le maire, elle...”

(gradonačelnik, ona...). Takođe mogu nastati i jezički vrlo komične situacije kao što je ova u narednoj rečenici: „Le directeur a pris un congé maternité car il allaite son enfant” (Direktor je uzeo porodiljsko bolovanje jer doji dete). Teško je zamisliti jezik koji se ne menja, odnosno koji više ne uspeva da odgovori na potrebe stvarnosti i kojim se rizikuje da se stvaraju pogreške i nejasnoće, a upravo takav jezik pokušavaju nametnuti pojedini autoriteti.

S tim u vezi, može se videti da je sajt Akademije pun jezičkih pogrešaka, odnosno solecizama, u kojima se sasvim neprirodno za žene koriste nazivi u muškom rodu, a francuski jezik razlikuje rod i broj. U nekrologu Simone Vej (Simone Veil) koja je umrla 30. juna 2017. godine, njene kolege su je pominjale imenicom *confrère* (muški kolega naspram *consœur*-koleginica), dakle u muškom rodu, a uz to su dodavali pridev *décédée* (pokojna), dakle u ženskom rodu. Akademija na taj način čini grešku u kongruenciji koja joj kao najvažnijoj instituciji za jezik, nauku i kulturu, ne priliči.

Kada je reč o onima koji se u svojim radovima na ovu temu protive rodnoj ravnopravnosti, postoje dakako i oni proučavaoci jezika koji smatraju da arbitarnost rodnih oblika objašnjava nedostatak naziva u ženskom rodu kod određenih funkcija, zaboravljajući pri tome da ta arbitarnost utiče samo na neživa bića i određene životinje. Izdvojili bismo stav uglednog leksikografa Alena Reja (Alain Rey), i oca rečnika *Le Petit Robert*, koji u jednom članku lista *Le Figaro* daje neobično objašnjenje za zadržavanje rodne neravnopravnosti. Govoreći o muškom i ženskom rodu, on ga opisuje kao vrlo arbitarnog u pogledu stvari i životinja: „Kaže se 'girafe' (*žirafa-AS*), a misli se na mužjaka. Kao što se veruje da je 'crapaud' (*krastava žaba-AS*) mužjak od 'grenouille' (*žaba-AS*). A to su dve različite vrste (...) Ali arbitarnost jezika primarni je podatak prema kojem apsolutno ništa ne možemo!” (Rej: 2017). Iako smatramo da je veoma začuđujuće i po nama neprihvatljivo uzeti model imenovanja životinja i primeniti ga na imenovanja profesija, skrenućemo pažnju na važan element upravo kod imenovanja životinskog sveta. Naime, sve domaće životinje i određene divlje životinje označene su u vrste, odnosno imaju jasnú imeničku diferenciju između muškog i ženskog bića: *chien-chienne* (ker-keruša), *chat-chatte* (mačak-mačka), *béliger-brebis* (ovan-ovca), *bouc-chèvre* (jarac-koza), *cochon-truie* (krmak-krmača), *cheval-jument* (konj-kobilu), *taureau-vache* (bik-krava), *lion-lionne* (lav-lavica), itd. Međutim, tačno je da rodna određenost može izostati kod imena životinja koje imaju manje interakcije s ljudima, ali to su izuzeci, što opet svedoči o prirodi jezika. Naime, jezik se oblikuje, ali i menja naspram potreba govornika. Stoga, francuski jezik, kao i društvo, eminentno su rodno uslovljeni, što bi svakako trebali pratiti tvorci

rečnika, kao i Akademija nauka u Francuskoj, a naročito oni koji su zaduženi za standardizaciju jezika. Upravo nam se u kontekstu rodno osetljivog jezika čine kao ključni oni koji brinu o standardizaciji jezika.

Takođe, kao još jedan argument koji se često suprotstavlja upotrebi imenica u ženskom rodu za pojedine funkcije i profesije, javlja se navođenje zanimanja koja se imenuju u ženskom rodu a u principu ih obavljaju muškarci, kao što su *vigie* (osmatrač na jarbolu), *sentinelle* (stražar) ili *recrue* (regrut)⁹. Slično tome, imamo epicene kao *individu* (pojedinac) ili *personne* (osoba). Može se govoriti o arbitarnosti jezika u tom slučaju, ali to su pre svega izuzeci i oni nisu dovoljni da bi bili ubedljiv argument onima koje žele na silu da zaustave prirodan proces, a to je promena jezika.

Isto tako, u kontekstu u kome se zastupa rodna neravnopravnost u jeziku navodi se primer zanimanja *sage-femme* (babica) kojim se ilustruje rodna nerecipročnost naziva zanimanja. Vieno (2014: 112) podseća da su 1982. sve profesije otvorene za oba pola, što je značilo da su i posao *sage-femme* od tada mogli raditi muškarci. Akademija je predložila naziv *maïeuticien*¹⁰ za muškarce, ali ne i *maïeuticienne* za žene, koje bi se i dalje trebale zvati *sages-femmes*. Na taj način, smatra Vieno, stvoren je problem tamo gde ga nije bilo. Imenicu *maïeuticien* izvela je Francuska akademija 1980. godine, prema Sokratovoj majatici (*maïeutique*). *Maïeuticien* se pojavljuje kao neologizam u 9. izdanju Rečnika Francuske akademije, uz napomenu da je „ograničen na muškarce koji se bave zanimanjem-‘sage-femme’“. I ovaj primer ilustruje odnos najvažnije naučne institucije prema poziciji žena u jeziku, a taj odnos se očigledno zasniva na rodnoj neravnopravnosti. S druge strane, javlja se i jedna nelogičnost, jer, kako je na to već ukazala Kristel Brejs (2002: 102), u složenici „*sage-femme*“, reč *femme* (žena) ne opisuje pol osobe koja se bavi ovim zanimanjem, nego veština koja se odnosi na znanje o ženskom telu. Iz toga sledi da sasvim prirodno možemo reći *un sage-femme* za muškarca koji obavlja taj posao.

Sa druge strane, postoje primjeri koji nam bude nadu da će u budućnosti i Akademija promeniti svoj stav prema ovom pitanju. Ta nada se vezuje pre svega za žene akademike. Akademik Dominik Bona (Dominique Bona)

9 Na ovom mestu je zanimljivo primetiti da su sva ta zanimanja u BHCS jeziku imenovana imenicama muškog roda. To nam ukazuje na jednu značajnu poteškoću kod prevoda kada su u pitanju slične teme, jer postoje situacije u kojima se ne mogu dati adekvatni ekvivalenti. Mi smo se odlučili da kod prevoda damo imenice u obliku u kom se one nalaze u jeziku koji je primalac, ali naglašavamo da su imenice *vigie*, *sentinelle* i *recrue* u francuskom jeziku u obliku ženskog roda.

10 Etimološki: „onaj ko je sposoban da porodi“.

smatra da nju treba nazivati *académicienne* (akademkinja) i istovremeno upravo ona aludira na Akademiju da je pogrešno shvatila davanje ženskih oblika nazivima profesija i funkcija u 1980-ima.

Kada je reč o problemu naziva profesija imenicama u ženskom rodu, smatramo da on nije karakterističan samo za Francusku. Sličan problem javio se i u BHCS jeziku i vezuje se skoro za iste profesije: ministarka, ambasadorka, konzulka, direktorka, spisateljica itd. Međutim, u BHCS jeziku uočavamo nekoliko ključnih razlika u odnosu na francuski jezik, a koje svakako idu u korist ovog prvog. Naime, uzus je zaista brzo usvojio pojedine imenice, iako su u početku bili pokušaji da se one ospore upravo jer su se protivnici pozivali na tzv. „ženski rod po bračnoj vezi“. Takođe, pored uticaja medija, pojavili su se i brojni priručnici i savetnici u kojima se podstiče upotreba rodno osetljivog jezika. Na taj način upotreba imenica u ženskom rodu za sve profesije, bez obzira kog su ranga, postala je vrlo prirodna i spontana. Međutim, i dalje su ostale pojedine profesije diskutabilne, kao i pojedina rešenja. S tim u vezi, osvrnuli bismo se na dva rešenja koja nam ipak izgledaju neprimerena, iako smatramo da sve profesije treba da imaju naziv i u ženskom i u muškom obliku. Reč je o imenicama *trenerka/trenerica* za ženu koja obavlja posao treniranja sportista i *poslanica* kao naziv za ženu koja radi u narodnoj skupštini/parlamentu. Ova dva primera se zagovaraju i u studijama koje se bave rodnom osetljivošću jezika, a jedna od njih je *Vodič za upotrebu rodno osetljivog jezika u javnoj upravi u Srbiji*. Naime, svesni smo da, a naročito kod imenice *poslanica*, uzus ukoliko bude insistirao na upotrebi ovih imenica u navedenom kontekstu učiniće ih prijemčivim za upotrebu kod budućih generacija. Smatramo da je to naročito slučaj kod imenice *poslanica* jer je, nažalost, s druge strane i opšte obrazovanje sve slabije kod novih generacija, pa se gubi i poznавanje specifičnih književnih vrsta. Međutim, imenicu *trenerka/trenerica* u ovom kontekstu nalazimo kao izuzetno neprimerenu, jer nam se čini da ima pejorativni prizvuk i teško nam je da zamislimo ženu koja bi želela da je zovu po odevnom predmetu.¹¹ Kod ovakvih situacija predlažemo jednostavno nalaženje rešenja u neologizmima.

¹¹ U *Vodiču za upotrebu rodno osetljivog jezika u javnoj upravi u Srbiji* (Savić-Stevanović 2019) naglašavaju da je trajala dugo rasprava oko ovih imenica jer je značenje već postojalo i nije imalo veze sa novim značenjem koje bi ove imenice trebalo da imaju. Ovde je naglašeno i da su one danas u službenoj i javnoj upotrebi. Mi ne poznajemo primere javne upotrebe imenice *trenerka/trenerica* za ženu koja obavlja poslove treniranja sportista, dok imenicu *poslanica* za žene koje rade u skupštini zaista često imamo priliku da čujemo. Ta razlika koju trenutno uzus pokazuje kod ove dve imenice, svedoči o prizvuku pejorativnog u imenici *trenerka/trenerica* sa novim značenjem.

U radu smo pokazali na koji način u francuskom jeziku pojedine profesije, koje su u ranijim periodima postojale samo u obliku muškog roda, dobijaju i novi rodni oblik. Istraživačka pažnja posebno je bila usmerena na razlike koje imenice pokazuju kada je u pitanju prihvatanje/neprihvatanje oblika ženskog roda. Iako postoje tendencije da se i u jeziku ostvari rodna ravnopravnost, uzus pokazuje da se ne prihvataju podjednako imenice oba gramatička roda za sve profesije. U tom kontekstu pokazuju se značajne razlike između imenica profesija različitog tipa. Tako, na primer, profesije takozvanog nižeg plasma – servisne profesije i one koje se odnose na scenu: bolničarka (*infirmière*), kasirka (*caissière*), poslastičarka (*pâtissière*), učiteljica (*institutrice*), glumica (*actrice*), pevačica (*chanteuse*) i sl., od uvek su frekventnije u oblicima ženskog roda. Drugu grupu profesija čine one koje su u ranijem periodu bile isključivo profesije za osobe muškog pola, a danas se oblik u ženskom rodu veoma spontano i frekventno upotrebljava. Takve su profesije običnih radnika: radnica (*travailleuse*), policajka (*policière*), zidarka (*maçonne*). Posebnu grupu čine one profesije kod kojih se oblici ženskog roda veoma teško usvajaju (iako su postojali u starijem jeziku), a odnose se na profesije i zvanja višeg ranga za koje je manje-više okamenjeni oblik u muškom rodu: autor (*auteur*), pisac (*écrivain*), profesor (*professeur*), inženjer (*ingénieur*), ambasador (*ambassadeur*) i sl. Takođe, kada je reč o poslovnom odnosu imenovanom pomoću dve imenice, kao na primer: poslodavac-radnik (*employeur-travailleur*) uzus pokazuje da samo drugi deo složenice, koji se odnosi na posao nižeg ranga, veoma lako ulazi u upotrebu i u obliku ženskog roda. Izgleda ipak da je priroda svakog jezika, kako se to navodi u više lingvistika, takva da se jezik neprestano menja. S obzirom na takvu prirodu jezika, čini se neosnovanim pokušaj sprečavanja postojanja naziva u ženskom rodu kod profesija i zvanja koje obavljaju žene.

LITERATURA

- Base historique du vocabulaire français (Istorijska baza francuskog vokabulara).
Online izdanje: <http://www.atilf.fr/jykervei/ddl.htm>
- Becquer, A., Cerquiglini, B., Cholewka, N. 1999. *Femme j'écris ton nom... : Guide d'aide à la féminisation des noms de métiers, titres, grades et fonctions* (Ženo pišem tvoje ime...: Vodič za pomoć feminizaciji naziva zanimaњa, zvanja, činova i funkcija). Paris : La Documentation française.
- Breysse, C. 2002. *Du général aux particulières : politiques linguistiques de féminisation de la langue en France, Belgique, Suisse et Québec* (Od opštег do

- pojedinačne: lingvističke politike feminizacije u Francuskoj, Belgiji, Švajcarskoj i Kebeku). Thèse de doctorat. Paris : Sudoc.
- Dictionnaire du moyen français (Rečnik srednjovekovnog francuskog). Online izdanie: <http://www.atilf.fr/dmf>
- Dauzat, A. 1954. Le Guide du bon usage, les mots, les formes grammaticales, la syntaxe (Vodič za pravilnu upotrebu jezika, reči, gramatički oblici, sintaksa). Paris : éditions Delagrave coll. « Bibliothèque des chercheurs et des curieux ».
- Évain, A. 2008. « Histoire d'autrice, de l'époque latine à nos jours » (Istorijsa reči autorka od rimske epohe do danas). Travaux de sémiologie n° 6. Femmes et langues. Paris : Institut Semeion, Université Paris Descartes.
- Évain, A., Gethner, P., Goldwyn, H. 2011. Théâtre de femmes de l'ancien régime XVIIe-XVIIIe siècle (Pozorište žena starog poretku XVII-XVIII vek). Saint-Étienne : Publication de l'Université Saint-Étienne.
- Keller-Rahbé, E., Clément, M. 2017. Privilège d'auteurs et d'autrices en France (XVIe-XVIIe siècles) [Privilegije autora i autorki u Francuskoj (XVI-XVII vek)]. Anthologie critique. Paris : Garnier.
- Rey, A. 2017. « L'écriture inclusive est vouée à l'échec » (Rodno osetljivo pisanje je osuđeno na propast), *Le Figaro*, 23.11. 2017.
- Sajt Gallica Nacionalne biblioteke Francuske.* gallica.bnf.fr
- Savić, S., Stevanović, M. 2019. Vodič za upotrebu rodno osetljivog jezika u javnoj upravi u Srbiji. Misija OEBS-a u Srbiji.
- Chevalier, Y. 2013. Approches linguistiques du genre (gender) [Lingvistički pristupi rodu (gender)]. Lyon : La Clé des Langues.
- Viennot, É. 2014. Non, le masculin ne l'emporte pas sur le féminin ! Petite histoire des résistances de la langue française (Ne, muški rod ne preovlađuje nad ženskim! Mala priča otpora francuskog jezika). Paris : Éditions iXe.
- Viennot, É., Candea M., Chevalier Y., Duverger S., Houdebine A.M. 2016. L'Académie contre la langue française (Akademija protiv francuskog jezika). Paris : Éditions iXe.

NEOLOGISMS AS DESIGNATIONS OF CERTAIN PROFESSIONS IN FRENCH – GENDER DIFFERENCES

Summary

In this paper, the author analyses the situation in modern French in terms of the designations of professions in the feminine gender. Research shows that some professions get their forms in the feminine gender faster and easier, while this is very difficult for some other professions. For the linguists whose fields of research focus on gender difference, the inconsistency is due to the difference in the ranking of professions. In other words, this means that it is more difficult for professions of higher rank to get a designation in the feminine gender. The paper presents the discussions on the issue that have attracted attention in France, as well as the influence of the media on such language use. However, most linguists in France maintain that the French Academy has the key role in this evolution.

Key words: *nouns, feminine gender, profession, linguistics, The French Academy, the French language*

UDK: 811.163.43(497.16)'373.612

811.163.43'373.3

Izvorni naučni rad

Azra HODŽIĆ-ČAVKIĆ

METAFTONIMSKI PRISTUP JEZIKU U IDIOMSKIM SKUPINAMA

KLJUČNE RIJEČI: *pučki model jezika, metafora, metonimija, metaftonom, idiomske skupine*

U ovom se radu ispituju pravci djelovanja metonimije i metafore u predstavljanju domene jezika (*jezičke aktivnosti*) na korpusu idiomskih skupina iz *Sandžačkog frazeološkog rječnika* Abdulaha Mušovića (2018). Naime, ideja “pučkog” jezika, kako je naziva Radden (2004), prepostavlja da se jezička djelatnost najčešće predstavlja metonimijski – preko govornih organa – s obzirom na činjenicu da je vidljiva fizička blizina govornog aparata, tj. govornih organa, i realizacije samog govora. Idiomske skupine idealan su korpus za predstavljanje jezika budući da čuvaju specifičnu sliku svijeta, odnosno čuvaju autentična razumijevanja vanjezičke (i jezičke) stvarnosti u nacionalnom ključu. One (idiomske skupine) predstavljaju sržnu idejnu razliku među jezicima i upravo zbog toga im se u distiktivnim obilježjima često navodi i neprevodivost na druge jezike. Edward Sapir jezik naziva “nacionalnim genijem” te je ideja za ispitivanje specifičnosti pučkog modela bosanskog jezika na korpusu idiomskih skupina opravdana.

1. UVODNE NAPOMENE O UTJELOVLJENOSTI JEZIKA

Kognitivna lingvistika zauzima stav da je ljudski um *utjelovljen* (Lakoff – Johnson 1999) – što podrazumijeva da čovjek uključuje svoje tijelo prilikom razumijevanja vanjezičkog svijeta, tj. da ljudsko tijelo predstavlja temelj za jezik i misao (Gibbs 2006). Kognitivna je lingvistika¹ pristup proučavanju

1 “Kognitivna je lingvistika za one koji u tvoreu i korisniku jezika vide ne samo genijalan mehanizam za proizvodnju riječi i rečenica nego i bit njegove ljudskosti: neponovljivost osobnosti, nepredvidljivost reakcija, originalnost pogleda na svijet; riječju: sve ono što u sprezi s kulturnim i društvenim uvjetovanjima odlučuje o načinu na koji čovjek upotrebljava svoj jezik – genijalno oruđe čiji je on tvorac i rob istodobno” Tabakowska (2005: 12).

jezika koji je utemeljen na ljudskom zapažanju i poimanju nejezičkih kategorija, te sistematičnost pretapanja nejezičkih u jezičke strukture (Trask 2005: 159). Ovaj je pristup jeziku dobio svoje teorijske postavke u knjigama *Foundations of cognitive grammar* Ronaldala Langackera (1987) i *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind* Georga Lakoffa (1987). Osamostaljenjem semantike i formiranjem drugih lingvističkih disciplina otvarala su se nova gledišta na jezik općenito. Sve je veći broj lingvista postajao zainteresiran za razjašnjavanje ljudske sposobnosti opažanja, kategorizacije i poimanja svijeta pomoću jezika (Trask 2005: 159).

Model orijentiranosti jezika prema ljudskom tijelu vidljiv je u Raddenovoj studiji iz 2004. godine u kojoj se proučava “naivni” ili “pučki” model jezika koji je zasnovan na metonimijskom principu prenošenja govornog organa za jezičku aktivnost: GOVORNI ORGANI – GOVORENJE – GOVOR – JEZIK.² Ovaj metonimijski lanac djeluje unutar šireg konceptualnog okvira koji znači konceptualno preslikavanje GOVORNI APARAT JE GOVOR, GOVOR JE JEZIK, tj. POJEDINAČNO JE OPĆE, što je osnovni sinegdoški princip. Time dakle dolazi do mijesanja dvaju konceptualnih mehanizama te kao rezultat udruženog djelovanja dobijamo *metaftonim*.

Naime, devedesetih je godina XX stoljeća Goosens uveo pojam *metaftonim* želeći imenovati jezičke pojave u kojima istovremeno nalazimo i metaforu i metoniju. Tumačenje kontinuuma metafore i metonimije nalazimo pak i kod Lakoffa i Johnsona (1980: 40): “The conceptual systems of cultures and religions are metaphorical in nature. While symbolic metonymies are critical links between every day experience and the coherent metaphorical systems that characterize religions and cultures.” Međutim, za terminološko imenovanje ovakvih primjera najzaslužniji je Goosens, koji je u radu objavljenom u časopisu *Cognitive Linguistics* 1990. godine pod nazivom *Metaphonyms: The interaction of metaphor and metonymy in expression for linguistic action* imenovao pojave u kojima se može zapaziti djelovanje obaju konceptualnih mehanizama. Takvim terminom – metaftonim – Goosens je želio naglasiti udruženo djelovanje metafore i metonimije.

2 Treba na ovom mjestu napomenuti da se u ovom radu i šutnja razumijeva kao dio jezika s obzirom na činjenicu da u opoziciji “tišina – šutnja” šutnja preuzima ulogu koja je nosilac značenja u jeziku. Drugim riječima, šutnja nije odsustvo značenja iako podrazumijeva odsustvo verbaliziranja. To se dobro prepoznaje u idiomskim skupinama u kojima se šutnja sekundarnom nominacijom označava kao rezultat nekog nasilnog (u svakom slučaju nevoljnog) čina. Slično je i s drugim “odsustvima” (usp. odsustvo radnje (Beckett), odsustvo mimetičkog pokreta (Cunningham), odsustvo boje (Maljević, Rauschenberg)) (prema Ramović 2020).

2. IDIOMSKA SKUPINA

U ovom se radu pod *idiomskom skupinom* podrazumijeva **intrinzično kreativna višekomponentna jedinica jezika s globaliziranim značenjem usmjerenim ka sekundarnoj nominaciji** – što znači da su značenjsko jedinstvo i značenjska transpozicija komponenata njene osnovne osobine. **Idiomska** ukazuje na činjenicu da je frazeološki fond organiziran kao radikalna kategorija u čijem se jezgru nalaze idiomi kao paradigma “neprovidnih” članova frazeološkog fonda te se time ukazuje na kontinualnost u frazeološkom fondu, tj. idiomatičnost se razumijeva kao kategorija koja se prostire među svim jedinicama jezika u različitoj mjeri; **idiomska** također ukazuje na uvjetovanost ovih struktura određenom kulturom insistirajući pri tome na njihovoj posebnosti; nadalje, **idiomska** nema implikacije van lingvistike kao što je to slučaj s terminima registriranim oko riječi *fraza*;³ **skupina** implicira da je riječ o višekomponentnosti koja je zasnovana na leksičkoj kategoriji riječi, u koju ubrajamo i prijedlog.

3 Vujaklijin *Leksikon stranih reči i izraza* (2007: 953) bilježi sljedeća značenja pod natuknicama *fraza, frazeologizam, frazeologija, frazer, fazirati*:

fraza (grč. phrásis govorenje, način kazivanja; izreka, izraz) uobičajen izraz; izraz koji lepo zvuči, a po sadržini je šupalj, prazna reč; muz. v. motiv

frazeologizam (grč. phrásis, lógos govor, reč) sklonost upotrebljavanju izraza koji lepo zvuče, a ne kazuju ništa

frazeologija (grč. phrásis, logia) nauka o osobenim izrazima svojstvenim nekom jeziku; zbirka takvih izraza; prazno pričanje (bez vrednosti i sadržine)

frazer (grč. phrásis, fr. phraseur) onaj koji voli da u govoru upotrebljava fraze onaj koji lepo govori, a ne kazuje ništa, pričalo, blebetalo

fazirati (grč. phrásis način izražavanja, izraz) 1. govoriti u fazama; 2. muz. jedan komad ili neku pesmu umetnički izvoditi.

Obratni asocijativni rečnik srpskog jezika – Od reakcije ka stimulusu autora Dragićević – Piper – Stefanović iz 2011. godine bilježi verbalne asocijacije srpskog jezika organizirane i leksikografski opisane po principu od stimulusa ka reakciji. Stimulus *fraza* sadrži reakcije: *demokratija, književnost, ljubav, ogorčenost*. Ono što se može dovesti u vezu sa datim reakcijama možemo nazvati semantičkom istrošenošću koja podrazumijeva da se jezičke konstrukcije koje imaju karakteristike *fraza* u širem govornom krugu smatraju semantički potrošenim jedinicama, kao i u francuskom jeziku, gdje se izbjegava generički termin *frazeologija* općenito s obzirom na negativnu konotaciju van lingvističkog okruženja. Ovaj rječnik potvrđuje definicije iz Vujaklijinog rječnika.

3. KORPUS ISTRAŽIVANJA

Frazeografiju bosanskog jezika obogatio je rječnik Abdulaha Mušovića (prvo izdanje 2016; drugo izdanje 2018). Njegovo drugo izdanje broji oko osam hiljada idiomskih skupina i za frazeologe predstavlja neiscrpno blago za istraživanje. Budući da je jedan od najobuhvatnijih frazeoloških rječnika bosanskog jezika,⁴ u ovom su radu ekscerpirani primjeri idiomskih skupina s pućkim modelom jezika iz *Sandžačkog frazeološkog rječnika* Abdulaha Mušovića.

Prikupljanje idiomskih skupina urađeno je metodama lingvokulturološke analize.⁵ Naime, najprije je formiran korpus A – koji predstavlja skup idiomskih skupina u kojima se ostvaruje jasna veza jezičke aktivnosti u metonimijskom modelu preko govornih organa; zatim, formiran je B-korpus – koji podrazumijeva grupu idiomskih skupina u kojima se jezička aktivnost formira u metonimijskom modelu s eksplicitnom upotrebom glagola govorenja; nadalje, formiran je C-korpus – koji podrazumijeva odabir idiomskih skupina u kojima se jezička aktivnost pojavljuje u metonimijskom modelu prema jezičkim realizacijama; na kraju, formiran je i D-korpus – koji okuplja grupu idiomskih skupina s neočekivanim somatizmima koji su upotrijebljeni kao posredni

4 Drugi frazeološki rječnici bosanskog jezika su: *Bosanski frazeološki rječnik* iz 2012. godine (Ćoralić – Midžić), *Kao frazeološki rječnik* iz 2012. godine (Mahmutović), *Bosansko-njemački frazeološki rječnik* iz 2013. godine (Ćoralić), *Rječnik frazema bosanskoga jezika* iz 2018. godine (Kasumović – Nikolić), *Frazeološki rječnik bosanskog jezika* iz 2019. godine (Popara). Njima možemo dodati i opće rječnike bosanskog jezika koji izdvajaju i frazeološki fond: *Rječnik bosanskoga jezika* iz 2010. godine (Halilović – Palić – Šehović), zatim višetomni *Rječnik bosanskog jezika* (2010–2019) godine (Jahić).

Također, za frazeološka istraživanja posebno je zanimljiva studija s pratećim frazeološkim rječnikom Amele Šehović i Đenite Haverić *Leksika orientalnog porijekla u frazemama bosanskog jezika* (2017), a ne treba zaboraviti ni *Bosansku seharu* iz 2006/2016. godine (Lukić), koja ima zavidan spisak idiomskih skupina.

5 Lingvokulturološka analiza podrazumijeva nekoliko etapa (usp. Zykova 2019):
1) odabir konceptualno srodnih idiomskih skupina prema sastavnicama njihove slike;
2) preliminarnu semiotičku obradu odabranih idiomskih skupina na temelju koje se formiraju dva potkorpusa znakova: potkorpus A obuhvata idiomske skupine s direktnom vezom s konceptualnim srodstvom idiomskih skupina; potkorpus B uključuje idiomske skupine u čijem značenju nedostaje ukazivanje na zadanu nominativnu sferu;
3) odabir konceptualno srodnih idiomskih skupina po elementima njihove semantike i oblikovanje C potkorpusa;
4) objedinjenje materijala idiomskih skupina svih triju potkorpusa.

metafonimi za jezičku aktivnost. Drugim riječima, govorimo o nekoliko grupe idiomskih skupina.⁶

A-korpus

GRLO

zapelo je u grlu nekom nešto – izgubio moć govora od uzbuđenja

JÈZIK

brz (spreman) na jeziku – vješt polemičar; lako se izražava; lako se izrekne
češati / očešati jezik *o nekoga* – ogovarati ga

davati / dati jeziku na volju – govoriti ono što se želi

dolaziti / doći na jezik nekom – padati / pasti na pamet; izreći se

driješiti / odriješiti jezik – progovoriti o nečemu

držati jezik za zubima – čutati

imati dugačak (dug) jezik – previše govoriti, brbljati i sl.

imati oštar jezik – biti britak na riječima

imati pogan jezik (grub.) – biti vulgaran, grub na riječima; ogovarati,
klevetati i sl.

imati u jeziku drč, a u rukama grč – brži na jeziku nego u poslu

izgubiti jezik – izgubiti moć govora; trenutno zanijemiti

jak na jeziku – elokventan, maštovito se izraža

jezikom bi more otrovao neko (grub.) – klevetnik, veoma ružno govoriti

jezikom bi selo opasao neko (grub.) – previše priča

jezik pregrizao (presjekao) <dabogda>! (šalj.) – izraz opomene: ne
govori tako!

jezik za zube! – izraz opomene: nikome ni riječi!

ÚSTA

imati mnogo usta – imati dosta članova na izdržavanju

imati pogana usta (grub.) – biti grub na riječima

ispirati usta s nekim, s nećim – ogovarati ga, klevetati ga

ispirati usta nekom – biti predmet njegovih ogovaranja

ZUB

cijediti / procijediti kroz zube – govoriti tiho i nerazgovijetno

6 Ovdje će biti navedeno po nekoliko primjera za svaki organ. Ukupan broj idiomskih skupina koje su ušle u analizu prelazi broj sto sedamdeset.

ispira baba zube (skrać. **ispir baba zube**) – reda radi govoriti
ispirati zube s nekim – ogovarati ga, podsmijevati mu se i sl.
lajati na sve zube – pričati nekontrolisano, razglašavati
tupiti zube (grub.) – govoriti besmisleno i uzalud

B-korpus

BRADA

<sebi> u bradu *govoriti* – sasvim nerazgovijetno; tiho

DLAN

u dlan *govoriti* – diskretno

GLAVA

iz svoje glave *govoriti, reći* i sl. – samostalno

HRBAT

iza hrbata *govoriti, napadati* i sl. – potajno, podmuklo; ogovarati

KNÉDLA

s knedlom u grlu *govoriti* – nerado, osjećajući mučninu i sl.

KRILO

u krilo *govoriti / reći* – nerazgovijetno, kao za sebe

LEĐA

iza leđa nekom (nečijih) raditi, *govoriti* i sl. – u njegovom odsustvu; podmuklo

OKO

u oči *govoriti, skresati, reći* i sl. – direktno, otvoreno

RAME

preko ramena *govoriti, gledati, odmjeriti* i sl. – nabusito, nadmeno; prezriivo

RUKAV

kao <da vadi (izvlači)> iz rukava *govoriti* – s lakoćom se izražavati

RUKAVICA

u rukavicama *govoriti* – neodređeno, dvosmisleno i sl.

SAT

kao pokvaren sat *govoriti* – nepovezano

ZEMLJA

kao ispod zemlje *govoriti* – veoma tiho, skoro nečujno; izdaleka

VJETAR

u vjetar *govoriti, pričati* i sl. – uzalud, bez veze

C-korpus

RÌJEČ

bacati riječi u vjetar – *govoriti uprazno, uzalud*

PJESMA

drugu pjesmu pjevati – drugačije *govoriti, postupati* i sl.

PLÖČA

okrenuti (promijeniti, prevrnuti) ploču – *postupati ili govoriti sasvim drugačije*

GLAS

izgubiti glas – *promuknuti; začutati, zanijemiti; postati nepopularan*

D-korpus

KOST

pretresati kosti nekom (grub.) – *govoriti ružno o umrlom*

SVĀKA

svaka je repata nekom – *dvosmisleno govoriti*

SÚRA (tur. *sira* – “red, linija; redak u knjizi”)

ući u suru – *govoriti po propisu, iskreno*

4. ANALIZA METAFTONIMSKOG OKVIRA IDIOMSKIH SKUPINA SA CILJNOM DOMENOM JEZIKA

U A-korpusu vidljiva je dominacija idiomskih skupina okupljenih oko somatizma *jezik*. One obuhvataju gotovo polovinu idiomskih skupina u cje-lokupnoj građi. Ta je veza jezičke aktivnosti i tog dijela govornog aparata motivirana upadljivošću njegove uloge u ostvarenju jezičke aktivnosti, što pokazuje “tjelesnost” jezika o kojoj smo govorili, odnosno pučki model razumijevanja jezika. To je vidljivo i u upotrebi termina “jezik” za jezičku aktivnost, što je prisutno i u drugim indoевropskim jezicima, a i u dobrom dijelu neindoevropskih jezika (Radden 2004: 554–555).⁷ Upravo zbog toga u mnogo idiomskih skupina treba očekivati dominaciju i drugih vidljivijih dijelova govornog aparata. Njihova se uloga u jezičkoj produkciji razlikuje i upravo je ona iskorištena kako bi se izkazalo različito značenje u idiomskim skupinama. Drugim riječima, *jezik* će se koristiti kao najvažniji govorni organ čijom se blokadom potpuno anulira mogućnost za odvijanje produkcije govora, npr.; *grlo* će se koristiti u značenju šuplje cijevi kroz koju prolazi zračna struja te se ne treba očekivati njegova zamjenjivost relativnim sinonimima *vrat*, *šija* jer oni impliciraju vanjsku a ne unutrašnju strukturu; zatim, imenica *usta* koristit će se u njenoj trodimenzionalnosti te će se moći pronaći uz glagole koji podrazumijevaju radnju s trodimenzionalnim objektima i sl., riječ *usna* koristit će se u značenju koje joj je dominantno u toku produkcije govora, tj. koristit će se u značenju “graničnosti” (a ne, npr., ljepote i sl.) itd. Ima i slučajeva kada se netransparentnost dijelova govornog aparata u jezičkoj produkciji zamjenjuje njegovim drugim funkcijama; takav je, naprimjer, slučaj sa somatizmom *zub*, koji se upotrebljava kao dio sistema organa za varenje, pri čemu prevladava značenje jezičke produkcije koju čovjek doživljava kao talasnu radnju – tj. prostiranje zračne struje iz pluća prema udaljenijim dijelovima govornog aparata aktivirano je kao fizička sila sa značenjem “čišćenja” vidljivih ostataka ljudske aktivnosti (jedenja) (usp. primjere idiomskih skupina s glagolom *ispirati*). To znači da se jezička produkcija (govor) u ljudskoj svijesti snažno povezuje s radnjama koje imaju izrazito uzročno značenje. U biti – upravo je to razlog zbog kojih se verbalna aktivnost najčešće metaforizira kao kreativna sila te ju lingvokulturolozi predstavljaju metaforom VERBALNA AKTIVNOST JE STVARANJE (usp. Zykova 2019). Motive za takvo razumijevanje ljudskog govora vjerovatno treba tražiti u monoteističkim religijama, koje su

⁷ U nekim jezicima ta veza nije leksikalizirana, ali je prikazivana logografički, tj. pismom (usp. Ning Yu 2011).

utemeljene jezikom (preko objavljenih svetih tekstova) i u jeziku. Stoga, razumjevanje jezika kao dominantno kreativne sile ima svoje posebno mjesto i u nešto transparentnijim idiomskim skupinama. Ta naivna slika jezika jasno je povezana s najbližim organima koji učestvuju u njegovoju produkciji. U idiomskim skupinama u kojima su se “nagomilale” i druge informacije o kreacijskoj podlozi verbalne aktivnosti otkrivanje značenjske slojevitosti zahtijeva nešto dublju potragu (usp. idiomske skupine s domenom zanata⁸ u različitim realizacijama i sl.).

Dakle, u korpusu A najvidljiviji je utjecaj pučkog razumijevanja jezika budući da je iskorištena fizička bliskost dominantnih govornih organa i verbalne aktivnosti. Ukoliko postoji vidljivo preklapanje organa sistema za varenje i organa sistema za produkciju govora, onda se kombiniraju dvije slike u kojem rezultat sistema za produkciju govora “čisti” moguće ostatke sistema za varenje.

U B-korpusu dominira značenjski doprinos glagola govorenja te je stoga nemoguće povezati idiomske skupine iz ove grupe s nekom drugom ljudskom aktivnosti osim ako u jezičkoj zajednici nije iskorišten idiomski centar⁹ i s nekim drugim glagolima (kao npr. **iza hrbata** govoriti, napadati i sl.). Upravo zbog iskorištavanja denotativnog značenja glagola govorenja u ovoj grupi idiomskih skupina javili su se i neki somatizmi koji nemaju vidljiviju vezu s produkcijom govora, zbog čega globalizirano značenje ne može biti narušeno. Takav je slučaj sa somatizmom *brada*, *dlan*, *hrbat* i *leđa*, *krilo*, *ramena* itd. S druge strane – javile su se i imenice koje sprva nemaju potencijal ostvariti i kakvu vezu s verbalnom aktivnosti, ali se u jezičkoj zajednici ta sekundarna veza ostvarila po nekoj analogiji. Takav je slučaj s idiomskim centrima *iz rukava*, *u rukavicama*, *kao ispod zemlje*, *kao pokvaren sat*, *u vjetar* i sl.

Za pronađene somatizme upotrijebljene u idiomskim skupinama u B-korpusu treba reći da koriste tzv. mitologiju ljudskog tijela, kao i idiomske skupine iz A-korpusa. Blizina određenih somatizama govornom aparatu (kao što je slučaj sa somatizmom *brada*), dominantna povezanost s metaforom vidljivosti (kao što je slučaj sa somatizmima *dlan* i *oko*), autentična neporecivost svake individue (kao što je slučaj sa somatizmom *glava*), njihova statičnost (kao što je slučaj sa somatizmima *krilo* i *rame*), pripadnost zadnjoj (nepoželjnoj) zoni u odnosu na prednju (vidljivu i poželjnu) zonu (kao što je slučaj sa somatizmima *leđa* i *hrbat*) jasno ukazuju na orijentiranost jezika prema ljudskom tijelu koje

8 Npr. **kao da veze** govoriti – tečno, bez zastoja i sl.

9 Pod terminom *idiomski centar* imamo na umu činjenicu da je taj dio idiomske skupine srž njene sekundarne nominacije.

se razumijeva istovremeno i kao cjelina i fragmentarno. Primjeri fragmentarnog razumijevanja jezika ukazuju na istraživani model pučkog jezika.

Za B-korpus idiomskih skupina koje označavaju jezičku aktivnost treba reći da se aktiviranjem denotativnih značenja glagola govorenja omogućava upotreba i drugih somatizama, tj. somatizama koji nemaju direktne veze s produkcijom govora. To također značajno kvantitativno utječe na dalje širenje ove grupe idiomskih skupina budući da se otvara mogućnost za mnoštvo kvalifikacija jezičke produkcije i drugim sredstvima koje su u ljudskoj svijesti u posrednoj i neposrednoj vezi s govorom.

C-korpus čini mali broj idiomskih skupina u kojima se treba očekivati preslikavanje drugog dijela osobina B-korpusa budući da se javljaju idiomski centri s različitim produktima govora – kao što su imenice *riječi, pjesma, glas* i sl. Iako one mogu biti upotrijebljene u denotativnim značenjima, kontekst upotrebe ovih imenica visoko je metaforiziran te je iza njih aktivno više konceptualnih modela. Riječ je o mehanizmima RIJEČI SU MATERIJALNI OBJEKTI, DIO GOVORA JE GOVOR, UMJETNIČKI GOVOR JE GOVOR/JEZIK. Iako se u ovim idiomskim skupinama ne javlja pučki model jezika koji je zasnovan na metonimiziranju govornih organa kao jezika, u njima se materijalizacija ljudskih misli ipak povezuje s nečim fizički opažljivim.

D-korpus okuplja realizacije idiomskih skupina naizgled najudaljenije od zadata nominativne sfere. To znači da se ovdje jezička produkcija razumijeva u podtekstu idiomskih skupina, što pokazuje i desna strana Mušovićevog rječnika u kojem se značenje ovih idiomskih skupina direktno dovodi u vezu s glagolima govorenja. Upotreba somatizma *kosti* ovdje nije orijentirana prema pronalaženju neke njihove uloge u produkciji govora; ova se imenica ovdje metonimijski koristi kako bi se ukazalo na umrlog, ali se istovremeno kontekstualizira veza s negativnom ocjenom nosilaca date jezičke aktivnosti kao nepoželjne aktivnosti. Životinska fisionimija prisutna je u metonimiji *repata*, što se razumijeva kao odijeljeni dio životinskog tijela, odnosno ostatak koji se "podrazumijeva" kao neljudski, tj. nepoželjan. Idiomska skupina *ući u suru* pokazuje utjecaj svetih tekstova na razumijevanje ljudske verbalne aktivnosti.

5. ZAKLJUČAK

Navedena analiza potvrđuje "tjelesnost" idiomskih skupina. Drugim riječima, idiomske skupine pokazuju da se najčešće formiraju prema strukturalnoj utemeljenosti ljudskog tijela. U cijelovito razumijevanje idiomskih skupina svakako treba uključiti i kontekstualizaciju određenih dijelova tijela u kulturi jer postoji vjerovatnoća da se mogu formirati potpuno drugačija značenja u

različitim kulturama. Neka istraživanja pokazuju da se ta mitologija ljudskog tijela ne mora u jeziku pojaviti kao metonimija u obliku riječi. Kineski jezik tu metonimiju pokazuje na grafičkom nivou. Nadalje, pučki model jezika prisutan je i u idiomskim skupinama bosanskog jezika i njihova pojedinačna analiza pokazuje da se ideja jezičke realizacije najčešće razumijeva preko govornih organa, što znači da oni predstavljaju osnovnu konkretizaciju verbalne aktivnosti čovjeka. Analiza također pokazuje da se konkretizacija udaljavanjem od te pučke metonimije približava apstraktnijim modelima ostvarenim metaforama, što nadalje ima svoje implikacije.

Ovo istraživanje također pokazuje da je ispravno posumnjati u bazičnost metafore kao konceptualnog mehanizma budući da ovi primjeri ukazuju na to da se u nekim slučajevima i metafora doživljava kao apstraktna – što znači da joj treba dodatna elaboracija, tj. dodatno pojednostavljivanje. Prednost metonimije leži u tome što su ishodišta i ciljna domena fizički blizu tako da je njihova povezanost neporeciva. Stoga Barcelona (2000), Niemeier (2000), Radden (2000) u svojim radovima opravdano ukazuju na to da je vrlo često uočljiva istinska bazičnost samo metonimije. Bez obzira na takvo razumjevanje bazičnosti konceptualnih mehanizama treba reći da to ne osporava udruženost metafore i metonimije u formiranju idiomskih skupina kojima smo se u ovom radu bavili. Produkt njihovog djelovanja razumijeva se kao metafotonimski pristup jeziku.

IZVOR

Mušović, Abdulah (2018), *Sandžački frazeološki rječnik*, Biblioteka “Dositej Obrović”, Novi Pazar.

IZABRANA LITERATURA

- Barcelona, A. (2000), “On the plausibility of claiming a metonymic motivation for conceptual Metaphor”, A. Barcelona (ur.), *Metaphor and metonymy at the crossroads: A cognitive perspective*, Mouton de Gruyter, Berlin and New York.
- Dragičević, Rajna – Predrag Piper – Marija Stefanović (2011), *Obratni asocijativni rečnik srpskog jezika*, Službeni glasnik – Beogradska knjiga, Beograd.
- Gibbs, R. W. (2006), *Embodiment and cognitive science*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Goossens, L. (2002) “Metaphonymy: The interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action”, R. Dirven – R. Pörlings (ur.), *Metaphor and metonymy in comparison and contrast*, Mouton de Gruyter, Berlin and New York.

- Lakoff, G. – Johnson, M. (1980), *Metaphors we live by*, University of Chicago Press, Chicago.
- Lakoff, G. (1987), *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*, University of Chicago Press, Chicago.
- Lakoff, G. – Johnson, M. (1999), *Philosophy in the flesh: The embodied mind and its challenge to Western thought*, Basic Books, New York.
- Niemeier, S. (2000). “Straight from the heart – metonymic and metaphorical explorations”. A. Barcelona (ur.), *Metaphor and metonymy at the crossroads: A cognitive perspective*, Mouton de Gruyter, Berlin and New York.
- Ning, Yu. (2011), *Speech organs and linguistic activity/function in Chinese*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia.
- Radden, G. (2000), “How metonymic are metaphors?”. A. Barcelona (ur.), *Metaphor and metonymy at the crossroads: A cognitive perspective*, Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- Radden, G. (2004), “The metonymic folk model of language”. B. Lewandowska-Tomaszczyk – Kwiatkowska (ur.), *Imagery in language*, Peter Lang, Bern.
- Trask, Robert Lawrence (2005), *Temeljni lingvistički pojmovi*. Benedikt Perak (prev.), Školska knjiga, Zagreb.
- Vujaklija, Milan (2007), *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd.
- Zykova, Irina (2019), *Koncepcionska kultura i frazeologija. Teorija i metode lingvokulturološkog proučavanja*. Branka Barčot (prev.), Srednja Europa, Zagreb.

METAPHTONYMICAL APPROACH TO *LANGUAGE* IN IDIOMATIC CONSTRUCTIONS

Abstract

This paper examines the directions of action of metonymy and metaphor in the representation of the domain of *language* (*verbal activity*). The corpus of the paper is the dictionary by Abdulah Mušović (*Sandžački frazeološki rječnik*). Namely, the idea of “folk” language, that was postulated by Radden (2004), assumes that language is most often presented metonymically – through speech organs. The physical proximity of the verbal activity and speech organs is visible – that is the reason for such motivation. Idiomatic constructions are an ideal corpus for that representation. This analysis shows some signs that metonymy prevails over metaphor, and a reason for such understanding lies in the physical proximity – which is the base of metonymy. Nevertheless, we still understand this approach to language like metaphronymy.

Key words: *folk model of language, metaphor, metonymy, metaphronymy, idiomatic constructions*

Samira OSMANBEGOVIĆ-BAKŠIĆ
Ida PEĆO

O REPETICIJAMA I NJIHOVIM PRIJEVODNIM
EKVIVALENTIMA U ROMANIMA *YAPRAK DÖKÜMÜ*
(*KAD OPADA LIŠĆE*) I *DERVIŠ I SMRT* (*DERVIŞ VE ÖLÜM*)

KLJUČNE RIJEČI: *repeticije, repeticije u turskom jeziku, elementi valencije u prevedenim repeticijama*

Ovaj rad koristi podatke opširne analize o repeticijama u djelima prevedenim sa turskog na bosanski jezik *Yaprak Dökümü* (*Kad opada lišće*) i sa bosanskog na turski jezik *Derviš i smrt* (*Derviş ve Ölüm*), a cilj u ovom radu je odrediti elemente valencije u prevedenim repeticijama. Korpus čine 79 primjera repeticija i njihovih prevedenih ekvivalenta iz romana *Yaprak Dökümü* (*Kad opada lišće*), odnosno 15 primjera koji su prevedeni kao repeticije i 64 primjera koji su prevedeni u vidu repeticije, te 32 primjera repeticija u prevodu romana *Derviš i smrt* (*Derviş ve Ölüm*), odnosno 4 primjera repeticija koji su prevedeni kao repeticije i 28 primjera koji u bosanskom tekstu nisu repeticije, ali su prevedeni kao repeticije, dakle, korpus čine ukupno 111 primjera repeticija. Repeticije su jedna od osnovnih odlika turskog jezika. Ta činjenica i rezultati kontrastivne analize turskih repeticija sa njemačkim u kojima je utvrđeno da se u njemačkim repeticijama koriste veznici, bili su polazna tačka za ovu analizu. Analizom je utvrđeno da se u strukturi repeticija prevedenih na bosanski jezik najviše koriste veznici (i, ili, i...i, ni...ni..., kako...tako), potom prijedlozi (sa (s), za, po, iz...u, pod, od...do, s...na, u, do), te crtica i vrlo rijetko zarez. Konstrukcije sa zarezom i veznikom najčešće su prevođene na turski jezik repeticijama koje nemaju ni zarez ni veznik. Utvrđeno je da su veznici elementi koji su najviše korišteni u prevodu repeticija sa turskog na bosanski, te se tako vidi sličnost sa analizom njemačkih i turskih repeticija kojom je pokazano da su veznici dominantni u njemačkim repeticijama.

UVOD

Prevođenje književnih djela je zahtjevan posao koji iziskuje apsolutno vladanje gramatikom, sintaksom, semantikom i kulturom jezika s kojeg se prevodi i na koji se prevodi. U tom smislu često se susreću napomene da je nemoguće doslovno prevođenje svakog elementa (A. Kara 2009: 1), ali i mišljenja da je osnovni uslov za prevođenje književnih djela da se ostane vjerno stilu i sadržaju djela (Nalcioğlu 2015: 3).

Repeticije su jedna od tih kategorija koje je teže prevesti i uvrstiti u prevod, posebno ako jezik na koji se prevodi nije sklon toj konstrukciji.

Budući da repeticije u turском jeziku više odgovaraju Markovićevoj definiciji *repeticija*, autori su se odlučili za termin *repeticija* u ovom radu. Prema Markoviću, *pod repeticijom se razumijeva ponavljanje jezičnih jedinica veličine riječi ili većih, kojim ponavljanjem nastaje jezična jedinica veća od riječi; stoga je repeticija ponajprije sintaktička pojava. Pod reduplikacijom se razumijeva sustavno ponavljanje fonoloških, fonetskih i morfoloških jedinica (fonema, slogova, afikasa, dijelova osnove ili osnove u cijelosti), kojim ponavljanjem nastaje nova jezična jedinica veličine riječi; stoga je reduplikacija ponajprije morfološka – fleksijska ili derivacijska – pojava* (2007: 141-142). Nadalje navodi da granica između repeticije i reduplikacije nije jasno definisana, te da je uvođenje pojma repeticije novijeg datuma. Pored ovih termina za pridjeve koji se ponavljaju u upotrebi su i termini: *pojačajni pridjevi* (Babić 2002: 500), *elativ* (Simeon 1969: 296) i *tautološki frazeosshemi* (Marković 2011: 25).

Ivić (1995: 327-330) smatra da su repeticije u bosanskom (hrvatskom, srpskom) nastale pod uticajem turorskog jezika, jer je turšku sintagmu moguće prepoznati u sintagmama koje se tvore sa sufiksom *-cat* kao u primjerima *jedan jedincat*, *mrtav mrtavcat*, *pijan pjancat*, *zelen zelencat*, *puka pukcata*, *čist čistacat*, *isti istacati*, *sit sitacat*, žut žutacat, svako svakcijato (Marković 2011: 24).

Marković govori o sedam vrsta repeticija u jeziku, i to: *ponavljanje glagola* (ovu kategoriju poznaje turski jezik), *ponavljanje imenica i pridjeva* (ovu kategoriju poznaje turski jezik), *ponavljanje komparativa pridjeva u gradacijskim konstrukcijama* *sve + komp. + i + komp.* (ova konstrukcija odgovara turškoj repeticiji, ali nema takvu tvorbu), *ponavljanje u pridjevskoj sintagmi sa sufiksom -cat* (ova konstrukcija odgovara turškoj repeticiji, ali ne poznaje ovaku vrstu tvorbe), *ponavljanje sugovornikovog iskaza*, odnosno, *ponavljanje rečenica* (ovu kategoriju turski jezik ne poznaje kao repeticiju) i *ponavljanje*

imenskih sintagmi (ovu kategoriju ne poznaje turski jezik) (Marković 2007: 150-153).

Hodžić-Čavkić, *tautološke frazeosheme*, kako ih naziva u svom radu, klasificira u četiri grupe prema funkciji i tvorbenom modelu:

- a) adverbijalne tautološke frazeosheme,
- b) tautološke frazeosheme s unutrašnjom dopunom ili dodatkom,
- c) tautološke frazeosheme elativi,
- d) tautološke frazeosheme motivirane orijentalnom leksikom (2016: 174).

Tematika o repeticijama u našem jeziku ograničena je na naučne rade dove autora (Hodžić-Čavkić, Ivić, Marković i dr.), dok je ovoj tematici dato mnogo mesta u svim turskim gramatikama, sintaksama i knjigama o semantici. Razlog tome je što su repeticije jedna od temeljnih odlika turskog jezika. Hatiboğlu smatra da repeticije trebaju zauzeti mjesto među osnovnima pravilima turskog jezika kao što su vokalna harmonija i asimilacija konsonanata po zvučnosti (1981: 9). Primjere repeticija u turskom jeziku moguće je vidjeti i na Orhonskim natpisima iz VIII stoljeća u oblicima *eb bark* (ev bark), *tünli künli* (geceli gündüzlü) i *yabız yabluk* (kötü ve berbat) (Tekin 1998: 16). U rječniku turskog jezika *Dívânu Lîgâti’-t-Türk* kojeg je Kaşgarli Mahmut napisao u XI stoljeću, tačnije 1074, s ciljem da Arape poduci turskom jeziku, nalazi se 157 primjera repeticija, odnosno *ikileme* kako se nazivaju u turskom jeziku (Aktan 2010:11). Autori Tekin i Aktan smatraju da ova jezička pojava ima svoj dugi vremenski kontinuitet.

Za ovu jezičku konstrukciju najviše se koristi termin *ikileme* (Hatiboğlu 1981) i *tekrarlar* (Ergin 2009), ali su u upotrebi i termini *hendiadyoin*, *yineleme*, *kelime koşması*, *ikizleme*, *koşma* i *koşaç* (Çürüük 2016: 427).

Repeticije u turskom jeziku moguće je promatrati iz fonološkog, morfološkog, sintakškog i semantičkog aspekta, pa će u ovom radu tim redoslijedom biti objašnjene.

Ponavljanje istog fonema u repeticijama na početku prve i na početku druge riječi, odnosno, na kraju prve i na kraju druge riječi predstavlja važnu fonološku karakteristiku. To se vidi u primjerima sa istim fonemom na početku: *cümbür cemaat*, *dügün dernek*, *kız kızan*, *kol kanat*, *kör kütiük*, *sağ salım*, *selam sabah*, *soy sop* ili u primjerima gdje je isti fonem na kraju riječi: *kırık dökük*, *yırtık pürtük*, *az buz*, *tuz buz*, *süklüm püklüm*, *selam kelam*, *haşır neşir*, *hesap kitap*, *yaza boza* (Hatiboğlu 1981: 13).

U morfološkom smislu repeticije u turskom jeziku se tvore tako što se dvije riječi iz iste vrste riječi stave jedna do druge, a riječi koje se ponavljaju mogu biti: 1. istog značenja, 2. sličnog značenja, 3. suprotnog značenja, 4.

smisaono povezane, 5. smisaono nepovezane, 6. sa jednom od riječi u sintagmi bez leksičkog značenja, 7. sa obje riječi u sintagmi bez leksičkog značenja (Ağakay 1954: 97-104). Dakle, između ova dva člana u repeticiji ne dolazi zarez, veznik, prijedlog i sl.

Repeticije u turskom jeziku su toliko poprimile tačno određenu ustaljenu formu da je nemoguće promijeniti redoslijed riječi, a u nekim slučajevima nemoguće je koristiti samo jednu riječ, već se mora koristiti repeticija kao što su primjeri: *didik didik, buram buram, tiklim tiklim, allak bullak, karman çorman, mirin kirin, ziril ziril, gürül gürül, fokur fokur, tiril tiril* (Hatiboğlu 1981: 14).

U ovom radu je analizom o sufiksima koje repeticije mogu primiti utvrđeno da Karahan navodi da repeticije mogu primiti dezinencijske sufikse (evi barkı, sağa sola, işinde gücünde, varını yoğunu, dereden tepeden, oradan buradan) (2004: 60-62), ali ne spominje da mogu primiti i derivacijske sufikse (-li, -siz, -lik) što spominje Hatiboğlu: (*tatlı tatlı anlatmak, uslu uslu oturmak, vakıtlı vakitsiz gelmek, yerli yersiz konuşmak, zamanlı zamansız yemek yemek, belli belirsiz bir leke, irili ufaklı, büyülü küçüklü elma, güçlü kuvvetli adam, evli barklı kadın*) (Hatiboğlu 1981: 42-44).

Ergin (2009: 377) i Hatiboğlu (1981: 32) smatraju da su gotovo sve vrste riječi pogodne za tvorbu repeticija (imenice, pridjevi, prilozi, gerundiji, uzvici i glagoli). Zamjenice i veznici nisu pogodni za tvorbu repeticija.

Prilikom tvorbe repeticija sa riječima stranog porijekla u većini slučajeva prvo mjesto zauzima turska riječ, a nakon nje dolazi riječ stranog porijekla, kao u primjerima: *kul* (tr.) *curban* (ar.), *kış* (tr.) *kiyamet* (ar.), *eksik* (tr.) *fazla* (ar.), *güçlü* (tr.) *kuvvetli* (ar.), *aç* (tr.) *biilaç* (perz.) (Hatiboğlu 1981: 16). Sličnu pojavu da je repeticije u bosanskom jeziku moguće formirati sa elementima orijentalne leksike primijetila je i Hodžić-Čavkić (2016: 176) u svojim istraživanjima, te ih je nazvala tautološkim frazeoshemima motiviranim orijentalnom leksikom (*Bogu šućur, elhamdulillah; bez ikavvog čara i šiċara; ići za čarom i šiċarom; jok i jok; na hair i na dobro; dati izun i testir; ni sesa ni avaza; šenli i veseo*). Autorica Hodžić-Čavkić se nije bavila pitanjem koje mjesto zauzima domaća, a koje strana riječ. Međutim, iz navedenih primjera uočavaju se tri kategorije: na prvom mjestu strani/orijentalni izraz, a potom domaća riječ (*na hair i na dobro; šenli i veseo;*), oba izraza stranog/orijentalnog porijekla (*Bogu šućur, elhamdulillah; jok i jok; ni sesa ni avaza;*), te riječ stranog/orijentalnog porijekla i njena izvedenica koja ne postoji u orijentalnom jeziku (*bez ikavvog čara i šiċara; ići za čarom i šiċarom*). Napravljena klasifikacija služi samo kao primjer za usporedbu i svakako treba biti tema šire analize.

Ergin (2009: 377) posmatra repeticije na nivou sintagme i smatra da između njih ne postoji odnos subordinacija, već odnos koordinacija, odnosno da nema odnosa upravnog (glavnog) i zavisnog člana. I Karahan svrstava repeticije u sintagme i napominje da oba člana imaju istu funkciju u sintagmi, te da se ne stavlja zarez između članova (2004: 60-62).

Repeticije u turskom jeziku se svrstavaju u sintagme, a broj kategorija u klasifikacijama sintagmi se razlikuje u ovisnosti od polazne tačke za klasifikaciju. Tako kod Banguoğlu i Bilgegil ima 8, kod Hatiboğlu 10, kod Karahan 14, a kod Ergin 21 kategorija sintagmi. U bosanskom jeziku se repeticije ne svrstavaju u sintagme prema klasifikaciji sintagmi koju je napravio Palić (2000: 344-355). Budući da su repeticije u turskom jeziku sintagme, a prevedeni bosanski ekvivalenti repeticija se ne smatraju sintagmama u bosanskom jeziku, kao i da prevedeni primjeri sa bosanskog na turski jezik nisu sintagme, ali su prevedeni na turski jezik kao repeticije koje su sintagme, odlučeno je da se u analizi i zaključku koristi termin *konstrukcija* tamo gdje se želi istaknuti da se radi o skupu riječi.

Repeticije u rečenici mogu imati funkciju subjekta, pridjeva, priloške odredbe i predikata.

Što se tiče semantičkog aspekta repeticija u turskom jeziku, u predgovoru djela *Türk Dilinde İkileme¹* se definišu ovako: *Repeticija je pojava u kojoj se upotrebljavaju dvije iste riječi ili dvije riječi sličnog značenja ili dvije riječi suprotnog značenja ili dvije riječi koje su fonološki slične s ciljem da se intenzivira, pojača i obogati značenje izraza* (Hatiboğlu 1981: 9). Leyla Karahan, u svom djelu o sintaksi turskog jezika (*Türkçede Söz Dizimi*) ističe da među elementima repeticije postoji morfološka i semantička veza, te da je cilj repeticija pojačati značenje, imenicama dati značenje mnoštva, a glagolima značenje ponavljanja i trajanja, kao i reciprociteta. Ergin ovim značenjima dodaje aproksimativno značenje i značenje društva/skupine (2007: 346).

Na kraju, korisno je navesti podatke komparativne analize repeticija u turskom i njemačkom jeziku.

1 Djelo *Türk Dilinde İkileme* autorice Vecihe Hatiboğlu predstavlja najopsežnije djelo o temi repeticija u turskom jeziku. Ovo djelo je polazna tačka mnogih istraživanja o ovoj temi, a dodatnu vrijednost čini i rječnik repeticija na kraju djela.

“U ovom radu upoređivano je 60 repeticija na turskom i njemačkom jeziku, od ukupno pronađenih 1301 repeticija na njemačkom jeziku. Na kraju ove kontrastivne analize utvrđene su razlike između repeticija na turskom i njemačkom jeziku. Jasno je utvrđeno da se repeticije u njemačkom jeziku formiraju pomoću veznika, dok se repeticije u turskom jeziku formiraju tako što se direktno stavi jedna riječ do druge, bez dodavanja bilo kakvih veznika.” (Yücel 2016: 79)²

METODA

Korpus od 111 primjera izdvojen je od ukupno 754 repeticije, odnosno 420 primjera repeticija u turskom romanu *Yaprak Dökümü* i 334 repeticije u prevodu romana *Derviš i smrt*. Repeticije su prvo svrstane u tri kategorije. Repeticije u romanu *Yaprak Dökümü* i njihovi prevedeni ekvivalenti su prema značenju koje daje turski rječnik *Türkçe Sözlük* (izdavač TDK) svrstane u one koje su ispravno prevedene, neispravno prevedene i koje nisu nikako prevedene. Konstrukcije u romanu *Derviš i smrt* i njihovi ekvivalenti prevedeni kao repeticije su prema značenju koje daje turski rječnik *Türkçe Sözlük* (izdavač TDK) svrstane u one koje su ispravno prevedene, neispravno prevedene i koje su bespotrebno prevedene. Kako bi se znalo da je analiza uspješno provedena, svaka od tri kategorije svrstana je u pet podvrsta prema semantičkoj funkciji (intenziviranje značenja, značenje mnoštva, značenje kontinuiteta, aproksimativno značenje i značenje društva ili sredstva) koje je definisao Ergin (2007:

2 U radu se jasno ne navodi odakle su uzeti primjeri repeticija. Posebno je interesantno što se u sažetku i zaključku govori o broju 1301, a u samom radu se spominje cifra od “gotovo 1500” repeticija iz kojih je izabrano 60 primjera za komparativnu analizu. U zaključku se pored broja 1301 primjera repeticija navodi u zagradi ime Hofmeister i godina 2010, te se iz analize literature vidi da se radi o zbirci repeticija *Graz-Sammlung der gebräuchlichen Zwillingssformelninder deutschen Gegenwartssprache* iz koje su, najvjeroatnije, i uzeti primjeri. Autor kaže da je 60 primjera za komparativnu analizu izabrano na osnovu semantičke sličnosti, a da su uzeti u obzir i kriteriji koje su ranije uveli autori Malkiel (1959) i Ross (1980). Ti kriteriji se odnose na pravila da u njemačkim repeticijama na prvom mjestu dolaze živa biće, a nakon toga neživa; da na prvom mjestu dolaze imenice u muškom rodu, a nakon toga imenice u ženskom rodu; da na prvom mjestu dolazi ono što je bliže, a poslije ono što je udaljeno itd. Autor je 60 primjera repeticija poredao alfabetskim redoslijedom, a za bazu su uzete repeticije na turskom jeziku. Autor je vrlo lijepo objasnio značenje repeticija na turskom i njihovih ekvivalenta na njemačkom jeziku i iz tih objašnjenja se vidi da repeticije na njemačkom jeziku imaju veznik u svojoj strukturi. Međutim, nije urađena nikakva statistička obrada podataka prema kojim bi se vidjelo koliki je to procenat i koji veznici su zastupljeni.

346). Posebna pažnja je posvećena kategoriji ispravno prevedenih repeticija koje su opet razvrstane u tri kategorije: repeticije, odnosno konstrukcije, čiji su ekvivalenti repeticija; repeticije, odnosno konstrukcije, čiji ekvivalenti imaju sličnost sa repeticijama, te repeticije, odnosno konstrukcije, čiji su ekvivalenti ispravno prevedeni, ali nemaju nikakvu odliku repeticija (prevedeni jednom riječju i sl.). Za korpus u ovom radu su izdvojene repeticije/konstrukcije čiji su prevedeni ekvivalenti repeticije i repeticije/konstrukcije čiji prevedeni ekvivalenti imaju elemente repeticija. Tako korpus od 111 repeticija izdvojenih prema gore navedenom kriteriju čini 79 primjera repeticija iz romana *Yaprak Dökümü (Kad opada lišće)*, odnosno 15 primjera koji su prevedeni kao repeticije i 64 primjera koji su prevedeni u vidu repeticije, te 32 primjera repeticija iz prevoda romana *Derviš i smrt* (Ölüm ve Derviş), odnosno 4 primjera repeticija koji su prevedeni kao repeticije i 28 primjera koji u bosanskom tekstu imaju elemente repeticija i prevedeni su kao repeticije.

ANALIZA

Korpus čini 111 primjera repeticija iz romana *Yaprak Dökümü i Derviš i smrt*, te njihovih prevedenih ekvivalenta koji su razvrstani prema elementima valencije. Elementi valencije su određeni na osnovu samih primjera, a to su: zarez, veznik, prijedlog i crtica. Primjeri su grupisani prema elementima valencije, a prvo su navedeni primjeri iz romana *Yaprak Dökümü*, a nakon toga primjeri iz romana *Derviš i smrt*. U zagradama je naveden broj primjera za datu kategoriju.

– sa criticom: (Güntekin: 15) (Selimović: 5)

“öteye beriye” (Güntekin 2006: 90) – “**tamo-ovamo za poslom**” (Güntekin 2011: 113); “geceli **gündüzlü**” (Güntekin 2006: 42) – “**dan-noć**” (Güntekin 2011: 52); “**geceli gündüzlü**” (Güntekin 2006: 49) – “**dan-noć**” (Güntekin 2011: 62); “**beş altı**” (Güntekin 2006: 15) – “**pet-şest**” (Güntekin 2011: 16); “**yedi, sekiz**” (Güntekin 2006: 16) – “**sedam-osam**” (Güntekin 2011: 18); “**tüç dört**” (Güntekin 2006: 18) – “**tri-çetiri**” (Güntekin 2011: 21); “**kırk, elli**” (Güntekin 2006: 25) – “**çetirdeset-pedeset**” (Güntekin 2011: 30); “**iki, üç**” (Güntekin 2006: 28) – “**dvije-tri**” (Güntekin 2011: 33); “**bir iki**” (Güntekin 2006: 42) – “**s dvojicom-trojicom**” (Güntekin 2011: 51, 52); “**dört beş yüz**” (Güntekin 2006: 59) – “**çetiristo-petsto**” (Güntekin 2011: 73); “**iki üç**” (Güntekin 2006: 66) – “**dvije-tri**” (Güntekin 2011: 83); “**iki, üç**” (Güntekin 2006: 85) – “**dva-tri**” (Güntekin 2011: 107); “**üç dört**” (Güntekin 2006: 92) – “**tri-çetiri**” (Güntekin

2011: 115); “aşağı yukarı” (Güntekin 2006: 113) – “manje-više” (Güntekin 2011: 144); “bir iki” (Güntekin 2006: 117) – “dvije-tri” (Güntekin 2011: 148). “kad-tad” (Selimović 2016: 190) – “eninde sonunda” (Selimović 2011: 238); “desno-lijevo” (Selimović 2016: 141) – “sağa sola” (Selimović 2011: 179); “malo-pomalo” (Selimović 2016: 224) – “azar azar” (Selimović 2011: 276); “dan-dva” (Selimović 2016: 65) – “bir iki” (Selimović 2011: 88); “godinu-dvije” (Selimović 2016: 259) – “bir iki” (Selimović 2011: 317).

– **sa veznikom:** (Güntekin: 46) (Selimović: 9)

– sa veznikom “i”: (Güntekin: 32) (Selimović: 6)

“delik dešik” (Güntekin 2006: 66, 67) – “oštečeni i oronuli” (Güntekin 2011: 83); “hesapsız, kitapsız” (Güntekin 2006: 69) – “bez mjere i računa” (Güntekin 2011: 86); “hissiz, haysiyetsiz” (Güntekin 2006: 70) – “bez osjećajne i sebične” (Güntekin 2011: 88); “saçını başını” (Güntekin 2006: 94) – “plakale i pomagale” (Güntekin 2011: 118); “saçını başını” (Güntekin 2006: 100) – “plakala i kukala” (Güntekin 2011: 126); “utanip sıklılmaya” (Güntekin 2006: 110) – “stida i nelagode” (Güntekin 2011: 139, 140); “sarip sarmaladı” (Güntekin 2006: 115) – “odjene i utopli” (Güntekin, 2011: 146); “sessiz sedasız” (Güntekin 2006: 115) – “mirna i tiha” (Güntekin 2011: 146); “baba oğul” (Güntekin 2006: 31) – “otac i sin” (Güntekin 2011: 38); “kari koca” (Güntekin 2006: 35) – “muž i žena” (Güntekin 2011: 43); “görünür görünmez” (Güntekin 2006: 38) – “videnih i nevidenih” (Güntekin 2011: 47); “kari koca” (Güntekin 2006: 57) – “muža i žene” (Güntekin 2011: 71); “sandığından, sepetinden” (Güntekin 2006: 61) – “što je imala i čuvala” (Güntekin 2011: 76); “hanlar hamamlar” (Güntekin 2006: 68) – “hanove i hamame” (Güntekin 2011: 84, 85); “saçını sakalını” (Güntekin 2006: 71) – “kosu i bradu” (Güntekin 2011: 89); “baba-kız” (Güntekin 2006: 73) – “otac i kćerka” (Güntekin 2011: 93); “kutu kutu” (Güntekin 2006: 86) – “kutije i kutije” (Güntekin 2011: 107); “baba, oğul” (Güntekin 2006: 89) – “otac i sin” (Güntekin 2011: 112); “baba oğul” (Güntekin 2006: 90) – “otac i sin” (Güntekin 2011: 112); “ötesinin, berisinin” (Güntekin 2006: 91) – “to i to” (Güntekin 2011: 114); “kari koca” (Güntekin 2006: 101) – “muž i žena” (Güntekin 2011: 127); “öteden beriden” (Güntekin, 2006: 102) – “o ovome i onome” (Güntekin, 2011: 129); “ötekiyle berikiyle” (Güntekin 2006: 105) – “sa svim i svakim” (Güntekin 2011: 132); “çoluk çocuk” (Güntekin 2006: 120) – “ženu i djecu” (Güntekin 2011: 153); “kadınlı erkekli” (Güntekin 2006: 109) – “djevojaka i mladića” (Güntekin 2011: 138); “utanip sıklılmayı” (Güntekin 2006: 117) – “stid i nelagodu” (Güntekin 2011: 149); “ağır ağır” (Güntekin 2006: 119)

- “sporo i teško” (Güntekin 2011: 152); “utanip sıkılmayı” (Güntekin 2006: 120) – “stid i nelagodu” (Güntekin 2011: 153); “ufak tefek” (Güntekin 2006: 127) – “ovoga i onoga” (Güntekin 2011: 162); “gece gündüz” (Güntekin 2006: 44) – “dan i noć” (Güntekin 2011: 54); “bağıra bağıra” (Güntekin 2006: 91) – “uz viku i galamu” (Güntekin 2011: 114); “açip kapıyor” (Güntekin 2006: 93) – “otvarajući i zatvarajući” (Güntekin 2011: 117); “dan, i sunce” (Selimović 2016: 60) – “günlük güneşlikti” (Selimović 2011: 81); “se ruši i odronjava” (Selimović 2016: 67) – “yıkılıp dökülmeye” (Selimović 2011: 91); “jasno i glasno” (Selimović 2016: 89) – “açık seçik” (Selimović 2011: 116); “prevrće i uništava” (Selimović 2016: 313) – “kırıp dökmeye” (Selimović 2011: 368); “muž i žena” (Selimović 2016: 102) – “karı kocayı” (Selimović 2011: 133); “sin i brat” (Selimović 2016: 144) – “oğul kardeş” (Selimović 2011: 182);

– sa veznikom “ili”: (Güntekin: 7) (Selimović: 1)
“er geç” (Güntekin 2006: 29) – “prije ili kasnije” (Güntekin 2011: 35); “vakti, saatı” (Güntekin 2006: 52) – “prije ili kasnije” (Güntekin 2011: 64); “er geç” (Güntekin 2006: 56) – “prije ili kasnije” (Güntekin 2011: 70, 71); er geç” (Güntekin 2006: 85) – “prije ili kasnije” (Güntekin 2011: 107); “er geç” (Güntekin 2006: 96) – “jednom, prije ili kasnije” (Güntekin 2011: 121); “onbeşer, yirmişer” (Güntekin 2006: 34) – “petnaest ili dvadeset” (Güntekin 2011: 42); “bir iki” (Güntekin 2006: 134) – “jednu ili dvije” (Güntekin 2011: 171); “su se polako şirili ili skupljali” (Selimović 2016: 22) – “açılıp kapanan” (Selimović 2011: 35);

– sa veznicima “...i”: (Güntekin: 5) (Selimović: 2)
“büyük küçük” (Güntekin 2006: 10) – “i starı i mladi” (Güntekin 2011: 9); “büyük, küçük” (Güntekin 2006: 29) – “i veliki i mali” (Güntekin 2011: 35); “çoluk çocuk” (Güntekin 2006: 45) – “i veliko i malo” (Güntekin 2011: 56); “geceli, gündüzlü” (Güntekin, 2006: 14) – “i danju i noću” (Güntekin 2011: 14); “geceli, gündüzlü” (Güntekin, 2006: 14) – “i danju i noću” (Güntekin 2011: 14); “i po krivima i po pravima” (Selimović 2016: 236) – “haklı, haksız” (Selimović 2011: 290); “i danju i noću” (Selimović 2016: 322) – “gece gündüz” (Selimović 2011: 379);

– sa veznicima “ni...ni”: (Güntekin: 1)
”ölüye, diriye” (Güntekin 2006: 8) – “ni živi ni mrtvi” (Güntekin 2011: 6);

- sa veznicima “kako...tako”: (Güntekin: 1)
- “yaz, kış” (Güntekin 2006: 20) – “**kako ljeti tako i zimi**” (Güntekin 2011: 23);

- **sa zarezom: (Güntekin: 1) (Selimović: 10)**
- “**kırık dökük**” (Güntekin 2006: 84) – “**oronulu, staru**” (Güntekin 2011: 106); “**polako, polako**” (Selimović 2016: 159) – “**ağır ağır**” (Selimović 2011: 200); “**zagrljene, nerazdvojne**” (Selimović 2016: 22) – “**sarmaş dolaş**” (Selimović 2011: 34); “**otkucaja, udaraca**” (Selimović 2016: 286) – “**yurma çakma**” (Selimović 2011: 339); “**uznemireno, sitno**” (Selimović 2016: 62) – “**kıpir kıpir**” (Selimović 2011: 84); “**ispad, prasak**” (Selimović 2016: 109) – “**bağırıp çağıracağını**” (Selimović 2011: 141); “**nesigurno, tako blijedo**” (Selimović 2016: 139) – “**hayal meyal**” (Selimović 2011: 176); “**isječen, izboden**” (Selimović 2016: 356) – “**delik desik**” (Selimović 2011: 419); “**pon-egdje, nekad**” (Selimović 2016: 176) – “**tek tük**” (Selimović 2011: 221); “**dan, dva**” (Selimović 2016: 29) – “**bir iki**” (Selimović 2011: 43); “**dan, dva**” (Selimović 2016: 29) – “**bir iki**” (Selimović 2011: 43);

- **bez zareza, bez veznika, bez crtice: (Selimović: 1)**
- “**starom poderanom**” (Selimović 2016: 233) – “**yırtık pırtık**” (Selimović 2011: 287);

- **sa prijedlozima: (Güntekin: 18) (Selimović: 6)**
- sa prijedlogom “sa (s)": (Güntekin: 2)
- “**kıt kanaat**” (Güntekin 2006: 33) – “**kraj s krajem**” (Güntekin 2011: 40, 41);
- “**kıt kanaat**” (Güntekin 2006: 116) – “**kraj s krajem**” (Güntekin 2011: 148);

- sa prijedlogom “za": (Güntekin: 2)
- “**üst üste**” (Güntekin 2006: 105) – “**jedan za drugim**” (Güntekin 2011: 133);
- “**üst üste**” (Güntekin 2006: 118) – “**jedno za drugim**” (Güntekin 2011: 150);

- sa prijedlogom “po": (Güntekin: 2) (Selimović: 4)
- “**birer birer**” (Güntekin 2006: 124) – “**jedno po jedno**” (Güntekin 2011: 158);
- “**adım adım**” (Güntekin 2006: 128) – “**korak po korak**” (Güntekin 2011: 163);
- “**jednoj po jednoj**” (Selimović 2016: 167) – “**teker teker**” (Selimović 2011: 209);
- “**jedna po jedna**” (Selimović 2016: 203) – “**birer birer**” (Selimović 2011: 252);
- “**dio po dio**” (Selimović 2016: 224) – “**kısım kısım**” (Selimović 2016: 224);

2011: 276); “**kap po kap**” (Selimović 2016: 315) – “**damla damla**” (Selimović 2011: 371);

– sa prijedlogom “iz...u”: (Güntekin: 7)

“**dakikadan dakikaya**” (Güntekin 2006: 35) – “**iz trenutka u trenutak**” (Güntekin 2011: 43); “**günden güne**” (Güntekin 2006: 35) – “**iz dana u dan**” (Güntekin 2011: 43); “**günden güne**” (Güntekin 2006: 37) – “**iz dana u dan**” (Güntekin 2011: 45); “**günden güne**” (Güntekin 2006: 51) – “**iz dana u dan**” (Güntekin 2011: 64); “**günden güne**” (Güntekin 2006: 68) – “**iz dana u dan**” (Güntekin 2011: 85); “**günden güne**” (Güntekin 2006: 76) – “**iz dana u dan**” (Güntekin 2011: 96); “**günden güne**” (Güntekin 2006: 80) – “**iz dana u dan**” (Güntekin 2011: 100);

– sa prijedlogom “pod”: (Güntekin: 1)

“**kol kola**” (Güntekin 2006: 79) – “**ruk u pod ruku**” (Güntekin 2011: 99);

– sa prijedlogom “od...do”: (Güntekin: 1)

“**ondan ona**” (Güntekin 2006: 91) – “**od jedne do druge**” (Güntekin 2011: 114);

– sa prijedlogom “s...na”: (Güntekin: 3)

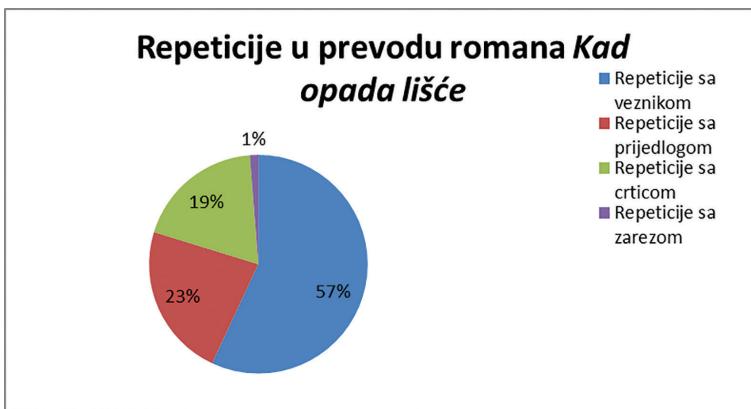
“**ara sira**” (Güntekin 2006: 72) – “**s vremena na vrijeme**” (Güntekin 2011: 91); “**zaman zaman**” (Güntekin 2006: 99) – “**s vremena na vrijeme**” (Güntekin 2011: 125), “**ara sira**” (Güntekin 2006: 127) – “**s vremena na vrijeme**” (Güntekin 2011: 162);

– sa prijedlogom “u”: (Selimović: 1)

“**oči u oči**” (Selimović 2016: 42) – “**göz göze**” (Selimović 2011: 60);

– sa prijedlogom “do”: (Selimović: 1)

“**čovjek do čovjeka**” (Selimović 2016: 49) – “**yan yana**” (Selimović 2011: 68).

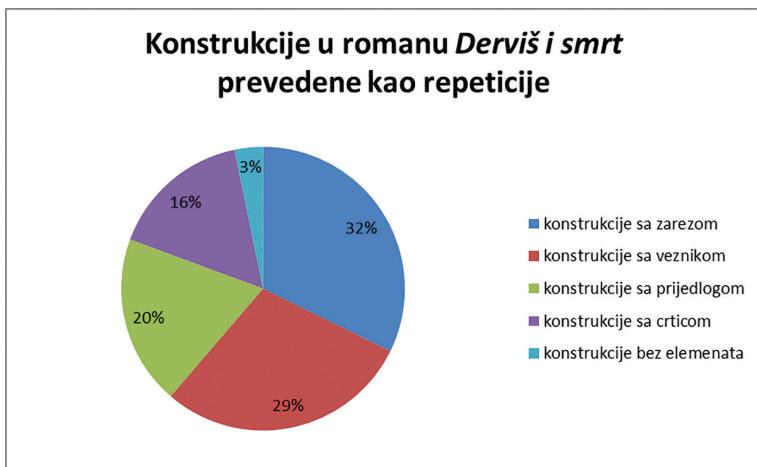
Prilog 1. Procentualni prikaz elemenata valencije u repeticijama u prevodu romana *Kad opada lišće*

Kao što se iz prethodnog dijagrama može vidjeti, u prevodima repeticija sa turskog na bosanski jezik najviše su korišteni veznici. Veznici koji su korišteni u prevodu repeticija su: "i", "ili", "i....i", "ni....ni", "kako....tako". Najviše je upotrebljavan veznik "i", čak 32 puta.

Iz gore navedenog prikaza vidimo da su nakon veznika zastupljeni prijedlozi u prevedenim repeticijama. Prijedlozi koji su upotrebljavani u prevođenju repeticija sa turskog na bosanski jezik su: "sa (s)", "za", "po", "iz...u", "pod", "s...na", "u". Najviše je upotrebljavana prijedložna konstrukcija "iz...u", koja je 7 puta upotrijebljena za adverbijalne odredbe.

Nakon prijedloga frekventna je upotreba crtice u repeticijama prevedenim sa turskog na bosanski jezik. Među njima je najviše onih koje imaju aproksimativno značenje ("beş altri" – "pet-šest"; "yedi, sekiz" – "sedam-osam"; "üç dört" – "tri-četiri"; "kirk, elli" – "četrdeset-pedeset"; "iki, üç" – "dvije-tri", "bir iki" – "s dvojicom-trojicom"; "dört beş yüz" – "četiristo-petsto"; "iki üç" – "dvije-tri"; "iki, üç" – "dva-tri"; "üç dört" – "tri-četiri"; "aşağı yukarı" – "manje-više"; "bir iki" – "dvije-tri").

Za prevođenje repeticija sa turskog na bosanski jezik vrlo rijetko je korišten zarez.

Prilog 2. Procentualni prikaz elemenata valencije u konstrukcijama koje su prevedene kao repeticije u romanu *Derviš i smrt*

Poznato je da su repeticije u turskom jeziku bez veznika, zareza, crtice i prijedloga. Interesantno je pogledati koje su se konstrukcije u bosanskom jeziku prevodile repeticijama u turskom jeziku. Kao što se može vidjeti, najviše su se konstrukcije sa zarezom prevodile turskim repeticijama. Iz primjera vidimo da je riječ o priloškim odredbama kao u primjerima: “**polako, polako**” – “*ağır ağır*”; “**zagrljene, nerazdvojne**” – “*sarmaş dolaş*”; “**uznemireno, sitno**” – “*kıpır kıpır*”, zatim o pridjevima pojačanog značenja kao u primjeru: “**isječen, izboden**” – “*delik deşik*”, te u konstrukcijama sa aproksimativnim značenjem koje uglavnom imaju adverbijalnu funkciju: “**ponegdje, nekad**” – “*tek tük*”; “**dan, dva**” – “*bir iki*”; “**dan, dva**” – “*bir iki*” (Selimović 2011: 43).

Nakon zareza, prema frekventnosti u upotrebi su veznici, i to imenice, glagoli i priloške odredbe koje su povezane veznikom: “**dan, i sunce**” – “*günlük güneşlikti*”; “**muž i žena**” – “*karı kocayı*”; “**sin i brat**” – “*oğul kardeş*”; “**se ruši i odronjava**” – “*yıkılıp dökülmeye*”; “**prevrće i uništava**” – “*kırıp dökmeye*”; “**jasno i glasno**” – “*açık seçik*”.

Prijedložne konstrukcije tipa “**jednoj po jednoj**” – “*teker teker*”; “**jedna po jedna**” – “*birer birer*”, “**dio po dio**” – “*kısım kısım*”, “**kap po kap**” – “*damla damla*”, “**oči u oči**” – “*göz göze*”; “**čovjek do čovjeka**” – “*yan yana*” obavezno su se morale prevesti na turski jezik repeticijama.

Potrebno je istaknuti da je konstrukcije sa criticom najadekvatnije prevesti turskim repeticijama, kao u primjerima: ”**kad-tad**” – “*eninde sonunda*”;

“desno-lijevo” – “sağa sola”; “malo-pomalo” – “azar azar”; “dan-dva” – “bir iki”; “godinu-dvije” – “bir iki”.

Samo u jednom pronađenom primjeru (“starom poderanom” – “yırtık pırtık”) nema ni veznika, ni zareza, ni prijedloga, kao ni crtice.

ZAKLJUČAK

Budući da bosanski jezik, kao i njemački jezik, pripadaju porodici indoevropskih jezika, vidi se sličnost u komparaciji repeticija sa turskog na bosanski, odnosno sa turskog na njemački jezik. Utvrđeno je da su veznici elementi koji su najviše korišteni u prevodu repeticija sa turskog na bosanski, ali i da je veliki postotak vezničkih konstrukcija sa bosanskog na turski preveden turskim repeticijama koje su bez veznika.

Za prevod repeticija sa turskog na bosanski jezik upotrebljavaju se veznici, crtice, prijedlozi i zarezi. Konstrukcije na bosanskom jeziku sa veznicima, prijedlozima, crticama i zarezima prevedene su turskim repeticijama bez zareza, bez veznika, bez prijedloga i bez crtice. Možemo zaključiti da su isti valencijski elementi korišteni za prevod repeticija sa turskog na bosanski jezik, kao i konstrukcija sa bosanskog na turski jezik.

Veznici koji su korišteni u prevodu repeticija sa turskog na bosanski jezik su: “i”, “ili”, “i....i”, “ni....ni”, “kako....tako”. Konstrukcije na bosanskom jeziku sa gore spomenutim veznicima su na turski jezik prevedene repeticijama bez veznika.

Prijedlozi koji su upotrebljavani u prevođenju repeticija sa turskog na bosanski jezik su: “sa (s)”, “za”, “po”, “iz...u”, “pod”, “s...na”, “u”. Samo neki od ovih primjera sa prijedlogom kao što su: “po”, “do” i “u” su prevedeni na turski jezik repeticijama koje nemaju prijedlog ni prije ni između članova repeticije.

S jedne strane, crtice i zarezi su se vrlo rijetko koristili za prevođenje repeticija sa turskog na bosanski jezik, dok sa druge strane vidimo da priloške i pridjevske konstrukcije sa naglašenim i intenziviranim značenjem u bosanskom jeziku u većini slučajeva imaju zarez, te da su te konstrukcije prevedene turskim repeticijama bez zareza.

Na kraju, u repeticijama prevedenim sa turskog na bosanski jezik nisu pronađeni elementi koji su istraživači (Hodžić-Čavkić, Ivić, Marković i dr.) ranije definisali. Na korpusu od 79 repeticija prevedenih sa turskog na bosanski jezik nije pronađen nijedan primjer sintagme koja se tvori sa sufiksom –cat kao u primjerima *jedan jedincat*, *mrtav mrtavcat*, *pajan pjancat*. Iako se u ovom radu više analizirala struktura prevedenih repeticija, može se primjetiti

da u korpusu repeticija prevedenih sa turskog na bosanski jezik nema repeticija “motiviranih orijentalnom leksikom” u kojoj je jedan član na maternjem jeziku, a drugi član ima isto značenje, ali potiče iz orijentalnih jezika. Ovo bi bila preporuka prevodiocima da u budućim prevodima uvrste gore spomenute elemente.

SKRAĆENICE:

ar. - arapski
perz. - perzijski
tr. - turski

LITERATURA

- Ağakay, M. A. 1954. Türkçede Kelime Koşmaları. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 97-104.
- Aktan, B. 2010. Dîvânu Lügâti't-Türk'ün Söz Varlığında Yer Alan İkilemeler. Türkîyat Araştırmaları Dergisi, 11.
- Babić, S. 2002. Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku. Zagreb: HAZU - Nakladni zavod Globus.
- Çürüük, Y. 2016. İkilemelerin Kapsamı. ASOS Journal, 4(29), 426-430.
- Ergin, M. 2007. Üniversiteler İçin Türk Dili. İstanbul: Bayrak Yay.
- Güntekin, R. N. 2011. Kad opada lišće. (Čev. K. Filan). Sarajevo: Connectum.
- Güntekin, R. N. 2006. Yaprak Dökümü. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Hasan Eren, Nevzat Gözaydin, Ismail Parlatır, Talat Tekin ve Hamza Zülfikar. 1988. Türkçe Sözlük. Ankara: TDK.
- Hatiboğlu, V. 1981. Türk Dilinde İkileme. (Genişletilmiş ikinci baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Hodžić-Čavkić, A. 2016. Tautološke frazeoscheme u bosanskome jeziku. Opis standarnojezičkih i dijalekatskih frazeoshema na korpusu sandžačkog frazeološkog rječnika Abdulaha Muševića. Književni jezik, 27(1-2), 167-188.
- Ivić, M. 1995. O zelenom konju. Novi lingvistički ogledi.
- Kara, A. 2009. William Golding'in "Lord of the Flies" Adlı Eserinin Çeviribilimsel Karşılaştırmalı İncelemesi. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Karahan, L. 2004. Türkçede Söz Dizimi. Ankara: Akçağ Yayıncıları.
- Marković, B. 2011. "Pridjevske sintagme tipa gol golcat u jezičnim priručnicima i rječnicima hrvatskoga standardnog jezika ičavkaskoga narječja". Fluminensia.

- Marković, I. 2007. Repeticija i reduplikacija u hrvatskome. *Savremena lingvistika*, Vol. 64. No 2.
- Nalcioğlu, A. U. 2015. Edebi Eserlerde Çeviri Sorunları. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 55, 1-9.
- Selimović, M. 2016. *Derviš i smrt*. Podgorica: Nova knjiga.
- Selimović, M. 2011. *Derviş ve Ölüm*. (Çev. M. Kıratlı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Simeon, R. 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Tekin, T. 1998. *Orhon Yazıtları*. İstanbul: Simurg Yay.
- Yücel, E. 2016. Karşılaştırmalı Bir Bakış Açısıyla Türkçe ve Almanca İkilemeler. SEFAD.

ON REPETITIONS AND THEIR EQUIVALENTS IN THE NOVEL *YAPRAK DÖKÜMÜ (WHEN THE LEAVES FALL)* AND *DERVIŞ VE ÖLÜM (DEATH AND THE DERVISH)*

Summary

This paper uses data from an extensive analysis of repetitions in the novels *Yaprak Dökümü* (*When the Leaves Fall*) translated from Turkish to Bosnian and in *Derviš i smrt* (*Death and the Dervish*) translated from Bosnian to Turkish. The aim of this paper is to determine the elements of valence in the translated repetitions. The corpus consists of seventy nine examples of repetitions in the translation of the novel *Kad opada lišće*, that is, fifteen examples that were translated as repetitions and sixty four examples that were translated in the form of repetitions, as well as thirty two examples of repetitions in the translation of the novel *Derviš i smrt* that is, four examples of repetitions that were translated as repetitions and twenty eight examples that are not repetitions in the Bosnian text, but were translated as repetitions. Therefore, the corpus consists of a total of one hundred and eleven examples of repetitions. Repetitions are one of the basic features of the Turkish language. This fact and the results of the contrastive analysis of Turkish repetitions with German ones, which determined that conjunctions are always used in German repetitions, were the starting point for this analysis. The analysis showed that in the structure of repetitions translated to Bosnian, conjunctions ("and", "or", "both ... and", "neither ... nor ...", "as...so") are most often used, followed by prepositions ("with", "for", "by", "from ... to", "under", "from ... to", "from ... to", "in", "next to"), a hyphen and, very rarely, a comma. Constructions with a comma and a conjunction are most often translated to Turkish via repetitions that have neither a comma nor a conjunction. Conjunctions were found to be the elements most commonly used in the translation of repetitions from Turkish to Bosnian, thus showing a similarity with the analysis of German and Turkish repetitions which demonstrated that conjunctions are dominant in German repetitions.

Key words: *repetitions, repetitions in Turkish, elements of valence, translated repetitions*

KNJIŽEVNOST

Ksenija KONDALI

EMPIRE AND THE GREAT WAR: RETHINKING IRISH IDENTITY IN SEBASTIAN BARRY'S *A LONG LONG WAY*

KEY WORDS: *Irish literature, the British Empire, the First World War, history, identity, belonging*

The staggering, unprecedented scale of human losses and other repercussions of what became the First World War continue to inspire many authors of fiction and nonfiction. The individual and collective fates of people caught in the traumatic years of the Great War also speak of the tensions created by imperial politics and issues of loyalty to a monarch, country, or family. In the case of the Irish in this war, their tragic experiences fighting “for King, country and empire” have been retrieved in a substantial manner through scholarly reexamination and literary descriptions only in the last couple of decades. Among such texts is also Sebastian Barry’s novel *A Long Long Way* (2005), that depicts the sufferings of Irish servicemen in the Royal Dublin Fusiliers, who first fight the enemy on the Western Front and then receive an order to turn their weapons on Irish rebels against British rule in their own hometown during the Easter Rising. Drawing on critical readings, including those from Irish and memory studies, this paper analyzes the tragic challenges of Irish identity that is transformed in the First World War and symbolically represents the profound crisis of the Irish sense of belonging exemplified in Barry’s novel.

INTRODUCTION

Although there has been a host of texts—fictional and non-fictional—centered on the topic of the First World War and on the endurance of the individual and collective tragedies it effected, only a minor number of recent publications have fully taken into account the traumatic and tragic challenges of the Irish in this war. Over a century has passed since this war finished, but the Irish involvement in the British Army and their overall participation in what was first named the Great War was only more broadly acknowledged at the end of the twentieth century, particularly in the context of the Peace Process of the

previous century's last decade. Since then, as recognized by critical opinion, the representation of the past in "Irish culture has undergone a major shift [that] has resulted in traumatic memory becoming the dominant way of seeing, of understanding, and of communicating, the Irish past" (Pine 2011: 5). Due to long-standing silencing of Irish suffering, the topic was suppressed not only from mainstream approaches relating to this historic event, but also expunged from public consciousness and literary expression. The haunting past, however, is no longer a taboo, evidenced also in the early 1990s by Terence Brown, one of Ireland's foremost literary and cultural historians, whose remarks on this issue illuminate the dominant perception of the said topic:

[...] the larger suppressions and resurfacings in Irish consciousness of the profound effects upon Irish life of the Great War itself, as well as the difficulty of addressing these in the public domain since memories of the war and attitudes to it differ so greatly, bespeaking current points of stress and division. The Great War is one of the great unspoken of Irish life, something which rattles skeletons in many a family closet, something which even now cannot find that full expression which would lay to rest for ever all its Irish victims. It is, one supposes, part of the unfinished business of our current imbroglio. (1993: 227-28)

This "unfinished business" has attracted attention from historians and fictional writers alike, and among those whose works have addressed this contested topic is writer Sebastian Barry (b. 1955). A poet, novelist, playwright, and Laureate for Irish Fiction, 2019–2021, Barry is well-known among literary revisionists, with a respectable oeuvre that challenges dominant perceptions of twentieth-century Irish history and identity, frequently also drawn from his ancestors' experiences. Barry's interest in and respect for ancestors and their fates that were expunged from the mainstream Irish historical narratives serve to question the traditional discourses and the related problematic assumptions of a harmonized characterization of Irish individual and national identity. As Roy Foster points out, "[t]he complex layers of Barry's versions of Irish history, as seen through free adaptations of his family's stories, come more clearly into focus in *A Long Long Way*"¹ (2006: 188), one of the relatively recent novels that deals with Catholic Irish participation in the First World War. This paper's subject is the said novel by Sebastian Barry, published in 2005, and,

1 The title of this novel originates in the popular First World War song—"It's a long, long way to Tipperary/ But my heart's right there!" which constitutes one aspect of the Irish soldiers' relationship to their native land.

more specifically, how it portrays the way identity is reconfigured due to the dramatic and violent experiences of Irish servicemen in the British Army. The novel's protagonist Willie Dunne is one of the Irish who first fought the enemy on the war fields and trenches of the Western Front under the Union Flag as the Royal Dublin Fusiliers only to be ordered to turn his weapon on Irish rebels against British rule in his hometown.

THE IRISH IN THE GREAT WAR

The Irish involvement in the British Army during this war received broader general and critical (re)examination only in recent decades. Commonly, most Irish textbooks describe the heroism of the 1916 Easter Rising that gave an impetus to the formation of the Irish Free State six years later, but insufficient attention has been dedicated to the fate of the tens of thousands of Irishmen who were serving in Flanders “for King, country and empire” at that time. Their previously unquestioned loyalty, sense of purpose and belonging received a harsh blow, on both an individual and collective level, leaving lasting traumatic consequences. According to Emilie Pine, “[t]his official recognition in the Republic of the contribution of Irish soldiers to the Great War has only emerged in recent years and illustrates a transformation in Irish remembrance culture” (2011: 149). With this novel, as well as other works, Barry joins those Irish writers who “need to critically interrogate the hidden wounds of the nation’s past before they can move on and engage with the present” (Piątek 2011: 158). Deeply aware of how Ireland’s role in the First World War has not been substantially represented and remembered, Barry uses the personal experiences of his characters to embody the tensions and contradictions of political issues, and, more specifically, how they affect the characters’ sense of self and belonging. It has been noted in critical opinion that in his broad scope of plays and novels Barry has created “a gallery of characters whose lost lives reflect the fractures and losses of Irish experience” (Roy Foster 2006: 183). Centered on these issues, this novel contributes to the Irish cultural memory of this period, especially in terms of identity formation, since the Irish sense of identity, once perceived as consolidated under the imperial clout, has more recently become perceived as contested and heterogenous. The Irish soldiers whose substantial participation in the Great War was subsequently marginalized and underrepresented in Irish remembrance culture and literary production. They were mentioned mostly through Protestant contribution to this war, but the legacy of the Anglo-Irish Ascendancy lens, once so prominent in the previous record of this event, has been superseded by new historical studies

and perspectives. Barry gives tribute to many of them in the novel's "Acknowledgments" (2005: n. p.), recognizing that *A Long Long Way* "could not have been written without them" (*Ibid.*). The works of historiography constitute essential preparatory groundwork for literary reflections and the process of cultural memorialization, as argued by Emilie Pine: "These kinds of factual histories are necessary precursors for the imaginative remembrance of the war by those who do not have first-hand experience" (2011: 199). The recollection of historical events and, in particular, those related to the Great War and of the subsequent creation of the Irish Free State, has therefore become some form of cultural and psychological requirement to reassess the dominant reading of Irish history as fraught with ambivalence, conflict, and violence. In this light, it comes to little surprise that there is an enduring concern of the Irish with the remembrance of historical past, recognized also in the following remarks:

Irish culture is obsessed with the past. From the commemoration of historic events to the memoirs of childhood, we cannot escape the remembrance of things past in newspapers and books, on stages, on screens, in museums and on the streets of major cities, and in the spaces of public galleries. While representations of the past have always been an integral element of Irish culture, they are now one of its most compelling subjects. And the tone that characterises this subject is trauma. (Pine 2011: 3)

As a novel of Irish involvement in the First World War, *A Long, Long Way* harks back to other literary texts, first and foremost Barry's 1995 play *The Stewart of Christendom*, offering "intrinsic excellence and its fresh illumination of the years of the first Troubles, [and] is a welcome contribution to the literature of our own recent and unlamented Troubles" (John Wilson Foster 2006: 119).² The novel is a more elegiac, albeit tragic story of the protagonist in *The Stewart of Christendom*, with the focus shifted from the father in the play to the son, Willie Dunne, whose sense of loyalty, duty and commitment differ vastly, and influence Willie's identity formation. As Roy Foster writes, the correlation "between allegiance and identity is a recurring theme, as well as the necessity of reconciliation" (2006: 183), intersecting the theme of "family relationships which unites much of his work, particularly the tension between fathers and sons" (*Ibid.*: 184). Against the setting of the First World War and

2 The novel's potential in fostering Irish cultural memory was recognized in 2007 by promoting *A Long Long Way* as the founding text of the Dublin Municipal Library's project entitled "Dublin: One City, One Book".

the upheavals of the Irish Catholics, Barry portrays the young Irishmen who enlisted in the British army in considerable number only to face the deflating realities of horrific trench warfare, while “as Irish soldiers in the King’s army they also experienced the prejudice of their British officers and the pressure of their own divided loyalties” (Howard 2006: lx). It is the thread of loyalty—to the father, ancestors, family, homeland, native city, crown, but also to a sense of pride in sharing imperial greatness and homogenous sense of collective belonging, that provides the crux of the novel’s poignant story of Willie Dunne.

(NOT) HIS FATHER’S SON

With the outbreak of the war in 1914 Willie feels compelled to go to war, although he cannot clearly explain his motivation, settling for the cause of the small Catholic nation of Belgium and their rights, “against this entirely foul and disgusting enemy” (Barrie 2005: 23). But it becomes evident that the reasons are differently perceived by his father, the chief superintendent of Dublin Metropolitan Police, who reads into Willie’s enlisting an anticipated extension of his own service to the British Empire: “Willie’s father indeed was sure [...] Willie was a chip off him” (Barrie 2005: 22). In contrast, while talking to his girlfriend Gretta, Willie argues in near chivalric terms, as follows: “He told her it was because he loved her he had to go, that there were women like her being killed by the Germans in Belgium, and how could he let that happen?” (Barrie 2005: 13), making it personal and formative to his sense of self as a man, worthy of his father’s expectations and his beloved’s respect. But when he volunteered for army service, he turned the war into a mission to develop his manly character and identity fully, as a threshold to maturity and self-worth, perceiving the status of a soldier as ”bloody manhood at last” (Barrie 2005: 21).

The imagery of blood persists throughout the novel, as a reminder of the personal and human dimension behind the decisions made individually and collectively, with special weight in times of major upheavals such as rebellions and wars. Willie Dunne seems to be doomed from the very beginning of his life in which he will join armies of unknown millions whose fates and identities will be transformed during historic turbulences. The novel opens with Willie’s birth, who embodies his generation that faced the end of an era—colonial, imperial, and seemingly homogenous notion of Irishness. At the same time, the beginning of the novel sets the tone of tragedy: his birth occurs at a time when previous allegiances and sense of belonging will be destabilized and he will be just old enough to enlist at the outbreak of the Great War:

He was born in the dying days.

It was the withering end of 1896. He was called William after the long-dead Orange King, because his father took an interest in such distant matters. On top of that, an old great-uncle, William Cullen, was yet living in Wicklow, across the mountains as they used to say, where his father himself had been reared.

The winter sleet bit into the Dublin cabmen, where they gathered in their mucky gabardines by the Round Room in Great Britain Street. The stony face of the old building remained indifferent, with its strange decoration of ox-skulls and draperies. ...

That was the night of a storm that would not be a famous storm. But, for all that, it rattled the last leaves out of the regal oaks in the old pleasure gardens behind the hospital, and it drove the wet harvest along the gutters and into the gaping drains and down into the unknown avenues of the great sewers. The blood of births was sluiced down there too, and all the many liquids of humanity, but the salt sea at Ringsend took everything equally. (Barry 2005: 3)

The description of a joyous event—the arrival of new life—is curiously tinged with its antithesis: decay and demise, evident in the use of the adjectives “dying”, “withering”, “long-dead”, while the birth-accompanying fluids are likened to those other “many liquids of humanity” that will be spilled on the battlefields, witnessed by Willie Dunne later in his life. This depiction signifies his inner fragmentation and setbacks to his sense of self and community, juxtaposed by the hard inexpressiveness of the stone buildings and paved streets. An example of the structuring through motifs of blood is a scene later in the novel when during the skirmish between the Irish insurgents and the troops Willie’s commanding officer shoots an Irish citizen:

There was dark red blood leaking from the terrible hole, it was pouring onto the flagstones and soon it would be running out of the door and down the granite steps. It would cross the pavement, thought Willie, of Wicklow granite, and sneak along the cobble gutter, and into the dark drain. It would leak down into the great Victorian conduit and go away and away to the river and the sea. It was his life’s blood, Willie knew, well he knew it. (Barry 2005: 92-93)

This stark description, unflinchingly detailed and elegiac at the same time, points to the shift in the protagonist’s awareness of life and of his personal role in the killing games that entails also spilling blood on the pavement of his native Dublin. The reference to the stone originating from Wicklow,

his ancestors' place, and the syntactical arrangement of the last phrase in the above passage underscore the onerous realization of a changed world and his own transformed identity.

The issue of loyalty and its divisiveness plays an important part in the protagonist's identity formation, placed in the larger framework of the Irish collective sense of belonging, especially due to English colonization legacy and growing Irish nationalism. The ambiguities about what Irishness means and how it relates to the oppositions of English (or British) vs. Irish, and Protestant vs. Catholic were reflected also during the First World War. According to a critic: "From the beginning, despite the large number of Irishmen who enlisted, the focus of loyalty was uncertain" (Roy Foster 2006: 188). Historians quote different figures of Irishmen who enlisted, also recognizing a range of causes that made this scale high, including personal (such as is the case of Willie Dunne), political, and economic. Thus Kevin Kenny, in his study *Ireland and the British Empire*, claims that about "140,000 Irishmen, northern and southern, enlisted during the war (not counting those of Irish extraction who enlisted in Britain, Australia, New Zealand, and Canada); perhaps 30,000 were killed." (2004: 108).³ In the novel, Willie realizes after he enlisted, while reading the papers with this father, an activity they shared, "almost like a married couple" (Barry 2005: 15) that there is another dimension to the war and to joining army ranks. Although his father maintained "[i]t was King and Country and Empire he said a man should go and fight for" (*Ibid.*), it transpires that many Irish were prepared to go to war since "[t]he Parliament in London had

3 Highlighting the overriding economic motives for enlisting, Kenny provides figures and further insight: "some 70 to 80 per cent of those who enlisted were unskilled labourers and Dublin, because of its high unemployment, was a better recruiting ground than Belfast. But there were other reasons to sign up: at least at the outset of the conflict, war was widely perceived as a positive good; and people all over Ireland evidently retained considerable loyalty to Britain and the Empire in a time of need" (2004: 108-9). In a similar vein, Terence Brown argues that many of those who volunteered for armed service "had joined up from economic necessity, the king's shilling being preferable to starvation and disease in the tenements of Dublin whatever the risks, but other southern Irishmen of Catholic background and nationalist aspiration were prepared to trust the British government with its promise of Home Rule once 'gallant little Belgium' had been delivered from the Kaiser" (1993: 226-7). While acknowledging that poverty was a significant force, citing James Connolly, the socialist revolutionary, who contended that "'economic conscription' attracted a large number of recruits from the improvised tenements of inner-city Dublin", Elaine Byrne notes that some "enlisted for adventure, 'for no other reason than to see what war was like, to get a gun, to see new countries and to feel like a grown man,' in the fiery words of the future IRA leader, Tom Barry" (2014: n.p.).

said there would be Home Rule for Ireland at the end of the war" (*Ibid.*: 14), but his father's support was unequivocally in favor of the Ulsterman who "joined up in the selfsame army for an opposite reason, and an opposite end" (*Ibid.*). Throughout the novel, Willie's sense of self and stance on Irishness is presented as a process of mounting maturity, departing from an innocent youth who is unaware of the political motivations in this war, and who has only a vague idea of the cause for fighting, placing his trust for guidance in his adored father, and hoping "his father's fervent worship of the King would guide him, as the lynchpin that held down the dangerous tent of the world" (2005: 22-3). This wording indicates that the eagerness is his father's and not his own, and this absence of Willie's self-motivated commitment confirms that he turns out not "a chip off his father's block", as Willie becomes divided over whether to follow his father's vision and values he stands for or whether to embark on a journey of self-discovery and his critical reassessment of the events.

The germ of this development influencing also his identity is planted when Willie realizes that his father's actions in the 1913 Dublin Metropolitan Police attack on the Lockout strikers left four men dead. Although he is stunned over this information, he avoids bringing it up with his father right away, in some type of self-denial, until three years later, first with the Easter Rising, and then with the Battle of the Somme, he reconsiders it, in "the darkest year of the war was being endured all along the line from Portugal to the sea" (Barry 2005: 170). The constant gnaw of doubt brings Willie to a heightened awareness of the past and sets him on a path to a new understanding of his own character. During his first furlough back home, Willie enjoys his sisters' attention and care, but in expectation of seeing his father, his thoughts are preoccupied with the deaths of the strikers:

He couldn't stop his mind going back to that year, '13, when his father faced the crowd in Sackville Street. [...]

Oh, Willie knew all the details, and they were like embers now in his head, hurting him strangely. The darker details he had from Gretta's father, of course, the dark, hard details that had seemed back enough going into his head, but had grown and spread there since.

Four men left killed. It was odd that those four men meant so much, when he had seen now so many others killed. But they did. (Barry 2005: 72)

At the end of his home leave, Willie and his regiment are detoured and ordered to charge the Irish citizens in the nationalist Easter Rising on the streets of Dublin, a deeply troubling and awakening event, that brings down

all the previous notions of duty, loyalty, honor, and sense of belonging. When Willie witnesses a civilian of his own age shot by Willie's commanding officer, Willie suffers a profound shock, yet his confusion and innocence are evident in his question to the dying young man if he was a German. The man's reply about "fighting for Ireland [...] for a bit of freedom for Ireland" (Barry 2005: 92-3) further destabilizes Willie's sense of purpose and duty. As he attends to the mortally wounded young man until "the man was still as a dead fish" (Barry 2005: 93), Willie's identity is increasingly affected by questions about the skirmish, further probed in his conversation with his fellow serviceman, Jessie Kirwan, whose answers help Willie comprehend what happened as well as the politics behind it. Jessie is exasperated by Willie's ignorance and naivety in these matters and tries to instruct him about the situation. Afterwards, Willie reflects on it, as he contemplates how to clean his bloodied uniform, but his disorientation and disillusionment remain with him deeply, just as "he carried the young man's blood to Belgium on his uniform" (Barrie 2005: 97).

The trauma of the events during the uprising in Dublin is placed in a new light when Willie and his fellow soldiers are plunged into the mayhem of the front line in Belgium, where they suffer also gas attacks, involuntarily conjuring up the remembrance of the charge against the insurgents with that against the Germans:

A hundred pictures returned to terrorize him. He shook his head in his misery.
[...]

Heroic things had been suggested to them, and though they were not heroes as you might read about it in old Greek stories, their hearts, such as they were, answered. No man could come out to the war without some thought of proper duty, some inkling of possible deeds to match the tales they heard as children. There were no fathers or mothers here now, no raggedy dresses, no ringing games, spires of familiar churches, no ancient stones set one upon the other, no St Patrick's Cathedral and no Christ Church. (Barry 2005: 110)

Progressively, Willie is unable to separate his involvement in the havoc of war and the political upheaval in Ireland, so in one scene, while he digs grave holes on the front line, he recalls his native city and

[...] wondered what the state of his Dublin was now. He had heard of course that the artillery had been brought up the river and had shelled fucking Sackville Street with a will. Men who came over in the last days had brought news of shattered houses, standing naked to the sky with all their innards gone,

showing their fireplaces to the world on the gable walls. It would almost make an apprentice builder weep to think of the deep work gone into the making of those houses. But men would come, he supposed, to build them up again. It was no more than the towns and cities of Belgium. Dublin and Ypres were all the one. (Barrie 2005: 124)

This nearly epiphanic recognition testifies how profoundly the Easter Rising and its casualties have affected him, as well as his own gullible outlook to the world, dissolving now into the miserable mire of the trenches as memories of previous life's comforts are inexorably tainted by the horrors of the present. During a reprieve from battle, on an occasion of an improvised concert, the sung melodies take the men into reverie and recollection of home, "glimpses of the beloved faces left behind, shadows of arguments unfinished and regretted, the sense of youth not vanishing but being submerged in a killing sea from which one might emerge, bathed in the acid blood of bomb or bullet" (Barry 2005: 130). Barry's stirring style that eschews banality, using simple yet dignified language, even when providing graphic imagery, endows the war experiences with a quality of sombre honor and purpose. For Terence Brown, there is a distinct interliterary quality to Barry's prose because this novel "combines a gruesome realism of blood and mud with a sensuous lyricism as if to endorse and extend Wilfred Owen's aesthetic that Yeats had so excoriated [...]" (1993: 84). And Willie joins the singing, his memories bring back his dead mother from his childhood, longing for all that is lost with his new realities and sense of self, and "he sang for these ruined men, these doomed listeners, these wretched fools of men come out to fight a war without a country to their name, the slaves of England and the kings of nothing [...]" (Barry 2005: 134). Afterwards, in discussion with a soldier friend O'Hara while reading about rebel leaders getting executed, they cast doubt on the purpose of their fight as British Army soldiers, devastated by news from home in their front-line agony: "It was a wonder they had thoughts at all still in their heads. Brains poached and scrambled by noise, terror and foul deaths" (Barry 2005: 137). This description speaks of their state of mind and transforming notion of identification as fellow sufferers in the trenches, reassessing their previously unquestioned sense of duty, loyalty and purpose: "I would like to believe I would like to anyhow, that what we're doing out here has a reason, to push the Hun back and all that, even if it doesn't have a reason" (Barry 2005: 139). They are uncomfortable with the changed perception of them as soldiers of the British Army regarded now as the enemy of the rebels and of their own side, and while Willie had earlier not understood his position in the

political turmoil, he is more conscious of it now and agrees with O'Hara in his wish “they hadn't shot those fellas all the same” (*Ibid.*). This admission, opposed to the dominant outlook of “King, country and empire”, even if still not completely lucid in articulation, proves that Willie has changed, and that previous staunch opinions, especially those related to politics, are not part of his practice and discourse.

The change in Willie's political viewpoint and sense of self is manifested in his letter to his “Papa”, mentioning the episode of the killed rebel and how he not only feels pity for the “young lad” (*Ibid.*), but also expresses his reservation over the executions of the Rising leaders, indicative of his severed ties from the belief-system and code of his pro-British father, who is an unwavering conservative, royalist, and servant of three monarchs. Willie's changed attitude and political disloyalty infuriate his father so that on his next furlough he is banned from his home, his father having renounced him. In contrast, Willie's sense of belonging to a new community is reinforced, in the trenches, bonded by combat comradery, in a place where he feels at home, with the only people who share with him the trauma of warfare and emotions that transcend his father's political identification and code. This transformation in Willie's identification is revealed in the depiction of his reaction to the news of the fallen Ulstermen of the 36th Division at the Somme:

Terrible brave news came down to them, [...] two thousand fellas killed and dying of wounds and another two or even three that were wounded. [...] They knew what two thousand corpses looked like, that was a fact.

There were villages in Ulster would have no men in them now. They would never come back to guide the plough and curse the Pope on a Sunday, more was the pity.

It had been a dark ruckus and the news of it confounded their hearts. There was an odd love for the brave Ulstermen. (Barry 2005: 150)

THE NATIVE CITY IN UPHEAVAL: TRAUMATIC TRANSFORMATIONS

The Easter Rising changes Irish politics and the sense of Irishness forever. As the first of a series of armed uprisings that brought on the Irish War for Independence, from January 1919 to July 1921, this violent skirmish lasted six days during Easter Week in April 1916 and was led by Irish revolutionaries with the aim to oust British rule in Ireland and thus create an independent

Irish Republic. It eventually resulted in the secession of twenty-six of Ireland's thirty-two counties from the United Kingdom, as well as in the official founding of (what would eventually become) the Republic of Ireland. Before it was suppressed by a strongly reinforced and heavily armed British Army, there was intense street fighting in the streets of Dublin, as well as shelling, long-range gun battles, and sniping, leaving considerable parts of the city center in ruins. The Rising claimed the lives of over four hundred people, with over two thousand wounded, and was only the beginning of many traumatic events that would put not only the city in havoc but leave the lives of its citizens and the whole of the country in danger and misery for years.

The Rising had a particular impact on the Irish troops, as exemplified in this novel—Willie and his fellow Irish servicemen in the Royal Dublin Fusiliers first become exposed to the horrors of overseas trench warfare that alters their very nature, illustrated in the following passage: “And many had seen hundreds killed, and many had killed; Willie himself had killed. Was the song a memory of what they were, or was it still possible they might be ordinary, loving, imperfect fellas again, in some other guise of peace?” (Barry 2005: 132). Following their combat duty on the front line, during the Easter Rising, they are forced to attack their own and then fight in an army that treats them in a degrading or even bigoted manner:

There was a growing distrust of Irish soldiers after the 1916 rising. Although most reports at the time indicated that there was little support for the rising among Irish soldiers serving at the front, the executions caused much more concern. When soldiers from the 16th (Irish) Division returned on leave to Ireland, there were incidents in the streets and women became increasingly reluctant to be seen with men in British uniforms. Catholic Irish soldiers, like soldiers from Canada, Australia, and New Zealand, were generally regarded as shock troops with a reputation for indiscipline, but in the Irish case there was additional doubt about their loyalty, stirred not only by the rising but also by the attempts made by Roger Casement to recruit an Irish Brigade from Irish prisoners of war in Germany. (Kenny 2004: 203)

Back at home, the Irish soldiers are now deemed traitors, echoing “the dying days” from the novel’s opening since an entire generation became doomed, ending up on the wrong side of history. Simultaneously reviled by Irish nationalists as footmen of the Empire and hence traitors, and, on the other hand, accused by the English and loyalists as sympathizers of the rebels, these Irishmen become resigned and frustrated over their position of apparent

inadequacy. In the words of a critic: “Present from the start, those forces sharply increased after the Easter Rising, which brought British antipathies into the open and left many Irish soldiers feeling torn, bitter, and bewildered” (Ben Howard 2006: ix). These are traumatic moments also for Willie who is lost in the rift between the world he used to identify with and the one he has been forced to accept. Gone are the heroic notions that got him enthused for the war, fed by his father’s beliefs and idealist hopes, and the enemy in the battlefield seems less deadly than the one from their own ranks. Willie trauma is reminiscent of what Cathy Caruth calls an “impossible history” (1995: 5) as the traumatized cannot fully possess or assimilate the traumatic event. Rather, it is the event that possesses the individual and can impair his relation to reality. As a victim of trauma, Willie lacks the capacity to work through the past, which offers him no solution, signifying the impossibility to eschew and understand history and his self fully, in keeping with the words of the author, Sebastian Barry, who stated in an interview: “We are creatures in an elusive landscape of history” (2004: 42).⁴

Left without his family’s approval and crushed by Gretta’s marriage to another man in his absence, Willie seems to welcome the return to his regiment, but the trauma has turned him into a “a man with a broken heart [...] a man with the soul filleted out of him” (Barry 2005: 281). He writes a final letter home in which he recalls his childhood, praising his father and extracting the politics that has soured their relationship, aware how he has grown into a different awareness because of all that has happened to him, but not apologizing for his new outlook: “[...] some of those things made me start thinking in a different light about things, and how that offended you so grievously. And I understand why. But I cannot change the fact that I believe in my heart that you are the finest man I know” (Barrie 2005: 279). With this conciliatory and tender words, he returns to his fellow soldiers and the gruelling war operations which are stripped of all heroic pretensions and noble purpose: “It had been a war of kingly poisons, in the air, in the memory, in the blood (Barry 2005: 286). As Willie trudges the battlefields, weary of his internal struggle as much as the physical exertion caused by the horrors of the war, a sense of

4 *A Long Long Way* discloses the inextricable tie between the past and the lingering aspects of a damaging colonial legacy, also as a contribution to the debunking of singular, fixed and totalizing narratives of the past. For Constanza del Rio Alvaro, such methods are about “exploring different figurations of History in the contemporary Irish novel: History as traumatic memory” (2010).

disillusionment and sharp awareness that he longer belongs to the country and community of his past overwhelm him:

He knew he had no country now. He knew it well. [...] All sorts of Irelands were no more, and he didn't know what Ireland there was behind him now. But he feared he was not a citizen, they would not let him be a citizen, they would not let him be a citizen. He would have no pride to be walking through Stephen's Green, he would not have the mercy of youth or the hastening thoughts of age. They may stone him too when he returned, or burn the house of himself to the ground, or shoot him, or make him lie down under the bridges of Dublin and be a lowly dosser for all the rest of his days. (Barry 2005: 286-7)

CONCLUDING REMARKS

Although more substantial attention to and official recognition of the Irish servicemen's involvement in the Great War appeared only in recent decades, the role of the Irish in this event has received important critical reevaluation and literary resonance, including Sebastian Barry's novel *A Long Long Way*, published in 2005. Barry's novel is an important illumination of the First World War and a contribution to the (re-)defining of Irish identity illustrated with the fate of the main character Willie Dunne. The novel reflects the enduring contestation of traditional definitions of Irishness and the cultural preoccupation with the past, continuously recalled and reconfigured, still haunted by trauma, partly also due to the previous marginalization or even silenced Irish historical narrative. During the Great War, the year 1916 is marked by two major traumas: the Battle of the Somme and the Easter Rising, both fateful for the Irish troops, and presented in this novel as the main character and his fellow Irish soldiers in the Royal Dublin Fusiliers face both events with growing distrust in institutions and previous belief systems. The protagonist, and the many Irish servicemen in the British Army like him, found themselves divided over the legacy of imperial politics and related ideas of duty, loyalty, and sense of belonging as subjects of "King, country and empire", fighting the enemy abroad and the rebels—citizens of their native city Dublin. Presenting the internal drama of the protagonist as he confronts not only the Germans on the frontline, but also his relationship to his father, family, ancestors, crown, homeland, and native city, Barry probes layers of identity traditionally built on a sense of pride as belonging to the then mightiest empire of the world and of sharing a rather consolidated collective identity. Barry's poignant portrayal in

this novel illuminates the inability of the character to keep apart his participation in the war and the political instability in Ireland, thus also exposing his state of mind and the difficulty of coming to terms with earlier identifications. Delving into recesses of the Irish past, Barry's narrative strives for a more comprehensive understanding of Irish identity, one that reexamines Ireland's marginalized people and the cultural memory of their roles in history. At the same time, the novel explores the complexity of traumatic experiences and how they influence the shift in the sense of belonging. Even if it deals with a very specific context, the novel and its rethinking of identity may resonate with a broader audience since these portrayals may ultimately lead readers to ethical reflections about the workings and interrelatedness of human relationships, memory, and identity. As the Irish continue to try to come to terms with their past and harrowing memories to meet the challenges of the present and future, novels such as Sebastian Barry's *A Long Long Way* contribute to the necessary rethinking of the complex experiences of those who suffered this history and who made a moral difference in humanity.

IZVORI I LITERATURA

- Barry, Sebastian (2005), *A Long Long Way*. New York, Penguin Books
- Barry, Sebastian and Maria Kurdi (2004), "Really All Danger": An Interview with Sebastian Barry. *New Hibernia Review / Iris Éireannach Nua* 8. 1, 41-53. <https://www.jstor.org/stable/20557905>, pristupljen 21.8.2020.
- Brown, Terence (1993), "Who Dares To Speak? Ireland and the Great War in English Studies in Transition". *Papers from the ESSE Inaugural Conference*. Eds. Robert Clark and Piero Boitani. 226-237. London, Routledge
- Byrne, Elaine (2014), "The forgotten Irish soldiers who fought for Britain in the first world war." *The Guardian*, 5 Apr 2014 08.00 BST. <https://www.theguardian.com/world/2014/apr/05/irish-soldiers-who-fought-for-britain>, pristupljen 20.8.2020.
- Caruth, Cathy (1995), *Trauma: Explorations in Memory*. Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press
- Del Río Alvaro, Constanza (2010), "Trauma Studies and the Contemporary Irish Novel". *In the Wake of the Tiger: Irish Studies in the Twenty-First Century*. Eds. David Clark and Rubén Jarazo Álvarez. 3-16. Oleiros, Netbiblo
- Foster, John Wilson (2006), "'All the long traditions': Loyalty and Service in Barry and Ishiguro". *Out of History: Essays on the Writings of Sebastian Barry*. Ed. Christina Hunt Mahony. 99-119. Dublin: The Carysfort Press, Washington, D.C.: The Catholic University of America Press
- Foster, Roy (2006), 'Something of us will remain': Sebastian Barry and Irish History. *Out of History: Essays on the Writings of Sebastian Barry*. Ed. Christina Hunt

Ksenija Kondali: *Empire and the Great War: Rethinking Irish Identity in Sebastian Barry's A Long Long Way*

- Mahony. 183-197. Dublin: The Carysfort Press, Washington, D.C.: The Catholic University of America Press
- Howard, Ben (2006), “The Heaving Swell of History”. *The Sewanee Review* 114. 3, lix-lxi
- Kenny, Kevin (2004), *Ireland and the British Empire*. Oxford: Oxford University Press
- Piątek, Beata (2011), “Irish History in the Novels of Sebastian Barry”. *Studia Litteraria Universitatis Jagellonicae Cracoviensis* 6, 157-167
- Pine, Emilie (2011), *The Politics of Irish Memory. Performing Remembrance in Contemporary Irish Culture*. Palgrave Macmillan

IMPERIJA I VELIKI RAT: PROMIŠLJANJE IRSKOG IDENTITETA U ROMANU “JEDAN DUGAČKI, DUGAČKI PUT” SEBASTIANA BARRYJA

Sažetak

Zapanjujuće razmjere ljudskih žrtava i drugih posljedica bez presedana onoga što je kasnije postalo poznato kao Prvi svjetski rat i u današnje vrijeme služi kao inspiracija brojnim autorima književne i neknjiževne proze. Individualne i kolektivne sudbine ljudi u traumatičnim godinama “Velikog rata” otkrivaju i napetosti koje nastale uslijed imperijalne politike, pitanja identiteta i lojalnosti vladaru, zemlji ili obitelji. U slučaju Iraca u ovome ratu, njihova tragična iskustva boreći se “za Kralja, domovinu i carstvo” predočena su u dobroj mjeri zahvaljujući istraživačkim analizama i književnim opisima tek u nekoliko posljednjih desetljeća. Među takvim tekstovima je i roman “Jedan dugački, dugački put” Sebastiana Barryja objavljen 2005. godine, koji opisuje muke irskih vojnika koji su se kao dio Kraljevskih postrojbi iz Dublina najprije borili s neprijateljem na Zapadnoj fronti, a potom dobili naredbu da u svom rodnom gradu za vrijeme Uskršnjeg ustanka 1916. pucaju na svoje sugrađane – irske pobunjenike protiv britanske vladavine. Oslanjajući se na kritičku literaturu, uključujući izvore iz područja izučavanja memorije i irskih studija, ovaj rad nudi analizu tragičnih izazova irskog identiteta koji je doživio transformaciju u Prvom svjetskom ratu i simbolički predstavlja duboku krizu irskog osjećaja pripadnosti koji je oprimjeren Barryjevim romanom.

Ključne riječi: *irska književnost, Britansko Carstvo, Prvi svjetski rat, povijest, identitet, pripadnost*

Namir KARAHALILOVIĆ

O “ISLAMSKOM MISTICIZMU” I “ISLAMSKOJ MISTIČKOJ KNJIŽEVNOSTI”: PITANJE NOMINACIJE

Nomen est omen.

KLJUČNE RIJEČI: *islamski misticizam, islamska mistička književnost, te-savvuf, irfan, sufizam, tesavvufska/sufijska/irfanska/gnostička književnost*

U akademskim krugovima na Zapadu fenomeni islamskog ezoterizma i iz njega proizašle književne tradicije često se nominiraju terminima “islamski misticizam” i “islamska mistička književnost”. U ovom radu istraženi su ute-meljenost i opravданost takve nominacije. Za korpus na kome je provedeno istraživanje o tom pitanju odabранa su tri primarna izvora iz oblasti islamskog ezoterizma na perzijskom jeziku. Osim toga, o opravdanosti upotrebe navedenih termina izložena je rasprava iz fenomenološke i etimološko-semantičke perspektive.

1. UVODNA RAZMATRANJA

1.1. Koristeći prvi put pridjev “mističan”, i to kao atribut u okviru sintagme “mistično traganje”, Seyyed Hossein Nasr u knjizi *Živi sufizam* objavljava prepostavljeno semantičko polje pripisano navedenom pridjevu. U podnožnoj bilješci Nasr o tome izlaže sljedeće:

Čitaocu se mora skrenuti pažnja na značenje riječi ‘mistično’, koja se ovdje koristi u izvornom značenju u vezi sa ‘božanskim tajnama’; drugim rijećima, sa znanjem u kombinaciji sa ljubavlju koje se, nipošto iracionalno, tiče intelektua u onom prvobitnom smislu, izvora razuma koji svojim izlijevanjem osvjetljava ljudski um i obdaruje ga znanjem duhovne prirode. Stoga, misticizam se odnosi na unutarnji aspekt objavljene, ortodoksne vjere, povezan sa duhovnim metodama i tehnikama izvedenim iz objave, ali ne i sa maglovitim i nejasnim sanjarijama i individualističkim kapricima i sklonostima, ili, što je najgore od svega, oblicima pseudookultizma izdvojenim od svojega religijskog konteksta

koji prevlađuju na današnjem Zapadu. Ovdje moramo posebno naglasiti da se sufizam ne može prakticirati izvan islama, iako samozvani 'učitelji' na Zapadu koji koriste naziv sufizam tvrde drukčije. Naučni radovi sufizam obično definiraju kao 'islamski misticizam', a i mi ćemo rado usvojiti epitet 'mistično' da bismo označili ono što odvaja sufizam od jednostavno religijskog aspekta islama, ako ta riječ zadržava značenje koje su joj dali grčki oci ranokršćanske crkve i oni koji su slijedili njihovu duhovnu liniju; oni su tu riječ koristili za označavanje onog što je važno za poznavanje 'misterija'. (Nasr 2004: 31-32).

Zanemarimo li određene jezičke nedorečenosti i moguće dvojbe u vezi s ovim iskazom,¹ smatram potrebnim ukazati na primjedbu suštinske naravi, kada je o gornjem tekstu riječ. Naime, nesporno je da jedan termin može imati više značenja, pokrivati nekoliko semantičkih polja; legitimno je, i metodološki prihvatljivo, ukazati na to u kojem se značenju (od svih njegovih mogućih značenja) taj termin upotrebljava u određenom tekstu; međutim, ako je jedno od tih značenja sporno, ukoliko ono podriva same temelje i smisao fenomena koji se njime označava, predstavljajući ga u iskrivljenom svjetlu u odnosu na

1 Kako je iz gornjeg citata vidljivo, u tekstu prevedenom s engleskog jezika, očito pod utjecajem srednjeg roda imenice *traganje*, tokom izložene rasprave, i kad se razmatrani pridjev navodi samostalno, operira se oblikom srednjeg roda "mistično", a ne oblikom muškog roda u kome se pridjevi po pravilu bilježe u leksikografskim izvorima, to jest oblikom *mističan*. Isto tako, ukupan kontekst rasprave upućuje na to da bi, u skladu s njenim predmetom i sadržinom, primjereno bilo koristiti pridjev *mistički*, u značenju "koji se odnosi na mistiku i mistike"; naime, pridjev *mističan*, upotrijebljen u citiranoj fuznoti, osim što i sam svojim semantičkim poljem pokriva značenje "koji se odnosi na mistiku i mistike", također znači: "pren. koji je prožet mistikom, pun mistike; tajanstven, zagonetan" (značenja pridjeva preuzeta iz: Halilović; Palić; Šehović 2010). Po mom sudu, diskursu koji pretendira na naučni karakter (a diskurs knjige *Živi sufizam* kao takav je prepoznat u akademskim krugovima) bliže je značenje pridjeva *mistički*, kojim se, jasno i nedvosmisleno, isključivo karakteriziraju određeno duhovno strujanje, ezoterički nauk, kao i njemu posvećeni, pripadajući ljudi. (Znakovito je da je u izvorima na engleskom jeziku, kako je uočljivo u nastavku rada, u ovakvim slučajevima uvijek upotrijebljen pridjev *mystical*, a nikada *mystic*; postoji li određena nijansa koja odjeljuje semantička polja ta dva pridjeva, čime bi eventualno bio potvrđen izneseni stav o potrebi nijansiranja značenja pridjeva *mistički i mystičan*, te odbira pridjeva *mistički* za atribuiranje pojmoveva iz domena ezoterizma? Odgovor na to pitanje spada u domen anglističke ekspertize.) Međutim, ukoliko se kao adekvatan u kontekstu gornje rasprave prihvati pridjev *mističan*, može se postaviti sljedeće pitanje: kad je posrijedi "mistično traganje", da li je riječ o traganju "mistikā", u okvirima "misticizma" kao duhovnog pravca, ili je to traganje "prožeto mistikom, puno mistike; tajanstveno, zagonetno"? Ili se, možda, razmatranom sintagmom označavaju i podrazumijevaju obje navedene mogućnosti? Kako su ta pitanja u uskoj vezi s temom ovog rada, i mogu imati zamašan značaj za njeno istraživanje i konačne rezultate, u nastavku će stalno biti uzimana u obzir.

ono što taj fenomen uistinu jeste, tada se čini logičnim i utemeljenim preispitati opravdanost i svrshodnost upotrebe tog termina. Napose, držim da i sav trud koji u gornjem citatu ulaze Nasr, kako bi negativne i štetne značenjske naslage pridjeva "mističan" i termina "misticizam" odstranio od onih semantičkih slojeva koje smatra legitimnim i prihvatljivim, otvara jasan i neprijeporan prostor za kritičku analizu termina "islamski misticizam", a konsekventno tome i termina "islamska mistička književnost".

1.2. Da je Nasrov oprez u pogledu upotrebe termina "misticizam" – sljedstveno tome i pridjeva "mističan" – utemeljen i opravdan, potvrđuju i definicije tog termina u različitim enciklopedijskim i leksikografskim izvorima. Osim što sadržina nekih od tih definicija zavređuje temeljito kritičko preispitanje, uočljivo je da se one u značajnoj mjeri međusobno razlikuju.

Prema jednoj od razmatranih definicija, "misticizam" je termin pod kojim se podrazumijeva "prakticiranje vjerskih ekstaza (vjerskih doživljaja tokom alternativnih stanja svijesti), zajedno s onim ideologijama, etikama, obredima, mitovima, legendama i čarolijama koje su povezane s njima".² Ovdje posebno skrećem pažnju na pojmove *mit*, *legenda* i *čarolija*, koji se, prema navedenoj definiciji, očito smatraju legitimnim konstituentima ezoterijske doktrine i prakse, bez obzira na to kojoj su duhovnoj tradiciji ta doktrina i praksa imantentni. Ta činjenica, i iz nje proisteklo gledanje na duhovni koncept nominiran kao "misticizam", koje prevladava u zapadnoj kulturi, nedvojbeno spadaju u razloge zbog kojih je Nasr osjetio potrebnim da podastre sva navedena objašnjenja i definirana semantička ograničenja.

Temeljem druge konsultirane definicije, terminom "misticizam" označava se "ono za šta se tvrdi da je direktni ili neposredovani doživljaj božanskog, u kome ljudska duša postiže trenutačno jedinstvo sa Bogom. Mnogi od velikih mistika su naglašavali da to nije prvenstveno niti suštinski stvar vizija ili ekstaza, kao što se često misli, već potpunog predavanja ljudske volje i uma Bogu" (Flew 1984).

Prema jednoj od definicija nastalih na južnoslavenskom jezičkom području, terminom "misticizam" određuje se "vjerovanje u vrhovne stvarnosti, stvarnosti iznad materijalne i nastojanje da se dostigne jednost sa tom stvarnošću, ne razumom i pojmovima, već neposrednom intuicijom" (Filipović 1984).

Kako je iz teksta navedenih definicija uočljivo, u drugoj i trećoj definiciji nema izrazito spornih elemenata koji bi mogli, na ontološkoj ravni,

2 <https://www.britannica.com/topic/mysticism> (stranica posjećena 09. 04. 2020.)

kompromitirati same temelje fenomena ezoterizma u okviru bilo koje mono-teističke religijske tradicije. Međutim, za razliku od prve definicije, u kojoj se naglašava *prakticiranje vjerskih ekstaza*, u drugoj i trećoj definiciji težište se stavlja na *ostvarenje jedinstva s Bogom/vrhovnom stvarnošću*; pri tome su propisani različiti načini za dosezanje tog cilja: prema drugoj definiciji, do njega se stiže *predavanjem ljudske volje i uma Bogu*, a prema trećoj *neposrednom intuicijom*.

Uz sve navedeno, primjetno je da nijednom od navedenih definicija nije obuhvaćena eventualna dimenzija *skrivenosti/tajnosti* fenomena ezoterizma, kako bi se to iz etimološkog korijena termina “misticizam” (gr. *mystikos* – skriven/tajan) moglo prepostaviti. Na vezu tog termina i onog što je *skriveno/tajno* nailazi se u jednom sekundarnom leksikografskom izvoru; u njemu se “misticizam” određuje kao “sklonost místici, tj. vjerovanju u čuda i u mogućnost spoznaje onoga što je tajanstveno i neshvatljivo: vjera u mogućnost neposrednog sjedinjenja s božanskim bićem i strasna težnja za postignućem tога sjedinjenja”.³

Činjenica da se, u konsultiranim relevantnim enciklopedijskim i specijalističkim leksikografskim izvorima, duhovnom strujanju nominiranom terminom “misticizam” ne pripisuje dimenzija *skrivenosti/tajnosti*, u prvom redu predstavlja očigledno semantičko nesuglasje između tog termina (sa njegovim etimološkim naslijedeđem) i koncepta na koji se taj termin odnosi. Naime, ako je cilj određene duhovne tradicije postizanje jedinstva sa Bogom, na šta se većinom definicija termina “misticizam” izričito ukazuje, zašto bi nominacijom te tradicije, među svim njenim dimenzijama, trebala biti naglašena krajnje neodređena, proizvoljna dimenzija *skrivenosti/tajnosti*? S druge strane, spomenuto semantičko nesuglasje, po mom sudu, još je jedan jasan indikator da upotreba termina “misticizam” zavređuje preispitivanje i vrednovanje.

1.3. Prilikom odabira naslova svojih studija o različitim aspektima ezoterijske tradicije u okvirima islamske duhovnosti, zapadni su orijentolozi i istraživači književnosti očito imali u vidu gornje i njima slične definicije termina “misticizam” i pridjeva “mistički”. Shodno tome, za te su studije birani naslovi kao što su: *The Mystics of Islam* (Nicholson 1914), *Studies in Islamic*

³ http://os-gripe-st.skole.hr/upload/os-gripe-st/images/static3/915/attachment/Anic,_Klaic,_Domovic_-_Rjecnik_stranih_rjeci-Prepravljeni.pdf (stranica posjećena 09. 04. 2020.)

Mysticism (Nicholson 1921), *Mystical Dimensions of Islam* (Schimmel 1975), *Islamic Mystical Poetry* (Jamal 2009) i sl.⁴

Kad je riječ o navedenoj praksi, a s obzirom na sve što je o terminu “misticizam” i pridjevu “mistički” predviđeno u početnom dijelu ovog rada, nameće se pitanje koliko je takva nominacija opravdana? Drugim riječima, držim utemeljenim problematizirati sljedeće: da li je, i u kojoj mjeri, razmatranim terminom i pridjevom uistinu moguće obuhvatiti i izraziti stvarni sadržaj fenomena islamske ezoterije?

Da bi se došlo do valjanog odgovora na to pitanje, smatram da nije dovoljno baviti se samim djelima (i njima sličnim) čiji su naslovi gore navedeni. Štaviše, vjerujem da bi takav postupak, i to iz više razloga, zapravo bio ograničavajući faktor na putu ostvarenja postavljenog cilja. Prvi i osnovni među tim razlozima jesu kontinuirani pokušaji zapadne orientalistike da izvore islamskog ezoterizma utvrdi u vrelima izvan islamske duhovne tradicije.⁵ Stoga, po mom sudu, jedini relevantan pristup jeste to da se ostvari uvid u ono što o konceptu islamske ezoterije izlažu njegovi utemeljitelji, u primarnim izvorima nastalim iz njihova pera.

Za tu namjenu, odabrao sam tri kapitalna vredna islamske ezoterijske tradicije:

1. *Komentar djela “Upoznavanje sa sljedbom tesavvufa”* (Šarh-e al-Ta’arrof le mazhab al-tasawwof), autor: Abū Ebrāhīm Mostamlī (X-XI stoljeće);
2. *Prijevod Kušeijrijeve poslanice* (Targome-ye Resale-ye qošeiriyye), prevodilac: Abū ‘Alī al-‘Osmānī (XI stoljeće);
3. *Otkrivanje pokrivenog* (Kašf al-mahğūb), autor: Abū al-Hasan al-Hoḡwīrī (XI stoljeće).⁶

4 Takva nominacija povremeno pronalazi odraz i u djelima napisanim na bosanskom jeziku. Naprimjer, vidjeti: Džaka 1997: 213, 215, 221-223; Hafizović 2005: 141; Duraković 2018: 319. Treba primijetiti da Džaka (1997: 209) termin “islamski misticizam” prvo ocjenjuje nepravilnim, ali ga u nastavku svoje rasprave ipak koristi.

5 O tome će u nastavku rada biti više riječi.

6 Radi pronaleta odgovora na pitanje opravdanosti korištenja termina “misticizam” i pridjeva “mistički” za nominaciju fenomena iz sfere islamske duhovnosti, a sljedstveno tome i sintagmi “islamski misticizam” i “islamska mistička književnost”, kao iranist, odlučio sam se da ostvarim uvid u sadržaj tri kapitalna djela iz oblasti islamskog ezoterizma na perzijskom jeziku, nastala tokom XI stoljeća. Ovdje treba ukazati na to da je pisanje djela u navedenoj oblasti započelo u IX stoljeću; ta djela pisana su na arapskom jeziku, premda su njihovi autori većinom bili Iranci. Od prve polovine XI stoljeća nastaju i prva djela na perzijskom jeziku. Neka od njih zapravo su komentari ili prijevodi djela ranije napisanih

Uvidom u sadržaj ovih djela, koja predstavljaju temelj za cijelokupnu istraživačko-autorsku produkciju kasnijih generacija islamskih ezoterista, moguće je steći pravilnu sliku i sud o sadržini fenomena ezoterizma u okvirima islamske duhovne tradicije.

Osim toga, o “islamskom misticizmu” i “islamskoj mističkoj književnosti” bit će raspravljanu iz, uvjetno kazano, fenomenološke perspektive. Naime, ukoliko jedan od zadataka “fenomenološke misli” u oblasti nauke o književnosti jeste to da opiše “raznorodne pojave od kojih je književno djelo sazданo” (Lešić 2006: 95), taj se zadatak u ovom predmetnom slučaju može prilagoditi i modificirati na sljedeći način: kroz opis ključnih konstituenata fenomena nominiranih terminima “islamski misticizam” i “islamska mistička književnost” ukazati na saznanja kojima se može utvrditi njihova suština. Takav postupak može biti od presudnog značanja za definiranje stava o tome koliko je nominacija ta dva fenomena navedenim terminima utemeljena i opravdana. Na kraju ovog istraživanja, bit će izložena rasprava o opravdanosti korištenja termina “islamski misticizam” i “islamska mistička književnost” na etimološko-semantičkoj ravni.

2. O “ISLAMSKOM MISTICIZMU”

2.1. Terminom “islamski misticizam” na prostoru zapadnog kulturnog kruga označava se duhovno strujanje koje je u okvirima orijentalno-islamskog kulturnog kruga poznato pod terminom *tesavvuf*. Oko etimološkog korijena tog termina postoje različita mišljenja. Prema pojedinim istraživačima, taj termin izведен je od arapske lekseme *ṣafā* u značenju “duhovna čistota”. Postoji i mišljenje da navedeni termin potječe od sintagme *ṣaff awwal*, čije značenje glasi “prvi red”; prema tom mišljenju, sufije iz prve generacije su tokom obavljanja zajedničkih molitvi obično stajali u prvom *safū* (redu). Termin *tesavvuf* dovođen je u vezu i sa grupom *muhadžira* (iseljenika) iz Meke u Medinu, koji su u medinskoj Poslanikovoј džamiji običavali sjediti uvijek na istoj, određenoj sofi, pa su među pripadnicima medinske zajednice muslimana zbog toga bili poznati kao *skupina sa sofe* (ahl ṣuffa). Konačno, u ovoj raspravi prevladava stav da je termin “tesavvuf” izведен od arapske imenice *ṣūf* iz triliteralnog konsonantskog korijena *ṣwf* u značenju “vuna”; od te je imenice, odnosno iz

na arapskom jeziku. Kako je vidljivo iz njihovih naslova, među takva spadaju prvo i drugo ovdje odabранo djelo. Prema tome, može se prihvati da je sadržina ta dva djela, određenim dijelom ili čak u potpunosti, bila definirana i zaokružena znatno prije razdoblja koje se formalno smatra vremenom njihova nastanka. Drugim riječima, ovdje odabrana djela spadaju među prva napisana o fenomenu islamskog ezoterizma.

istog konsonantskog korijena, deriviran glagol arapske pete proširene glagolske vrste *taṣawwafa*, koji znači "nositи odjećу od vune".⁷ Termin *tesavvuf* (ar. *taṣawwuf*) zapravo je modificirani masdar tog glagola.⁸ Kako je taj termin priпадnicima zapadnog kulturnog kruga bio stran i težak za izgovor, početkom XIX stoljeća njemački orijentalist Tholuck iz oblika spomenute imenice *ṣūf* izveo je na Zapadu više poznati i uvriježeni termin *sufizam* (Džaka 1997: 209).⁹

Navedenim terminom označen je specifičan fenomen islamske duhovnosti, pod kojim se podrazumijeva kretanje ka dosegu unutarnjih, ezoteričkih dimenzija islamskog vjerovanja. Cilj sufizma jeste spoznaja božanskog Bića, te *utapanje* (*fānā*) i *opstojnost* (*baqā*) čovjekove partikularne u apsolutnoj božanskoj Egzistenciji. Referirajući na treći i četvrti ajet sure *Smokva* (*al-Tīn*), Nasr (2004: 29-32) definira *tesavvufski put* (*seir-o-solük*) kao povratak čovjekove duše iz *asfāl sāfilīn-a* (najnižeg, najgoreg mjesto, to jest ovoga svijeta, "svijeta prirodnih strasti i bjesomučnosti", na kome je duša zarobljena u svome tjelesnom oklopu) u *ahsan al-taqwīm* (najbolje/najljepše mjesto, "sklad najljepši", "rajsko stanje bliskosti božanskom").

Navedeni cilj dostiže se *procīšćenjem duše* (*tazkiye*-ye nafs), a potom i njenim stalnim obogaćivanjem i oplemenjivanjem. Takvo što moguće je ostvariti ustrajnom *duhovnom vježbom* (*riyāzat*) i odricanjima: umjerenim jelom i pićem, kratkim spavanjem, povremenim osamljivanjem i sl. Na taj način *salik* (duhovni putnik) umrtvљuje svojih pet izvanjskih, tjelesnih osjetila, kako bi u njemu proradila njegova unutarnja, duhovna osjetila i organi.¹⁰ Time zapravo biva ostvarena preporuka sadržana u jednom Poslanikovom izrijeku, koja glasi: *Umrite prije nego što umrete* (*Mūtū qabla an tamūtū*).

Na putu svoga unutarnjeg pročišćenja i usavršavanja, duhovni putnik prolazi kroz različita iskušenja i nedaće, iskušava različite *halove* (stanja) i doseže niz *mekama* (duhovnih stupnjeva¹¹). Halovi su, kako sufijski prvaci

7 Značenje preuzeto iz: 'Abd al-Ğānī 2013; usporediti sa: Muftić 1997. O ideološkim i socijalnim implikacijama tog značenja bit će više riječi u nastavku rada.

8 O etimološkom porijeklu termina *tesavvuf* opširnije vidjeti: Džaka 1997: 209-210; Sa'ādat 2007: II/349-350; Dehbāš; Mīrbāqerīfard 2015: I/24-32.

9 Osim u slučajevima kada priroda rasprave nalaže da se postupi drugačije, u nastavku rada će iz praktičnih razloga koristiti varijantu *sufizam*, iz nje izведен pridjev *sufijski*, kao i imenicu *sufija*, kojom se označava sljedbenik sufizma.

10 O čovjekovim duhovnim organima opširno vidjeti: Corbin 2000: III/278-359.

11 U literaturi iz oblasti sufizma mekami se nerijetko nominiraju kao "duhovne postaje". (Naprimjer, vidjeti Moker 2007) Smatram da takvu vrstu nominacije vrijedi dodatno preispitati. Naime, postajom se, po mom shvatanju semantičkog polja te riječi, podrazumijeva kretanje po horizontalnoj ravni, pri čemu svaka dosegнутa i pređena postaja, upravo zbog

podučavaju, nestalni, i javljaju se iznenada; nimalo ne ovise o želji i pregnuću samog duhovnog putnika i isključivo su rezultat Božije volje i naklonosti. S druge strane, mekami imaju trajni karakter i zavise isključivo od sufijinog pregnuća, a postoji čitav niz mekama (u pojedinim izvorima ih je pobrojano ukupno četrdeset).¹²

Prva generacija sufija iz VII stoljeća, među kojima su najpoznatiji Hasan Basri, Hatem Asamm i Ibrahim Edhem, jedinim sredstvom za duhovno usavršavanje i ostvarenje jedinstva s Bogom smatrala je ustrajne duhovne vježbe. Međutim, već u VIII stoljeću pojavljuju se islamski ezoteristi koji smatraju da asketska dimenzija sufizma,oličena u stalnim i mukotrpnim tjelesnim odricanjima, za ostvarenje navedenog cilja nije dovoljna, te da je tu suhoparnu obrednost, *radnje dijelova tijela*, neophodno obogatiti i oplemeniti *djelovanjem srca* (Džaka 1997: 213-214). Ideju ljubavi prema Bogu, kao ključnom sredstvu za suštinsko upotpunjene i ostvarenje čovjekovog duhovnog puta, prvi put je jasnije artikulirala Rabija el-Adevija, arapska sufijka i sufiskska pjesnikinja (Anūše 1997: 954). Time je načinjen presudan korak u pravcu od *asketskog* (zāhedāne) ka *ljubavnom* ('āšeqāne) sufizmu.

Na kraju duhovnog puta, a prije ostvarenja jedinstva sufijine s božanskom Egzistencijom, nužna je *spoznaja* (ma'refat/šenāxt) Boga. Ta spoznaja ostvaruje se posredstvom spoznaje samoga sebe, kako navješćuje još jedan Poslanikov izrijek: *Ko spozna sebe, spoznao je svoga Gospodara* (Man 'arafa nafsahu faqad 'arafa Rabbahu).

2.2. Kad je riječ o nominiranju fenomena islamskog ezoterizma, a posebno na perzijskom govornom području, osim termina *sufizam* uvriježena je i upotreba termina *irfan* (ar. 'irfān – spoznaja, gnoza). U većini izvora, pogotovo klasičnih, *sufizam* i *irfan* smatraju se za dva termina kojima je označen isti fenomen iz sfere islamske duhovnosti (Dehbāšī; Mīrbāqerīfard 2015: I/9). Međutim, pojedini autori zastupaju stanovište kako se pod terminom *irfan*, osim nezaobilazne praktične, prije svega podrazumijeva teorijska komponenta islamskog ezoterizma, dok se terminom *sufizam* označava isključivo njegova

prirode horizontalnog kretanja, ima istu vrijednost. Međutim, kad su posrijedi mekami, ne radi se o kretanju po horizontalnoj već vertikalnoj ravni, a samim time i kvalitativnom uzdizanju; u tom slučaju riječ je o duhovnom napretku, jasno definiranom i opisanom u primarnim izvorima sufizma, tokom kojeg dosezanje svakog novog mekama znači uspon na jednu stepenicu više i promaknuće na ljestvici duhovnog usavršavanja. Temeljem navedenog, termin "duhovni stupanj" smatram primjerenijim od termina "duhovna postaja".

12 O tome vidjeti: Nasr 2004: 101-119.

praktična, društvena dimenzija (Isto, 13; Abedpour 2018: 8¹³). Iz tog stava izvedena je poznata maksima da svaki *arif* (praktičar sufizma upućen i u teorijsku komponentu islamskog ezoterizma) ujedno jeste i *sufija* (praktični sljedbenik sufizma, pripadnik određenog tarikatskog bratstva), ali svaki *sufija* nije nužno i *arif*. Drugim riječima – moguće je da neko bude pripadnik određenog tarikatskog bratstva, pohodi tekiju, učestvuje u različitim obredima koji se u njoj izvode; međutim, to još uvijek nije garancija da je taj neko u stanju razumjeti, naprimjer, složene ezoterijske koncepte glasovitog Ibn ‘Arabīja, ili nekog drugog od ključnih protagonistova *teorijskog irfana* (‘erfān-e nazārī)¹⁴.

2.3. U raspravi o sufizmu posebno mjesto zauzima pitanje njegovih duhovnih i idejnih izvorišta. O tom pitanju, to jest o (ne)ukorijenjenosti sufizma u islamskoj duhovnoj tradiciji, postoje podijeljena mišljenja. Neki istraživači korijene sufizma pronalaze u ezoterijskim doktrinama i praksama izvan islama, to jest u neoplatonskim učenjima, prijeislamskim ezoterijskim tradicijama, ili, u skladu s prevaziđenim rasnim teorijama iz XIX i XX stoljeća, otporu bogatog, rafiniranog arijevskog duha naspram uskogrudosti i imaginativne ograničenosti pripadnika semitske rase (Browne 1997: 418-421, Dehbāšī; Mīrbāqerīfard 2015: I/33-45). S druge strane, postoji i skupina istraživača koji sufizam razumijevaju kao autentičan islamski doprinos ukupnoj svjetskoj ezoterijskoj tradiciji (Džaka 1997: 210-211). U svakom slučaju, riječ je o pitanju oko kojeg u akademskim krugovima nije ostvaren konsenzus, te spor o njemu i dalje traje. Premda se pitanje izvorišta sufizma, s obzirom na isključivost o njemu sučeljenih mišljenja i autoritet istraživača okupljenih na obje “strane u sporu”, na prvi pogled čini komplikiranim i teško rješivim, držim da stvarno stanje stvari jeste u potpunosti suprotno takvome mogućem dojmu. Naime, ukoliko se iz rasprave o izvorima sufizma isključe mogući ideološki motivi i iz njih proistekli zaključci i stavovi, kad se čitava stvar izvede na “akademski čistac”, relevantnim se nameće samo jedno pitanje: šta su idejna vrela sufizma? To jest, na koje je izvore sufizam, tokom procesa njegova uobličavanja u

13 Umjesto termina *irfan*, Abedpour koristi njegov ekvivalent *gnoza*, uobičajen u zapadnom kulturnom krugu.

14 Prema gore izloženom stanovištu, pod terminom *irfan* podrazumijevaju se i teorijska i praktična komponenta islamskog ezoterizma; konsekventno tome, uz sintagmu *teoretski irfan*, pod kojom se podrazumijeva teorijska i misaona dimenzija fenomena islamskog ezoterizma, u opticaju je i sintagma *praktični irfan* (‘erfān-e ‘amalī), što je zapravo drugi naziv za sufizam kao praktičnu dimenziju istog fenomena.

Vidjeti: Dehbāšī; Mīrbāqerīfard 2015: I/18-25.

specifičnu ezoterijsku doktrinu, bio oslonjen i u njima tražio uporište za svoju vjerodostojnost? Odgovor na to pitanje krajnje je nedvojben: uvidom u korpus djela iz oblasti sufizma, kako onih iz rane tako i iz kasnije faze njegovog idejnog i doktrinarnog zaokruživanja, vidljivo je da su sva ta djela zasnovana na četiri ključna vrela, a to su: Kur'an; korpus *hadisa* (predaja o kazivanjima i postupcima Poslanika islama); korpus kudsi-hadisa;¹⁵ životopisi ranih sufijskih pravaca, nerijetko protkani prigodnim *hikajama* (pričama) o njihovim stavovima, postupcima, *kerametima* (nadnaravnim moćima) i sl. U sufijskim djelima nema niti jedne reference na bilo koji izvor osim navedenih, od kojih prva tri čine primarna vrela islamske religijske tradicije. Uzimajući u obzir tu činjenicu, smatram kako ne postoje uvjerljivi argumenti za tezu da je sufizam fenomen iznjedren izvan duhovnih strujanja u okviru islama.¹⁶

3. “ISLAMSKI MISTICIZAM” U TRI KAPITALNA SUFIJSKA PROZNA DJELA NA PERZIJSKOM JEZIKU

3.1. Vraćajući se ranije postavljenom zadatku, to jest ostvarenju uvida u značaj koji je temeljnim djelima sufizma posvećen dimenziji *tajanstvenog/skrivenog* (što bi predstavljalo predmetno, semantičko i logičko uporište za nominaciju sufizma terminom “islamski misticizam”), prvo ću ukratko izložiti sadržaj *Komentara (djela) “Upoznavanje sa sljedbom tesavvufa”*. No, prije

15 Pod kudsi-hadisima podrazumijeva se “[...] govor poslanika Muhammeda a.s. pod neposrednom božanskom inspiracijom u kojem Allah govori u prvom licu na usta svoga Poslanika.” (<https://bastinaobjave.com/sejhul-akbar-ibn-arebija/>, stranica posjećena 25. 05. 2020.)

16 Dakako, pošto svi ezoterijski tokovi, bez obzira na to kojoj duhovnoj tradiciji pripadali, imaju isti cilj (spoznaju božanske Egzistencije i sjedinjenje s Njom), razumljivo je da postoje izvjesne idejne i doktrinarne sličnosti između sufizma i ezoterijskih strujanja u okviru drugih monoteističkih i(li) politeističkih religijskih tradicija (Sa'ādat 2007: II/351). Štaviše, ključna načela sufizma moguće je prepoznati i u manje prominentnim duhovnim strujanjima, kakav je naprimjer ezoterijski nauk Hermesa Trismegista (sinkretičkog božanstva nastalog objedinjavanjem atributa egipatskog božanstva Totha i grčkog božanstva Hermesa; smaran je božanstvom mjere, broja, pisma, biblioteka, obznanjivačem skrivenog znanja, piscem drevnih svetih spisa), kojem se pripisuju tzv. *hermetički spisi*. Kao i sufijski pravaci, i Hermes Trismegist duhovne putnike upozorava na nekoliko ključnih načela, koje tokom procesa svoga duhovnog usavršavanja moraju imati na umu: čovjekova duša zarobljena je u njenom tjelesnom oklupu; da bi se ostvarila spoznaja Boga, potrebno je ugasiti čovjekova tjelesna čula; razum nije dovoljan za spoznaju Boga, već je za tu svrhu neophodno transcedentalno prosvjetljenje; spoznaja Boga ostvaruje se spoznajom samoga sebe; na duhovnom putu neophodan je vješt, iskusan vodič, kojem se treba povinovati bez pogovora; ostvarena ezoterijska saznanja i spoznaje ne treba otkrivati svakome...

O tome opširno vidjeti: Banić-Pajnić 1989.

toga treba ukazati na to da je riječ o djelu znatno obimnijem od ostalih djela iz iste oblasti, svojevrsnoj enciklopediji sufizma u četiri toma,¹⁷ od kojih svaki zaprema blizu pet stotina stranica. Primjetno je da je svako naredno poglavlje navedenog djela tematski razuđenije od prethodnih. Kao takav, *Komentar (djela) "Upoznavanje sa sljedbom tesavvufa"* postao je početna tačka, nezaobilazna referentna osnova za djela svih kasnijih autora iz iste oblasti.

Prvi tom djela sastoji se od osam poglavlja. U njima se raspravlja: o razlozima zbog kojih su sufije nazvane sufijama; znamenitim sufijama iz različitih geografskih područja, prije svega Horasana; pisanju sufiskih djela; sufiskom načinu ophođenja prema ljudima; Božijoj jednoći (touhīd); stavovima sufija o *Božijim svojstvima* (sefāt); razlikama u mišljenju sufija o Božijim imenima (Asmā'); kazivanjima sufija o Kur'antu; razlikama u mišljenju sufija o *teologiji* (kalām); kazivanjima sufija o *viđenju* (ro'yat) i razlikama u njihovom mišljenju o Poslanikovom viđenju Boga; kazivanju sufija o *Božjem određenju* (qadar) i izvořištu čovjekovih postupaka; stvaranju moći; *duhovnoj sposobnosti* (estēta't); o nemogućnosti/apsurdnosti predestinacije, po mišljenju nekih sufija.

Drugi tom sadrži deset poglavlja, u kojima je izložena: rasprava o kazivanjima sufija o onome što je *najbolje/najispravnije* (aslah); kazivanjima sufija o *prijetnji* (wa'id), *zagovoru* (šafā'a't); *Poslanikovom usponu na nebo* (Me'rāg); djeci; obavezama koje je Bog propisao odraslima; *spoznaji* (ma'refat) Boga; razlikama u mišljenju sufija oko pitanja samospoznaje; o *duhu* (rūh); *melecima* (andelima) i Božijim poslanicima. Znakovito je da je raspravi o spoznaji Boga posvećeno više od četvrtine cjelokupnog sadržaja toma (sto trideset jedna od ukupno četrdeset sedam stranica).

Treći tom sadrži dvadeset četiri poglavlja, koja su posvećena: raspravi o kazivanju sufija o propustima koji se pripisuju vjerovjesnicima; velikim vjerovjesnicima; *kerametima* (nadnaravnim moćima) *evlijja* (Božijih prijatelja); *vjerovanju* (īmān); istinama vjerovanja; šerijatskim sljedbama; *duhovnim stečevinama* (makāseb); sufiskim znanjima; tome šta je to sufizam; *otkrovenju* (kašf) u *mislima* (xawāter). Nakon toga, slijedi niz poglavlja u kojima se autor bavi različitim kategorijama immanentnim sufizmu, prije svega njegovim duhovnim stupnjevima; tako raspravlja o *pokajanju* (toube); *asketizmu* (zohd); *strpljenju* (sabr); *duhovnom siromaštvu* (faqr); *skromnosti* (tawāzo'); *duhovnom strahu* (xouf); *bogobojsnosti* (taqwā); *iskrenosti* (exlās); *zahvali* (šokr); *oslanjanju na Boga* (tawakkol); *duhovnom zadovoljstvu* (rezā), uvjerenju

17 Do sada jedino izdanje ovog djela sadrži i peti tom, u kome su podastrta objašnjenja i komentari priredivača kritičkog izdanja.

(yaqīn); *spominjanju Boga* (zekr); *duhovnoj prisnosti* (ons); *duhovnoj bliskosti* (qorb); *duhovnoj povezanosti* (ettesāl).

Četvrti tom sastoji se od dvadeset šest poglavlja. U njima se nastavlja tragom rasprave započete u prethodnom poglavlju i izlaže o pojedinim duhovnim stupnjevima, ali i stanjima u koje duhovni putnik može zapasti. Tako su podastrta objašnjenja o kategorijama kao što su: *ljubav* (mahabbat); *duhovno oslobođanje* (tağrīd) i *razlučivanje dobra od zla* (tafrīq); *duhovni zanos* (wağd); *duhovno nadvladavanje* (ğalabe); *opijenost* (sokr); *izbivanje* (ğeibat) i *osvjedočenje* (şohūd); *približavanje* (ğam') i *razdvajanje* (tafreqe), *skrivenost* (estetār) i *ukazanje Istine* (tağallī); *prolaznost/utapanje* (fanā) i *opstojnost* (baqā). Potom autor raspravlja o razlikama u mišljenju sufija o *onome što je prolazno* (fānī), o istinama spoznaje, svojstvima *onih koji ostvaruju spoznaju* ('orafā), *pripadniku* (morād) i *predvodniku* (morād) sufiskog bratstva, *duhovnom dje-lovanju* (mo'āmelāt) i *borbi s ovozemaljskim prohtjevima* (moğāhedāt)... Ovo poglavlje, a njime i djelo, završavaju se raspravom o obredu *sema* (samā'),¹⁸ koji podrazumijeva recitiranje ili pjevanje pjesama s prigodnom sadržinom, praćeno muziciranjem na određenim instrumentima, prije svih defu.¹⁹

3.2. Temeljni principi sufizma izloženi su i u djelu *Prijevod Kušerijeve poslanice*. Ono počinje s dvije odvojene rasprave posvećene stavovima sufija o *principima* (osūl) islama i Božijoj jednoći. Nakon tih rasprava, slijede pedeset četiri poglavlja (bāb); kroz prvo i najduže predstavljena su osamdeset tri znamenita sufiska prvaka, od Ibrahima ibn Edhema do Ebu Abdullahe Rudbarija. Drugo poglavlje posvećeno je objašnjavanju značenja različitih *leksema* (lafz) koje predstavljaju dio sufiskog pojmovno-terminološkog registra. Autor, između ostalog, predstavlja pojam *vremena* (waqt) u sufiskom svjetonazoru, objašnjava načelnu razliku između duhovnog stupnja i duhovnog stanja, ukazuje na binarne opozicije kao što su *stezanje* (qabz) i *širenje* (bast), duhovna *bliskost* (qorb) i *udaljenost* (bo'd), *vjerozakonje* (śarī'at) i *istina* (haqīqat), duhovna *odsutnost* (ğeibat) i *prisutnost* (hozūr), *brisanje* (mahw) i *utvrđivanje*

18 O tom će obredu biti više riječi u nastavku rada.

19 O sadržaju djela opširno vidjeti: Mostamlī 1984-1987.

Kako je već rečeno, *Komentar* (djela) "Upoznavanje sa sljedbom tesavvufa" kapitalno je djelo u oblasti sufizma na perzijskom jeziku. Upravo zbog njegovog značaja, te obima i iscrpnosti u njemu izloženog sadržaja, ovdje je predstavljeno detaljno. Druga dva djela, izrazito manje obimna (svako zaprema po jedan tom), bit će predstavljena nešto kraće. Pri tome će težište biti stavljeno na njihove karakteristike koje ih eventualno odvajaju od djela *Komentar* (djela) "Upoznavanje sa sljedbom tesavvufa", to jest predstavljaju inovativni iskorak u odnosu na njega.

(esbāt), *promjenjivost* (talwīn) i *stalnost* (tamkīn)... U ovom poglavlju izložena je i rasprava o terminu *svjedok* (šāhid), a objašnjena su i tri stupnja uvjerenja: *uvjerenje na osnovu predaje* ('elm al-yaqīn), *uvjerenje iz osvjedočenja* ('ein al-yaqīn) i *istinsko uvjerenje* (haqq al-yaqīn).

Od trećeg poglavlja otpočinje objašnjenje različitih kategorija (svakoj je posvećeno po jedno poglavlje), od duhovnih stupnjeva i stanja (koji su većinom spomenuti u predstavljanju sadržaja prethodnog djela) do različitih elemenata duhovnih vježbi koje je na putu pročišćenja nužno prakticirati, a neke od njih su: *osama i izdvajanje* (xalvat wa 'ozlat), *šutnja* (samt), *gladovanje i uzdržavanje od sladostrašća* (ğū' wa tark-e šahawāt), *pobožnost* ('obūdiyyat), *spominjanje Boga* (zekr) i *stid* (hayā). U odnosu na prethodno djelo, novost predstavljaju rasprave o pojmovima kao što su: *duhovna sloboda* (horriyyat), *duhovno viteštvvo* (fotowwat), *duhovna pronicljivost* (farāsat), *duhovno velikodušje* (saxāwat), *duhovno nastojanje* (ğeirat) i sl. Potom se objašnjava sufijski *kodeks ponašanja* (ādāb) prilikom putovanja, kao i stanja sufija prilikom odlaska sa ovoga svijeta. Kao i u prethodnom, i u ovom djelu izložena je rasprava o pitanju *spoznanje* (ma'refat), te ukazano na ulogu obreda *sema* u *sufijskoj obredoslovnoj praksi*. Na kraju djela, autor predočava svoju *duhovnu oporuku* (wasiyyat) sufijama.

Samo u jednom slučaju, u posljednjem potpoglavlju drugog poglavlja, na tekstualnom prostoru kraćem od jedne stranice, autor raspravlja o onome što naziva *tajnom* (serr). Međutim, iz te je rasprave jasno da se pod tajnom podrazumijeva jedan od temeljnih elemenata čovjekove primordijalne prirode; ona je "suptilni organ" (latīfe), položen u ljudsko tijelo kao i duh... Mjesto je ostvarenja duhovnog osvjedočenja, kao što je duh mjesto ostvarenja ljubavi, a srce mjesto ostvarenja spoznaje" (al-'Osmānī 2017: 148). U nastavku rasprave, izvan prethodnog konteksta, tek *jednom rečenicom* se ukazuje na to da se imenicom "tajna" označava i ono što je, u različitim duhovnim stanjima, *skriveno* (pūšide) između Boga i Njegovog roba (Isto).

3.3. Djelo "Otkrivanje pokrivenog" svojim je sadržajem najvećim dijelom u skladu s prethodna dva razmatrana djela. Nakon autorovog uvoda, slijedi poglavlje o *dokazivanju vjerodostojnosti znanja* (esbāt-e 'elm), sažeto objašnjenje o fenomenu sufizma i konceptu *duhovnog siromaštva* (faqr). Potom se ukazuje na razlike u mišljenju sufija o duhovnom siromaštvu i *duhovnoj čistoti* (safwat). Kao inovaciju u odnosu na prethodna dva djela, treba spomenuti raspravu o konceptu (*samo*)*prijekora* (malāmat), koji je imao snažan utjecaj na razvoj sufizma i doprinio ustanovljenju specifičnog tarikatskog bratstva.

Autor posvećuje pažnju i velikanima sufizma, pa njegove prvake i predvodničke prepoznaće među nekim od ključnih ličnosti iz historije islama, u nizu od prvog halife Ebu Bekra do šestog šijskog imama Dža'fera Sadika. Potom slijedi i osrt na *skupinu s klupe* (*ahl-e soffe*) i njihove uglednike: Uvejsa Karanija, Hirem bin Hajjana i Hasana Basrija. Prateći hronološki niz sufijskih pravaka, nakon ove trojice, autor predstavlja velikane sufizma od Habiba Adžamija do Ebu Ahmeda Hamdana, jednog od duhovnih voda iz autorovog vremena. Za razliku od prethodna dva, u ovom djelu predstavljena su tarikatska bratstva *tajfurije, džunejdije, nurije i sehlje*.

U nastavku djela, kao i u prethodna dva, izložena su objašnjenja u vidu rasprava o duhovnim stupnjevima i stanjima na putu duhovnog usavršavanja, različitim vrstama duhovnih vježbi i praksi kojima se ostvaruje pročišćenje i oplemenjivanje duše. I u ovom djelu opisana su tri stupnja uvjerenja. Naglašena je vrijednost spoznaje, kao i njena razlika u odnosu na znanje. Objasnjena je i razlika između pojmoveva *mu'džiza* (poslaničko čudo) i kerameta.

Posebno zanimljivim nadaje se poglavje u kome autor, očito svjestan potrebe za preciznim objašnjenjima i uklanjanjem nedoumica u predmetnoj oblasti, raspravlja o *izrazima* ('ebārāt) koji su u sufiskom pojmovno-terminološkom registru poprimili metaforička značenja.

Kraj djela, uz još nekoliko pitanja, posvećen je različitim aspektima obreda *sema*, pravilima ponašanja tokom njegovog izvođenja, kao i *plesu* (raqs) koji predstavlja sastavni dio tog obreda.²⁰

Uvidom u sadržaj tri gore razmatrana djela, vidljivo je da su ona napisana kako bi bila ostvarena dva temeljna cilja. Prvi cilj bilo je nastojanje da se sufizam "izmiri", to jest predstavi usklađenim s tradicionalnim doživljavanjem i tumačenjem islama na šerijatskoj ravni. Ovim i njima sličnim djelima trebalo je dokazati da je sufizam fenomen koji niti jednom svojom dimenzijom ne izlazi iz okvira islamske religijske tradicije. Takvo nastojanje, po pravilu artikulirano na samom početku razmatranih djela, posve je razumljivo, budući da se odnos znatnog dijela islamskih učenjaka prema sufizmu, u vrijeme nastanka razmatranih djela, nakon njega, pa i sve do danas, kretao i kreće u rasponu od većih ili manjih rezervi spram fenomena islamskog ezoterizma, do njegovog izričitog odbijanja i izopćavanja iz prostora islamske duhovne tradicije. Drugi ključni cilj koji su autori razmatranih djela pred sebe postavili jeste objašnjenje temeljnih principa sufiskog nauka, fenomena s kojima se duhovni putnik

20 O sadržaju djela opširno vidjeti: al-Hoḡwīrī 2001.

susreće tokom prolaska stazom svoga pročišćenja i usavršavanja, te ključnih pojmoveva i termina koji sačinjavaju sufiski pojmovno-terminološki registar.

Međutim, izuzimajući tek jednu stranicu teksta u jednom od razmatranih djela (u odnosu na ostatak ukupnog teksta, koji zaprema preko dvije hiljade stranica), u tri gore razmatrana djela ne nailazi se na raspravu o bilo kakvoj dimenziji sufizma kojoj autori pripisuju prirodu *skrivenog/tajnog*, čime bi islamski ezoterizam postao kompatibilan konceptu *poznavanja misterija*, razvijenom među grčkim ocima ranokršćanske crkve.²¹ Uz tu jednu stranicu teksta, na kojoj jedan od autora tri razmatrana djela tek definira ono što naziva *tajnom*, spomenutom ranokršćanskom konceptu *poznavanja misterija* najbližim se čine rasprave o duhovnim stanjima *srčanih otkrovenja* (mokāšeфāt), *duhovnih osvjedočenja* (mošahedāt) i *prisutnosti srca* (mohāzerāt); međutim, ma koliko imala apstraktan i duboko intimni karakter, o kakvoći tih stanja u razmatranim su djelima predviđena detaljna i jasna objašnjenja – ne zaboravimo, riječ je o djelima izrazite didaktičke naravi – koja ne ostavljaju prostora za spekulativni pristup navedenim duhovnim kategorijama, niti za njihovo situiranje u sferu skrivenog/tajnog/nejasnog/nedokučivog.²²

3.4. U okviru ove rasprave treba ukazati i na sljedeće: kad je riječ o korpusu proznih djela u oblasti sufizma na perzijskom jeziku, sa stanovišta predmeta rasprave, pristupa materiji i cilja koji su pred sebe postavili njihovi autori, ta djela mogu se podijeliti u dvije okvirne skupine, odnosno dva žanra.

Jednu skupinu/žanr čine tri pobrojana i niz drugih, njima sličnih djela,²³ u kojima je naglašen njihov didaktički karakter. Ta su djela napisana jasnim, tečnim i uravnoteženim perzijskim proznim jezikom, tako da ne ostaje nikakve dvojbe oko značenja teksta na bilo kojem njegovom nivou. U tom jeziku nema prevelikog emocionalnog nabroja; štaviše, u njemu je zamjetna svojevrsna učenjačko-didaktička distanca autora od pitanja koja razmatra. S obzirom na osnovnu intenciju njihovih autora, razlozi za takvo stanje i navedene karakteristike prozognog jezika djela iz ove skupine/žanra sasvim su razumljivi: pošto

21 Taj koncept Nasr spominje u citatu navedenom u uvodnom dijelu ovog rada. U nastavku rada, kako bi se izbjeglo ponavljanje, kad god se spominje pripisivanje eventualne dimenzije *skrivenosti/tajnosti* fenomenu islamskog ezoterizma, podrazumijeva se da je ta dimenzija utemeljena na navedenom konceptu.

22 Naravno, sufije nerijetko naglašavaju da se duhovna stanja i iskustva kroz koja prolaze nikada ne mogu u potpunosti izraziti u formi jezičkog iskaza; međutim, u takvim je pogodama riječ o *nedostatnosti* jezika kao medija, a ne *skrivenosti/tajnosti* fenomena koji se jezikom nastoji predstaviti, objasniti i opisati.

23 Naprimjer vidjeti: Rāzī 2001; Nasafī 2012.

je riječ o djelima didaktičke naravi, u kojima se izlažu temeljni principi sufij-skog učenja, prozni jezik tih djela nužno je u što većoj mjeri pojednostavljen, kako bi i manje obrazovani recipijenti – takvih je među sljedbenicima sufizma bio veliki broj, taj duhovni fenomen nikada nije bio privilegija pripadnika viših društvenih slojeva, “elitnih krugova” – bili u stanju pravilno razumjeti i prihvatiti u njima izložena (sa)znanja i poduke.

Drugu skupinu/žanr čine djela koja su po svojoj naravi i sadržini znatno drugačija od djela iz prve skupine. Za razliku od autora djela iz prve, autori djela iz druge skupine o sufizmu ne izlažu na osnovu saznanja stečenih tokom vlastitog procesa obrazovanja i duhovnog odgoja, već prije svega temeljem osobnih duhovnih iskustava.²⁴ Ta je činjenica presudno doprinijela tome da je prozni jezik djela iz ove skupine/žanra snažno emocionalno obojen, dinamičan, obogaćen i razigran, pri čemu autori nerijetko pribjegavaju rimovanju i ritmiziranju svoje proze (Anūše 1997: 953); iz takvih jezičko-stilskih okolnosti proistječe i izrazito lirski, intimistički karakter tih djela, odnosno atmosfere uspostavljene u njihovim tekstovima. Međutim, čak i kada u djelima takve vrste autori progovaraju o svojim autentičnim, dubokim i tanahnim duhovnim iskustvima, stanjima i iskušenjima, njihov je prozni jezik, većinom posvećen deskripcijama različite vrste, precizan i jasan, a fenomenima kojima se bave ne pripisuju dimenziju *skrivenosti/tajnosti*. Tek povremeno, naprimjer prilikom rasprave o *tajnama Objave* (asrār-e Wahy), autor ukazuje na to da se o tajnama takve vrste ne može govoriti. Međutim, ni u opservacijama takve prirode na aludira se na eventualnu dimenziju *skrivenosti/tajnosti*, zastupljenu u sufizmu (Hamadani s.a.: 108). Pa čak i kada čitavo poglavlje djela nosi naslov *Tajne Kur'ana i mudrosti u stvaranju čovjeka*, o svemu što nosi atribut tajnog autor izlaže precizno i jasno, pri čemu u svojoj raspravi, radi argumentiranja izloženih stavova, često referira na Kur'an, te korpus hadisa i kudsi-hadisa (Isto, 131-154).

Na osnovu svega što je izloženo o sadržaju tri kapitalna prozna djela iz sufizma na perzijskom jeziku, može se zaključiti da se u tim djelima ne mogu pronaći uvjerljivi dokazi o tome da njihovi autori, makar i u vidu aluzija, ukazuju na dimenziju *skrivenosti/tajnosti* u okviru fenomena islamskog ezoterizma. I ta činjenica ukazuje na neprimjerenošć nominacije tog fenomena terminom “islamski misticizam”.

S obzirom na to da je u okviru islamske ezoterijske tradicije izrastao specifičan književni žanr, utemeljen prije svega na idejama, saznanjima i

24 U tu skupinu djela, između ostalih, spadaju: Baqlī Šīrāzī 1981; Ğazālī 1998; Hamadani s.a.

spoznajama artikuliranim u sufijskim proznim djelima o kojima je do sada bilo riječi (dakako, i drugim djelima iz dvije spomenute skupine/žanra), u nastavku rada ću izlagati o pitanju nominacije tog žanra.

4. O “ISLAMSKOJ MISTIČKOJ KNJIŽEVNOSTI”

4.1. Ukoliko je “islamski misticizam” termin kojim je na prostoru zapadnog kulturnog kruga nominiran sufizam, “islamska mistička književnost” predstavlja termin za nominaciju korpusa književne tradicije proistekle iz “islamskog misticizma”, odnosno sufizma.²⁵

Kako je ukazano prilikom pregleda sadržaja tri kapitalna prozna djela iz oblasti sufizma na perzijskom jeziku, u završnom dijelu svakog od njih izložena je rasprava o duhovnom obredu *sema*. Za takav postupak postoje bitni razlozi, a njegove su implikacije primjetne i u procesu profiliranja žanra sufijске književnosti.

Naime, sufije su oduvijek posebnu pažnju posvećivali stizanju do *hala*, specifičnog duhovnog stanja koje se smatra spuštanjem božanske Milosti. Zbog toga su ustrajno radili na osmišljavanju sredstava, to jest praksi, koje bi duhovnog putnika mogle što bolje pripremiti za eventualnu pojavu takvog stanja. Ubrzo se ispostavilo da jedno od efikasnijih praktičnih sredstava za ostvarenje takve svrhe jesu muzika i pjesma. Obred slušanja muzike i pjesama pojedini sufijski prvacu ustoličili su kao dio tarikatskih običaja i prakse, i dali mu naziv *sema* (ar. samā‘ – slušanje²⁶). Tom obredu obično prethode učenje Kur'ana i šejhov *vaz* (propovijed).

Glasoviti Ebu Hamid Gazali (XI/XII st.) u svome djelu *Alkemija sreće* (Ķīmiyā-ye sa‘ādat) govori o djelotvornosti obreda *sema* u pripremi sufije za prolazak kroz stanje *duhovnog zanosa* (waġd) (Gazālī 2000: I/441-442). On jasno ukazuje na to da su ljubavne lirske pjesme neophodne za izvođenje tog obreda, pošto u vrijeme uobličavanja i profiliranja sufijске doktrine ne postoji drugi, primjerenoji poetski žanr, kojim bi bilo moguće izraziti ljubav duhovnog putnika prema Bogu. Pri tome Gazali upozorava da se, u takvim prigodama, izbjegavaju pjesme u kojima se, umjesto o uzbuđenju i zanosu duše, pjeva o tjelesnoj pohoti (Isto, I/447). Drugim riječima, Gazali smatra da sufijski prvacu, za potrebe izvođenja obreda *sema*, iz korpusa lirske ljubavne poezije trebaju birati isključivo one pjesme kojima je moguće “učitati” metaforičko značenje.

25 Uzimajući u obzir navedenu činjenicu, za nominaciju tog književnog žanra u nastavku rada upotrebljavat ću termin “sufijska književnost”.

26 Značenje preuzeto iz: Muftić 1997.

Stalnim i redovnim održavanjem obreda *sema* bit će potaknuti pokušaji da se izade iz tematskog okvira ljubavne lirske poezije, to jest da se u poetskoj formi iskažu autentična duhovna stanja i iskustva, tako da ne postoji potreba za metaforičkim tumačenjem takve vrste poezije. Već u VIII stoljeću korake u tom pravcu preduzela je čuvena sufijaška pjesnikinja Rabija el-Adevija, dok je u IX stoljeću zabilježeno nekoliko pjesama istovjetne vrste, pripisanih Džunejdu Bagdadiju, Ibrahimu Havvasu, Šiblju i Jahji Raziju (Bertels 1997: 54-55).

4.2. Sva spomenuta nastojanja, vezana za duhovni obred *sema*, presudno će doprinijeti ustoličenju žanra sufijaške književnosti. Arapska književna tradicija, čijom su ljubavnom lirikom i vinskom poezijom priređene ključne poetičke pretpostavke za razvoj žanra sufijaške poezije, iznjedrila je velikog sufijaškog pjesnika Ibn Farida (XII-XIII st.). No, i prije pojave Ibn Farida, a pogotovo u razdoblju njegova života i kasnije, u okviru klasične perzijske književnosti izrasla je plejada autora koji će žanru sufijaške poezije dovesti do njegovog najvišeg književno-estetskog nivoa. Oni će promicati razvoj tog žanra u različitim poetičkim formama: Baba Tahir Urjan (XI st.) pjeva rubaije, izlažući u krajnje skuchenoj poetskoj formi²⁷ najdublje i najuzvišenije sufijaške ideje; Sana'i (XI-XII st.), Attar (XII-XIII st.) i Dželaluddin Rumi (XIII st.) pišu sufijaške didaktičke poeme u formi mesnevije;²⁸ sva trojica u formi gazela,²⁹ immanentnoj lirskoj ljubavnoj poeziji, izražavaju svoja autentična duhovna stanja i iskustva; a Sana'iju je pošlo za rukom da sufijaške ideje uspješno artikulira i u formi kaside,³⁰ i time navedenu formu, izrazito himničnu i prije svega primjerenu žanru panegiričke poezije, obogati potpuno novim poetičkim potencijalima (Kadkanī 2006: 22).

Svi navedeni autori, kao i drugi protagonisti razvoja žanra sufijaške književnosti, zaslužni su za "izmještanje" poezije izvan krugova aristokratije i obrazovne elite, čime književnost prestaje biti njihova privilegija. Ta činjenica presudno je utjecala na to da poetski jezik autora sufijaške književnosti, za razliku od visokoparnog artificijelnog jezika dvorske panegiričke poezije, postane znatno bliži narodnom govoru (Sa'ādat 2005: I/297).³¹

27 Rubaija je poetska forma koja sadrži svega dva distiha, odnosno četiri polustiha.

28 Mesnevija je poetska forma u kojoj se rima mijenja u svakom narednom distihu. Kao takva, bila je podesna za pjevanje dužih spjevova (epskih, didaktičkih, sufijaških, ljubavnih...), koji mogu zapremati nekoliko stotina/hiljada/desetina hiljada distiha.

29 Gazel je monorimična poetska forma koja obuhvata od pet do dvanaest distiha.

30 Kasida je monorimična poetska forma u kojoj su pisane duže pjesme, u rasponu od trideset do devedeset distiha.

31 Izlažući o jednostavnosti Rumijevog poetskog jezika u *Mesneviji*, Duraković (2018: 259) navodi kako se tim fenomenom očituje Rumijev "prezir" prema poeziji. Ne odričući i takvu

Jedna od ključnih tema sufiske poezije jeste ljubav sufije prema Bogu. Premda je sufiska ljubav, u brojnim njenim dimenzijama, prispodobiva profanoj ljubavi prema ljudskom biću, u mnogim se aspektima od nje i razlikuje. Ta razlika se, prije svega, ogleda u položaju Boga spram sufije. Naime, dok je voljena žena za zaljubljenog lirskog pjesnika, u prvom redu, izvorište fizičke ljepote, ljupkosti i privlačnosti, pri čemu je u svim drugim aspektima pjesnik u odnosu na nju dominantan (a tome presudno doprinose kulturno naslijeđe i važeći društveni odnosi na islamskom Orijentu u klasičnom dobu), u sufiskoj poeziji Bog nije samo Apsolutna Ljepota, već i Izvorište znanja, mudrosti, spoznaje... (Pūrnāmdāryān 2003: 90-91). Riječ je, dakle, o svojstvima koja ne krase voljenu ženu, inspiraciju lirskog pjesnika gazela. Upravo temeljem takvih svojstava Boga, sufiska poezija povremeno biva lišena elemenata liričnosti (kojima se artikulira ljubav sufije prema Bogu) i nalazi u sferu *mu-nadžata*, karakteristične poetske vrste u čijem se tematskom središtu nalazi obraćanje i upućivanje molbe Bogu (Nametak 2007: 184).

4.3. U vrijednoj raspravi o rogovatnosti i logičko-semantičkoj neadekvatnosti sintagme “objekt ljubavi”, Duraković (2018: 280-288) ukazuje na znatno drugačiji položaj Boga u sufiskoj, u odnosu na status voljene žene u lirskoj ljubavnoj poeziji. On primjećuje da Bog, Onaj prema Kome su usmjerene emocije duhovnog putnika, nije u poziciji pasivnog objekta; naprotiv, Bog je zapravo Apsolutni Subjekt koji daje poticaje takvoj ljubavi, presudni faktor i pokretač svega što se u emocionalnom odnosu između Njega i sufije zbiva.³² Kao potvrdu tog stava, treba primjetiti da je takva pozicija Boga u sufiskoj

mogućnost, smatram da to pitanje treba razmotriti iz šire književnohistorijske perspektive; u tom slučaju postaje jasno da je Rumi u pogledu jednostavnosti njegovog poetskog jezika zapravo nastavljač tradicije, sljedbenik specifičnog izražajnog manira ustoličenog dva stoljeća ranije, i to u spjevovima Sanai'ja Gaznevija. Taj je manir dodatno uznjegovani u Attarovim sufiskim spjevovima u formi mesnevije, a pojavom Rumija intenziviran je do te mjere da sam Rumi, u tekstu *Mesnevije*, ukazuje na to da ga njegovi savremenici kritiziraju i prigovaraju mu (treba uzeti u obzir da je *Mesnevija* obiman tekst koji sadrži više od dvadeset šest hiljada distiha; taj je tekst nastao postepeno, a njegovi pojedini dijelovi javno su čitani i o njima je raspravljanio i znatno ranije nego što je dosegao svoj konačni obim) kako je taj tekst isuviše pojednostavljen, nerafiniran, lišen misaone dubine i dosega ezoterijskih istina...

O tome vidjeti: Moulawī 1999: I/516.

32 U raspravi o sintagmi “objekt ljubavi” Duraković (2018: 281) ukazuje na potrebu traganja za odgovarajućim terminološkim ekvivalentom, kojim bi manjkavosti sporne sintagme bile prevaziđene. Kao prilog u tom pravcu, predlažem sintagmu “Voljeno Biće”. Pri tome sam svjestan da svaka sintagmatska nominacija, bez obzira na (ne)adekvatnost semantičkog

poeziji možda najbolje iskazana u pojedinim gazelima Dželaluddina Rumija, čiji sadržaj i u njima uspostavljena duhovna atmosfera u potpunosti odudaraju od svega spjevanog u okviru žanra sufiske poezije. Naime, u posebnom, ekstatičnom duhovnom stanju, kad pjesnik na određeno vrijeme izmiče okovima svoje ovozemaljske, materijalne prirode i zapada u stanje kratkotrajnog duhovnog susreta s Apsolutnim Bićem, povremeno iz njegovog pera više ne progovara on sam, već Onaj Koga pjesnik, kao duhovni putnik, voli i Kome teži. Kad Rumi, naprimjer, pjeva “Ti Me voliš, učinit će te smetenim – Malo gradi,³³ jer će ti razrušiti³⁴,³⁵ posve je jasno da sufija, ovisan o naklonosti i milosti Boga, pod teretom neizvjesnosti i stalno obuzet strepnjom i strahom, nešto takvo ne može kazati, te da pjesnik ustvari navodi ono što je njemu *kazano* tokom posebnog duhovnog stanja i osjećanja bliskosti s Bogom, kojima je bio počašćen; pri tome, sam inicijalni iskaz “Ti Me voliš” ne ostavlja nikakvih dvojbi oko toga ko je *Kazivač* (premda je to dodatno naglašeno i ostatkom navedenog distiha, u kome iz riječi u riječ bujaju Govornikova neovisnost i nadmoć u odnosu na slušaoca): Bog je u ovom slučaju adresant, a sufiski pjesnik adresat. Iz ovakvog i sličnih primjera³⁶ zorno je vidljiva aktivna i esencijalna uloga Boga u odnosu između Njega i duhovnog putnika-sufiskog pjesnika. U isto vrijeme, poetski fragmenti takve vrste, koje Rumi svjesno zadržava u tekstu svojih gazela kao pouzdano svjedočanstvo o vlastitim duhovnim stanjima i ostvarenim otkrovenjima, potvrđuju i profetsku poziciju sufiskog pjesnika: njegov poetski angažman u znatno manjoj mjeri ima književno-estetsku narav, a mnogo više, i u prvom redu, sadrži smisao ezoterijskog poslanja otjelovljenog u poetskoj formi.

4.4. Nastankom i stasanjem žanra sufiske književnosti, prije svega poezije, dešava se fascinantan poetički prevrat: na zasadama ljubavne lirike, korištenjem njenih književno-estetskih potencijala, u odnosu na poetiku ljubavne lirike izrasta potpuno nova poetika koja ne samo da omogućava, nego i zahtijeva znatno drugačiju recepciju i tumačenje. Upotreboom sufiskih tehničkih termina, ali i stilskih sredstava immanentnih ljubavnoj lirici (prije svih,

polja upotrijebljene sintagme, nužno uspostavlja ozbiljna ograničenja prilikom prevođenja poezije.

33 To jest – ne nadaj se previše, ne računaj na Moju naklonost.

34 To jest – razorit će podignuto zdanje tvojih nadanja.

35 U izvorniku:

«عاشقی بر من پریشانت کنم – کم عمارت کن که ویرانت کنم»

Preuzeto sa: <https://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh/sh1665/> (stranica posjećena 23. 05. 2020.)

36 O tome opširno vidjeti: Pūrnāmdāryān 2001: 141-164.

metafora i simbola, koji u žanru sufiske poezije, širenjem njihovog semantičkog polja, poprimaju posve nova značenja), ustrojen je specifičan sufiski pojmovno-terminološki registar, koji predstavlja ključ za pravilno razumijevanje sufiske poezije. Treba naglasiti da su značenja sufiskih pojnova i termina, te metafora i simbola korištenih u sufiskoj poeziji, do XIII stoljeća mogla biti donekle rastezljiva i fluidna; međutim, od XIII stoljeća njihova su značenja jasno definirana i ustaljena (Mīrbāqerīfard 2012: 83).³⁷ Ta činjenica ne ostavlja prostora za bilo kakvu proizvoljnost i inkoherenčnost u pristupu tumačenju sufiske poezije.

Uz sve navedeno, stalno treba imati na umu da tematski okvir sufiske književnosti, osim što odražava duhovna stanja i iskustva sufiskog pjesnika, u mnogim slučajevima jeste refleksija na ono o čemu su pisali autori sufiskih didaktičkih djela u prozi. Sufiska književnost, prije svega poezija, nerijetko predstavlja umjetnički odraz ideja artikuliranih u tim djelima, poetsku preradu i deskripciju različitih ezoteričkih koncepata, prije svega duhovnih stanja i stupnjeva. Pjesnici protagonisti tog književnog žanra u nebrojenim primjerima pjevaju o potrebi povratka duše duhovnog putnika njenom Praizvoru; neophodnosti odricanja od vlastitog *ja* i ovozemaljskih želja, prohtjeva i potreba, te ugleda među ljudima, kako bi se iskoračilo iz sfere *šerijatskog* i kročilo neizvjesnim putem duhovnog, *tarikatskog* putovanja; nedaćama koje na duhovnog putnika vrebaju tokom njegovog kretanja stazom usavršavanja; potrebi za iskusnim vodičem na tom putu; nedostatnosti tradicionalnih i racionalnih znanosti, te sljedstveno tome nemogućnosti da se posredstvom njih, a bez ljubavi, dođe do spoznaje Boga; spoznaji Boga kroz spoznaju samoga sebe i sl. Pri tome su prerada i deskripcija svih navedenih motiva uvijek jasni i precizni (naravno, ukoliko se vlada spomenutim pojmovno-terminološkim registrom).

Međutim, ničim se u djelima iz žanra sufiske književnosti ne aludira na dimenziju *skrivenosti/tajnosti* duhovnog puta islamskih ezoterista. Jedina tajna o kojoj u toj poetskoj vrsti ima spomena, jesu zapravo Tajne o kojima se,

37 Vrijedi istaknuti da je svijest o potrebi jasnog i preciznog definiranja sufiskih pojnova i termina među islamskim ezoteristima bila razvijena i prije XIII stoljeća. Kao potvrdu tome može se navesti primjer Ebu Abdullahe el-Muhasibija, autora iz IX stoljeća, koji je u iznimno vrijednom djelu *Poštovanje Božijih prava* (al-Ri'āya li huqūq Allāh) ustanovio i definirao niz pojnova i termina vezanih za islamsku ezoteričku doktrinu i praksu. To djelo postalo je nezaobilazan referentni izvor za sve kasnije autore.

O tome više vidjeti: Bertels 1997: 30.

Potreba definiranja sufiskih pojnova i termina rezultirat će pojavom specijalističkih rječnika, kako onih klasičnog tipa tako i rječnika u poetskoj formi.

Naprimjer vidjeti: Sağğadī 2002; Šabestarī 2003.

prema sufiskom učenju, ne treba govoriti svakome. No, ako je riječ o Tajnama o kojima se ne treba govoriti, čime se završava svako razmišljanje i rasprava na tu temu, zbog čega onda svemu ostalom, o čemu sufiska književnost progovara opširno i krajnje izričito i jasno, pripisivati dimenziju *skrivenosti/tajnosti*?

5. “ISLAMSKI MISTICIZAM” I “ISLAMSKA MISTIČKA KNJIŽEVNOST” IZ ETIMOLOŠKO-SEMANTIČKE PERSPEKTIVE

5.1. Da oko opravdanosti upotrebe termina “islamski misticizam” i “islamska mistička književnost” postoje brojne kontroverze, potvrđuju i etimološko-semantički slojevi njihovih ekvivalenta, to jest izvornih termina kojima su fenomeni islamskog ezoterizma i njemu imanentne književne tradicije nominirani u orientalno-islamskoj kulturi.

Naime, rečeno je da se termin “islamski misticizam” upotrebljava za označavanje duhovnog strujanja u okviru islamske tradicije, koje se u samoj toj tradiciji nominira terminom “tesavvuf”,³⁸ riječ je o masdaru glagola arapske pete proširene vrste *taṣawwafa*, izvedenog iz arapskog triliteralnog korijena *swf*, u značenju “nositi odjeću od vune”. Iz istog je korijena i imenica *ṣūf* u značenju “vuna”, iz koje je na Zapadu izведен termin “sufizam”.

Nošenje odjeće od vune među sufijama iz prvih stoljeća sufizma bila je uobičajena praksa; ono je, na simboličkoj ravni, predstavljalo izraz pobune protiv ogreznosti islamskih vladara i učenjaka, nakon razdoblja prve četverice halifa, u materijalnoj raskoši, udobnosti i različitim vrstama ovozemaljskih naslada (Anūše 1997: 953). Odjeveni u odjeću od grube vunene kostrijeti, sufije poručuju da ih lažni sjaj prolaznih ovozemaljskih uživanja, želja, sklonosti i strasti nimalo ne privlači; prema tome, praksom nošenja odjeće od vune naglašava se *asketska dimenzija* svjetonazora sufija iz prvih generacija; međutim, čini se razložnim postaviti sljedeće pitanje: kako se ta asketska dimenzija, iskazana terminom “tesavvuf” koji literalno znači “nositi odjeću od vune”, može dovesti u logičku i semantičku vezu s terminom “misticizam”, kojim se ukazuje na dimenziju *skrivenosti/tajnosti* nekog fenomena? Upravo suprotno tome, nošenje odjeće od vune ima potpuno drugačiji karakter – ne *skriveni*, nego *vidljivi*, i ne *tajni* već *javni*. Osim što navedena praksa znači jasno

³⁸ Takvoj nominaciji pribjegavaju i autori s perzijskog govornog područja; naprimjer, na posledini knjige o historiji sufizma, na koju je već referirano (Dehbāšī; Mīrbāqerīfard 2015), naslov *Tārīx-e tasawwof* (Historija tesavvufa) na engleski jezik je preveden sa *The History of Mysticism*.

svjetonazorsko određenje onih koji je provode, riječ je o simboličkom činu koji predstavlja vid prvorazrednog društvenog aktivizma; a simbol i aktivizam imaju smisla samo ukoliko se ispoljavaju i odvijaju u *vidljivom i javnom*, a ne *skrivenom i tajnom* prostoru.

5.2. Ništa manje prijepornim ne čini se ni upotreba termina “islamski misticizam” kao ekvivalenta terminu “*irfan*”, tragom ranije spomenutog stanovišta da su “*tesavvuf*” i “*irfan*” dva termina kojima se nominira isti fenomen. Štaviše, smatram da su štetne implikacije te upotrebe u ovom slučaju još izraženije i jasnije.

Termin “*irfan*”, u primarnom značenju “znanje; spoznaja”³⁹ izveden je iz arapskog triliteralnog korijena ‘*rf*’, koji svojim semantičkim poljem ukazuje na *znanje i saznavanje*, odnosno *spoznaju i spoznavanje*. Uvidom u sadržaj tri kapitalna prozna didaktička djela iz sufizma na perzijskom jeziku, ukazao sam na to da njihovi autori posebnu pažnju posvećuju pitanju *spoznaje* Boga, kao ključnom uvjetu za uspješno okončanje duhovnog puta. Imenica *ma’refat*, kojom se nominira taj uvjet, posuđenica je iz arapskog jezika i izvedena iz spomenutog korijena ‘*rf*’.

Uzimajući u obzir navedene činjenice, nužno se nameće sljedeće pitanje: kad je riječ o ezoterijskom fenomenu čijim se izvornim imenom ukazuje na nasušnu potrebu *saznanja i spoznaje* (što se, uostalom, stalno naglašava i u sveukupnoj islamskoj religijskoj tradiciji⁴⁰), koliko je utemeljeno i opravданo da se, prijevodnim ekvivalentom njegovog naziva u zapadnoj kulturi, tom fenomenu pripiše dimenzija *skrivenog/tajnog*? Zar cilj spoznaje nije upravo suprotno – da njenim dosezanjem *skrivene tajne* postanu (*raz)otkrivena (sa)znanja*? Naravno, sufiskska spoznaja ne ostvaruje se racionalnim promišljanjem i empirijskim istraživanjem, već intuitivnim otkrovenjima i duhovnim osvjeđočenjima o metafizičkim sadržajima iz Onostranog; riječ je, dakle, o procesu apstraktnog karaktera najvišeg reda, uz to i izrazito ličnom, intimnom; međutim, i o takvoj vrsti spoznaje, uz svu njenu istančanost i duhovnu uzvišenost, napisani su nepregledni tomovi djela u kojima su potanko objašnjene različite okolnosti njenog ostvarenja; stoga ništa u vezi s dosezanjem sufiskske spoznaje ne ostaje ni *skriveno ni tajno*. Postoji, dakako, ono što je skriveno između Boga i duhovnog putnika koji prolazi kroz različita stanja i iskustva; ali tom je pitanju u primarnim izvorima sufizma pažnja posvećena u toliko ograničenoj mjeri da bi, prilikom nominiranja fenomena islamskog ezoterizma, bilo

39 Značenje preuzeto iz: Muftić 1997.

40 O tome naprimjer vidjeti: Hafizović 2017.

neosnovano istaknuti tu njegovu jedva zastupljenu dimenziju, a zanemariti sve druge, u temeljnim izvorima sufizma višestruko naglašenije i značajnije aspekte tog fenomena.

Na osnovu iznesene argumentacije, može se zaključiti da upotreba termina “islamski misticizam”, kao ekvivalenta za termine “tesavvuf” i “irfan”, nije adekvatna ni na etimološko-semantičkoj ravni. Sljedstveno tome, posmatrano iz iste perspektive, ne postoji ni valjano, logički utemeljeno etimološko-semantičko uporište da se književni žanr iznjedren iz islamske ezoterijske tradicije nominira sintagmom “islamska mistička književnost”.

Držim kako je izloženom raspravom dokazano da je upotreba termina “islamski misticizam” i “islamska mistička književnost” bremenita brojnim nedorečenostima, nepreciznostima i kontroverzama, kako na fenomenološkoj tako i etimološko-semantičkoj ravni. Stoga smatram prihvatljivijim postupak istraživača koji fenomen islamskog ezoterizma nominiraju preuzetim i prilagođenim terminima iz same islamske ezoterijske tradicije (to jest, terminima “tesavvuf/sufizam”, “irfan” i “islamski gnosticizam”), a književni žanr proistekao iz te tradicije terminom “tesavvufska / sufijska / irfanska / gnostička književnost”.

Po mom sudu, upotreba sintagmi “islamski misticizam” i “islamska mistička književnost” načelno je sporna iz dva temeljna razloga. S jedne strane, konceptu islamskog ezoterizma i iz njega proizašle književne tradicije, svjesno ili nesvesno, pripisuju se elementi koje oni objektivno ne sadrže, čime ih se opasno približava sferama pseudoduhovnosti, okultizma, šamanizma i sl. Istraživanje o tome koliko je takva upotreba plod neobazrivosti, nepreciznosti ili neobaviještenosti, odnosno u kojoj je mjeri rezultat svjesne i tendenciozne orijentalističke prakse, izlazi iz okvira ovoga rada; međutim, smatram kako argumentacija izložena u ovome radu potvrđuje da za takvo istraživanje postoji dovoljno razloga i opravdanja.

S druge strane, čak i ako se zanemare krajnje negativne, zapravo pogubne vrijednosne konotacije upotrebe navedenih sintagmi, te se pod terminom “misticizam” podrazumijeva isključivo dimenzija *skrivenosti/tajnosti* fenomena islamske ezoterije (prije svega različitih stanja i iskustava kroz koje duhovni putnik prolazi), upotreba navedenih sintagmi analitičare tekstova iz predmetne oblasti nedvojbeno može navesti, i navodi, na krivi trag. Njome se zapravo priprema teren za posvemašnju površnost, nedosljednost, čak i proizvoljnost u postupku interpretacije sufijskih tekstova. U duhovnom i misaonom okruženju

punom “mističnog”, “skrivenog”, “nedokučivog” i “neobjašnjivog”, onog što je “nemoguće definisati i opisati”, otvara se prostor za relativiziranje i bizarno smjele logičke akrobacije, za koje u analiziranim tekstovima nema nikakvog semantičkog utemeljenja; konsekventno tome, utire se put za izlaganje stava i tumačenja lišenih bilo kakve istraživačke koherentnosti, a time i vjerodostojnosti. Takav neobavezni i neobavezujući pristup razmatranom fenomenu i iz njega iznjedrene književne tradicije – moglo bi ga se nazvati svojevrsnom (*ne*)*kulturom proizvoljnosti* – za krajnji ishod može imati samo ono što je u relevantnim akademskim krugovima prepoznato kao pokušaj uspostavljanja *privatne hermeneutike*, bez jasnog i temeljitog uvida u tradiciju na koju se ta “hermeneutika” odnosi, a time i valjanog istraživačkog rezultata.

/Posvećeno Prof. dr. Amиру Ljuboviću/

LITERATURA

- Abedpour, Saeid (2018), *O sufizmu*, Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”, Sarajevo.
- Anūše, Hasan, ur. (1997), *Farhangnāme-ye adabī-ye fārsī – Dānešnāme-ye adab-e fārsī* 2, Sāzmān-e našr wa entešārāt, Tehrān (1376).
- ‘Abd al-Ğanī, Abū al-‘Azm (2013), *Mu’ğam al-ğanī al-zāhir*. Dār al-kutub al-‘ilmīyya, Bayrūt
- Banić-Pajnić, Erna (1989), *Smisao i značenje Hermesove objave*, Globus, Zagreb.
- Baqlī Šīrāzī, Šeix Rūzbehān (1981), *Ketāb-e Abhar al-‘āšeqīn*, Be tashīh wa moqaddeme-ye fārsī wa farānsawī wa tarğome-ye fasl-e awwal be zabān-e farānsawī: Hanrī Korbīn wa Mohammad Mo’īn, Anğoman-e īrānşenāsī-ye Farānse dar Tehrān, Tehrān (1360).
- Bertels, Yewgenī Edwārdowīc (1997), *Tasawwof wa adabiyyāt-e tasawwof*, Tarğome-ye Sīrūs İzadī, Mo’assese-ye entešārāt-e Amīr Kabīr, Tehrān (1376).
- Browne, Edward G. (1997), *A Literary History of Persia*, Volume I, Iranbooks, Maryland.
- Corbin, Henry (2000), *Islam u Iranu*, Svezak III, Rešid Hafizović (prev.), Bemust, Sarajevo.
- Dehbāšī, Mehdī; Mīrbāqerīfard, Sayyed ‘Alī Asḡār (2015), *Tārīx-e tasawwof*, Ğeld-e awwal, Sāzmān-e motāle‘e wa tadwīn-e kotob-e ‘olūm-e ensānī-ye dānešgāhhā (Samt), Tehrān (1394).
- Duraković, Esad (2018), *Klasično pjesništvo na arapskom, perzijskom i turskom jeziku. Poetološki pristup*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo.
- Džaka, Bećir (1997), *Historija perzijske književnosti*, Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”, Sarajevo.
- Filipović, Vladimir (ur.) (1984), *Filozofijski rječnik*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb.

- Flew, Anthony (ur.) (1984), *A Dictionary of Philosophy*, Pan Books, London.
- Ğazâlî, Ahmad (1998), “al-Sawâneh fî al-‘ešq”, u: *Do resâle-ye ‘erfânî dar ‘ešq*, Be kûšeš-e İraq Afşâr, Manûčebrî, 9–62. Tehrân (1377).
- Ğazâlî, Emâm Mohammad (2000), *Kîmiyâ-ye sa‘âdat*, Geld-e awwal, Be tashîh-e Ahmad Ârâm, Enteşârât-e Sîrûs, Tehrân (1379).
- Hafizović, Rešid (2005), *Ljudsko lice u ogledalu sufîjske literature*, Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”, Sarajevo.
- Hafizović, Rešid (2017), *Spoznaja, prva vrijednost islama: prilog spoznajnoj teoriji u islamu*, Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”, Sarajevo.
- Halilović, Senahid; Palić, Ismail; Šehović, Amela (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo.
- Hamadani, ‘Einolqozât (s. a.) *Priprave – Tamhîdât*. Namir Karahalilović (prev.), Kulturni centar ambasade I. R. Iran u BiH, Sarajevo.
- al-Hoḡwîrî, Abû al-Hasan (2001) *Kaṣf al-mahğûb*, Tashîh: W. Žûkûfskî, Enteşârât-e Tahûrî. Tehrân (1380).
- Jamal, Mahmood (2009), *Islamic Mystical Poetry: Sufî Verse from the early Mystics to Rumi*, Penguin Books, London – New York.
- Kadkanî, Mohammad Rezâ Šâfi‘î (2006), *Tâzyânehâ-ye solûk*, Mo’assese-ye enteşârât-e Âgah, Tehrân (1385).
- Lešić, Zdenko (2006), “U potrazi za suštinama: fenomenološki pristup književnom djelu”, u: Lešić, Zdenko; Kapidžić-Osmanagić, Hanifa; Katnić-Bakarić, Marina; Kulenović, Tvrtko. *Suvremena tumačenja književnosti*, Sarajevo Publishing, Sarajevo. 68–97.
- Mîrbâqerîfard, Sayyed ‘Alî Asgar (2012), “Erfân-e ‘amalî wa nazarî yâ sonnat-e awwal wa dowom? (Ta’ammolî dar mabâñî-ye tasawwof wa ‘erfân-e eslâmî”’, *Pažûheşhâ-ye adab-e ‘erfânî (Gouhar-e gûyâ)*, Sâl-e šesom, Šomâre-ye dowom, Anğoman-e tarwîg-e zabân wa adab-e farsî-ye Îrân – Dâneşgâh-e Esfahân, 65–88. Esfahân (1391).
- Moker, Mubina (2007), *Duhovne postaje poslanika u svjetonazoru šejha ‘Attâra*, Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”, Sarajevo
- Mostamlî, Abû Ebrâhîm (1984–1987), *Šârh-e al-Ta’arrof le mazhab al-tasawwof*, Rob-e awwal-čahârom, Bâ moqaddeme wa tashîh wa tahšîye-ye Mohammad Rošan, Enteşârât-e Asâtîr, Tehrân (1363–1366).
- Moulawî, Ǧâlâloddîn b. Mohammad b. Mohammad (1999), *Masnawî-ye ma’navî (bar asâs-e nosxe-ye Qûnye)*, Geld-e awwal, Be tashîh wa pîšgoftâr-e ‘Abdolkarîm Sorûš, Šerkat-e enteşârât-e ‘elmî wa farhangî, Tehrân (1378).
- Muftić, Teufik (1997), *Arapsko-bosanski rječnik*, Treće izdanje, El-Kalem, Sarajevo.
- Nametak, Fehim (2007), *Pojmovnik divanske i tesavvûfske književnosti*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo.

- Nasafī, ‘Azīz (2012), *Kaṣf al-haqāyeq*, Šarh-e ahwāl, tahlīl-e āsār, tashīḥ wa ta’līq: Sayyed ‘Alī Asḡar Mīrbāqerīfard, Soxan, Tehrān (1391).
- Nasr, Seyyed Hossein (2004), *Živi sufizam: Ogledi o sufizmu*, Edin Kukavica – Enes Karić (prev.), Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”, Sarajevo.
- Nicholson, Reynold A. (1914), *The Mystics of Islam*, G. Bell and Sons, London.
- Nicholson, Reynold Alleyne (1921), *Studies in Islamic Mysticism*, The University Press, Cambridge.
- al-‘Osmānī, Abū ‘Alī ben Ahmad (2017), *Tarğome-ye Resāle-ye qošeiriyye*, Tashīḥ: Sayyede Maryam Rouzātiyān; Sayyed ‘Alī Asḡar Mīrbāqerīfard, Soxan, Tehrān (1396).
- Pūrnāmdāryān, Taqī (2001), *Dar sāye-ye ḥaftāb*, Entešārāt-e Soxan, Tehrān (1380).
- Pūrnāmdāryān, Taqī (2003), *Gomšode-ye lab-e daryā*, Entešārāt-e Soxan, Tehrān (1382).
- Rāzī, Naġm (2001), *Mersād al-‘ebād*, Be ehtemām-e Mohammad Amīn Riyāhī, Šerkat-e entešārāt-e ‘elmī wa farhangī, Tehrān (1380).
- Sağgādī, Sayyed Ğa‘far (2002), *Farhang-e estelāhāt wa ta‘bīrāt-e ‘erfānī*, Entešārāt-e Tahūrī, Tehrān (1381).
- Sa‘ādat, Esmā‘īl (ur.) (2005), *Dānešnāme-ye zabān wa adab-e fārsī*, Ĝeld-e awwal, Farhangestān-e zabān wa adab-e fārsī, Tehrān (1384).
- Sa‘ādat, Esmā‘īl (ur.) (2007), *Dānešnāme-ye zabān wa adab-e fārsī*, Ĝeld-e dowom, Farhangestān-e zabān wa adab-e fārsī, Tehrān (1386).
- Schimmel, Annemarie (1975), *Mystical dimensions of Islam*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill.
- Šabestarī, Šejh Mahmūd (2003), *Sufijski ružičnjak*, Ljiljan, Sarajevo.

IZVORI SA INTERNETA

- <https://bastinaobjave.com/sejhul-akbar-ibn-arebjia/>
- <https://www.britannica.com>
- <https://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh/sh1665/>
- http://os-gripe-st.skole.hr/upload/os-gripe-st/images/static3/915/attachment/Anic,_Klaic,_Domovic_-_Rjecnik_stranih_rjeci-Prepravljeni.pdf

ON “ISLAMIC MYSTICISM” AND “ISLAMIC MYSTICAL LITERATURE”: THE QUESTION OF NAMING

Summary

In Western academic circles the phenomena of Islamic esotericism and literary traditions which originated from it are often termed “Islamic mysticism” and “Islamic mystical literature”. This paper questions the basis and justification for the use of those terms, by analysing the corpus of three key texts as primary Persian-language sources for Islamic esotericism, and by discussing the use of those terms from a phenomenological, as well as etymological and semantic perspectives.

Key words: *Islamic mysticism, Islamic mystical literature, Tasawwuf, Irfan, Sufism, Tasawwuf/Sufi/Irfan/gnostic literature*

Anja OROZOVIĆ

DAS ELSASS-BILD IN DER *AUFBRUCH*-LYRIK ERNST STADLERS

SCHLÜSSELBEGRIFFE: *Ernst Stadler, Expressionismus, Elsass, kulturelle Autonomie, literarische Landschaftsbilder*

Der vorliegende Artikel beschäftigt sich mit Ernst Stadlers 1914 veröffentlichter Lyriksammlung *Der Aufbruch*, die bis heute innerhalb der Expressionismus-Forschung vorhanden ist. Die immer wieder betonte Diversität der *Aufbruch*-Gedichte erweist sich jedoch als Besonderheit seines frühexpressionistischen Ausdrucks und erlaubt somit ein breites Lesespektrum. Demnach wendet sich die folgende Analyse dem dritten und letzten Gedichtzyklus zusammengefasst unter dem Titel *Die Rast*. Die dominante Elsass-Motivik der letzten acht Gedichte steht dabei im Mittelpunkt und erweist sich als eine Art Brückenelement zu Stadlers Jugendphase im Kreis des Literaturverbundes *Jüngstes Elsass*, welcher sowohl einen künstlerischen als auch einen kultur- und sozialgeschichtlichen Hintergrund aufweist. Die einzelnen literarischen Bestrebungen seiner Jugendjahre tauchen somit innerhalb der reifen Schaffensphase wieder auf und verbinden sich mit dem neuen, expressionistisch geprägten Geschmack. Das vorliegende Interesse wendet sich daher den Darstellungsvariationen elsässischer Heimatmotive und ihrer Bedeutung für Stadlers literarisches Gesamtwerk.

Innerhalb verschiedener literaturgeschichtlicher Überblicke fällt unter dem Kapitel des Expressionismus immer wieder der Name *Ernst Stadlers*, der durch seine Lyrik als Mitbegründer des gleichnamigen Stils gilt.¹ Obwohl seine Jugendliteratur verschiedenen zeitgenössischen Einflüssen nachging, entwickelte er nach 1910 seinen eigenen, expressionistischen Stil, der seine

1 Kurzer Verweis auf Stadlers berufliche und literarische Laufbahn in: (Hg.) Dietrich Bode: *Gedichte des Expressionismus*. Stuttgart 1966, S. 251 f.

Verwirklichung in der 1914 veröffentlichten Gedichtsammlung *Der Aufbruch* finden wird. Doch, infolge der Unmöglichkeit einer klaren Ausgrenzung zwischen den einzelnen Schaffensphasen eines Autors, sind Vermischungen auf motivischer, stilistischer oder formeller Ebene als unentbehrliche und unwiderlegbare Folgen jeglicher künstlerischer Entwicklungen zu verstehen. Ein derartiges Übergangsstadium, ansetzend zwischen der Jugenddichtung und den anrückenden ästhetischen Ansätzen des Expressionismus, lässt sich ebenfalls bei Stadler beobachten. Somit wird in der neueren Forschung oft betont, dass *Der Aufbruch* keine vollständige Absage zu seinem Frühwerk darstellt und demnach keinen homogenen expressionistischen Ausdruck verfolgt.

Als interessant erweist sich in diesem Kontext der dritte und letzte Teil der *Aufbruch*-Sammlung, zusammengefasst unter dem Titel *Die Rast* oder der Bezeichnung “elsässische[] Gedichte.”² Diese Kennzeichnung lässt sich auf diverse Umsetzungen der Elsass-Motivik innerhalb der acht Gedichte zurückführen, die sowohl an das ländliche als auch das moderne, städtische Leben gebunden ist und im Gesamtüberblick der fröhexpressionistischen Ästhetik Stadlers entspricht. Die verschiedenen Variationen landschaftlicher Motive lassen sich nicht nur als Folge einer persönlichen Anbindung des Autors an seine Heimat verstehen, sondern können ebenfalls als Brücke zur Stadlers Jugenddichtung, genauer seiner Stürmer-Phase, sowie der späteren ästhetischen Wende betrachtet werden.

Die literarischen Anfänge Stadlers reichen bis in seine Gymnasialzeit, wo er sich in verschiedenen literarischen Formen versuchte, um sich später ab 1901 ausschließlich der Lyrik zu wenden, welche ihm auch die ersten Veröffentlichungen brachte. Gerade in dieser, für den jungen Autor wichtigen Übergangszeit, gekennzeichnet durch die aufeinandertreffenden “Zonen der Vorbereitung, der Nachahmung und der schnell wechselnden Experimente”³ wird Stadler die ersten Anzeichen seines späteren expressionistischen Ausdrucks finden. Stadler experimentiert nicht nur mit der Gedichtform bzw. den langen Versen als späteres Spezifikum seiner Lyrik, sondern greift zugleich motivische und stilistische Variationen zeitgenössischer Kunstdenzen auf. Das unruhige, experimentelle Wesen seiner künstlerischen Umbruchsphase bezeugt eine am 25. 02. 1903 aufgeschriebene autobiografische Bemerkung:

2 Karl Ludwig Schneider: Die Dichtung Ernst Stadlers. In: Ernst Stadler. Dichtung, Schriften, Briefe. (Hg.) Karl Ludwig Schneider/ Klaus Hurlebusch. München 1983, S. 884.

3 Schneider, S. 849.

Ich habe an mir bemerkt, dass ich, wie ich das Wesen einer mit interessanten künstlerischen Persönlichkeit mit Leidenschaft ergreife, ebenso rasch wieder mich davon abwende. Es ist gleichsam, als verlasse ich die Blüte, nachdem ich alle Süße aus ihr gesogen. Und dann bin ich ihrer Eigenart so übervoll, daß ich nach anderer, nach entgegengesetzter Speise dürste.⁴

Neben den Einflüssen aktueller Literaturströmungen, darunter der im Elsass ausgeprägten Heimatkunst, des um 1900 immer noch präsenten Naturalismus, Symbolismus sowie Nietzsches Philosophie, hinterließ die von Hofmannsthal und George getragene ästhetizistische Note der Jahrhundertwendeliteratur die tiefsten Spuren in Stadlers Frühphase. Dies wird besonders in seinen 1905 veröffentlichten *Praeludien* deutlich. Gerade dieser Einfluss, welcher von Stadler später als “eine Vergiftung der Lyrik moderner Generation beschrieben wird”⁵, erwies sich als Wendepunkt für die Entwicklung seines Schriftstellertums.

Die Periode bis zu der Veröffentlichung der *Praeludien* charakterisiert nicht nur Stadlers Suchen nach dem eigenen künstlerischen Ausdruck. 1901 wurde der damals Achtzehnjährige zum Mitglied des neugegründeten Künstlerverbundes *Jüngstes Elsass*, deren Mitglieder, vor allem junge Künstler und Studenten, durch ihre kulturgesellschaftliche Tätigkeit eine “Distinktion gegenüber den in der zeitgenössischen Literatur als *Junges Elßas* bezeichneten Autoren des Dialekttheaters”⁶ signalisieren möchten. Die Mehrheit der Angehörigen, darunter die prominentesten René Schickele, Otto Flake, Hans Arp, Gustav Renner, Michael Georg Conrad u.a., waren Stadlers Altersgenossen, von denen einige zu den wichtigsten Vertretern der späteren sowohl malerischen als auch literarischen Avantgarde sein werden. Der junge Künstlerbund strebte nach einer kulturellen Neuerung, die, das am Ausgang des 19. Jahrhunderts von “Spießbürgerlichkeit, [...] jengherzige[r] Pedanterie, [...] [und] Philistertum[...]”⁷ geprägte kulturelle Milieu der elsässischen Provinz erfrischen sollte. Als Vorbilder nahmen sie Nietzsches Philosophie, sowie die in den Kunstmärkten schon ausgehende Bewegung des Naturalismus. René Schickele, einer der Gründer, beschreibt die erhoffte Wirkungstätigkeit der Gruppe folgend:

4 Schneider zit. nach. Stadler (1903): Autobiographische Notiz, S. 854.

5 Ebd., S. 857.

6 Rolf Parr: Das Jüngste Elsass/ Stürmerkries [Straßburg, München]. in: (Hg.) Wulf Wülfing / Karin Bruns/ Rolf Parr: Handbuch literarisch-kultureller Vereine, Gruppen und Bünde 1825-1933. Stuttgart/Weimar 2000, S. 207

7 Parr, S. 208 zit n. Wendel (1902): Das Jüngste Elsaß, S. 160.

Wir haben nur den Namen "Jüngstes Elsaß" geprägt, weil wir eine ernste und wirkliche künstlerische Kultur anstreben, und aus dem Sumpf, der sich wieder zu bilden drohte, da alle Wasser stagnierten, um jeden Preis herausführen wollten, und weil man uns schließlich in eine Stellung abseits drängte, die allerdings so etwas wie "feindlich" war.⁸

Die kulturelle Neuerung, welche als "die aufdämmernde Zeit, eine Renaissance völlig im Sinn jener um die Wende des Mittelalters"⁹ bezeichnet wurde, sollte ihren Ausgangspunkt in der zeitgenössisch beliebten Praxis einer Kunstzeitschrift-Gründung bekommen. Somit begann die Arbeit an der ersten geplanten Veröffentlichung *Des Stürmers* (1901), einem "Organ mit dem sie [die Gruppe] ihre Ideen in eine breitere Öffentlichkeit zu tragen gedachte."¹⁰ Der schon im Titel unübersehbare Verweis auf den *Sturm und Drang* sollte den frischen und revolutionären Geist ihrer Gründer ankündigen. Da die Gründung des *Jüngsten Elsaß* mit der des *Stürmers* unmittelbar zusammenhängt, werden die "im Kreis der Zeitschrift wirkenden Autoren in der Forschung sehr oft als der *Stürmerkreis*, seltener als *Straßburger Dichtergruppe* bezeichnet. Dies bezieht sich jedoch nicht auf alle Mitglieder des *Jüngsten Elsaß*, sondern nur auf die, die sich an der Zeitschriftgestaltung betätigten."¹¹ Als zielendes Lesepublikum wurde vor allem die "Jugend!"¹² angesprochen, welche sich von den Fesseln der aufgedrängten kleinbürgerlichen Tradition befreien und in der Kunst dem Weg des "Modernen"¹³ als Verkörperung der "Originalität"¹⁴ nachgehen sollte. Obwohl sich der Stürmerkreis als "unpolitisch"¹⁵ bezeichnete, sind in verschiedenen Texten durchaus politische Äußerungen, sowie Auseinandersetzungen mit aktuellen Problemfragen zu finden. Dadurch erhofften die jungen Autoren, Veränderungen sowohl innerhalb des kulturellen als auch des unstabilen politischen Klimas im Übergangsgebiet bewirken zu können. Die Zeitschrift sollte daher nicht nur als Projektionsfläche für eigene

8 Parr, S. 207 zit. n. Schickele (1902): Neujahrsbrief, S. 15.

9 Otto Flake: Sammelblond d.i. über das bürgerliche Kulturideal.in: Der Stürmer. Halbmonatsschrift für künstlerische Renaissance im Elsass 3 1902, S. 50.

10 Gunter Martens: Stürmer in Rosen. Zum Kulturprogramm einer Straßburger Dichtergruppe der Jahrhundertwende. in: (Hg.) Roger Bauer u.a.: Fin de Siècle. Zur Literatur und Kunst der Jahrhundertwende. Frankfurt am Main 1977, S. 481- 507, hier S. 484.

11 Vgl. Parr, S. 207.

12 Schickele, René: In Memoriam. Zur Einführung. in: Der Stürmer. Halbmonatsschrift für künstlerische Renaissance im Elsass 1 1902, S. 2.

13 Ebd.

14 Ebd.

15 Parr, S. 208 zit. n. Wendel, Erinnerungen, Tl. 2, S.6.

künstlerische Bestrebungen dienen, sondern ebenfalls einen modernen und versöhnenden Wind in die kulturell zurückgebliebene Provinz bringen.

Die Nähe zur bildhaften elsässischen Landschaft, welche diese junge Generation, Söhne sowohl altelsässischer als auch deutscher Familien als ihre Heimat empfanden, erwies sich unter anderem als Antriebskraft ihrer künstlerischen Bestrebungen. Das Erbe beider Kulturen sollte vereint, eine autonome, elsässische Kultur bilden, welche keiner der beiden Seiten bekehrt, sondern einem “geistigen, germanische und romanische Kultur integrierenden Elsässertum”¹⁶ anstrebt. In einem derart fortschreitenden Kunstklima sahen die Autoren eine neue Chance für die kulturelle und soziale Entwicklung der Provinz. Dieser Revolutionsgedanke sollte, Schickeles Konzept nach, vom elsässischen “Bruchland”¹⁷ aus im gesamten Kaiserreich eine Verbreitung erleben.¹⁸

Die vorgegebenen Ziele scheiterten jedoch aufgrund unzureichender finanzieller Mittel, sodass das *Stürmer*-Projekt nach einer kurzzeitigen Verlegung nach München erstmals 1902 und letztendlich 1903 seine Tätigkeit aufgeben musste. Damit ging auch der Wiederbelebungsgedanke einer neuen elsässischen Kunst zugrunde, welche zwischen den beiden nationalen Seiten wirken und somit das eigentliche Mischwesen der elsässischen Kultur verkörpern sollte. So musste sich das “kunstpolitische Programm der “Stürmer” von vorherrein in eine oppositionelle Position gedrängt”¹⁹ geschlagen geben und “überließ das Feld der elsässischen Literatur wiederum allein den konservativen Gegenkräften.”²⁰ Die Erinnerungen an die gescheiterten Versuche einer kulturellen Revolution erwiesen sich über die Jahre bei vielen Mitgliedern als teilverdrängte künstlerische Impulse, die in den späteren Schaffensphasen immer noch existierten.²¹

Einen bedeutenden Beitrag im *Stürmer*-Kreis leistete auch Ernst Stadler, der das Anliegen seiner Jugendtage nie völlig aufgab und somit später

16 Parr, S. 212.

17 Schickele: *In Memoriam*, S. 2.

18 Vgl. Im Bezug auf Schickeles Äußerung: “Das Elsass müsse an die Reihe kommen, müsse ein wichtiger Kulturfaktor werden, weil es Bruchland sei, über das nur ein Sommerstürmer zu gehen brauche, um Wunder zu wirken.”; in Schickele: *In Memoriam*, S. 2.

19 Martens, S. 485.

20 Ebd., S. 484.

21 Als Beispiel derartiger poetischer Bestrebungen kann Renné Schickeles politisch geprägtes Drama *Hans im Schnakenloch* erwähnt werden, wo die einstigen kulturpolitischen Vermittlungsversuche der Stürmer erneut aufgegriffen werden. Vgl. Viktor Žmegač (Hg.): Geschichte der deutschen Literatur vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart. Band II. 1848-1918. Königstein 1980, S. 427.

“nach 1910 mit seinem Gedichtband “Der Aufbruch” den Ansatz der Stürmer konsequent in den Expressionismus hinein verlängerte.”²² Seine erste im *Stürmer* veröffentlichte Rezension widmete er der Lyrik seines Kollegen Gustav Renner. Daneben verfasste Stadler auch Gedichte und kritische Schriften, die seine künstlerische Entwicklung dieser Jahre widerspiegeln. Stadler bezeichnet Renner als keinen “Umwertet der Werte, [...] keinen Prophet neuer, unerhörter Kunstformen.”²³ Im Gegensatz dazu lobt er die in seiner Poesie verborgene “heißblütige, wilde Leidenschaft eines Vollmenschen”²⁴, welche jedoch in der zeitgenössisch “ästhetisierenden Lyrik verloren gegangen ist.”²⁵ Dies verweist auf Stadlers Interesse an den sozial und politisch orientierten Sujets der Naturalisten, in welchem die jungen Stürmer-Autoren den “revolutionären Funken”²⁶ neuer Kunst sahen. Dieser Funke prägte ebenfalls die Auffassung des omnipräsenen Begriffs des “Modernen”, der in diesem Kontext als das “Mitleben mit den großen sozialen Zeitideen”²⁷ verstanden wurde.

Das Interesse an einem sozial geprägten Kunstkonzept war nicht die einzige Verbindung Stadlers zu seinen *Stürmer*-Genossen. Durch die Verbindung zwischen seiner deutschen Herkunft und der elsässischen Heimat fühlte sich der junge Autor sowohl “Elsässer [als auch] wahrer Deutscher”²⁸ und genau wie seine Kollegen als “Vermittler zwischen den ‚Fronten.’”²⁹ Die jungen Künstler bemühten sich, um die Erhaltung des ursprünglichen elsässischen Wesens, darunter auch der dialektal geprägten Sprache, die in der modernen Kunst vergegenwärtigt werden sollte. In seinem Aufsatz über die Dialektlyrik der Brüder Matthijs (1910) wird gerade die Ausdrucks Kraft der elsässischen Mundart betont, wodurch die lebendige und heitere Lebensweise der Menschen “zwischen Rhein

22 Ebd., S. 483.

23 Stadler, Ernst: Gustav Renner. in: Der Stürmer. Halbmonatsschrift für künstlerische Renaissance im Elsass 1 1902, S. 3-6, hier S. 3.

24 Ebd.

25 Ebd.

26 Ebd.

27 Ebd.

28 “Wenn man das alles zusammennimmt, was war er? Ein Elsässer, ein wahrer Deutscher, der neben seiner eigenen Kultur die eines anderen, hier sogar zweier anderen Völker brauchte.” Vgl. Otto Flake: Halbfertiges Leben. in: Paul Raabe: Expressionismus. Aufzeichnungen und Erinnerungen der Zeitgenossen. Olten und Freiburg in Breisgau 1961, S. 155- 160, hier S. 157

29 Christian Luckscheiter: Nachwort, in: Ernst Stadler “Denn der Zukunft dient alle wahre Kunst!”. Lyrik, Prosa, Essays, Briefe, Tagebuchaufzeichnungen. (Hg.) Christian Luckscheiter/ Hansgeorg Schmidt- Bergmann. Karlsruhe 2016, S. 139.

und Gebirge”³⁰ ausgedrückt wird.³¹ Doch, diese Sprach- und Lebenskultur drohte mit der deutschen Belagerung des Elsass zu verschwinden. Der Dialekt wurde immer mehr von der deutschen Hochsprache verdrängt, wodurch auch “die Dialektdichtung, ein wichtiges Merkmal altelsässischer Kunst üppig ins Kraut [schoss].”³² Die Brüder Matthis nahmen sich daher die Wiederbelebung der Dialektdichtung zur Aufgabe, wodurch das “Menschliche und Wesenhafte”³³ der Elsässer wieder hervorgebracht werden sollte. Stadler betont, dass sich die Ausdruckskraft ihrer Dichtung nicht nur in einer geschickten Umgangsweise mit dem sprachlichen Erbe äußert. Einen wichtigen Schaffensimpuls lieferte ebenfalls das bildhafte “altstädtische[] Milieu”³⁴ der elsässischen Hauptstadt. Karl Ludwig Schneider deutet darauf hin, dass die durchlaufende Beschäftigung mit dem Thema der elsässischen Kultur sowohl für Stadlers künstlerische als auch für seine professionelle Entwicklung eine große Bedeutung hatte.

Neben einer Reihe, der schon im *Stürmer* veröffentlichten und später noch um 1910 entstandener Arbeiten³⁵, die sich mit der elsässischen Kunst- und Kulturfrage auseinandersetzen, sind besonders “seine Studien zur ‚Literaturgeschichte des Elsaß‘ hervorzuheben, die Stadler schon seit 1910 nach der Anregung seines akademischen Lehrers Ernst Martin innerhalb eines Überblicks versammelte.”³⁶ Aus dieser Zeit stammt ebenfalls der Aufsatz über Curt

30 Ernst Stadler: *Die Brüder Matthis*, 1910. in: “Denn der Zukunft dient alle wahre Kunst!”. Lyrik, Prosa, Essays, Briefe, Tagebuchaufzeichnungen. (Hg.) Christian Luckscheiter/ Hansgeorg Schmidt- Bergmann. Karlsruhe 2016, S. 32.

31 Das Kommentar bezieht sich auf das folgende Zitat: “[...] hat sich der Dialekt in den breiten Schichten der Bevölkerung in seiner ganzen kräftigen Bildlichkeit erhalten, die, auch vor dem Niedrigen und Rogen nicht zurückscneuend, aber immer lebendig und sinnfällig, den derben, auf herzhafte Erfassung des Wirklichen gerichteten und dabei des weichen Einschlags nicht entbehrenden Charakter des Völkischen zwischen Rhein und Gebirge malt.”; in: Ernst Stadler: *Die Brüder Matthis*, 1910. in: “Denn der Zukunft dient alle wahre Kunst!”. Lyrik, Prosa, Essays, Briefe, Tagebuchaufzeichnungen. (Hg.) Christian Luck-scheiter/ Hansgeorg Schmidt- Bergmann. Karlsruhe 2016, S. 32.

32 Ebd., S. 34.

33 Ebd., S. 37.

34 Ebd., S. 38 f.

35 Stadlers Besprechung von Karl Abels Roman *Die elsässische Tragödie* (1911) sowie der 1912 veröffentlichte Essay über René Schickele wurden unter anderem zur einer Art Anlass für die erneute Überlegung der eigenen geistigen Aufgabe innerhalb der schon bestehenden Elsass-Debatte, siehe Werner Kohlschmidt: Ernst Stadler; in (Hg.) Wolfgang Rothe: Expressionismus als Literatur. Gesammelte Studien. Bern/München 1969, S. 284 f.

36 Vgl. Karl Ludwig Schneider: *Das Leben des Dichters*. In Ernst Stadler/ Dichtungen. Gedichte und Übertragungen mit einer Auswahl der kleinen kritischen Schriften und Briefe. Erster Band. (Hg.) Karl Ludwig Schneider. Hamburg 1960, S.37 f.

Mündels *Reisehandbuch Die Vogesen* (1911), wo die elsässische Landschaft als wichtiges Versöhnungselement innerhalb des romanisch-germanischen Kulturkampfes dargestellt wird. Stadler betont, dass alle Besonderheiten dieser Region ihren Ausgang im Naturschatz aufweisen, der nicht nur als stützendes Element der alten, regionalen Kunst diente, sondern auch ein Impuls für die gegenwärtige Kunst sein könnte. Schon einleitend wird auf die elsässische Landschaft verwiesen, in deren “[Schönheit] der eigentliche[] Mahner zum Frieden, zur Versöhnlichkeit, zum gemeinsamen Genuss dessen, woran Einheimische und Zugewanderte teilnehmen konnten, und was jenseits der Händel und des Misstrauens lag.”³⁷ Betont wird, dass in den Krisenjahren des politischen Wandels die Einheimischen alle “Anhänglichkeit, alle Zusammenhalt, alle heiligste Erinnerung”³⁸ in der heimatlichen Landschaft sahen. Diese starke emotionelle Verbindung glich “der unendlich zarten Liebe eines Menschen, der die zurückgelassenen Zeichen eines treuen Wesens festhält, das ihm durch irgendein böses Schicksal entrissen wurde.”³⁹ Für den zerrissenen Elsässer war die “Landschaft”⁴⁰ das Einzige, was man “im Aufruhr der jähnen schmerzlichen Verwandlung mit der alten Zeit verband.”⁴¹

Bei den deutschen Einwanderern entwickelte sich eine ähnliche Atmosphäre. Sie kamen zwar als “Sieger”⁴² in das Land, das sie nicht wollte und hatten auch selbst nichts, an das sie sich in dieser neuen Umgebung binden konnten. Somit stützen sich die Deutschen ebenfalls auf die Schönheit des neuerworbenen Landes. Die “Liebe zur Elsässischen Landschaft”⁴³ war daher das Einzige, was die beiden verfeindeten Seiten zusammenschließen konnte. Die Landschaft wurde nicht nur als Lebensumgebung, als geographisches Merkmal einer bestimmten Region verstanden. Ihr wurde sogar das Wesen der Kunst zugeschrieben, die “gütig, willig, und jedem geeignet [ist], der ihr mit wahrhaft hingebender Ehrfurcht naht.”⁴⁴ Demnach sah auch Stadler die Landschaft als eine vermittelnde Instanz zwischen den zwei Nationen. Sie wurde zum Schaffensimpuls, zum Gegenstand seiner Kunst, die ebenfalls den

37 Vgl. Ernst Stadler: Curt Mündel: *Die Vogesen. Reisehandbuch für Elsaß-Lothringen und angrenzende Gebiete.* 12 Aufl., neu bearbeitet von Otto Bechstein. Straßburg 1911. In: Schneider 1983, S. 392.

38 Ebd.

39 Ebd.

40 Ebd., S. 393.

41 Ebd.

42 Ebd., S. 392.

43 Ebd.

44 Ebd., S. 393.

elsässischen Charakter verkörpern sollte. Daher erscheint es nicht unerwartet, das diverse Umsetzungen der Landschaftsmotivik in Stadlers späteren Schaffensphasen erneut vorkommen, besonders im bereits erwähnten, dritten Teil der *Aufbruch-Sammlung*.

Die 1914 erschienene Gedichtsammlung umschließt die durch “Inhalt, Form und Wert durchaus unterschiedliche Produktion der Jahre 1910 bis 1913”⁴⁵, aufgeteilt in vier Sektionen: *die Flucht, Stationen, die Spiegel* und *die Rast*. Schon der symbolische Titel *Der Aufbruch* wird heute als Stadlers Bekennung zum expressionistischen Ausdruck und somit als Abwendung von der eigenen frühen Schaffensphase interpretiert, wobei die Gedichte des ersten Zyklus darunter “das berühmteste [*Form ist Wollust*], Reflexionen um den Formbegriff und die Frage nach der Originalität der Dichtung [*verhandeln.*]”⁴⁶ Stadler beschäftigt sich daher nicht nur mit allgemeinen Problemfragen der Dichtkunst. Er versucht gleichzeitig, das elitäre, geschlossene Konzept der ästhetizistischen Literatur abzuwerfen und sich einer aufkommenden, avantgardistischen Kunstauffassung zu wenden, welche die “Trennung von Leben und Kunst, das Sich-Ausschließen von der Welt, vom ‚gemeinen Leben‘, das Schwelgen in Träumen”⁴⁷ aufheben möchte. Ob Stadler im *Aufbruch* diese strikte Trennung zweier Kunsthäuser gelungen ist, wird in der Forschung immer noch diskutiert. Die Gesamtatmosphäre der Gedichtsammlung wird zweifellos von einem Absageton, der Dominanz expressionistischer Motive, sowie der Ausdrucksstärke poetischer Bilder begleitet. Doch, vielerlei Stellen deuten immer noch auf eine “ästhetische Ambivalenz des lyrischen Ich, [die] sich sowohl inhaltlich als auch formal [manifestiert.]”⁴⁸ Oft wird dem Autor vorgeworfen, dass die Welt seines *Aufbruchs* noch “keine ‚echte‘ Hinwendung zur Lebenswirklichkeit erreicht”⁴⁹ und dass das Geschlossene, Idyllische, verkörpert in der Ästhetik Hofmannsthals oder Goerges, immer noch über seinen Versen schwebt.

Die letzte Sektion der Sammlung, die acht Gedichte der *Rast*, auch unter der Bezeichnung “elsässische[] Gedichte”⁵⁰ beziehen “sich alle, wenn auch nicht ausdrücklich, auf die elsässische Heimat des Dichters, die somit als Ort

45 Schneider 1983, S. 861.

46 Philipp Redl: Dichtergermanisten der Moderne. Ernst Stadler, Friedrich Gundolf und Philipp Witkop zwischen Poesie und Wissenschaft. Köln 2016, S. 127.

47 Luckscheiter, S. 138.

48 Redl, S. 128.

49 Luckscheiter, S. 139.

50 Schneider 1983, S. 884.

der Einkehr in der Aufbruch Dichtung erscheint.”⁵¹ Dabei fungieren die von Stadler aufgegriffenen Heimat- und Landschaftsmotive nicht nur im Rahmen einer literarischen Darstellung nach expressionistischem Geschmack. Sie können gleichzeitig aus der Perspektive seiner kulturpolitischen Tätigkeit als Ausdruck der persönlichen Anbindung an die Heimat während und nach der *Stürmer*-Zeit betrachtet werden, und somit als eine Art Reflexion über die um 1910 immer noch präsente Elsass-Debatte.

Die Schlussgruppe *Rast* wird durch das Gedicht *Hier ist Einkehr* eingeleitet, welches schon aufgrund des Titels als Ausdruck der “Sehnsucht nach Einkehr und Ruhe”⁵² interpretiert wird, die sich das lyrische Ich nach einer langen Zeit des Suchens erhofft. Als auffallendes inhaltliches Element hebt sich die bildhafte Landschaftsdarstellung hervor, die sich von Anfang bis zum Ende des Gedichts durchzieht. Schneider betont dabei, dass Stadlers literarische Landschaft auf eine existierende Lokalität im Elsass verweist.⁵³ Die Anfangsverse prägt ein stiller Ton der Vergänglichkeit, sich abwechselnder Tage und Nächste, indem der Blick des lyrischen Ichs langsam durch die Landschaft streift.

Hier ist Einkehr. Hier ist Stille, den Tagen und Nächten zu lauschen, die aufstehen und versinken.
Hier beginnen die Hügel. Hier hebt sich, tiefer landwärts, Gebirge, Kiefern-Wälder und durchrauschte Täler.
Hier gießt sich Wiesengrund ins Freie. Bäche spiegeln gesänftigt reine Wolken.
Hier ist Ebene, breitschultrig, heftig blühend, Äcker, streifenweis geordnet.
*Braunschollig, grün, goldgelb von Korn, das in der Julisonne reift.*⁵⁴

Das lesende Auge schaut aus der Ferne auf die sich entfaltende Landschaft, welche immer noch in der Morgendämmerung liegt. Der Blick streift von den Hügeln über das Gebirge, die unter ihm liegenden “Kieferwälder”, bis zu den breiten “Tälern”. Die “breitschultrige Ebene”, bedeckt von “blühenden,

51 Karl Ludwig Schneider: Lesearten und Erläuterungen. In: Ernst Stadler/ Dichtungen. Gedichte und Übertragungen mit einer Auswahl der kleinen kritischen Schriften und Briefe. Zweiter Band. (Hg.) Karl Ludwig Schneider. Hamburg 1960, S. 274.

52 Schneider 1983, S. 876.

53 Ein Hinweis darauf, dass es sich bei dem vorliegenden Landschaftsbild um einen identifizierbaren Ort in Elsass handelt, findet sich in einem von Anna Schickele 1954 verfassten Brief an K. L. Schneider, wo mitgeteilt wird, dass René Schickele in seinem Exemplar des “Aufbruch” zu diesen Gedicht den Vermerk: “Gebweiler” machte, womit sich die ersten Verse auf die oberelsässische Kreisstadt beziehen, wo sich Stadler seit 1913 bei seinem Bruder oft aufhielt. Vgl. Schneider 1893, S. 654.

54 Ernst Stadler: Der Aufbruch. Gedichte. München 1920, S. 73.

streifenweise geordneten Äckern”, welche in braunen, grünen und goldgelben Farben des reifenden Korns aufgehen, offenbaren die ausgeprägte Linearität und Farbigkeit expressionistischer Landschaftsdarstellungen in der Malerei. Beim Naturanblick geht das stille Gefühl der Freiheit und Einkehr auf das lyrische Ich über, doch mit dem Aufbruch der Sonne verändert sich die Stimmung im Gedicht, die in schwülen, schweren Mittagstunden langsam versinkt.

Das für den Expressionismus charakteristische Dämmerungsmotiv⁵⁵ symbolisiert hier Leben und Kraft. Die Natur wird vom intensiven “brennendgelben”⁵⁶ Licht der “grenzenlose[n] Julisonne”⁵⁷ erfüllt, welches in “alle Krumen”⁵⁸ bis in die kleinste Pore der fruchtbaren Landschaft hineinreicht. Dieser Anblick bringt nicht nur das Einkehrgefühl, sondern verweist ebenfalls auf die dort lebenden Menschen, für welche diese Felder das alltägliche Brot darstellen. Das Sonnenspektakel des ablaufenden Tages erlebt seinen Höhepunkt im “violette[n] Farbenspiel”⁵⁹ der Abenddämmerung, nachdem im Gedicht wieder eine Wende kommt. Das Leben erlischt langsam. Nur noch ein “Lichte[r] Schein”⁶⁰ schimmert hinter den “gewellten Hügelränder[n]”⁶¹ und begrüßt somit die Ruhe der aufkommenden Nachtstunden. Durch ihre ausgeprägte “stille und fast unmerkliche Assimulationskraft”⁶², die schnell wechselnden Töne und Stimmungen kann die Landschaft hier als “symbolische Darstellung einer seelischen Steigerung”⁶³ erfasst werden, welche sowohl bei Stadler als auch bei anderen Expressionisten häufig vorkommt. Die Naturveränderungen spiegeln nicht nur die inneren Vorgänge des lyrischen Ichs, sie dienen ebenfalls als Reflexionsbild für die Gefühle und Handlungen dort lebender Menschen. Die Landschaft, welche sich durch den Tagesablauf mehrmals verändert, bleibt trotzdem dieselbe und bringt am Tagesausklang “Säufigung und Glück.”⁶⁴ Sie wirkt zugleich als Verkörperung des elsässi-

55 Vgl. In der expressionistischen Lyrik hat das Motiv der Dämmerung eine doppelte Bedeutung. Es suggeriert sowohl Sonnenuntergang als auch Sonnenaufgang, Ende eines alten und Beginn eines neuen Tages. Siehe Thomas Anz: *Die Literatur des Expressionismus*. Stuttgart/ Weimar 2002, S. 46.

56 Stadler: *Aufbruch*, S. 73.

57 Ebd.

58 Ebd.

59 Ebd.

60 Ebd.

61 Ebd.

62 Stadler: Curt Mündel: *Die Vogesen.*, S. 393.

63 Schneider 1983, S. 885.

64 Stadler: *Aufbruch*, S. 73.

schen Landlebens, der “schweren sonnengebräunten Schultern”⁶⁵ arbeitender Bauern, die einen unbezwingbaren Lebensenthusiasmus in sich tragen. Aufgrund der von Stadler “konsequent durchgeföhrt[n] Verbalisierung des Stils”⁶⁶ bekommt die farbig ausgemalte Landschaft einen expressionistischen Charakter, fungiert aber gleichzeitig als eine Art Personifikation der elsässischen Einwohner und deren Lebenskultur.

Von der Vielfältigkeit der Landschaftsmotivik im *Rast-Zyklus* zeugt ebenfalls das Gedicht *Kleine Stadt*, wo erneut “ein wahres Musterbeispiel expressionistischer Landschaftsdarstellung”⁶⁷ zu bemerken ist.

*Die vielen kleinen Gassen, die in langgestreckte Hauptstraße überqueren,
Laufen alle ins Grüne. Überall fängt Land an.*

*Überall strömt Himmel ein und Geruch von Bäumen und der starke Duft
der Äcker.*

*Überall erlischt die Stadt in einer feuchten Herrlichkeit von Wiesen,
Und durch den grauen Ausschnitt niedrer Dächer schwankt
Gebirge, über das die Reben klettern, die mit hellen Stützen in die Sonne
leuchten.*

*Darüber aber schließt sich Kiefernwald: der stößt
Wie eine breite dunkle Mauer an die rote Fröhlichkeit der Sandsteinkirche.*⁶⁸

Im Vergleich zum vorigen Gedicht treffen hier zwei Topoi aufeinander, wobei die Stadt in die Landschaft hineinfließt. Zu betonen ist jedoch, dass die Stadt bei Stadler zwar “eine gewisse Rolle [spielt], [sie] aber nur [unter anderen] als beiläufig und überdies sparsam verwendetes Motiv steht.”⁶⁹ Vielmehr greift er nach Landschaftsbildern, die von massiven Bergen, fruchtbaren Tälern und Wäldern geprägt sind. Der Leserblick wird durch die “kleinen Gassen” der Stadt “ins Grüne” hinausgeführt, wodurch das “statische Sein der Landschaft in Dynamik umgesetzt [wird.]”⁷⁰ Die verspielten Konturen der “Gassen überqueren” die “langestreckte Hauptstraße”, indem der Blick auf die kleine Stadt im “Grünen erlischt”. Die komplette Darstellung regt sich, sodass alle Bildelemente in Bewegung treten. Die Erfassung der Landschaftsdarstellung verläuft schrittweise und der Leser bekommt nicht ein Gesamtbild,

65 Ebd.

66 Ebd., S. 884.

67 Ebd., S. 884 f.

68 Stadler: Aufbruch, S. 76.

69 Heinz Rölleke: Die Stadt bei Stadler, Heym und Trakl. Berlin 1988, S. 57.

70 Schneider 1983, S. 885.

sondern die Vorstellung wird aus verschiedenen Blickperspektiven zusammengesetzt. Heinz Rölleke betont, dass durch “das dreifache „Überall“”⁷¹ die Darstellung so erscheint, als ob Stadler “jede Möglichkeit ausschließen sollte, die Stadt etwa abgeschlossen für sich zu betrachten: sie ist völlig eingebettet in Grün, Land, Himmel, Bäume, Äcker Wiesen [...].”⁷² Der “starke Duft einer feuchten Herrlichkeit” verweist auch hier auf das Idyllische der Vorstellung. Wie auch im vorigen Gedicht, bringt der aufkommende Abend eine Stimmungsveränderung und die Landschaft dient erneut als “Spiegelbild innerer Bewegung[en].”⁷³ Die kleinen Gassen schließen sich abends in eine Stadt zusammen, die von heimkehrenden Arbeitern erfüllt wird. Im Gegensatz zum vorigen Bild sind diese Menschen jedoch keine auf den Äckern arbeitende Bauern. Sie sind Fabrikarbeiter, die trotz des schweren Alltags die “zähe Kraft des Bodens und das feierliche Licht der Felder”⁷⁴ in sich tragen. Das ländliche Leben geht zwar in die neue Zeit der Industrialisierung über, jedoch bleibt der heimatliche Geist trotz des unausweichlichen “Zukunftsproblem[s]”⁷⁵ unberührt. Die elsässische Umgebung wird somit erneut mit deren Ansässigen verbunden und als Quelle ihres Frohmuts betrachtet, der trotz Veränderungen nicht verbleicht.

Eine ähnliche Darstellung der fruchtbaren, mit reifer Weinrebe bedeckten elsässischen Landschaft schildert Stadler im Gedicht *Weinlese*. Die spätsommerliche Genreszene erfüllen arbeitende Bauern, deren mit Tüchern bedeckte Köpfe immer wieder zwischen den dichten Rebenblättern erscheinen. Das ländliche Leben wird hier in seiner höchsten Blüte gefeiert.

*Die Stöcke hängen vollgepackt mit Frucht, Geruch von Reben
Ist über Hügelwege ausgeschüttet. Büttlen stauen sich auf Wagen.
Man sieht die Erntenden, wie sie, die Tücher von der braunen Spätjahrsonne
Übern Kopf geschlagen,
Sich niederbrücken und die Körbe an die strotzendgoldnen Euter heben.*⁷⁶

Auch dieses “ungetrübte[] landschaftliche[] Idyll”⁷⁷ wird von ausdrucksstarken “brauen” und “strotzendgoldnen” Tönen der sonnigen

71 Rölleke, S. 64.

72 Ebd.

73 Schneider 1983, S. 885.

74 Stadler: Aufbruch, S. 76.

75 Rölleke, S. 65.

76 Stadler: Aufbruch, S. 78.

77 Rölleke, S. 63.

Landschaft ausgemalt. Ein zweiter Blick dehnt sich über die Ereignisse des im Tal liegenden Städtchens aus, wo es genauso bunt und heiter zugeht wie in den Weinbergen. Sowohl die Menschen als auch die „Scharen reihenweis gestellter Fässer“⁷⁸ erwarten den Wein, wobei das Gesamtbild in dem alles „trieft und schwilkt“⁷⁹ von einem „Überschäumen“ des Lebens⁸⁰, erfüllt wird, welches Stadler so oft aufzugreifen versucht. Eine ähnliche Darstellung des ländlichen Volksfestes, dessen Tradition bis ins Mittelalter reicht und als prägendes Element der elsässischen Lebenskultur gilt, lieferte Stadler schon früher und zwar 1902 im *Stürmer* veröffentlichten Gedicht *Johannisfest*.

Johannisfest!

*Gemütstiefe Freude innigeren Mittelalters, wenn Alt und Jung aus Erker und Hütte durch graue Stadttore hinausdrängte – auf der Festwiese, in den Sonnenschein! Buntumkränzte Schiffe den Fluss auf und ab. Musik und Tanz. Leuchtende Farben und einmal im Jahr ein Ausruhen von der täglichen Arbeit, Leben und Freude.*⁸¹

Die von „Sonnenschein“ umglänzte Landschaft und das darin liegende Dorf, verbinden sich erneut zur einer ländlichen Idylle, wo das Sommerfest aufgehend in „Musik und Tanz“, einen festlichen Moment des „Lebens und der Freude“ darstellt. Erneut wird auf die Lebenslust der Ansässigen verwiesen, da sich „Alt und Jung aus Erker und Hütte durch graue Stadttore hinausdrängen“, um an der Feier teilzunehmen. Doch, die Modernisierung verdrängte die einst idyllische Dorfszene, wodurch die fröhliche Stimmung der Anfangsverse im zweiten Teil des Gedichtes, nach schon bekanntem Muster, verblasst.

Hier lässt sich bereits die in den späteren Gedichten der *Rast* ebenso vorkommende Zukunftsangst andeuten, welche mit der “[expressionistischen] Kampfansage [...] an [die] Versklavung der Welt [...] durch die] Mechanisierung und Industrialisierung“⁸² übereinstimmt. Die alten Flammen der Johannisfestfeier brennen zwar immer noch, doch sie „verblasst[en] von dem Häusergewirr der Städte“⁸³, wo das ehemalige Gedränge fröhlicher Menschen

78 Stadler: Aufbruch, S. 78.

79 Ebd.

80 Schneider 1983, S. 876.

81 Ernst Stadler: Zum 24. Juni 1902. Ein Nachklang. Johannisfest. in: Der Stürmer. Halbmagazin für künstlerische Renaissance im Elsass 1902, S. 26- 27.

82 Frenzel H. A/Frenzel, Elisabeth, S. 534.

83 Stadler, Johannisfest, S. 26.

durch “gleichgültige und unfrohe Gesichter”⁸⁴ ausgetauscht wurde. Die schon vorgezeigten Darstellungen des ländlichen Lebens weisen bei Stadler nicht nur diverse Züge expressionistischer Ästhetik auf. Sie deuten ebenfalls auf die Angst vom Verlust einer kulturellen Identität, die unter dem aufziehenden Zeitalter der Massenindustrie bedroht wird und für deren Aufhebung und Erhaltung schon die Mitglieder des *Stürmer*-Krieses plädierten.

Die präsente Elsass-Motivik ist ebenfalls in den letzten beiden Gedichten der *Rast* zu bemerken, wobei das elsässische Leben aus einer anderen Perspektive geschildert wird. Im vorletzten Gedicht *Herrad* wird der Leser in die mittelalterliche Welt des 12. Jahrhunderts geführt, wo die Hohenburgsche Äbtissin Herrad von Landsberg, die Autorin des Manuskripts *Hortus deliciarum*, ihre Lebensgeschichte erzählt.

Die Welt reichte nur vom kleinen Garten, drin die Dahlien blühten, bis zur Zelle

Und durch die Gänge nach dem Hof und früh und abends zur Kapelle.

Aber unter mir war Ebene, ins Grün versenkt, mit vielen Kirchen und Weiß blühenden Obstbäumen,

Hingedrängten Dörfern, weit ins Land gerückt, bis übern Rhein, wo wieder blaue Berge sie umsäumen.

An ganz stillen Nachmittagen meinte man die Stimmen von den Straßen Heraufwehen zu hören, und abends kam Geläute,

Doch hoch den blau ziehenden Rauch der Kamine überflog und mich in Meinem Nachsinn erfreute.⁸⁵

Herrads “Erzählung” fängt mit der Beschreibung ihres bescheidenen Klosteralltags an, das sich zwischen dem Morgen- und Abendgebet vom “kleinen Garten” bis zur “Zelle” abspielt. Der Blick aus dem Kloster reicht jedoch weit ins grüne Tal, über die “hindrängenden Dörfer” geschmückt mit “vielen Kirchen” und “weiß blühenden Obstbäumen”, die bis “übern Rhein” verstreut und von “blauen Bergen umsäumt” werden. Erneut wird auf die idyllisch dargestellte elsässische Landschaft herabgeschaut. Die Fröhlichkeit des ländlichen Lebens, klingende “Stimmen” und “Geläute”, welche schon in der *Weinlese* vorkommen, drängen sich bis in den Klostergarten hinein. Gerade dieses Gefühl der “Schaulust und Weltfreudigkeit”⁸⁶ setzte auch die Äbtissin

84 Ebd.

85 Stadler: *Aufbruch*, S. 79.

86 Schneider 1983, S. 877.

in ihr Lebenswerk als “Lobgesang auf die Farbigkeit und Fülle des Lebens”⁸⁷ um. Scheider zieht eine Parallele zwischen dem Dichter und der mehr imaginär als historisch konzipierter Figur der schreibenden Äbtissin, die Stadler “zum Symbol des eigenen Lebensgefühls umformte.”⁸⁸ Die Frauenfigur wird aber erst durch den Blick auf die Heimat von diesem frohmutigen Lebensgefühl erfüllt, das sich als Quelle ihres literarischen Schaffens offenbart. Demnach trägt die Äbtissin nicht nur Stadlers dichterische “Frohnatur”⁸⁹ und seinen “Lebensenthusiasmus”⁹⁰, sondern wirkt selbst als die Verkörperung der elsässischen Heiterkeit, die sie in ihr Lebenswerk umsetzte.

Der zweite Teil des Gedichtes beschreibt den Schreibprozess und die Entstehung des Manuskripts, in dem sowohl sakrales als auch profanes Wissen als “Sinnen und Suchen vieler Menschenseelen”⁹¹ zusammengefügt wurde. Das dargestellte Entstehungsverfahren kann aufgrund der Gegenüberstellung des Dichters zur Gestalt der Äbtissin auch als Dichtungsprozess im Sinne der “Preisung alles Irdischen und Heiligung des Lebens”⁹² gedeutet werden. Die im *Hortus deliciarum* beschrieben “Wunder”⁹³ und “Herrlichkeit[en] der Welt”⁹⁴, welche die Lebensvielfalt feiern, werden im Alter den Blick auf die heitere Landschaft ihrer elsässischen Heimat ersetzen und die Äbtissin wie ein “Heiligenquell”⁹⁵ mit derselben Jugendfreude erfüllen. Das Glück, welches beim Anblick dieser Herrlichkeiten “künstlich in Bild und Schrift”⁹⁶ übersetzt wurde, soll auch für die Zukunft eine Frucht dieser im Elsass hausenden Lebensfreude darstellen.

Im letzten Gedicht der *Rast* wird das Wort erneut an eine Künstlergestalt übergeben, sodass Stadler das Gedichtband mit den “Fragen des künstlerischen Schaffens”⁹⁷ sowohl anfängt als auch abschließt. Es handelt sich um den Schöpfer/in zweier Skulpturen auf dem Straßburger Münster, welche das im 13. Jahrhundert beliebte ikonografische Motiv der Ecclesia und Synagoge

87 Ebd.

88 Ebd., S. 878.

89 Luckscheiter, S. 139.

90 Ebd.

91 Stadler: Aufbruch, S. 79 f.

92 Schneider 1983, S. 877.

93 Stadler: Aufbruch, S. 79 f

94 Ebd.

95 Ebd.

96 Ebd.

97 Helmut Gier: Die Entstehung des deutschen Expressionismus und die antisymbolistische Reaktion in Frankreich. Die literarische Entwicklung Ernst Stadlers. München 1977, S. 377.

darstellen. Für den Gedichttitel wurde auch die alte Inschrift am Münster übernommen *Gratia divinae pietatis....*⁹⁸ Helmut Gier verweist darauf, dass schon der Titel auf Stadlers Auseinandersetzung mit der eigenen frühen Schaffensphase verweist, womit im „Schlussgedicht [...] gleichsam in einer wiederholenden Zusammenfassung die künstlerische Haltung zum Ausdruck [gebracht wird], die mit dem ‚Aufbruch‘ insgesamt nunmehr erreichten Stand des dichterischen Schaffens zugrunde liegt.“⁹⁹ Interessant ist, dass der Dichter, wie im vorigen Gedicht, nicht unmittelbar zum Leser spricht, sondern die fiktive Gestalt des „schwer identifizierbaren Bildhauers bzw. der Bildhauerin“¹⁰⁰ als „Verkörperung seiner künstlerischen Anschauungen“¹⁰¹ übernimmt. Doch, unabhängig von der primären, an den künstlerischen Schaffensprozess gebundenen Interpretation kann das Gedicht aufgrund des Sujets der Gruppe „elsässischer Gedichte“¹⁰² zugeordnet werden. Als Gegenstand wurde der Schatz des elsässischen Kulturerbes bzw. das Motiv des Straßburger Münsters ausgewählt, welches neben dem *Hortus deliciarum* als eines der wichtigsten Merkmale der elsässischen Kulturgeschichte gilt. In den Anfangsversen reflektiert die mittelalterliche Künstlerfigur über ihren Schaffensprozess.

*Zuletzt, da alles Werk verrichtet, meinem Gott zu loben,
Hat meine Hand die beiden Frauenbilder aus dem Stein gehoben.
Die eine aufgerichtet, frei und unerschrocken –
Ihr Blick ist Sieg, ihr Schreiten glänzt Frohlocken.
Zu zeigen wie sie freudig über allem Erdenmühsal throne,
Gab ich ihr Kelch und Kreuzesfahne und die Krone...¹⁰³*

Darauf folgt die Beschreibung der beiden Skulpturen, eingeleitet von der Ecclesia. Die Allegorie der triumphierenden Kirche wurde mit allen ikonographischen Attributen dargestellt. Die mit „Krone, Kelch und Kreuzfahne“ dargestellte Frauenfigur steht „aufgerichtet“, „frei“ und „unerschrocken“ und blickt auf ihr unterstelltes „Erdenmühsal“. Ihr Steinbildnis verkörpert die Macht und Herrschaft der katholischen Kirche. Die Figur wird entsprechend

98 *Gratia divinae adesto Savinae/ De perta dura per quam sum facta figura* (Die Gnade Gott sei mit Sabina, von deren Hand aus hartem Stein gehauen ich als Figur hier stehe). Vgl. Schneider, 1955, S. 278.

99 Ebd.

100 Vgl. Gier, S. 378.

101 Ebd.

102 Vgl. Schneider 1983, S. 884.

103 Stadler: Aufbruch, S. 81.

ihrer Erscheinung klar und prägnant, nur im einem Drittel des Gedichts, ohne Einbettung jeglicher Emotionen, beschrieben. Die Figur der besieгten Synagoge wird jedoch „als reiner Ausdruck der Subjektivität des Künstlers“¹⁰⁴ bis ins feinste Detail der skulpturalen Ausarbeitung dargestellt.

*...Aber meine Seele, Schönheit ferner Kindertage und mein tief verstecktes Leben
 Hab ich der Besiegten, der Verstoßenen gegeben.
 Und was ich in mir trug an Stille, sanfter Trauer und demütigen Verlangen,
 Hab ich sehnsgütig über ihren Kinderleib gehangen:
 Die schlanken Hüften ausgebuchtet, die der lockre Gürtel hält,
 Die Hügel ihrer Brüste zärtlich aus dem Linnen ausgewellt,
 Ließ ihre Haare über Schultern hin wie einen blonden Regen fließen,
 Liebkoste ihre Hände, die das alte Buch und den zerknickten Schaft um-Schließen,
 Gab ihren schlaffen Armen die gebeugte Schwermut gelber Weizenfelder,
 die in Junisonne schwellen,
 Dem Wandeln ihrer Füße die Musik von Orgeln, die an Sonntagen aus Kirchentüren quellen.¹⁰⁵*

Schon am Anfang der Darstellung wird auf die Übertragung eigener Emotionen, der „Stille, sanfter Trauer“ und dem „demütigen Verlangen“ auf das Kunstwerk hingewiesen. Aus dem sehnsgütigen Gefühlszustand heraus, schuf der Künstler in „zärtlichen Linien ausgewellt“ den „Kinderleib“ der Frauengestalt, ihre „schlanken Hüfte“ und „Brüste“. Somit wird deutlich, dass die Synagogen-Statue nicht nur beschrieben, sondern eindeutig erotisiert wird, wobei sich die erotisierende Erfahrung nicht nur auf den Blick beschränkt. Das Kunstwerk wird während seiner Entstehung „liebkostet“. Der eigene Schaffensprozess, der auch hier mit dem dichterischen Schaffen entgegengestellt werden kann, offenbart sich als eine „fast bis zum Austausch der Sphären vorgetriebene Mischung des Erotischen und des Religiösen, [was] überhaupt als Grundzug der Dichtung Stadlers“¹⁰⁶ angesehen wird und auch in anderen Gedichten verfolgt werden kann. Im Überblick wird klar, dass in Stadlers Auffassung die beiden Figuren ihre religiöse, traditionelle Deutung verloren haben.

Doch, neben dieser sinnlich geprägten Wahrnehmung des eigenen Kunstwerks fällt bei der Synagoge-Darstellung eine bereits vorkommende

104 Gier, S. 380.

105 Stadler: Aufbruch, S. 81.

106 Vgl. Schneider 1983, S. 873.

Motivik auf, die bei Skulptur-Beschreibungen als unüblich und unerwartet erscheint. Die Gestalt der Synagoge wird durch die Motive der elsässischen Landschaft geprägt, welche Stadler im abschließenden Gedichtzyklus immer wieder aufgreift. Ihre „schlaffen Arme“ bekamen die „gebeugte Schwermut gelber Weizenfelder, die in der Junisonne schwellen“, die Linien der Brüste heben sich in „Hügel“ auf und das „Wandeln ihrer Füße“ läutet wie „die Musik von Orgeln, die an Sonntagen aus Kirchtürmen quellen“. Alle diese Elemente können genauso gut in eines der bereits dargestellten elsässischen Landschaftsbilder zusammengesetzt werden. Jedoch wird das hier entworfene Bild von einem Schwermutsgefühl begleitet, wodurch die Synagoge als „Verkörperung des Mühseligen und Beladenden, Gegenstand der Liebe und Anteilnahme des Künstlers“¹⁰⁷ interpretiert wird. Diese Beschreibung bietet zugleich auch eine andere Interpretationsmöglichkeit. Wenn man jedoch die in der Gestalt der Synagoge inkorporierten Landschaftsmotive akzentuiert würde, könnte dann die Skulptur ebenso gut als Allegorie des Elsass verstanden werden? Und wenn doch, wen würde dann die triumphierende Ecclesia repräsentieren? Wäre der schwermütige Ton der Synagoge-Darstellung als Folge der deutschen Einnahme des Elsass zu verstehen, welches unter dem Einfluss der neuen Regierung eine gezwungene Germanisierung durchführen müsste. Wohl kaum, da nach Stadlers Äußerung aus dem Jahr 1911 das Bestehen der elsässischen Autonomie nicht in Gefahr steht:

Man hat die Gefahren, die der elsässische Eigenart aus der plötzlichen und übermäßigten Zumischung altdeutscher Elemente drohen sollen, stark übertrieben. Wir haben uns schön früher einmal an dieser Stelle gegen die Auffassung gewandt, als ob der elsässische Charakter ernstlich im Gefahr stünde, entwurzelt, gestört, aus seiner Bahn gerissen zu werden. Zwei Tatsachen sprechen dagegen: das immer mehr erstarkende Selbstgefühl des elsässischen Partikularismus, der sein Eigenstes erkennen lernt und zusammenhalten will, und die unleugbar vollzogene Assimilation altdeutscher Elemente.¹⁰⁸

Da der durchkämpfende vom „erstarkten Partikularismus“ geprägte „elsässische Charakter“ in Stadlers Auffassung keinerlei von germanischen Wesen als bedroht erscheint, erweist sich eine solche Interpretation der Skulpturenkonstellation als ungünstig. Die Darstellung einer mit Elsass-Motiven geschmückten Synagoge-Figur könnte jedoch aus einer anderen Perspektive erklärt werden, die mit der allgemein akzeptierten Rezeption des Gedichts zu

107 Gier, S. 381.

108 Stadler, Curt Mündel: *Die Vogesen*, S. 393.

verbinden ist. Im Kontext des gesamten *Aufbruchs* wird das abschließende Gedicht immer wieder als Stadlers Reflexion über das eigene künstlerische Schaffen interpretiert. Die Erscheinung der demütigen Synagoge „entspricht der Hinwendung des modernen Dichters zu den aus der bürgerlichen Gesellschaft Ausgestoßenen und seiner Identifikation mit ihnen.“¹⁰⁹ Dabei verkörpert Stadler in seiner reifen Schaffensphase nicht nur den gesellschaftlich marginalisierten Dichter. Dieses Schicksal erlebte er schon viel früher als Mitglied der *Stürmer*-Gruppe. Zehn Jahre vor dem „Aufbruch“ des späteren expressivistischen Dichters musste die Gruppe „alle[n] aristokratischen Wertvorstellungen und Haltungen, an die Selbstsicherheit und den moralischen Hochmut der Rechtgläubigen und Gesetzgerechten“¹¹⁰ absagen. Im Kampf gegen die Triumphierenden, welche genauso gut die Ecclesia-Figur verkörpern könnte, müssten sich die jungen Künstler als geschlagen und verstoßen geben.

*Die süßen Augen mussten eine Binde tragen,
Daß rührender durch dünne Seide wehe ihren Wimpern Schlagen.
Und die Lieblichkeit der Glieder, die ihr weiches Hemd erfüllt,
Hab ich mit Demut ganz und gar umhüllt,
Daß wunderbar in Gottes Brudernähe
Von Niedrigkeit umglänzt ihr reines Bildnis stehe.*¹¹¹

Die sanfte „Demut“ in der Haltung der Synagoge sei dabei nicht nur als Ausdruck einer subjektiven Gestaltung des Autors, als „Zeugnis seines Mitgefühls“¹¹² zu verstehen. Es wird ersichtlich, dass „der Künstler seine ganze Anteilnahme, sein ganzes Mitgefühl mit dem Schicksal der Verstoßenen und Erniedrigten in ihre künstlerische Gestalt hinein [legt].“¹¹³ Die Synagoge könnte daher als Allegorie des verstoßenen, in die „oppositionelle Position“¹¹⁴ verdrängten *Stürmer*-Kreises erscheinen, welcher seinen Kulturmampf demütig aufgeben musste. Aufgrund der eigenen Kunstanschauung, welche nicht nur soziale Problemfragen pointierte, darunter auch den Künstler in seiner „Bruderschaft mit den „Dumpfen“ und „Armen““¹¹⁵ als eine gesellschaftlich marginalisierte Figur sah, waren die jungen Autoren letztendlich gezwungen, beiseitezutreten.

109 Gier, S. 382.

110 Ebd.

111 Stadler: *Aufbruch*, S. 8.

112 Gier, S. 382.

113 Ebd., S. 383.

114 Martens, S. 485.

115 Bode, S. 522 zit. n. Schneider 1954

Somit entwickelten sich die Spuren dieser menschennahen Weltanschauung zum besonderen Merkmal von Stadlers Expressionismus, dessen Ausdruck sich gegenüber den düsteren Untergangsvorstellungen Heyms und Trakls in einer “Lebenszugewandtheit und Welthingabe [als] Voraussetzungen für eine Erneuerung der Humanität [offenbart], die alle Menschen, sogar die sozialen Randgruppen, erfassen sollte.”¹¹⁶ Der hier möglicherweise vorliegende dichterische Rückgriff auf die eigene künstlerische Vergangenheit erweist sich nicht als einziger Bezug, den Stadlers *Aufbruch*-Gedichte mit seiner kulturpolitischen Wirkung innerhalb des *Stürmer*-Kreises verbindet. Von der Behauptung, dass die Gedichtsammlung des *Aufbruchs* keine völlige Absage zu Stadlers Frühphase darstellt, zeugen ebenfalls die ersten Zeilen des Titelgedichtes, welche Schneider als die “bildliche Umschreibung der Stürmer Zeit”¹¹⁷ interpretieret, zu der “das Bild kriegerischen Kampfes in jeder Hinsicht passt.”¹¹⁸ Ein solcher, jedoch verlorener Kampf, prägte das Wesen des damals jungen Künstlers und erreichte somit, zehn Jahre später, seine Verkörperung in der schwermutigen Skulptur der Synagoge. In diesem Zusammenhang lässt sich die Funktion der elsässischen Landschaftsmotive innerhalb der Skulptur-Darstellung erklären. Die schon immer bestehende geistige Verbindung der elsässischen Einwohner mit deren heimatlichen Landschaft resultierte seit dem Mittelalter in der Entstehung einer eignen Kunst und Kultur, die bis in die Gegenwart einen autonomen Charakter erhielt bzw. sich im Gefühl des “neuen Partikularismus” offenbart, dessen Konzept Stadler in seinem Aufsatz *Der Wunsch* (1911) erklärt:

*So entsteht der neue elsässische Partikularismus, der die gänzliche Unterordnung unter eine der beiden großen Kulturen ablehnt und allen nationalistischen Verwaltungsveruschen beider Seiten gegenüber das Recht des Elsasses auf eine Sonderart behauptet, wie sie aus geographischen und historischen Bedingungen entstanden ist.*¹¹⁹

Dieses besondere Mensch-Natur-Verhältnis, welches Stadler schon in seiner Jugend als Kernelement des Elsässertums erfasst hat, erkennt er gegenwärtig als Versöhnungspotential der Umburhszeit. Dieses Versöhnungspotential erhofften sich ebenfalls die jungen *Stürmer*-Autoren für die Rezeption

116 Ivo Brak: *Gattungsgeschichte deutschsprachiger Dichtung in Stichwörtern. Teil II c Lyrik. Vom Biedermeier zum Expressionismus*. Kiel 1981, S. 186.

117 Schneider 1983, S. 866.

118 Ebd.

119 Ernst Stadler: *Der Wunsch*, 1911 (ursprünglich in Straßburger Neue Zeitung von 15.05. 1911, Nr. 134.) in: Schneider 1983, S. 382- 385, hier, S. 384.

ihrer Kunst, die wie alle bisher entstandenen Kulturgüter, aus dem “unendlich Stabilen”¹²⁰ Kunstimpuls des elsässischen “örtlichen Milieu[s]”¹²¹ hervorgehen sollte. Durch den Verweis auf die Landschaftsmotive könnte daher die Deutung der demütigen Synagoge als Verkörperung der fehlgeschlagenen Kulturrevolution gestützt werden.

Die Dominanz der landschaftlichen Motivik im *Rast-Zyklus* bestätigen auch drei weitere Gedichte, wobei deren Naturdarstellungen vielmehr die emotionellen Zustände des lyrischen Ich spiegeln. Das von Stadler oft aufgezeichnete Überschäumen des Lebens, das vor dem eintretenden Herbst am intensivsten aufgeht, wurde durch das expressionistisch erfasste Motiv der blühenden Rose im Gedicht *Die Rosen im Garten* umgesetzt.

Die Rosen im Garten blühen zum zweiten Mal. Täglich schließen sie in dicken Bündeln

*In die Sonne. Aber die schwelgerische Zartheit ist dahin,
Mit der ihr erstes Blühen sich im Hof des weiß und roten Sternfeuers
wiegte.*

*Sie springen gieriger, wie aus aufgerissenen Adern strömend,
Über das heftig aufgeschwollte Fleisch der Blätter.*

*Ihr wildes Blühen ist wie Todesröcheln,
Das der vergehende Sommer in das ungewisse Licht des Herbstantritts trägt.¹²²*

Das ausdrucksstarke Bild umfasst das ganze Gedicht, in dem “ein langsamer und undramatisch verlaufender Prozess ungeheuer beschleunigt erscheint.”¹²³ “Aufgeschwelltes Fleisch der Blätter” aus dem, wie “aus aufgerissenen Adern”, die neuen Rosenblüten herauswachsen, wird der “schwelgerischen Zartheit” der ersten Blüten gegenübergestellt, die mit den kalten Herbsttagen nicht mehr aufkommen wird. Die Rose symbolisiert schon seit Urzeiten sowohl Leben als auch Tod. Eine solche Darstellung könnte dabei als die “Passion”¹²⁴, der Kampf des Künstlers mit dem einigen Inneren verstanden werden, der in der wilden dornigen Blüte das “Blut des Märtyrers”¹²⁵ erblickt. Das Gesamtbild wird somit von einer religiösen Note erfüllt, die dem

120 Stadler, Curt Mündel: *Die Vogesen*, S. 394.

121 Ebd.

122 Stadler: *Aufbruch*, S. 77.

123 Karl Ludwig Schneider: *Der bildhafte Ausdruck in den Dichtungen Georg Heyms, Georg Trakls und Ernst Stadlers. Studien zum lyrischen Sprachstil des deutschen Expressionismus*. Heidelberg 1968, S. 161.

124 (Hg.) Manfred Lurker: *Wörterbuch der Symbolik*. Stuttgart 1991, S. 630.

125 Ebd.

Expressionismus nicht fremd ist. Im Lebensdrang der Rose spiegelt sich der Gefühlszustand des lyrischen Ichs, wodurch “eine Seelenhaltung des inneren Überströmens und der noch ziellosen Aktivität”¹²⁶ ausdrückt wird.

Die Besonderheit der beiden letzten Gedichte *Fluß im Abend* und *Schwerer Abend* liegt darin, dass Stadler erneut nach der Umsetzung der Abend-Motivik greift, wobei die Landschaftsdarstellungen den emotionellen Wandel des lyrischen Ichs spiegeln. Auf den ersten Eindruck fällt es schwer, innerhalb dieses expressionistisch ausgemalten Augenblicks einen konkreten Bezug zum Bild einer identifizierbaren elsässischen Landschaft herzustellen. Schinder verweist darauf, dass “es sich hier um die Darstellung der Reinlandschaft bei Straßburg handelt, wo Stadler mit seinem Freund Ulrich Rauscher manche Sommernachmitteile verbrachte, worauf ebenfalls Rauschers Schilderung in *Nachruf für einen Gefallenen* (1914) verweist.”¹²⁷ Die nach dem Gewitter einkehrende Abenddämmerung führt auch hier zur “Steigerung der Lebensempfindung”¹²⁸ und kulminiert im ekstatischen Erlebnis des Glücks, das vom Landschaftsanblick auf das lyrische Ich übergeht.

*Der Abend läuft den lauen Fluss hinunter,
Gewittersonne übersprengt die Ufersenkung bunter,
Es hat geregnet. Alle Blätter dampfen Feuchte.
Die Weidenwildnis streckt mit hellen Tümpeln sich ins witternde Geleuchte.
Weiße Nebel sich ins Abendglänzen schwingen.
Unterm seichten Fließen dumpf und schrill die mitgezogenen Kiesel klingen.
Die Pappeln stehen im Licht, traumgroße Kerzen dick mit gelbem Honig-
seim beträuft –
Mir ist, als ob mein tiefstes Glück durch grüne Ufer in den brennenden
Gewitterabend läuft.*¹²⁹

Das vorübergehende Gewitter bringt mit der aufziehenden Dunkelheit ein Ruheerlebnis, welches auch die Stimmung des lyrischen Ichs prägt. Vor seinen Augen breiten sich der “laue Fluss” und der Klang “mitgezogener Kiesel” aus, indem die ganze Szene in honiggelben Abendlicht-Tönen ausgemalt wird. Das stille Plätschern des vorüberziehenden Flusses bzw. das Wasser-Motiv wird bei Stadler als “das Belebende oder Reinigende”¹³⁰ verstanden. Die

126 Schneider 1968, S. 154.

127 Vgl. Schneider 1955, S. 276.

128 Ebd., S. 875.

129 Stadler: Aufburch, S. 74.

130 Rölleke, S. 60.

Gewitterflut nahm wie eine Art Katharsis all das Schlechte und Negative der Vergangenheit mit sich und hinterließ nur das Gefühl des “tiefsten Glücks”. Die Weidenlandschaft bedeckt mit “hellen Tümpeln” und “weißem Nebel”, ausgemalt in den Farben der “brennenden” Abenddämmerung wirkt zugleich beruhigend und expressiv. Stadler zeichnet hier einen majestätischen Naturaugenblick, der den seelischen Zustand des lyrischen Ichs spiegelt, welcher nach einem inneren Gewitter ruhig und still in die Abenddämmerung der heimatlichen Landschaft hineinfließt und in deren Anblick im ersehnten Einkehrgefühl aufgeht.

Eine andere Atmosphäre der steigernden Emotionen bringt das Gedicht *Schwerer Abend*. Das ekstatische Erlebnis, das “als Hingerissenheit oder auch als Untergang des Ichs Stadlers frühexpressionistische Form beherrscht”¹³¹ geht hier, anders als im vorigen Gedicht, mit der aufkommenden Abenddämmerung fast in ein Schauererlebnis über.

*Die Tore aller Himmel stehen hoch dem Dunkeln offen,
Das lautlos einströmt, wie in bodenlosen Tricher
Land niederreißend. Schatten treten dichter.
Aus lockren Poren nachtgeföllter Schollen.
Die Pappeln, die noch kaum von Sonne troffen,
Sind stumpf, wie schwarze Kreuzesstämmе übers Land geschlagen.
Die Äcker wachsen grau und drohend- Ebenen trüber Schlacke.
Nacht wirbelt aus den Wolkengruben, über die Stöße rollen
Schon kühler Winde, und im dämmrigen Gezacke
Hellgrüner Weidenbüschel, drin rastend sich und röchelnd eingeschlagen,
Verlast das letzte Licht.¹³²*

Das Bild der sich öffnenden Himmelstore, des gewaltigen “lautlos einströmenden Dunkel”, das mit sich die Schattenwelt einbringt, weist ein religiös geprägtes Gefühl auf, das ebenfalls in *Die Rosen im Garten* zu bemerken war. Im Gegensatz zu anderen rotgoldenen Landschaftsdarstellung wird diese von der herrschenden Dunkelheit erfüllt, in der das Licht nur leicht und verlassend die Naturformen berührt. In der Finsternis der “aus den Wolkengruben” auferstehenden Nacht erscheinen die Pappeln wie “schwarze Kreuzstämme”, die sich über die “grau und drohenden Ebenen trüber Schlacke” erheben. Der dargestellte Augenblick, intensiviert durch akustische Elemente, nährt sich

131 Kohlschmidt, S. 290.

132 Stadler: Der Aufbruch, S. 75.

einer apokalyptischen Schauervision, wobei “[sich] die [hier] dynamisierenden Bilder Stadlers offensichtlich stärker auf die Innenbewegungssetzung des Statistischen und des Langsamens [konzertieren] als auf die Steigerung und Umdeutung des an sich schon Bewegten.”¹³³ Diese Landschaft wirkt, wie auch bei vielen expressionistischen Apokalypse-Motiven, wie “eine Welt, die in der Gegenwart weiter existiert, doch dem Untergang geweiht ist, und des in ihr gefangenen und geschädigten Subjekt folgt die hymnische Evokation eines neuen Zustands.”¹³⁴ Die aneinanderreihende Bilderfolge begleitet die emotionalen Wirbel des lyrischen Ichs, das sich gänzlich dem gewaltigen Naturstrom hingibt, um durch das Erlebnis der bevorstehenden apokalyptischen Umnachtung zum seelischen Ruhezustand zu kommen. Anders als im vorigen Gedicht besteht keine genaue Referenz auf einen realen Topos, doch als Teilgedicht der *Rast*-Sektion kann vermutet werden, dass es sich ebenfalls um die lyrische Umsetzung einer elsässischen Landschaftsszene handelt. In diesem, jedoch düsteren Heimatanblick, hinter den wilden Wirbel schwerer Gefühle verbirgt sich der gleiche Lebensglaube, sowie das aufziehende Einkehrgefühl, nach dem sich die dichterische Seele sehnt.

Neben dem ausgeprägten Absageton widmete Ernst Stadler den letzten Teil des *Aufbruchs* ebenfalls seiner Heimat. Die elsässische Geschichte, das reiche Kulturerbe, sowie landschaftliche Besonderheiten wurden in der *Rast* zum Gegenstand seiner Lyrik. Der Bezug verdeutlicht sich vor allem durch die bildhafte Darstellung der elsässischen Landschaft, die “in allen acht Gedichten beherrschend [ist] [und] in die sich die Städte harmonisch einfügen.”¹³⁵ Gedichte wie *Hier ist Einkehr*, *Kleine Stadt* oder *Weinlese*, deren Bilder expressionistische Linearität und farbige Ausdruckskraft gelber, roter, und brauner Töne aufweisen, bestätigen dies. Als spezifisch erweisen sich die Inhalte der letzten zwei Gedichte. Die mittelalterlichen Künstlerfiguren betonen deren Anbindung an die Heimat, indem sie Landschaftselemente in das eigene Schaffen transponieren. Den sowohl fiktiven als auch historisch konzipierten Figuren schenkte Stadler einen Teil des eigenen künstlerischen Ausdrucks, wodurch sie ebenfalls als Verkörperungen seines literarischen Schaffens zu verstehen sind.

Die nachweisbare Reflexion über den eigenen Schaffensprozess bekommt durch die Einbettung der Heimatsmotive eine weitere Bedeutungsschicht. Diese, auch im *Aufbruch* präsente Auseinandersetzung mit verschiedenen Elsass-Motiven, erweist sich nicht nur als Zeugnis einer durchlaufenden

133 Schneider 1968, S. 162.

134 Anz, S. 46.

135 Rölleke, S. 64.

Beschäftigung mit dem Thema der elsässischen Kultur, welche Stadler schon seit seiner Jugendphase verfolgt. Gleichzeitig erweist sie sich als Nachweis der persönlichen Verbindung des Dichters zu seiner Heimat. Während der *Stürmer*-Jahre, sowie in der Zwischenzeit bis zur Veröffentlichung des *Aufbruchs* reflektiert Stadler innerhalb verschiedener Aufsätze über das Bestehen einer elsässischen Eigenart. Dieses besondere Wesen, das sich auch im künstlerischen Bereich egal ob in der Poesie oder den bildenden Künsten äußert, findet seine Quelle in der landschaftlichen Schönheit, deren Wirkung schon immer das Leben der dortigen Menschen prägte. Dazu erweist sich die elsässische Landschaft innerhalb der Umbruchzeit als Versöhnungselement zwischen den Ansässigen und deutschen Zuwanderern. Die schon vom *Stürmer*-Kreis aufgegriffene Frage nach einer autonomen, sowohl romanisch als auch germanisch geprägten elsässischen Kultur, stellt für den reifen Stadler ein aktuelles Thema dar, dessen Lösung teilweise in der gemeinsamen Lebensumgebung ersucht werden kann. Neben dieser kulturgesellschaftlichen Dimension erweisen sich Stadlers expressionistisch ausgemalte Landschaften auch als Projektionsflächen seelischer Zustände, wodurch das lyrische Ich sein Wesen in die Naturerscheinungen verfließen lässt und das Einkehrgefühl der bevorstehenden Schaffensphase begrüßt.

PRIMÄRLITERATUR/ PRIMARNA LITERATURA:

- Flake, O. (1902), "Sammelblond d.i. über das bürgerliche Kulturideal". In: "Der Stürmer. Halbmonatsschrift für künstlerische Renaissance im Elsass", Nr. 3.
- Schickele, R. (1902), "In Memoriam. Zur Einführung". In: "Der Stürmer. Halbmonatsschrift für künstlerische Renaissance im Elsass", Nr. 1.
- Stadler, E. (1920), "Der Aufbruch. Gedichte", Kurt Wolf Verlag, München.
- Stadler, E. (1902), "Gustav Renner". In: "Der Stürmer. Halbmonatsschrift für künstlerische Renaissance im Elsass", Nr. 1.
- Stadler, E. (1902), "Zum 24. Juni 1902. Ein Nachklang. Johannisfest". In: "Der Stürmer. Halbmonatsschrift für künstlerische Renaissance im Elsass", Nr. 1.
- Stadler, E. (1911), "Ein Wunsch" in: "Straßburger Neue Zeitung", Nr. 134.

SEKUNDÄRLITERATUR/ SEKUNDARNA LITERATURA:

- Anz, T. (2002), "Literatur des Expressionismus", J. B. Metzler, Stuttgart/Weimar.
- (Hg.) Bode, D. (1966), "Gedichte des Expressionismus", Philipp Reclam, Stuttgart.
- Brak, I. (1981), "Gattungsgeschichte deutschsprachiger Dichtung in Stichwörtern. Teil II c Lyrik. Vom Biedermeier bis Expressionismus", Verlag Ferdinand Hirt, Kiel.

- (Hg.) Bauer, R. /Heftrich, E. u.a. (1977), "Fin des Siècle. Zur Literatur und Kunst der Jahrhundertwende," Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main.
- (Hg.) Schneider, K. L. (1960), "Ernst Stadler/Dichtungen. Gedichte und Übertragungen mit einer Auswahl der kleinen kritischen Schriften und Briefe. Erster Band", Verlag Heinrich Ellermann, Hamburg.
- (Hg.) Schneider, K. L. (1960), "Ernst Stadler/Dichtungen. Gedichte und Übertragungen mit einer Auswahl der kleinen kritischen Schriften und Briefe. Zweiter Band", Verlag Heinrich Ellermann, Hamburg.
- (Hg.) Schneider, K. L./ Hurlebusch K. (1983), "Ernst Stadler. Dichtungen, Schriften, Briefe. Kritische Ausgabe", Verlag C. H., München.
- Gier, H. (1977), "Die Entstehung des deutschen Expressionismus und die antisymbolistische Reaktion in Frankreich. Die literarische Entwicklung Ernst Stadlers", Wilhelm Fink Verlag, München.
- (Hg.) Frenzel, H. A./Frenzel, E. (1980), "Daten deutscher Dichtung. Chronologischer Abriss der deutschen Literaturgeschichte. Band II. Vom Biedermeier bis zur Gegenwart", Deutscher Taschenbuch Verlag, München.
- (Hg.) Hinderer, W. (2001), "Geschichte der deutschen Lyrik. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Zweite erweiterte Auflage", Königshausen Neumann, Würzburg.
- (Hg.) Luckscheiter, C./ Schmidt- Bergmann, H. (2016), ""Denn der Zukunft dient alle wahre Kunst!". Ernst Stadler. Lyrik, Prosa, Essays, Briefe, Tagebuchaufzeichnungen", Mitteldeutscher Verlag, Karlsruhe.
- (Hg.) Manfred L. (1991), "Wörterbuch der Symbolik", Alfred Kröner Verlag, Stuttgart.
- Raabe, P. (1961), "Expressionismus. Aufzeichnungen und Erinnerungen der Zeitgenossen", Walter- Verlag, Olten und Freiburg in Breisgau.
- Redl, P. (2016), "Dichtergermanisten der Moderne. Ernst Stadler, Friedrich Gundolf und Philipp Witkop zwischen Poesie und Wissenschaft", Böhlau Verlag, Köln/ Weimar/Wien.
- Rölleke, H. (1988), "Die Stadt bei Stadler, Heym und Trak", Erich Schmidt Verlag, Berlin.
- (Hg.) Rothe, W. (1969), "Expressionismus als Literatur, Gesammelte Studien", Francke Verlag, Bern/München.
- Schneider, K. L. (1968), "Der bildhafte Ausdruck in den Dichtungen Georg Heyms, Georg Trakls und Ernst Stadlers. Studien zum lyrischen Sprachstil des deutschen Expressionismus", Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg.
- (Hg.) Von Wiese, B. (1982), "Deutsche Gedichte. Von den Anfängen bis zur Gegenwart" Bagel, Düsseldorf.
- (Hg.) Wülfing, W./ Bruns, K./ Parr, R. (1998), "Handbuch literarisch-kultureller Vereine, Gruppen und Bünde 1825-1933 (Repertorien der Deutschen Literaturgeschichte 18)", J. B. Metzler, Stuttgart/Weimar.
- (Hg.) Žmegač, Viktor (1980), "Geschichte der deutschen Literatur vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart. Band II. 1848-1918", Athenäum Verlag, Königstein.

SLIKA ELZASA U LIRSKOJ ZBIRCI *POLAZAK ERNSTA STADLERA*

Lirika Ernsta Stadler danas zauzima značajno mjesto u književno-historijskim pregledima ekspresionizma. Kao primjer najčešće se navodi njegova zbirkica pjesama *Polazak (Der Aufbruch)* objavljena 1914. godine. Iako sadržajno heterogena, ova lirska zbirkica ne samo da pruža uvid u razvoj Stadlerovog ekspresionističkog izričaja već ukazuje i na pojedine poveznice s njegovim ranim stvaralačkim fazama. Stadler još kao gimnazijalac pristupa pjesničkom udruženju *Jüngstes Elsass*, čiji su se članovi zalagali za obnovu zapostavljene kulturne klime u elzaškoj provinciji. Iako je željena kulturna reforma veoma brzo propala, Stadler nikada nije posve odustao od težnji i načela svojih umjetničkih početaka. Tijekom uspješne akademske karijere, ali i svoje pjesničke putanje, ostaje privržen pitanju kulturnog i nacionalnog identiteta rodnog Elzasa. Ta privrženost ogleda se i u zbirci *Polazak*, gdje u posljednjem ciklusu pod nazivom *Odmor (Die Rast)* dominiraju motivi elzaškog krajolika, kulture i umjetnosti. Stadler ove motive ne uklapa samo u jedan novi književni izričaj, bojeći ih jarkim bojama ekspresionističkih pejzaža, već istovremeno prikazuje raznolikost i vedrinu elzaškog duha i kulture. Pri tome se čini da sve ono što se u Elzasu rađa i nastaje u sebi nosi snagu i živost slikovitim krajolikama, ali i ljudi čiji je način života stoljećima stvarao jednu autohtonu kulturu, koja u sebi jednako spaja germansku i romansku tradiciju. Upravo tu posebnost, za čije očuvanje su se zalagali i mladi članovi grupe *Jüngstes Elsass*, Stadler naglašava u svojoj lirici vraćajući se iznova pitanju kulturnog identiteta Elzasa. Time jednim dijelom nastaje poveznica između rane i zrele faze njegovog stvaralaštva, čime se i poetika *Polaska* nikako ne može promatrati kao homogeno ekspresionističko ostvarenje, što novija istraživanja uveliko podcrtaju.

Ključne riječi: *Ernst Stadler, ekspresionizam, Elzas, kulturna autonomija, književni pejzaži*

REPRESENTATION OF ALSACE IN ERNST STADLER'S POETRY COLLECTION "DER AUFBRUCH"

The lyrics of Ernst Stadler has an important place today in literary historical reviews of expressionism. Stadler's collection of poems "Der Aufbruch", published in 1914, is his most frequently cited work. Although heterogeneous in context, this poetry collection not only gives an insight into the development of Stadler's expressionist utterance but also relates to a certain extent to creative phases in his early career. While still in high school, Stadler joined the poets' club "Jüngstes Elsass" whose members wanted to revive obliterated cultural climate in the Alsace province. Despite the fact that the envisaged cultural reform failed very quickly, Stadler never completely gave up his early artistic aspirations and principles. Throughout his successful academic career and poetic path, he gave prominence to the cultural and national identity of his Alsace homeland. This attachment to Alsace can be seen in the collection of poems "Der Aufbruch" -- the final part entitled "Die Rast" – where dominating motifs include Alsatian landscape, culture and art. Stadler not only used these motifs for a new literary discourse of expressionism but also showed the diversity and serenity of the Alsatian spirit and culture.

It seems that everything born and created in Alsace carries the strength and vividness of the picturesque landscapes and people whose way of living was for centuries creating indigenous culture. This culture equally connects both Germanic and Romanic traditions. Stadler emphasized this (cultural) uniqueness in his poetry, coming back to the topic of Alsace's cultural identity. Given that the poet's earlier writing is intertwined with his late poetry, one cannot interpret "Der Aufbruch" as a homogeneous expressionist achievement, what contemporary reviews often suggest.

Keywords: *Ernst Stadler, expressionism, Alsace, cultural autonomy, literary landscape*

Mirza MEJDANIJA

LAŽ I OBMANA ELSE MORANTE KAO FRESKA SICILIJANSKOG DRUŠTVA IZMEĐU STVARNOSTI I BAJKE

KLJUČNE RIJEČI: laž, obmana, ambicije, religioznost, idolopoklonstvo

Roman *Laž i obmana* italijanske autorice Else Morante je objavljen 1948. godine. Književna kritika je od samog objavljivanja ovog romana bila jedinstvena u pozitivnim stavovima. Međutim, veći broj kritičara je bio zbumen ovim djelom koje je u velikoj mjeri bilo u suprotnosti sa tadašnjom neorealističkom prozom koja je putem novog realizma prikazivala italijansku sadašnjost ili blisku prošlost, vezanu za dva svjetska rata i za poslijeratni period. Književno svjedočanstvo Else Morante je bilo suviše različito od svih tadašnjih, te je izazvala pomnu pažnju svojih savremenika. Oduševila ih je, a današnja književna kritika njeno djelo uglavnom definiše kao žensko pismo. Ono što sebi dajemo za zadatak u ovom tekstu je istraživanje načina na koji Morante u svom romanu prikazuje realnost putem laži i obmana glavnih likova, te tematiku njihove religioznosti i bježanja od stvarnosti.

LAŽ I OBMANA KAO FRESKA SICILIJANSKOG MENTALITETA

Ovaj je roman gotovo nemoguće smjestiti u bilo koji historijsko-knjижevni okvir. Ispričan je u prvom licu od strane Elise, sicilijanske djevojčice koja je rano ostala siroče, i koju je sa sobom u Rim povela Rosaria, koja je bila ljubavnica njenog oca Francesca. Nakon Rosarijine smrti, Elisa ostaje sama na svijetu i zatvara se u svoje sobe da bi ispričala priču o vlastitoj porodici. Počinje pričom o baki Cesiri, učiteljici koja se uspijeva udati za starijeg plemića, Teodora Massia, koji je procerdao svoje bogatstvo i kojeg se njegova porodica odrekla. Cesira vjeruje da je ostvarila svoj san o društvenom usponu. No, shvata da je njen brak katastrofalan. Rađa Annu, Elisinu majku, čiji život sliči Cesirinom, sa određenim varijacijama. Anna se zaljubljuje u rođaka Edoarda, koji joj pomalo uzvraća ljubav, terorišući je, i onda je napušta. Suočavajući se sa velikim siromaštvom, prisiljena je udati se za Francesca De Salvija, koji je

sa sela došao studirati u grad. Francesco se stidi vlastitog porijekla, priželjkuje društveni i politički uspjeh, nada se da će postati plemić. Ludo se zaljubljuje u Annu samo zato što je ona plemićke krvi. I svi oni su na neki način podređeni najneobičnijem liku romana, Edoardu, prelijepom plemiću koji je narcisoidan i kapriciozan, i kao da je inkarnacija sADBline.

'Laž i obmana' je knjiga koju čine žene (napisana za muškarce); roman kojim vladaju i bjesne žene. Ali onaj koji vuče konce je mali demonski i lažni duh, mali Edoardo koji je zavidan na svakoj vrsti zdravlja i svakoj životnoj radosći. Na graciozna leđa kapricioznog heroja *'Laži i obmane'* Morante je stavila svu nejasnu težinu dubine i ništavnosti koja se krije u ženskoj mašti. (Garboli 1995: 37)

Dvije su glavne interpretacije romana: ona koja ga smatra neobičnom bajkom, magičnim predstavljanjem svijeta koji je izgubio svoje veze sa realnim, do te mjere da je bezvremenski i bezprostoran. Druga interpretacija smatra da djelo potkazuje društvene strukture i apsurdni mentalitet starog feudalnog i malograđanskog društva. No, teško da se djelo može definisati na ova dva načina. Ono je puno kompleksnije. Njegovi su likovi neprirodni, izobličeni iskrivljenim idejama koje im društvo predlaže i koje oni prihvataju po svaku cijenu. Nisu sposobni da ih se oslobole niti da shvate njihovu pogrešnost. Podložni su lažnom načinu života koji nije ispunjen ljubavlju, pravdom, istinom i spontanošću. Oni konstantno i žarko teže društvenom usponu, idoliziraju rodoslovje, palače, feudalni mentalitet, baroknu teatralnost, nedostatak kritičnosti i laž. Neprestano se koriste lažima da bi prevazišli neizbjegna razočarenja koja im donosi život, te da bi utažili vlastite besmislene ambicije. Postupaju uslijed prisilnih i lažnih ideja koje ih dovode u neprirodna stanja i vode ka samouništenju.

Radnja djela je smještena na sentimentalnu i historijsku podlogu Sicilije devetnaestog stoljeća, kojom vladaju duboka parcijalnost osjećaja, praznovjernost i megalomanija.¹ Kada se govori o kritici društva, ona je prvenstveno

1 Roman je napisan krajem Drugog svjetskog rata, između 1944. i 1948. godine, dok je Morante živjela u ulici Sgambati u Rimu sa svojim suprugom Albertom Moravijom. Živjeli su u dvosobnom stanu, i svako je u svojoj sobi pisao. Autorica je tvrdila da je ovaj roman željela napisati još kada je bila dijete. Dio ovog romana pod nazivom *Život moje bake* ona je napisala 1943. godine. Bio je to prvi nukleus *Laži i obmane*. No, prekinula je pisanje jer je sa mužem Albertom Moravijom, koji je optužen za antifašizam, morala pobjeći iz Rima. Manuskript je ostavila u kući prijatelja Carla Lodovica Bragalie, režisera. Nakon godinu dana provedenih u Čočariji, ona se vraća u Rim i u ljetu 1944. godine nastavlja pisati. Završila ga je nakon četiri godine.

okrenuta ka deformirajućim aspektima sicilijanskog mentaliteta. Roman predstavlja društvo kojem vlada mentalna izobličenost, i u kojem individua nije slobodna, već je rob samoj sebi, prisiljavajući se na samonametnute okove. No, roman ne predstavlja isključivo potkazivanje društvene strukture i mentaliteta koje treba mrziti ili odbiti. Likovi ne ocrtavaju prvenstveno klasične južnjačke tipove, već su i bremeniti ljudskom nesposobnošću podnošenja vlastitog ovozemaljskog položaja. Usljed toga imaju instinktivnu potrebu da uteknu ka mitovima i predrasudama. Dakle, pored društvenog značenja, knjiga je ispunjena i onim egzistencijalnim i autobiografskim.

Elisin lik sa svojom ironijom i učestvovanjem čini ključ za shvatanje stava Morante spram vlastitog teksta. I Morante i Elisa osjećaju ne samo mržnju i gađenje, već i nenormalnu privlačnost prema ovom svijetu. Tretirajući iskrivljeni sicilijanski mentalitet, Morante otkriva i samu sebe, vlastite snove i osjećaje koji su opasni i parcijalni. Ona ovdje pokazuje ličnu fasciniranost za ono što je lažno, teatralno i iluzorno. Osjećaj uzmicanja i gađenja se konstantno izmjenjuje sa osjećajem nesigurne privlačnosti, stvarajući narativni ambiguitet. Ismijavanje, ironija i saučesničko predstavljanje se neprestano izmjenjuju, u igri koju autorica vješto vodi na stotinama stranica.

U periodu u kojem je napisala ovaj roman, jedini izvor interesa spisateljice je bio njen otac. No, ova veza očigledno nije dovoljna da objasni ogromnu fresku sicilijanskog mentaliteta u romanu, niti njeno izvrsno poznavanje od strane autorice. Ali, Sicilija je samo polazna tačka za narativnu konstrukciju koju Morante pravi. Svaku historijsku i geografsku činjenicu je maksimalno ublažila, a oko likova i događaja je stvorila nejasnu atmosferu poput one iz narodnih legendi. Sicilija tako postaje bajkovita i nedostižna zemљa, koja živi samo u sjećanju. Što se tiče historijskog perioda u kojem se radnja romana odvija, radi se o kasnom devetnaestom stoljeću post-borbonske vladavine i početku dvadesetog stoljeća. Rijetke su informacije koje nam autorica o tome daje, kao na primjer kada spominje Garibaldija kojeg seljaci mitiziraju. No, pominje i vozove, telegraf, gramofon. Na početku romana su još prisutni kočije, konji i svjeće. Uostalom, nije veliko prisustvo predmeta koji karakterišu taj period, koliko to čini mentalitet likova, koji je još uvijek feudalni i predrevolucionarni.

'Laž i obmana' je roman ispunjen tradicijom, u velikoj mjeri dužnik velikih romana devetnaestog stoljeća ali i narodnog romana, romana u nastavcima i sentimentalnog romana. Mogao bi biti definisan kao roman devetnaestog stoljeća koji je napisan u dvadesetom. Ali ono što je još paradoksalnije, je da je to roman o devetnaestom stoljeću retrodatiran 'prije', usisan od strane

književnih civilizacija (bajka!) koje prethode devetnaestom stoljeću. (Garboli 1995: 43)

Istu nepreciznost autorica dodjeljuje mjestima. Shvata se da se radi o Siciliji, iako ona nije niti jednom imenovana. Glavni grad je Palermo koji je najčešće naznačen skraćenicom P.² Idealno mjesto autorice je negdje na pola puta između stvarnosti i bajke, i u ovom romanu ona kreće od stvarnog stanja, da bi ga onda pretočila u legendu.

Dok su oči cijelog svijeta bile okrenute prema budućnosti i tražile realnost, pogled Morante se udaljavao od sadašnjosti, privučen i fasciniran dubinom spektralnog i dalekog scenarija. U tom pogledu nije bilo ni realnosti ni sutrašnjice. Bila je tu divlja potreba da se okrene unazad i posjeti grobnicu, ‘dom mrtvih’. Slično Ariostovom heroju, Morante je bila napadnuta i kao op-sjednuta imaginarnom prošlošću kojoj su život davali blagi glasovi, sjećanja, priče koje čujete kako ih šapuću ili uzvikuju u porodici kao tajnu koja izgara i koja se sve više potiskuje, sve više na dno bunara duše. (Garboli 1995: 28)

PUTOVANJE KROZ VRIJEME KAO NARATIVNA TEHNIKA

Radnja djela teče uz pomoć narativnih blokova. Autorica konstantno ide unaprijed i unazad kroz vrijeme, ponovo preuzimajući likove i događaje koje je ranije napustila. Maksimalno izbjegava istovremenost, i uživa u vremenskom pomjeranju vlastitih likova. Carlo Sgorlon smatra da ona „na raspolaganju ima veliki orkestar, ali ne želi učiniti da svi instrumenti sviraju u isto vrijeme, i više ih voli koristiti postepeno“ (Sgorlon 1974: 117). Konstantno miješa odnose i vremenska polja, na način da mi kao čitaoci prvo upoznajemo nekog lika kao zrelog i odraslog, i tek nakon stotina stranica saznajemo pojedinosti o njegovom djetinjstvu ili mladosti. Prva četiri dijela romana čine cjelinu koju autorica karakteriše kao ‘komediju duhova’, dok su posljednja dva dijela iz direktnih sjećanja sada već odrasle Elise.

Autorica se kreće na dva polja, onim objektivne stvarnosti i onim bajkovite aluzije. Centralni lik djela je rođak Edoardo, koji u sebi predstavlja vrhunac ljepote i uzvišenosti, fatalnost te ljepote i njenu nedostignost. Pokušaj približavanja toj ljepoti i njenog osvajanja će izazvati raspad cijele jedne

2 Morante je 1937. godine putovala na Siciliju da obide Palermo, i vjerovatno se iz tog putovanja radio grad Anne, Edoarda i Francesca. Indicije koje nudi topografija romana pokazuju da se njegova mesta podudaraju sa jugozapadnim dijelom Sicilije, Belice, koja je blizu Palerma.

porodice. Ljepota predstavlja iluziju, ludilo i smrt. A da bi se pobjeglo njenom prokletstvu postoji samo jedno sredstvo kojim će se poslužiti Elisa, a to su laži. Ona bježi u sferu mašte, i evocirajući duhove svojih nesretnih roditelja ponistiava putem laži okrutnosti života. No, u isto vrijeme postaje sluga vlastitih obmana, jer je nemoguće pobjeći apsurdu stvarnosti.

RELIGIOZNOST U *LAŽI I OBMANI*

Sgorlon smatra da gotovo sve likove ovog romana karakteriše neka vrsta „bolesne idolatrije“ (Sgorlon 1974: 106). Naime, likovi ne posjeduju suštinski osjećaj religioznosti, otvorenost ka misteriji i beskonačnosti, niti ljubav prema životu i prema drugima. Svi su oni zatvoreni, izobličeni, puni predrasuda i čežnje za srećom i društvenim uspjehom. Religioznost juga Italije jeste bila okarakterisana idolopoklonstvom i praznovjerjem. Sgorlon smatra da je usamljenost Elise koja piše zanesene memoare „parodija vjerske povučenosti pustinjaka“ (Sgorlon 1974: 106) koji su se osamljivali da bi pisali vlastita razmišljanja. Elisa je samo u djetinjstvu bila istinski religiozna, iako je već tada taj njen osjećaj pretrpio „feudalnu deformaciju“ (Sgorlon 1974: 106). Zamisljala je raj kao vojvodske posjed, Djevicu kao kraljicu čarobnicu, Krista kao crkvenog princa, arhandele, Kerubine i Serafine kao njegove sluge i paževe. I religija, dakle, kao i bogatstvo, luksuz, bajke, avanturističke knjige, nisu ništa drugo nego „instrumenti bijega od sivila života“ (Sgorlon 1974: 7). Kada odraste, Elisa pokušava zamijeniti Boga, tako što nastoji organizovati svijet na svoj način, kao neki novi tvorac. Roman na taj način predstavlja neku vrstu negativnog svijeta, rođenog iz egoizma i praznovjerja. Većina likova ovog romana sebe smatra ateistima, a često obožavaju ovozemaljska bića.

Tu su, ipak, pobožni likovi koji pokazuju kako se religiozni osjećaj može izopačiti. U ovom smislu je karakteristično ponašanje Edoardove majke Concette. Iako je pobožna, vlastitog sina voli više od Boga, te smatra da je i ljepši od njega. Daje velike količine novca Crkvi, nudi nakit da bi se molilo za sinovljevo ozdravljenje. Ona Boga shvata kao feudalnog kralja sa kojim ima privilegovan odnos jer je plemenita, ali se u isto vrijeme i boji za sina jer on otvoreno tvrdi da je nevjernik. Nakon Edoardove smrti ona polako ludi jer ne može podnijeti bol, te pokazuje svoje latentno praznovjerje. Počinje vjerovati u zle duhove i u vještice, skuplja svete slike i hamajlije. I ljudi iz naroda, kao što su Rosaria i Nunziatina, su puni predrasuda, iako na arhaičan i često smiješan način. Likove često muče sveti užasi, ispunjeni su predrasudama, tajnovitim uticajima i misterioznim čarima, koje autorica neprestano profaniše da bi ih odmah poslije toga mitizirala.

Ne postoji ovdje nikakav kontinuitet između mitsko-paganskog mentaliteta i onog kršćanskog. Kršćanstvo je uvijek prikazano kao idolopoklonstvo i neprestano je lišeno vlastite suštine, te se paganski mit smiješta na isti nivo. Oba postaju materijal za svete i teatralne rituale, poput bajki i legendi kojima je ovaj svijet ispunjen.

Još jedna važna karakteristika ovog romana je atmosfera prožeta čarolijom, opčinjenošću i urocima. Likovi su uvijek raspoloženi da se sugestije istih probude u njima. Edoardo je, naprimjer, lik koji je predstavljen kao zlobni idol koji ima moć da druge sa sobom povede u propast i samouništenje. Njegova ljepota nosi u sebi neki otrov koji štetno utiče na žrtve. Elisa sumnja da kuća Cerentano privlači njenu majku nekom nejasnom fascinacijom, nekom magičnom omamljenošću. Edoardo, koji tamo živi, Anni daje prsten govoreći da je isti začaran, i zaista taj prsten postaje neka vrsta hamajlje, magični predmet koji prelazi iz ruke u ruku, donoseći svojim vlasnicama nesreće.

Likovi ovog djela imaju veliku želju da stvarnost učine bogatijom i prijavačnjom, u nadi da će vlastite aspiracije ispuniti baroknim veličanstvenostima. Oni u suštini osjećaju da ih je sudbina deklasirala, i neprestano teže boljem životu, ponekad uz grčeviti bijes, ponekad uz veliku nostalгију. Njihove su fantazije konstantno „zavedene stalnim iluzijama“ (Sgorlon 1974: 111). U djelu crkva često postaje religiozni teatar u kojem se odvijaju sveti recitali. Sgorlon smatra da su teatar i religija „tjesno vezani“ (Sgorlon 1974: 111), te da ono što je teatralno i u isto vrijeme liturgijsko, neizostavno privlači likove ovog djela. U teatru se recituju romantične priče pune plemenitosti i strasti, i uvijek su na višem nivou od svakodnevnice. U njima je sve plemenito, svečano i herojsko. Predstavljaju ovaploćenje ljudskih snova. To su priče o prividu koji se pretače u stvarni život i daje iluziju stvarnosti. Realnost i privid se neprestano izmjenjuju, te se shvata da teatar za Morante nije samo magično mjesto gdje čuda postaju stvarnost, već nešto veće, jedna veličanstvena metafora, gotovo alegorija svijeta. Brojni likovi neprestano recitiraju, često samima sebi, te zemlja postaje velika pozornica gdje likovi zauzimaju važniju i svečaniju ulogu od one istinske životne. Za Morante teatar postaje metafizička kategorija, i cijeli se život pretvara u jedan veliki teatarski recital, melanholičan, nježan, herojski, zlokoban. Kada Anna sama sebi piše pisma koja su navodno od mrtvog rođaka, Concetta umišlja da su ta pisma upućena njoj, jer je ona jedina prava sinova ljubav. Na taj se način recital i laž nerazdvojivo mijesaju.

Svi likovi ‘Laži i obmane’ imaju potrebu za teatrom da bi predstavili vlastitu dramu (...). Ali, najsuptilniji, podrugljivi režiser drame ostaje Edoardo koji

organizuje vrhunsko predstavljanje laži u dijaboličkom teatru gdje svojim odsustvom, svojom smrću, postaje ‘deux ex machina’ cijele radnje. (Pupino 68: 1227)

Još jedno sredstvo kojim se Morante služi u svojoj naraciji je egzotizam. Ono što je daleko, budući da nije viđeno ni proživljeno, poprima tajanstvenu fascinaciju. Važno je samo da je nepoznato. Egzotizam ima hiljadu lica i mogućnosti, ali svi su isti jer ih veže želja za bijegom. Inostranstvo je riječ koja je uvijek napisana velikim slovom jer pripada jeziku magije i privilegovanog. To je riječ koja vrlo lako pokreće maštu.

Inostranstvo ‘Laži i obmane’ je jedan od onih Eldorada, onih sretnih mjesata koja je njihovo doba izmislilo, na kojima su se ostvarivali snovi, vjerovalo se u iluzije kao u dobitne lističe lutrije, raj koji je nadohvat svima. (Garboli 1995: 39-40)

Da bi napisala lažna pisma koja dolaze iz inostranstva, Anna koristi geografski atlas i maštu. Imaginarni ambijenti i predjeli su u uskoj vezi sa nezasitnom romantičnom dušom likova. Tako su u romanu prisutni zlokobni pejzaži okruženi predrasudama i užasom. Oslikane su tu i sicilijanske noći pune vjetra i uznemiravajuće, putevi puni tajanstvenih šumova, predmeti koje obasjava mjesec ili crni ulazi u pećine. Tu su i romantični krajevi puni bure, pomrčine koje obasjavaju slabašna svjetla, bajkoviti pejzaži usred snijega.

Još jedan važan element je sveprisutnost južnjačkog duha. Vrlo su česte slike poluodjevenih i znojnih žena, bosih dječaka, hodajućih prodavača, mljekara, ambijenata punih životinja. Južnjački duh se ogleda u urođenoj dispoziciji ka recitiranju, pretjerivanju, baroknom naglašavanju, posesivnim i ljubomornim izlevima, prekomjernosti osjećaja, lošem kontaktu sa realnošću. Žene obožavaju slike svetaca, često ih ušivaju u duševe, dok muškarci pokazuju prezir prema religiji. Dobrostojeći mladići mrze svaku vrstu fizičkog posla, smatrajući da je on namijenjen isključivo siromasima. Društveni staleži su jasno oslikani u mentalitetu ovih ljudi. Prvo što se nameće u odnosu sa drugima je njihov društveni stalež.

Sveprisutnost južnjačkog duha je okarakterisana i totalnim nedostatkom kritičke sposobnosti i razumnog rasuđivanja. Ali, ovo konstantno predstavljanje sicilijanskih običaja i mentaliteta nema za cilj neorealistički prikaz juga Italije, već se pretvara u mitizaciju i bajkovitost. Sgorlon pokazuje da sveprisutnost južnjačkog duha u ovom romanu „postaje blagost, revnosna afektuoznost, ljubav prema djeci, ratoborna bračna vjernost, ekspanzivna srdačnost, želja za koralitetom i komunikacijom“ (Sgorlon 1974: 115).

ATMOSFERA ZAČARANOSTI I EGZISTENCIJALNA NEISKRENOST

Elisin lik suštinski nije mnogo različit od likova njene porodice, iako ih ona neprestano osuđuje, demistificira i ironizira njihova ponašanja. Njen lik naime predstavlja rafiniraniji oblik iste degeneracije jer je ona više nego drugi postala majstor u lažima i čarolijama. Za razliku od drugih koji su se uništavali idealiziranim ljubavima i društvenim megalomanijama, ona se izolovala od svijeta da bi se posvetila prepričavanju porodičnih događaja. Za nju laž više nije destruktivna strast, već primarna materija umjetnosti. I upravo ta umjetnost čini da ona živi u dimenziji koja je daleko od realnosti. Koincidiranje lika sa autoricom tako postaje kompletno. Autorica je liku gotovo dala i vlastito ime. Elisa je nedruželjubiva djevojka, prekomjerno osjetljiva, i živi u apsolutnoj samoći, u „izolaciji ne svetice, već štaviše, vještice“ (Sgorlon 1974: 45).

Moglo bi se reći da u njenoj jazbini vraćare, sveštenice umjetnosti i laži, nedostaje samo magična kugla u kojoj ne bi proricala budućnost, već prošlost svoje porodice, koju ona ipak grabi magično, ne znajući je, posjedujući samo snop pisama koja postaju medijum njene čarolije. (Sgorlon 1974: 45-46)

Ona u svijetu mašte živi i svoju usamljenost. Vrijeme, historija i ostatak svijeta za nju ne postoje, a sadašnjost joj se čini kao daleka prošlost. Sve ono što se dešava van njenih soba pripada dalekoj i beznačajnoj sferi. Život joj se zaustavio kada je imala dvanaest godina, kada su joj umrli roditelji, i kada ju je Rosaria dovela u Rim. Od tog trenutka ona kao da više ne živi u sadašnjosti, već uporno kroz sjećanje pokušava nadoknaditi prošlost. Nastroji otkriti i interpretirati događaje iz života svojih roditelja. Kao da je u njoj preovladao Thanatos, instinkt smrti, nad Erosom, instinktom života. Smrt je nešto što se stalno nazire u romanu, kao neki duh. Za Elizu njeni roditelji postaju važniji nakon njihove smrti nego što su to prije bili. Uostalom, u cijeloj atmosferi začaranosti u romanu ne postoji očita granica između svijeta živih i mrtvih. Mnogi živi kao da to nisu, dok se pojedini mrtvaci snažno nameću svijesti živih.

Elisa postaje neka vrsta monahinje koju posjećuju duhovi, stalno je okružena njihovim sjenama. Posjeduje veliku moć iluzije i transformacije, te ponekada pridaje karakter fatalnog i neobičnog stvarima koje su bile obična malograđanska drama. Laž za nju postaje čarolija i porok, ludilo i iluzija, sredstvo za dostizanje lažnog raja, neka vrsta droge koja navodi dušu na fantastične iluzije. Stav Elise spram laži je dvosmislen. Ponekada ona otkriva fikciju i opijenu visokoparnost likova, njihov arivizam, želju za društvenim usponom

u sicilijanskom svijetu koji je neumoljivo podijeljen na društvene kaste. Otkriva kontradikcije svojih likova, razloge njihovih postupaka, okrutnost, hipokriziju, predrasude. Sa druge strane, ponekad tvrdi da je njena priča čista izmišljotina, da su nju drugi zarazili lažima, i da je, sa moralne tačke gledišta, pala niže od njih. Tako naracija neprestano varira između vizionarskih laži i njihove osude. Laž tako postaje integralni dio romana.

Gotovo sve likove ovog djela muči egzistencijalna neiskrenost. Malo je njih koji čine izuzetak. To su Alessandra i Damiano, Francescovi roditelji, i Rosaria. Opisujući njih, Morante zaranja u sloj običnih ljudi, onih iz naroda, kratkotrajno bježi od laži. Alessandra je jednostavna i vedra seljanka koja je nesvesna vlastite ljepote, podređena je mužu koji je puno stariji od nje. Ona je poslušna i odana. Nije pobožna, već je taj osjećaj kod nje izražen praiskonskim osjećajem prirodne pobožnosti. Totalno je nezainteresovana za seks, sve dok je zavodnik Nicola Monaco nasilno ne zavede. Nakon toga će se roditi Francesco koji će biti jedini smisao njenog života, razlog svake njene žrtve i posvećenosti. Neprestano sanja dan kada će se Francesco, koji sada živi u gradu, kada postane bogat i važan, vratiti u kocijiju i ponovo kupiti zemlju koju su morali prodati da bi platili njegovo školovanje. I Damiano je lik kojeg autorica očigledno simpatiše. On je starac koji više ne može raditi i sate provodi pored kamina, razgovarajući sam sa sobom.

Tu je i Rosaria, puna grijeha, ali na veseo i jednostavan način. Ona je ta koja unosi malo humora u roman. Tašta je, lažljiva i nevjerna. Bludnica je po instinktu i vokaciji, jer nije sposobna odustati od poklona i milovanja, voli udoban život. Stvari oko sebe ispunjava fantazijom, voli se uređivati i gledati u ogledalu, luda je za nakitom. Teatralna je, puna predrasuda, ljubomorna. No, ipak je ispunjena prirodnom srdačnošću, iskrenošću i sposobnošću da voli. Pripada narodu i živi slobodno shodno vlastitom instinktu. Njene mane u njoj ne proizvode štetu kao u drugim likovima ovog romana, uslijed njene seljačke iskrenosti.

LJUDSKA PATNJA KAO POSLJEDICA STVARANJA ILUZIJA

Mnogi likovi ovog djela žive težinu velikih i teških snova koji su neostvarljivi, i budući da ne uspijevaju da se realizuju u stvarnom svijetu, razvijaju maštu koja često postaje nezdrava i neurotična. Nedostaju im praktične sposobnosti žrtvovanja da bi ostvarili vlastite snove. Tako da se njihove namjere rasipaju, i oni optužuju zlu sudbinu za vlastite nedaće. Često su mitomani i vizionari, i prepuštaju se bolesnom bijesu mašte, ambicije i želje. Stalno su nezadovoljni, te postaju kao prokletnici koji uzaludno traže tračak sreće.

Zatrovani svojom frustrirajućom ambicijom, često maskiranom u oblike bolesnog romantizma, histerično i teatralno uzvikuju vlastito razočarano očajanje, grčevitost nezadovoljenih čežnji. Buncaju za avanturama, za romantičnim bjegovima, za očiglednim gestama. Štaviše, žive kao mjesecari opijeni vlastitim snom. Ali ponekad ih dočekaju iznenadna i užasna budjenja: na trenutak uspijevaju da se vide u realnosti u ogoljenom i siromašnom svijetu, i onda postaju vrlo okrutni prema bližnjima, rastrgani osjećajima krivice i visceralnom zlobom. Postaju nemilosrdni ili prezrivi prema podređenima, prema kojima se ponašaju sa takvom okrutnošću da dotiču granicu sadističke okrutnosti. (Sgorlon 1974: 51)

Sa druge strane, uslijed instinkтивnosti vlastitih osjećaja, koji su uvijek iracionalni, dižu do mita voljenu osobu, pretvaraju je u fetiš koji bolesno obožavaju, spremni na svaku moguću vrstu žrtve. Gube svaku kritičku sposobnost i nastoje se podati bez granica. No, tu nikada nije riječ o autentičnoj ljubavi. Taj je osjećaj uvijek narcisoidan, iskriviljen, deformisan, jer oni i ne vole svog idola zbog njega samog, već kao sredstvo ličnog društvenog napretka, kao realizaciju vlastitih ambicioznih snova. Oni voljenu osobu vide okruženu aureolom u svijetu podijeljenom na kaste, i ta aureola je uvijek iznad njih samih. Često su ove mentalne deformacije posljedica klasnih predrasuda, koje likove osuđuju na strukturu robovi-gazde, gdje nema ni slobode ni ljubavi, niti spontanosti.

Likovi su konstantno i vrlo teatralni. Retorički veličaju stvari i nastoje ih učiniti veličanstvenim. Potom, vrlo su narcisoidni. Sgorlon smatra da ovaj njihov osjećaj „ima patološku bijedu, i proizvodi poražavajuće ludosti“ (Sgorlon 1974: 52). Iako su robovi klasnih predrasuda, oni uvijek žele da se predstave kao velika gospoda. Društveni status je meta kojoj oni žrtvuju svoje egzistencije. Vlastite vizije sanjaju na grčevit i pretjeran način, do te mjere da proizvode delirijume i duhove, koje onda unižavaju i nastoje poslati u ništavilo. Nježni su samo prema sebi samima i osjetljivi na vlastite nedaće. Kada trebaju uočiti tuže nedostatke i mane, postaju nemilosrdni, jer to ne rade da bi popravili svijet, već isključivo da bi ranili i mučili svog bližnjeg. Gotovo svi likovi u romanu funkcionišu po ovom principu.

Sama radnja romana počinje Elisinim sjećanjem na život bake Cesire, iz kojeg se onda razvijaju sve ostale radnje. Već lik bake posjeduje u sebi sve hronične nedaće cijele porodice. No, to ne znači da su priče o njenim potomcima isključiva ponavljanja već ispričanog, jer postoje brojne varijacije događaja. Na početku je Cesira predstavljena u svojoj ranoj starosti, dok polako kopni. Već je marginalizirana u životu kćerke Anne i zeta Francesca. Potom nas Morante vodi u njenu mladost. Potomak malograđanske porodice, sa visine je gledala

osobe svog ranga, i njihove bračne prijedloge je smatrala uvredom. Nadala se braku sa plemićem. Demon klasnih predrasuda je u potpunosti posjeduje, i sa njom on ulazi u ovaj roman. Uspijeva se udati za Teodora Massiu, plemićkog porijekla, ali joj taj brak donosi isključivo razočarenja. Budući da je Teodoro siromašan, njen gospodski život traje tek mjesec dana. I nakon toga postaje ispunjena bijesom i očajem. Preplavljuju je žaljenja i neutažene ambicije. Više nema nikakvih ovozemaljskih ambicija. Priželjuje da nikada nije ni rođena. Čak je ni vlastita kćerka ne voli, jer ona nije dijete ljubavi, već mržnje.

Nakon što su ispričani Cesirini događaji, radnja prelazi na Annu, koja je uvijek na očevoj strani. Beskrajno ga voli, i za sve porodične nedaće okrivljuje majku. I taj njen stav je konstantan tokom cijelog romana. Štaviše, svi likovi ovog djela su dosljedni u svom ponašanju, i nikada ne mijenjaju vlastite stavove. Anna je u svojim ambicijama čak i gora od vlastite majke. Prepušta se stalnim sanjarijama i živi život koji ima malo dodirnih tačaka sa realnošću. Takva je još od djetinjstva, koje je tek uvod u očaj njene zrelosti. Krucijalni događaj njenog djetinjstva je susret sa rođakom Edoardom, kojeg iz daljine vidi na ulici kako prolazi u kočiji. Odmah je oduševljava, i cijelog života će biti rob te vizije koju razvija do mita. Ovaj tračak njene sreće će joj prouzročiti brojna razočarenja, nakon kratke iluzije. Nakon kratkog boravka u raju dočekat će je paklene muke.

U 'Laži i obmani' su raj i pakao uvijek dijalektički suprotstavljeni; ustvari 'prokletnici' u romanu ne bi mogli tako okrutno patiti kada ne bi imali barem nejasnu viziju morbidnog raja iz kojeg se osjećaju isključenim. Ali kada dođu do njega (Cesira se udaje za Teodora, Francesco ženi Annu), taj se isti raj otkriva kao hladno razočarenje, i dakle u suštini pakao. (Sgorlon 1974: 55)

Dakle, patnja je u romanu neizbjegna posljedica ljudskog stava da stvara iluzije koje će onda biti uništene od strane realnosti, i to je univerzalno ljudsko stanje. Anna će svog prelijepog rođaka sresti nakon mnogo godina, i u međuvremenu će jedino razmišljati o ponovnom susretu sa njim. Novi susret se dešava u prilično bajkovitim uslovima, u snježnom pejzažu, jer je snijeg na Siciliji gotovo bajkovita i nemoguća pojava. Edoardo se u nju zaljubljuje i uvodi je u onaj raj koji je uvijek sanjala, tako da njoj ovozemaljske stvari postaju absolutno nevažne, i ima osjećaj da je došla do nadljudske sfere. Ne brine je što će se osramotiti kod drugih niti što će izgubiti čast. Prihvata da uđe u njegovu kočiju jer je ostvarila svoj dugo očekivani san. Ostali joj se čine kao bijedni prokletnici. Smatra da je izašla iz svakodnevnog sivila, i prvi poljubac, prsten koji dobija na poklon, poezija napisana njoj u čast, postaju događaji koji

se čine izuzetnim i magičnim. Ona kao da više ne dodiruje zemlju i u potpunosti se gubi u svojoj sreći. Kada se ponudi rođaku, postaje neka vrsta vjerske žrtve. Edoardo, koji je prefinjeni sadista, je odbija, ne iz sažaljenja, već da bi joj mogao spočitavati njen sram, i da bi imao motiv da je muči. Ona želi biti žrtva, a on dželat, i sadizam i mazohizam se mijesaju i upotpunjaju. „Roman duguje svoju konstrukciju, svoj zaplet, ‘intrigu’, fenomenologiji narcizma i sadomazohizma“ (Garboli 1995: 43). Nad njihovom se ljubavlju štaviše nadvija i sijenka incesta, budući da su rođaci, i ona poprima karakter tragičnosti. Budući da Edoardo za nju predstavlja mogućnost društvenog uspona, a ona za njega samo kapricioznu pauzu u životu ispunjenom dosadom, rezultira time da su oboje zaljubljeni u same sebe, i u vlastite kaprice. Nakon što je Edoardo napusti, Annin cijeli život će biti posvećen samo njemu. Edoardov kapric je prestao, i on kao da se vraća na Olimp, nestajući među oblacima. Anna se vraća na zemlju, i napadaju je očaj, bijes, noćne more i ljubomora. Vrlo brzo shvata da joj se Edoardo neće vratiti, i njena tuga prerasta u delirij. Počinje zaviditi Concetti, Edoardovoj majci, jer je imala sreću da ga rodi, hrani i odgoji. Njena opsjednutost će prerasti u bolesnu ljubomoru i razmišljat će čak i da je ubije. Nakon velike ljubavi prema rođaku, ona ne može ni zamisliti da bude sa drugim muškarcem. To bi za nju bila degradacija i svetogrđe. Kada joj Francesco pokaže vlastitu ljubav, ona prema njemu osjeća isključivo antipatiju. No, umorna od majčinih žalbi i prijekora, pristaje se udati za njega. Postaje nesretna, drska, vulgarna. Oko sebe stvara atmosferu potpune mržnje. Čak ni Elisino rođenje ne mijenja ništa u njenom životu, jer kćerka za nju predstavlja dosadnu igračku. Sva njena pažnja je usmjerena ka idolu, te postaje kobni i sablasni lik.

Ni Francescov život nije puno drugačiji od supruginog. Nakon što je studirao potrošivši i ono malo očevog novca, ne može se prisiliti da se vrati u selo. Muči ga ambicija i smatra da više nije seljak iako ne uspijeva postati gospodinom. U Annu se zaljubljuje zbog njenog porijekla. Prezrije napušta osobe koje su mu pomogle i koje mu više ne trebaju. Kada ga majka dođe obići u grad, on se nije stidi pred Edoardom, i pravi se da je ona samo poznanica. Čim oženi Annu, razočarano uviđa svu bijedu vlastitih očekivanja. Otkriva da će uvijek biti odbačen i nevoljen. Shvatanje da ga njegov idol nikada neće voliti ga vodi ka samouništenju. Jedini lik koji je imun na idolatriju je Edoardo, koji i za života i poslije smrti čini centar radnje. On je lik prema kojem se drugi uporno okreću. Realizuje sve ono što drugi sanjaju. Prelijep je, promjenljiv i okrutan. Njegova ljepota je inkarnacija bolesnih snova drugih likova. U svojoj privilegovanoj poziciji, on za razliku od ostalih likova glumi totalnu posvećenost ali

je i ne osjeća, i nakon toga u potpunosti zaboravlja one koji mu više nisu važni. Ali i on, koji predstavlja centar snova drugih likova, Anne, Concette, Francesca, pa čak i Rosarie, je u suštini osoba koja se beskonačno dosađuje, i tužan je. Nakon smrti izaziva ogromnu bol kod Anne i svoje majke, do te mjere da se one pretvaraju da je živ. Počinju se igrati sa lažima i duhovima što ih dovodi u veliku opasnost. Anna postaje kao duh, proživljava delirijum, lutajući kućom. Ono što je konačno vodi u smrt je vijest o Francescovoj pogibiji. Tragična igra laži, obmana i irealnog se konačno završava. Duhovi i bijesovi se smiruju, ali samo da bi se ponovo rodili u Elisinim mislima.

ZAKLJUČAK

Roman *Laž i obmana* izlazi tokom perioda italijanskog neorealizma od kojeg se u potpunosti razlikuje, te zбуjuje tadašnju književnu kritiku. Predstavlja prikaz sicilijanskog društva na kraju devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća, konstantno se vraćajući unazad kroz vrijeme. Prikazuje likove koji se po svaku cijenu žele uklopiti u društveni kontekst, zbog čega postaju neprirodni i neautentični. Njihov život nikada nije ispunjen ljubavlju, istinom niti pravdom. Jedina njihova težnja je društveni uspon i sve njihove akcije i djelovanja su podređeni tome. Vođeni su prisilnim i lažnim idejama koje ih na kraju dovode do samouništenja. Nisu istinski religiozni, već su puni predsuda, praznovjerja i sklonosti ka idolopoklonstvu. Djelo oslikava negativnost sicilijanskog svijeta, ispunjenog egoizmom i praznovjerjem, a njegovi protagonisti se konstantno služe lažima i čarolijama da bi prividno uljepsali stvarnost.

IZVOR

Morante, Elsa (1988), “Menzogna e sortilegio”, u: *Opere*, Arnoldo Mondadori Editore S. p. A., Milano.

LITERATURA

- Cavarero, Adriana (1987), *Per una teoria della differenza sessuale*, La Tartaruga Edizioni, Milano.
- Cavarero, Adriana, Restaino, Franco (2002) *Le filosofie femministe: due secoli di battaglie teoriche e pratiche*, Mondadori, Milano.
- David, Michael (1966), *La psicoanalisi nella cultura italiana*, Boringhieri, Torino.
- De Chiara, Marina (2001), *La traccia dell'altra: scrittura, identità e miti del femminile*, Liguori, Napoli.
- Falqui, Enrico (1961), *Novecento letterario*, Vallecchi, Firenze.

Mirza Mejdanija: Laž i obmana *Else Morante kao freska sicilijanskog društva između stvarnosti i bajke*

Garboli, Cesare (1995), *Il gioco Segreto. Nove immagini di Elsa Morante*, Adelphi, Milano.

Grieco, Giuseppe (1982), *Parla Elsa Morante, la scrittrice misteriosa*, Gente, Torino.

Pupino, Angelo (1968), *Struttura e stile della narrativa di Elsa Morante*, Longo, Ravenna.

Sgorlon, Carlo (1974), *Invito alla lettura di Elsa Morante*, Mursia, Milano.

Zancan, Marina (1998), *Il doppio itinerario della scrittura. La donna nella tradizione letteraria italiana*, Einaudi, Torino.

HOUSE OF LIARS BY ELSA MORANTE AS A FRESCO OF SICILIAN SOCIETY BETWEEN REALITY AND FAIRY TALE

Abstract

The novel *House of Liars* by the Italian author Elsa Morante was published in 1948. Many literary critics were puzzled by this novel as it was, to a great extent, in contrast with the neorealist prose at the time. In her novel, Morante shows reality through lies and deception of the main characters, and the theme of their religiosity and escape from reality, which is the goal of our research. The novel sparked great curiosity among contemporary critics and delighted them. The work is complex and its characters unnatural and deformed by twisted ideas that are presented to them by the society that they accept no matter what cost. The characters are susceptible to a fake lifestyle bereft of love, justice, truth or spontaneity. They are constantly resorting to lies in order to overcome the inevitable disappointment that life brings and to feed their meaningless ambitions that lead them to self-destruction. The story of the novel is placed on a sentimental and historical canvas of nineteenth-century Sicily and is primarily oriented towards the deforming aspects of the Sicilian mindset. The characters lack capacity to suffer their position in this world. For that reason, they have an instinctive desire to resort to myths and prejudice. The plot of the novel flows through blocks of narrative. The author constantly moves forwards and backwards in time, once again to the characters and events previously abandoned. She avoids simultaneity to the maximum and enjoys taking her own characters through time. The characters do not possess an essential feeling of religiousness. On the contrary, this feeling is manifested through idolatry and superstitious beliefs. Christianity is always depicted as idolatry and is devoid of its own essence, which is why the pagan myth is placed at the same paradigm. Both become material for sacred and theatrical rituals, such as fairy tales and legends this world is permeated with. Reality and appearance interchange incessantly, and one understands that the theatre for Morante is not only a magical place where miracles turn into reality, but something greater, a magnificent metaphor and almost an allegory of the world. The tragic play of lies, spells and the unreal finally ends after the

Mirza Mejdanija: Laž i obmana *Else Morante kao freska sicilijanskog društva između stvarnosti i bajke*

death of the protagonist's parents. Ghosts and spirits settle, but only to reappear in Elisa's mind.

Key words: *lie, deception, ambitions, religiousness, idolatry*

Mirela BOLOBAN

SUDBINA I MIT O POVRATKU U *MJESECU I KRIJESOVIMA*

KLJUČNE RIJEĆI: mit, simbolika, povratak, vrijeme, prostor

Kontinuirano promišljanje o mitu je dominantno u cijelokupnom Paveseovom djelu: riječ je o prvenstveno implicitnoj misli (nerijetko i eksplisitnoj) koja se nameće kao pozadina njegove poetike. Djela poput *Dialoghi con Leucò* kao i potpuno teorijska *Mestiere di vivere* eksplisitno govore o važnosti grčkog mita i mitologije u modernim vremenima, međutim, ova ideja je postala sastavnim dijelom njegove poetike: Paveseove poezije i naročito posljednjih romana. Utjecaj određenih aspekata antike i grčke civilizacije koji su opstali u kulturnoškom domenu sve do Paveseovog perioda karakterišu ne samo autorov književni rad, već čitav filozofski sistem kojim se on vodi. Tu spadaju prije svega mit o povratku i o djetinjstvu kao nosiocu tajni i simbola, ključu za tajanstvene snage koje vode ka neizbjježnosti sodbine, konstantnim u Paveseovoj misli i poetici. Evolucijski put koji kozmička dimenzija ove filozofije prelazi je pretočen u ličnu, historijsku, kompleksnu dimenziju. Pod svjetlošću takve vizije svijeta, antičke i konstantne, autor posmatra i vlastitu ličnost, te njegovi likovi postaju simboli i glasnogovornici takvih zamisli. Budući da su mit i simbolika kod Pavesea veoma široka tema, predmet ovog rada bit će dosta uži: bavit ćemo se mitom o povratku prikazujući implicitno prisustvo i utjecaj jedne verzije mita o Odiseju koji dominira u liku protagoniste romana *Mjesec i krijesovi*. Nećemo zanemariti ni prisustvo drugih verzija Odiseja kod Pavesea, o kojima detaljno govore Antonio Viselli u *Between myth and mythology: the multiple Ulysses in Cesare Pavese's La Luna e i falò*, kao i Dough Thompson u *Cesare Pavese, A Study of the Major Novels and Poems*. Međutim, u ovom radu ćemo se ograničiti na analizu onog što se nameće kao najinteresantnija komponenta romana: na sličnosti i razlike između Anguille (kao simbola ljudske sodbine ali i dijela Paveseove ličnosti) i Danteovog Odiseja, analizirajući okolnosti, povod putovanja, kao i neizbjježnu propast.

UVOD

Rađanje mita i mitologije kao arhaičnog načina razmišljanja i objašnjavaanja realnosti i života ne karakterišu isključivo prošla vremena i izgubljene civilizacije. Mitovi su evoluirali i postali neodvojivim dijelom filozofskih vrijednosti modernog društva. Uloga koju zauzimaju u književnosti je širokog spektra i moguće je navesti mnoge primjere prisutnosti, utjecaja i gotovo svakodnevnog citiranja mitova i slavnih heroja koji nastavljaju živjeti u različitim oblicima, izmijenjenih uslijed vremenske distance i prilagođenih novim historijskim momentima.

*Mi imamo mitove. Imamo površne i neadekvatne mitove ali u sociološkom ili kolektivnom smislu, imamo mitove.[...] Rođenje nauke je omogućeno djelovanjem onih „uništitelja mita“ (kao što je Niče nazvao Sokrata i Sofiste), mit nije nestao. Nastavio je postojati i pored racionalnog objašnjenja. Često je služio kao osvjetljenje iste. Kao što je slučaj sa platonским mitom, arhaični mit se razvio u filozofski. (Guiducci 1967: 114)*¹

Važnost posmatranja realnosti na simboličan način u Paveseovom romanu koji je predmet razmatranja u ovom radu, naznačena je u samom naslovu ovog hronološki i poetički najzrelijeg Paveseovog djela. Filozofska sistem baziran na mitu o povratku i očiti utjecaj mitologije se nalaze u glavnim dešavanjima i ličnom doživljaju protagoniste, Anguille. Čini se da se čovjekova sudbina ponavlja i da je za svog vijeka u jednom trenutku obuzet misterioznim, predodređenim silama, usmjerenim prema *locus unicus*, to jeste, prema djetinjstvu. Premda se radi o različitim mjestima i putovanjima pređenim zbog individualnih i manje spektakularnih razloga, ona zasigurno podsjećaju na avanture i predene putanje antičkih junaka koji se nastavljaju i danas, uprkos različitim životnim okolnostima.

Monolit Paveseove potrage, problematika s kojom se suočava na sve i jednoj fazi svog stvaranja, od „Lavorare stanca“ do „La luna e i falò“, od „Mari del Sud“ do posljednjeg sudbonosnog putovanja Anguille i Nuta u Gaminellu, je mit o povratku: što znači, svjesni trud protagoniste da se odvoji od sebe i trenutnog egzistenciјalnog stanja, te da, putem fizičkog povratka na mitsko geografsko područje, vrati mitski kvalitet života koji identificira sa dimenzijom vlastitog djetinjstva. (Musumeci 1980a: 261)

1 Svi prijevodi sa stranih jezika u ovom radu su naši.

ANGUILLA I ODISEJ

Grčki mit, u kontekstu zajedničkog nasljeda čvrsto ukorijenjenog u kolektivnu imaginaciju, se morao učiniti Paveseu, već duži period zainteresovanom za proučavanje mediteranskih mitologija - kao neka vrsta privilegovanog kanala kroz koji je moguće izraziti i provući vlastita razmišljanja o egzistencijalnoj anksioznosti čovjeka, o misterioznosti života, o vječnoj problematici stvari. (Cavallini 2010: 97)

Pavese raspravlja o „misterioznosti života” i „egzistencijalnoj anksioznosti” koje povezuju ljude u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, uprkos progresu i nauci, što za posljedicu ima ponavljanje historije. Njegov poetski rad je u suštini mitizacija jedne klice, prisutne u svima. To su vanvremenske teme, aktuelne svakom Paveseovom čitaocu, koje mu prenosi i produbljuje naročito kroz svoje likove. Autor nije usredotočen isključivo na domen umjetnosti, pretvarajući svoju misao u hermetičku raspravu namijenjenu uskom krugu intelektualaca. On želi staviti akcenat na univerzalna značenja u svakodnevnicima i donijeti objašnjenje mita običnom čovjeku koji instinkтивno osjeća u sebi neki arhaični i nekontrolisani poriv unutar najdubljih pora svoga postojanja, kojem ne zna porijeklo niti značenje. Stoga, nije čudno što se Pavese osjeća kao Dante pedesetih godina želeći napisati i nadasve predstaviti „jednu Božanstvenu komediju”² i biti na visini tog zadatka, u rangu Danteovog remek-djela. Dimenzije Paveseovog mita o povratku su drugačije i potpuno uvezane, sjedinjene unutar jednog kompleksnog sistema. U njegovoj poetici se mogu primijetiti lična, kolektivna, historijska, i konačno, univerzalna dimenzija.

Ali ne treba vjerovati da je u suštini ovo iskustvo mita privilegija pjesnika, te, u još daljem stepenu, mislilaca. To je univerzalno, ljudsko dobro, religija koja preživjava čak i u najbjednijim ili uskogrudnijim srcima, koji bi bili potpuno zatečeni kad bi im neko objasnio da je u njima prisutna klica koja bi mogla postati bajka. I da li je to potrebno reći? - činjenica na kojoj se bazira univerzalnost i neophodnost poezije. (Pavese 1950: 10)

Mnogi simbolični elementi koje Pavese odabire i spominje u svom djelu su povezani sa izvornim i skonskim životom, što ima za posljedicu rađanje misli o repetitivnosti životnog ciklusa i konstantnosti u ponašanju svih ljudi

2 Ove riječi su direktno preuzete od Pavesea, koji je njima najavio svoju namjeru da napiše *Mjesec i krijesove* u pismu Adolfu i Eugeniji 1949.

na zemlji. Prisutnost sile koja udaljava čovjeka na određeni period od onog što se može nazvati autohtonim, iskonskim i čistim, prema punoći života odraslog čovjeka u potrazi za otkrivanjem vlastitih mogućnosti i ostvarivanja, moguće je objasniti i kao psihološki fenomen. Zatim, djelovanjem druge, podjednako jake sile, čovjek ponovo biva usmjeren prema mjestu gdje je proveo svoje djetinjstvo i kojem pripadaju njegovi korijeni. Ta ideja o čovjeku kao istražitelju, vođenom instinktom ali i darom intelekta u potrazi za svojim granicama, zasigurno podsjeća na mit o Odiseju, a naročito u ovom slučaju, na mit o Dantovom Odiseju. Veze s Odisejem su prisutne i u drugim Paveseovim djelima a njegovu važnost naglašava i sam autor:

Novosti u "Lo steddazzu" su bile samo prividne. More, planina i zvijezda, sam čovjek, su elementi ili fantazije koje se nalaze već kod Odiseja, "Gente spae-sata", u "Maria di solitudine". Ni ritam maštanja nije drugačiji, niti bogatiji u odnosu na prošlost. Ne prevazilazi se prikaz ljudske figure kroz njene esencijalne pokrete, na taj način ispričane. (Pavese 1936: 104)

Ove riječi i namjera da se napiše „skromna Božanstvena komedija” navljuju vezu između Anguile i Odiseja, te navode na razmišljanje o sličnostima i istim elementima koji se pojavljuju tokom dva putovanja, kako bi se istražilo do koje mjere se Pavese oslanja na mit pri stvaranju svog protagoniste i naracije.

PRIRODA I ČOVJEK

Simbolika Mjeseca o kojoj govori Marco Barsacchi u djelu *Il sorriso degli dei, Cesare Pavese tra mito e realtà*³ je prisutna na sličan način i u *Božanstvenoj komediji*. Riječ „mjesec“ je iznimno često korištena, u različitim kontekstima, naročito kao simbol vremena koje prolazi, međutim, nije rijetko ni njeno prisustvo i povremeno učešće tokom krucijalnih scena koje najavljuju kraj života ili pak pobedu paklenih sila: pojavljuje se kao važan vizuelni element i kao mjeru vremena koje prolazi prije nego što se obistine proročanstva koja su iznesena Danteu -liku *Pakla*.

*Pet puta zasja i pet puta presta
Da na nas sija svjetlost mesećine
Otkad nas vidje ta opasna cesta,*

³ Barsacchi, Marco (2005), *Il sorriso degli Dei. Cesare Pavese tra mito e realtà*, Jouvence, Roma.

*kad smotrih brije, mračan zbog daljine,
a tako visok, te smisljah u glavi,
da takve jošte ne vidjeh planine. (Dante 1976: 211)*

Ovi stihovi pripadaju čuvenom dvadeset i šestom pjevanju kad se Odisej približava planini koja vodi na drugi svijet, vidjevši je kao spasenje. Vraćajući se iz Amerike, i Anguilla vidi spas u predodžbi svoje planine i utjehu majčinske figure⁴: zamišlja prijateljsku zemlju u kojoj će se konačno skrasiti i pronaći mir, što bi za njega predstavljalo krajnju etapu životnog putovanja. Fizički, Anguilla će se domoći planine, međutim, nakon što kroči na njeno tlo, zemlja će donijeti kraj jednom mitu i postati samo izvor razočarenja.⁵

Odisej i njegovi hrabri saputnici, u prvi mah umireni, odvažno se kreću prema teritoriji u koju neizmjerno želete kročiti, ne znajući da prilaze zabranjenom području, izvan domena spoznaje ljudskog intelekta i mogućnosti. Pejzaž je obilježen sljedećim elementima: zemljom, morem i nebom. Kraj njihovog putovanja je pak označen okrutnošću prirode, neprijateljski nastrojene prema čovjeku: planina će ostati izvan njihovog dometa, dok će oluja izazvati utapanje.

*Triput zavrти brod u burnoj vodi,
a četvrti put kljun u more svali
i krmu digne kako drugom godi
dok se vrhu nas ne sklopiše vali. (Dante 1976: 211)*

Priroda će se pokazati neprijateljem čovjeka i u *Mjesecu i kriješovima*, naročito kroz element iz samog naslova: Mjesec. Još od srednjeg vijeka, veliki značaj se davao Mjesecu, u filozofiji, religiji i astrologiji, kao najavljujuću

4 Mejdanija u svom članku „Paveseov Mjesec i kriješovi i historijski prikaz individue i društva prikazan upotrebot simbolike i mita“ objašnjava da je „Anguillin status kopileta još od početka metafora nemira koji ne nalazi sigurnost ni referentne tačke, niti zna dati odgovore na dublja pitanja, kako na historijskom, tako i na egzistencijalnom planu. Nedostatak identiteta je nešto što protagonista nosi u sebi još od djetinjstva, kao neku vrstu iskonskog grijeha, a brojna su mjesta i zemlje prema kojima okreće pogled i koje će uspjeti obići, naročito tokom slavlja, zahvaljujući svojim lutanjima po brežuljcima, predstavljajući tako bolnu raštrkanost onoga ko nikada neće imati neko mjesto gdje se može smjestiti.“ (Mejdanija 2015: 159)

5 Mejdanija u prethodno citiranom članku piše: „Riječ kojom se završava roman vodi nas direktno do njegovog naslova, definirajući put kojim su se simboli seoskih zabava i znakovi plodnosti zemlje pretvorili u absurdne rituale razaranja i smrti. Historija je porazila mit, a put je bio uzaludan, jer je povratak izgubio svaku vrijednost.“ (Mejdanija 2015: 165)

meteoroloških prilika: čak i suviše značaja je pripisano njegovom utjecaju na prirodne pojave, još nikad u potpunosti potvrđenom naučnim objašnjenjima.⁶ Mjesec je tako postao u očima naroda predmet vjerovanja, mit za sebe, misteriozan i nepredvidljiv, izazivajući strah i divljenje istovremeno. Mjesec se često spominje kao simbol paklenih sila tame i uloga koju zauzima u *Mjesecu i krijesovima* je od iznimne važnosti, te duboko povezana i inspirisana narodnim vjerovanjima iz Danteovog vremena, sa veoma mračnim konotacijama.

Sam naslov definiše termine koji su razdvojeni: „Mjesec” kao princip koji reguliše smjenu godišnjih doba, tj. vremensku paradigmu; i „krijesove” kao mitski ritual plodnosti za zemlju, tj. prostornu paradigmu, zahvaljujući vezniku „i”, koji ne združuje, već ukazuje na nepomirljivost ta dva koncepta. (Musumeci 1980b: 256)

Prema Barsacchijevom istraživanju, predstavljanje Mjeseca u svim Paveseovim djelima ima samo jedanput „pridjev korisni” (Barsacchi 2005: 48) u svom opisu. Na kraju dvadeset i šestog poglavlja *Mjeseca i krijesova*, Nuto govori da je njegov otac ubio žene iz njegove kuće a potom i zapalio kuću. Početkom idućeg poglavlja, Anguilla ide vidjeti mjesto ubistva. Šokantni prizor je osvijetljen i obilježen prisustvom Mjeseca koji, pak, simbolizira njegovu tamnu stranu:

Već s puteljka, pod mjesecевом svjetloшćу, vidjeh prazninu где је био hambar i štala, као и probijene zidove kućice. Crveni odsjaji суjenjavali u podnožju zidova, otpuštajući crni dim. (Pavese 2000: 119)

RAZLIČITE FAZE MITA O POVRATKU

Musumeci razdvaja u četiri faze Paveseov mit o povratku:

Čak i u ranom stvaranju, postoji struktura od četiri faze mita o povratku koji će označiti i kasniji Paveseov rad: neshvatljivi ali nezaustavljeni nagon za bježanjem, neophodnost mitske dimenzije u tom bijegu u vremenskom i prostornom smislu, fizički povratak koji otkriva nemogućnost povratka nevinosti i sreće prošlih vremena, pravu, mitsku potragu bića koje je dovoljno zrelo da

6 Prema riječima Brucea Scofielda, u romanu „Mjesec i vrijeme”, još od srednjovjekovne astrologije, veza između Mjeseca i meteorološkog vremena je veoma uska. Napominje i to da su mornari posmatrali Mjesec jer je, prema vjerovanju, mogao najaviti i oluju.

prihvati paradoks „da nijedno istraživanje vlastite mitske podloge nije njen ponovno otkrivanje”. (Musumeci 1980b: 152)

Anguilla osjeća potrebu za boljom budućnošću koju bi mu donijela teritorija Amerike, kao što i Pavese osjeća naklonost ka bezbrižnosti slobodne književnosti i velikih američkih imena, koji predstavljaju progres u periodu nakon Drugog svjetskog rata. Mit o Americi kao zemlji sreće i slobode, snova i beskonačnih mogućnosti koje se čovjeku nude, je samo još jedan novi mit kojeg je stvorio čovjek dvadesetog stoljeća u kojem se individua osjeća kao Dantev Odisej modernih vremena, otisnut ka nepoznatim destinacijama, zbog ikonske potrebe za napuštanjem rodnog kraja, otkrivanjem i obuhvatanjem beskonačnosti, ostavljući za sobom korijene i stari svijet. Saverio Ieva u članku *La cultura americana nella critica di Pavese. Mito positivo, Mito negativo*⁷ predstavlja dvije strane (ili pak, faze), Paveseovog mita o Americi: naglašava razliku između percepcije te kulture, književnosti i civilizacije u godinama prije Drugog svjetskog rata i u godinama nakon njega. Ieva objašnjava da se stvaraju dva, suprotstavljenia mita: fasciniranost novim svijetom (naročito književnim a potom i kulturološkim) za Pavesea nestaje nakon pobjede nad fašizmom. Prema Paveseu, knjige koje su napisala nova američka imena, ne zaslužuju da budu čitane:

Dešava se to da godine prolaze i da iz Amerike dolazi više knjiga nego ranije, ali danas ih mi otvaramo i zatvaramo bez ikakvih uzbudjenja. Nekoć, kad bi i knjiga od minorne važnosti stigla odatle [...] bili bismo ganuti i pred sobom imali živahnu problematiku, od nas bi otimala naklonost. Da li smo to mi ostarili ili je dovoljna ova mala sloboda da bi nas odmaknula? [...] Da budemo iskreni, najzad, čini nam se da je američka kultura izgubila znanje [...]. Ne može se ni zanemariti da to koincidira sa krajem ili zaustavljanjem antifašističke borbe. Bez fašizma kojem bi se mogla suprotstaviti, tj. bez progresivne, historijske misli kojoj treba dati otjelovljenje, Amerika više neće biti avangarda nijedne kulture. (Pavese 1990: 173)⁸

Autor više ne pronalazi u zamisli o životu preko okeana zanos novog, fascinantnog i ponovo otkrivenog svijeta, vrijednog divljenja.

7 Ieva, Saverio (2011), „*La cultura americana nella critica di Pavese. Mito positivo, Mito negativo*”, *Italies*, 155-166.

8 Ove riječi i Paveseov stav o američkoj kulturi, radikalno promijenjen, i danas izaziva kontroverze i polemike. S obzirom na promjene i politički pritisak u Italiji u tom periodu, mnogi su skeptični po pitanju ove drastične promjene u razmišljanju.

Nisu samo Italija i Pavese drugačiji nakon ovih iskustava, već je i demokratska Amerika promijenjena, te i sama američka književnost, kojoj se autor divio.

U suštini, razlozi za promjenu perspektive u Paveseovom predstavljanju američke civilizacije poslije Drugog svjetskog rata, se sve više mogu povezati sa svojom političkom i ideološkom prirodom. (Ieva 2011: 11)

Unutrašnje razočarenje (potpuno interiorizirano, budući da se za Pave-sea putovanje u Sjedinjene Države nikad neće konkretizirati) i prijelaz od „pozitivnog“ do „negativnog“ mita o Americi, prikazani su u Anguillinom liku, otjelovljenju autorovih težnji i ubjedjenja. Mit o Americi, u konačnici negativan, izgubljen, može se zamijeniti univerzalnim mitom (s podjednako lošim ishodom), mitom o povratku.⁹ Langhe zamjenjuju „locus amoenus“ i Anguilla, siroče bez korijena, oduvijek uznemireno vlastitom nesigurnošću i potrebom za majčinskom figurom, projicira tu figuru na mjesto svog djetinjstva, zemlju kojoj se želi vratiti. Na taj način, ponavlja se klasično, lično, bezvremensko putovanje.

Postoje različite vrste vremena i prostora koji se nalaze u suprotstavljenim odnosima u romanu, a u kojima se odvijaju sljedeće faze i pokreti: prostor novog svijeta, modernost koju predstavlja Amerika i prostor starog svijeta italijanskog seoceta, razdvojeni trećim prostorom, manje puta spomenutim, ali duboko značajnim: okeanom. Analizirajući termine koji predstavljaju prostor u Langhamu, Giovanni Albertocchi primjećuje:

Datumi i druge vremenske koordinate su zamijenjene kategorijama koje imaju poetski kvalitet, a koje je Leopardi pripisao nejasnom i nedefinisanom i koje ovdje imaju funkciju da sugerisu statično vrijeme. Evo primjera nekih od najreprezentativnijih konstrukcija: „one godine kad je padao grad“, „u jesen prije jakog grada“, „već u vrijeme jedne od prvih žetvi“, „onog septembra“, „onih dana“[...] (Albertocchi 2011: 28)

Želja da raskine teške lance tegobnog seljačkog života da bi se otisnuo ka napretku i ličnom razvoju, navele su ga da prepolovi okean. Amerika je očito mnogo veća i impresivnija od onog zatvorenog svijeta gdje je, u poređenju s obećanom zemljom, vrijeme stalo. U trenutku kada je napustio Langhe,

9 Međanija o jednom aspektu univerzalnosti mita o povratku piše: „Oni koji se odvoje od vlastitih korijena ustvari se bore protiv mraka u kojem su prethodno živjeli. Postižu tako viši nivo svijesti koji se poistovjećuje s univerzalnom samoćom.“ (Međanija 2015: 167)

očekivao je da će pronaći tajnu i vrhunac vlastitog postojanja, ne shvatajući da prelazi put koji je već mnogo puta pređen, i mnogo većih, kolektivnih dimenzija. Putovanje u Ameriku je samo jedno od toliko različitih i mogućih izazova (stvarnih putovanja ili pak onih metaforičkih, interioriziranih kao što je lično Paveseovo putovanje), koji se pojavljuju pred čovjekom u određenom trenutku njegovog života. Pavese smješta lični, ali i kolektivni mit, u jednu konkretnu, historijsku dimenziju i tako Anguilla odlazi na putovanje svog života putem istog, iracionalnog, beskonačnog i vječnog elementa: okeana. Nakon što prođe određeni period, biva razočaran jer spoznaje da se tajna života i vlastiti identitet kriju u mjestu odakle je krenuo, upravo u Langhamu njegovog djetinjstva.

Anguillin povratak je pokušaj da pobijedi vrijeme („da traje nešto više od običnog godišnjeg odmora”) kroz prostor („čovjek se umori i pokušava da baci sidro, da sebi nabavi zemlju i seoce”). Mjesto, locus unicus čovjekovog djetinjstva određuje identitet osobe, i predstavlja znak vječnosti nasuprot propadanja koje donosi vrijeme [...] Trud da prikrije vrijeme kroz prostor je u suštini mitska potraga; a Anguillin povratak u Langhe je putovanje prema mitu, prema osvajanju historijskog vremena kroz mitski prostor. (Musumeci 1980a: 266)

NEUSPJEŠNI ISHOD PUTOVANJA

U Anguillinim očima, nakon što se vratio, i zahvaljujući Nutu, informisanom o glavnim događajima u selu za vrijeme njegovog odsustva, sve je drugačije. Vrijeme se pak nije zaustavilo i on više ne uspijeva pronaći spokoj mjeseta u kojem je proveo djetinjstvo. Ovo otkriće i iskustvo života na drugom kontinentu su ga obilježili i promijenili zauvijek, te za posljedicu, on ne može pronaći mir uprkos bezvremenosti prirodnih elemenata koji ga podsjećaju na djetinjstvo, poput Mjeseca i kriesova. Ljudi su drugačiji, sam čovjek je uništio sve, do te mjere da je priroda postala zločudna i neprijateljski nastrojena prema čovjeku.

Paveseov Odisej plovi prema unutrašnjosti svoje prošlosti, prema najpoznatijem, premda najmanje shvaćenom (jer ga najmanje propituje) dijelu njegovog životnog iskustva, kako bi postigao ono što je Dante podrazumijevao pod „postati poznavalac svijeta”, i upravo tu, a ne na nekom nepoznatom, stranom mjestu, on biva iskonski zapanjen onime što otkriva. (Thompson 1982: 230)

Doug Thompson u *Cesare Pavese, A study of the major novels and poems*, prepoznaće značaj mita o Odiseju u Paveseovom djelu, neprestano implicitno prisustvo Homerovog i Dantevog lika u različitim djelima, a naročito u *I mari del Sud i Mjesecu i krijesovima*. Odisej se često spominje u Dantevoj verziji i uprkos očitim razlikama između vanjskog svijeta u kojima se predstavlja poraz heroja, naglasak je i ovdje na unutrašnjem svijetu: vrijednost i ishod Anguillinog putovanja su jednako tragični kao i putovanje Dantevog Odiseja. Anguillino putovanje je samo više interiorizirano i simbolično. Međutim, i tu se radi o jednoj vrsti smrti: duhovnoj.

U tom, interioriziranom smislu, Anguillino iskustvo nam pokazuje da se Langhe ne gube, ali u suštini iskustvo nije garancija da se čovjek može vratiti i nastaviti sa svojim životom tamo gdje je stao prije mnogo godina. Ipak, Anguillina inicijalna reakcija na ono što pronalazi - ili da budemo precizniji, na ono što ne nalazi - graniči s panikom i postoji interesantan podatak o ovom aspektu romana u jednom od Paveseovih dnevnika početkom 1949., godine kada je roman napisan. U njemu, on teoretičira termin slave, za koji je bilo mjesto u Anguillinom razmišljanju o povratku: želja da pokaže kako je dječak koji nije imao ništa upio napraviti nešto u životu [...] (Thompson 1982: 226)

ZAKLJUČAK

Anguilla, prateći lični mit, postaje i najavljivač kolektivnog mita koji će biti nastavljen i dvadesetak godina kasnije: mita o Americi, jačeg nego ikad, nakon neuspjelog ekonomskog booma u Italiji. Kompletan roman može, dakle, biti posmatran kao prikaz kružnog pokreta historije: od vječnih tendencija ka napretku (svojstvenim čovjeku), koje simbolizira Odisej u grčkoj mitologiji i predstavlja davno prošla vremena, do Anguille kao glasnogovornika momenata u kojem govori Pavese, te budućnosti u kojoj će biti napisane odlučujuće stranice za Italiju i stvaranje kolektivnog mita. Na taj način se ponavlja grčki mit, koji Dante transformiše, a Pavese zadržava kao konstantni motiv u svom radu. Razočarenje na koje nailazi u obećanoj zemlji bit će neizbjegno za većinu Italijana koji su bili fascinirani američkom kulturom u tom periodu, prije nego što su do nje uspjeli doći. Mit o Americi kojeg, između ostalih, Anguilla ruši u romanu, je literarno predstavljanje stvarnih iskustava velikog talasa doseljenika koji su od devetnaestog do druge polovine dvadesetog stoljeća napuštali Italiju. Simbolično, Paveseovo lično razočarenje će završiti samoubistvom, ubrzo nakon što je napisao ovaj posljednji roman koji govori o životnom ciklusu

jednog čovjeka. Putovanje njegovog života završava tu i koincidira sa historijskim razočarenjem i razotkrivanjem mita o Americi, predstavljeno Anguillnim putovanjem.

IZVOR

Pavese, Cesare. 2000. *La luna e i falò*. Torino: Einaudi.

LITERATURA

- Albertocchi, Giovanni. 2011. „Il sistema della memoria ne la Luna e i falò”. U: *Cuadernos de Filología Italiana*, 21-32.
- Aligieri, Dante. 1976. Pakao. Beograd: Izdavačko preduzeće Rad.
- Bàrberi Squarotti, Giorgio. 2011. „L'eroe della tragedia. Pavese e il «Diario»”. U: *Cuadernos de Filología Italiana. Volumen Extraordinario*, 34-48.
- Barsacchi, Marco. 2005. Il sorriso degli Dei. Cesare Pavese tra mito e realtà. Roma: Jouvence.
- Bosetti, G. 2001. Addenda sur la mythopoïétique de Pavese et sur sa poétique. U: „Croniques italiennes“, 68, 31-42.
- Carrano, Gabriella. 2011. „La trasfigurazione dell’Ulisse omerico e dantesco: metamorfismo e fascino di un mito“. U: *Forum Italicum: a journal of Italian studies*, 521-530.
- Cavallini, Eleonora. 2010. „Cesare Pavese e la ricerca di Omero perduto. Dai “Dialoghi con Leucò” alla traduzione dell’Iliade, Omero Mediatico”. Aspetti della ricezione omerica nella civiltà contemporanea, 97-132. Bologna: Dupress.
- Duncan, Derek. 1991. Naming the narrator in *La luna e i falò*. Modern humanities research association, 3, 592-601.
- Fasano, Pino. 2008. „Il mito Americano di Cesare Pavese“. *American Association of Teachers of Italian*, 2/3, 295-310.
- Guiducci, Armanda. 1967. Il mito Pavese. Firenze: Valecchi editore.
- Ieva, Saverio. 2011. „La cultura americana nella critica di Pavese. Mito positivo, Mito negativo“. *Italies*, 155-166.
- Međanija, Mirza. 2015. „Paveseov Mjesec i krijesovi i historijski prikaz individue i društva prikazan upotreboom simbolike i mita“. *Pismo. Časopis za jezik i književnost*, XIII Sarajevo: Bosansko filološko društvo.
- Musumeci, Antonino. 1980a. L'impossibile ritorno: la fisiologia del mito in Cesare Pavese. Ravenna: Longo.
- Musumeci, Antonino. 1980b. „Pavese: Stylistics of a mythology“. U: *Symposium. A quarterly journal in modern literatures*, 260-269.
- Pavese, Cesare. 1936. *Lavorare stanca*. Torino: Giulio Einaudi editore.

- Pavese, Cesare. 1950. „*Il mito*”. Cultura e Realtà, 1, 5-10. Roma: Istituto grafico Tipografico Italiano.
- Pavese, Cesare. 1990. *La letteratura americana e altri saggi*, 173. Torino: Einaudi.
- Ponta, Marco Giovanni. 1845. Nuovo esperimento sulla principale allegoria della Divina Commedia. Tortona: Gaetano Torri librajo.
- Scofield, Bruce. 2003. „The moon and the weather”. St. Paul MN: Llewellyn Worldwide.
- Thompson, Dough. 1982. Cesare Pavese, A Study of the Major Novels and Poems. New York: Cambridge University press.
- Tondo, Michele. 1965. Itinerario di Cesare Pavese. Padova: Liviana editrice.
- Viselli, Antonio. 2012. „Between myth and mythology: the multiple Ulysses in Cesare Pavese’s *La luna e i falò*”. U: Forum Italicum: a journal of Italian studies, 403-412.

DESTINY AND THE MYTH OF RETURN IN *THE MOON AND THE BONFIRES*

Abstract

Continuous reflection on the myth is dominant in Pavese's complete oeuvre; it is about the primarily implicit (every so often also explicit) thought that stands out as the background of his poetics. Works such as *Dialoghi con Leucò*, as well as completely theoretical ones like *Mestiere di vivere* unequivocally speak of the importance of the Greek myth and mythology in modern times. However, this idea became an integral part of his poetics: of Pavese's poetry and, especially, of his final novels. The influence of the specific parts of ancient and Greek civilizations which survived in the cultural sphere in Pavese's time marks not only the author's literary work but also the whole philosophical system that guided him. This includes above all the myth of return and of childhood as a bearer of secrets and symbols, as the key for the mysterious forces that lead to the inevitability of destiny, a constant in Pavese's thought and poetics. The evolutionary path intersected by the cosmic dimension of this philosophy turns into a personal, historical, and complex dimension. In the light of such a vision of the world, ancient and constant, the author also observes his personality, and his characters become symbols and representatives of that thought. Since myth and symbolism are a broad topic, the subject of this paper will be more specific: we will deal with the myth of return by showing the implicit presence and influence of one version of the myth of Odysseus dominant in the character of the protagonist of the novel *La luna e i falò*. There will be due attention paid to the presence of other versions of Odysseus in Pavese, which are discussed in detail by Antonio Viselli in *Between Myth and Mythology: The Multiple Odysseus in Cesare Pavese's La luna e i falò*, as well as Dough Thompson in *Cesare Pavese, A Study of the Major Novels and Poems*. However, this paper will be dedicated to the analysis of what imposes itself as the most interesting component of the novel: the similarities and differences between Anguilla (as a symbol of human destiny, but also of a part of Pavese's personality) and Dante's Odysseus, analysing the circumstances, the cause of the journey, as well as the inevitable ruin.

Key words: *myth, symbolism, return, time, space*

Nenad RIZVANOVIĆ

POJAM PARATEKSTA I ANALIZA NAKLADNIČKOG PARATEKSTA NA PRIMJERU NAKLADNIČKIH BIBLIOTEKA

KLJUČNE RIJEČI: *paratekst, peritekst, epitekst, Genette, nakladništvo*

U radu *Pojam parateksta i analiza nakladničkog parateksta na primjeru nakladničkih biblioteka* analizirali smo međusobne odnosa knjige, teksta i čitatelja na primjeru beletrističkih biblioteka u Hrvatskoj u razdoblju između 1969. i 1991. Gerard Genette je u studiji *Paratextovi – pragovi interpretacije* (1987; 1997) protumačio paratekst kao književne protokole koji posreduju između teksta, čitatelja i nakladništva i utječu na proces čitanja i recepciju teksta. Paratekst je tekstualni, tiskani "prag", "predvorje" ili "predsoblje" književnih tekstova, "nedefinirana zona" odnosno "granična zona", no pokazalo se, postao je jedan od ključnih teorijskih alata u analizi pojedinog nakladničkog niza. Gerard Genette je paratekst podijelio na prostorni, vremenski, supstancialni, pragmatični i funkcionalni, odnosno na autorski paratekst koji kontrolira sam autor, te nakladnički, koji se nalazi u zoni odgovornosti nakladnika i koji je analiziran u ovom radu.

Ovaj se rad bavi promišljanjem i uključivanjem teorije parateksta u nakladnički kontekst. U važnoj studiji *Paratexts, thresholds of interpretation* Gerard Genette (1987; 1997) opisao je paratekst kao "nedefiniranu" ili "graničnu zonu" odnosno kao tiskane "pragove", "predvorja" ili "predsoblja" književnih tekstova.

Teorija parateksta protumačila je opseg i književne protokole koji posreduju između teksta, čitatelja i nakladništva i koji utječu na proces čitanja i recepciju teksta. Cilj je teksta pokazati kako teorija parateksta funkcioniра u nakladničkom kontekstu na primjeru beletrističkih biblioteka u Hrvatskoj u razdoblju između 1969. i 1991. na sljedećim nakladničkim primjerima: biblioteka Bestseler (August Cesarec, Zagreb), biblioteka Gama (Mladost, Zagreb),

biblioteka Hit (Znanje, Zagreb), biblioteka Ogledala (GZH, Zagreb), biblioteka Ogledalo (Zora, Zagreb), Zabavna biblioteka (Zora, Zagreb) te Zlatni paun (Otokar Keršovani, Rijeka).

Paratekst je teorijski neologizam kojeg je francuski teoretičar Gerard Genette (1930–2018) prvi puta spomenuo u knjizi *Palimpsest* (1982) a kasnije opsežno elaborirao u studiji *Paratexts, thresholds of interpretation* (izvorno izdanie na francuskom 1987, prijevod na engleski 1997) odnosno *Paratekstovi – pragovi interpretacije*.

Gerard Genette je u toj studiji uspostavio model interpretacije međusobnoga odnosa knjige i teksta, kao i njihove međutjecaje koji nam danas služe kao jedan od ključnih teorijskih alata u analizi pojedinog nakladničkog niza, biblioteke ili pojedinog knjižnog izdanja. Paratekst je kompleksan način posredovanja između autora, nakladnika i publike, kojeg Gerard Genette drži posebnom vrstom teksta. Riječ je o tekstualnim, tiskanim “pragovima”, “predvorjima” ili “predsobljima” književnih tekstova: “nedefinirana zona” ili “granična zona”.

U svojoj studiji Gerard Gennete bavi se metodama, značenjima i učincima parateksta. Paratekst je po njegovoj definiciji sastavljen od heterogenih skupina i različitih vrsta praksi i diskursa. (Genette 1997: 2).¹ Načini i značenja parateksta stalno se mijenjaju, ovisno o kulturi, žanru, autoru, djelu, ediciji. On paratekst naziva komentarima koji mogu biti “autorski ili, manje ili više, legitimirani od strane autora, oni konstituiraju zonu između teksta i off-teksta, zonu koja nije samo tranzicijska već i transakcijska” (Genette 1997: 2, prijevod N. R.).

Književno djelo i/ili knjiga nikada nije samo “goli” tekst predstavljen u neukrašenom ili neuređenom stanju, bez popratnog teksta ili osnovnih informacija o tekstu² pa paratekst, kao graničnu tekstualnu “nedefiniranu zonu”, shvaćamo i kao “vanjsku” i kao “unutrašnju” prezentaciju knjige. Vanjskom prezentacijom knjige naziva se onaj paratekst koji je vidljiv “izvana” – putem naslovnice, ili ovitka, komentara na zadnjoj stranici knjige, fragmenata

1 “The paratext, then, is empirically made up of a heterogeneous group of practices and discourses of all kinds and dating from all periods which I federate under the term “paratext” in the name of a common interest, or a convergence of effects, that seems to me more important than their diversity of aspect.” (Genette 1997: 2)

2 Usp. Barthesovu razliku teksta i djela (odn. knjige) “u nekom vrlo starom djelu može se nalaziti “tekst” dok mnoga djela suvremene umjetnosti nisu ni koji način tekstovi. Razlika je u ovome: djelo je dio supstancije koja zauzima dio prostora knjige (npr. u knjižnici). Tekst je metodološko područje.” (Barthes 1999: 203)

recenzija, bilješke o autorima, ili eventualno tekstova na klapnama. Paratekst su, dakako, i naslovi, podnaslovi, međunaslovi, ime i prezime autora (i pseudonim), predgovor i pogovor, posveta, epigrafi, bilješke, fusnote, blurbovi itd., dakle književni protokoli koji posreduju između teksta, čitatelja i izdavaštva. Otvoreno je pitanje gdje završava tekst a počinje paratekst: neke od Genettovih dijelova paratekstova – poput naslova, međunaslova, fusnota³ – možda možemo shvatiti i kao sastavne dijelove teksta.

Paratekst može varirati u opsegu i izgledu: on okružuje i proširuje tekst, s ciljem da predstavi, prezentira ili “uprisutni” tekst, kako bi osigurao čitateljsku recepciju. Paratekst je smješten u zoni između teksta i čitatelja i kao takav je ovlaštena strategija u službi relevantnije recepcije teksta, a ujedno i mehanizam kojim autor i/ili nakladnik kontroliraju čitateljsku recepciju.

Ako paratekst kontrolira autor, tada ga nazivamo autorskim paratekstom, dok nakladnički paratekst kontrolira uglavnom nakladnik, premda je, dakako, moguća situacija da paratekst istovremeno kontroliraju i autor i nakladnik. U takvom se slučaju najčešće radi o promotivnim materijalima poput kataloga⁴, prospekata, letaka, plakata, flyera, pozivnica itd. Paratekst može biti dio širih nakladničkih strategija koje se mogu, ali i ne moraju poklapati s autorskim intencijama.

Gerard Gennete je paratekst podijelio na nekoliko različitih vrsta: prostorni, vremenski, supstancialni, pragmatični i funkcionalni.

1. PROSTORNI PARATEKST

Kada govorimo o prostoru u kojemu nalazimo paratekst razlikujemo dva tipa parateksta: peritekst ili epitekst. Peritekst pronalazimo negdje u knjizi, poput naslova, predgovora, fusnoti, citata ili pak elemenata koji su umetnuti u međuprostor teksta (Genette 1997: 5) kao što su naslovi poglavlja ili bilješke. Epitekst je pak “distancirani element” (Genette 1997: 5) koji se pojavljuje izvan teksta i uglavnom izvan knjige. Dakle, paratekst koji se nalazi unutar knjige nazivamo peritekstom, a paratekst koji se nalazi izvan knjige je epitekst, sve ono što shvaćamo kao javnu i/ili privatnu povijest knjige – autorske bilješke, usmene ispovijesti, dnevnicici, razgovori, pisma, tekst u časopisima,

3 Poznat je slučaj priča Aleksandra Hemona *Zorgeov špijunski krug* u kojoj je autor čitavu jednu narativnu liniju ispričao kroz fusnote.

4 “Katalog predstavlja izdanja nakladnika stavljući u prvi plan nova izdanja, a naslovi su najčešće raspoređeni i prema nakladničkim područjima. Moderni katalozi najčešće donose presliku naslovne stranice, bibliografske podatke o knjizi, njezinu cijenu i informaciju o mogućnosti kupnje ili narudžbe te, napisljeku, kratki opis djela.” (Velagić 2013: 56)

usmena preporuka itd. Epitekst može biti javan ili privatani. Ovaj dio rasprave o paratekstu Gennete je zaključio efektnom poantom: paratekst jednako peritekst plus epitekst (Genette 1997: 5).

2. VREMENSKI PARATEKST

Datum prvog ili izvornog izdanja referentna je temporalna situacijska točka parateksta. Ponekad je moguće utvrditi njegov položaj, datum pojave i eventualni datum nestanka kao i datum ponovne pojave. Ponekad se paratekst pojavljuje prije nulte referentne točke, dakle prije pojavljivanja samog teksta, odnosno knjige poput reklama, prospekata, kataloga, najava novih izdanja (primjerice u novinama i/ili časopisima). Ako paratekst nestane nakon objavljinjanja knjige, takav paratekst nazivamo *prior paratekst*.

Paratekst se najčešće pojavljuje istovremeno s originalnim tekstrom i tada ga nazivamo originalnim paratekstom, koji se može pojaviti i nakon originalnog izdanja, u nekom drugom izdanju. Nije neobično da paratekst privremeno ili zauvijek nestane. Trajanje parateksta često je isprekidano: jednom izbrisani paratekst kasnije se može pojaviti u nekom novom izdanju. No, paratekst može biti i trajno izbrisani: trajni nestanak parateksta objašnjavamo odlukom autora ili nekom vanjskom intervencijom. Paratekst se vremenom naprsto može izgubiti.

Gerard Genette također razlikuje *prethodni paratekst* koji prethodi pojavni teksta odnosno knjige. Tu ponajprije mislimo na prospekte, najave – od *izvornog parateksta* koji je objavljen u originalnom izdanju knjige. Naknadni paratekst najčešće nalazimo u drugome izdanju knjige dok odloženi paratekst dolazi u kasnijim izdanjima.

Vremenski paratekst može se razlučiti na *posthumni paratekst* koji se pojavljuje nakon smrti autora, od *anthumnog parateksta* (u engleskom *anthumous*), koji se pojavio za vrijeme autorovog života. Paratekst, dakako, istovremeno može biti originalan i posthuman: jednostavan primjer je paratekst koji prati posmrtno objavljen tekst.

3. SUPSTANCIJALNI PARATEKST

Supstancija parateksta odnosi se način pojave parateksta. U ovom smislu paratekst može biti tekstualan, ikoničan i faktičan tip parateksta. Paratekst je češće tekstualan, ali isto tako može biti ikonički: ponajprije tiskarski, odnosno tipografski, no isto tako može uključiti i druge tipove likovnosti i vizualnosti, poput knjižnih korica, ovitka, slike, ilustracije, sheme i sl. Faktičnost

parateksta podrazumijeva ne samo sadržaj parateksta već i informacije same po sebi, koje mogu biti komentar ili pak utjecati na recepciju teksta.

Paratekst najčešće u sebi nosi recepcijski relevantne informacije, koje se na prvi pogled mogu možda činiti minornima, no zapravo se mogu pokazati fundamentalnim poput, primjerice, informacije o dobi ili spolu autora.⁵

4. PRAGMATIČNI PARATEKST

Pragmatična funkcija parateksta uvjetovana je komunikacijskom situacijom pošiljatelja, odnosno njegovom ilokucijskom snagom ili stupnjem njegovog autoriteta i odgovornosti. Najčešći je pošiljatelj parateksta autor i tada je paratekst, kako smo već rekli, autorski paratekst, no pošiljatelj parateksta može biti i nakladnik, pa takav paratekst nazivamo nakladničkim. Autor i nakladnik mogu delegirati i neku treću stranku, primjerice, za pisanje predgovora.

Paratekst prenosi važne informacije i obznanjuje namjere ili tumačenja autora i/ili izdavača, što je važna funkcija, primjerice, predgovora i žanrovske indikacija.⁶ Paratekst prenosi i ključne poruke poput imena autora ili naslova knjige.⁷

Postoje i situacije u kojoj je odgovornost za paratekst podijeljena: primjerice, kad je paratekst autoriziran ili neautoriziran razgovor s autorom. Gerard Genette primatelje parateksta definira kao "javnost", napominjući kako je ta definicija preopćenita.⁸ Općenito, Genette tu vrstu parateksta, a to vrijedi i za epitekst i za peritekst, naziva javnim paratekstom. Poneke vrste parateksta

5 "For example, most readers of *A la recherche du Temps perdu* are aware of the two biographical facts of Proust's part-Jewish ancestry and his homosexuality. Knowledge of those two facts inevitably serves as a paratext to the pages of Proust's work that deal with those two subjects. I am not saying that people must know those facts; I am saying only that people who do know them read Proust's work differently from people who do not and that anyone who denies the difference is pulling our leg." (Genette 1997: 8)

6 Usp. "It can make known an intention, or an interpretation by the author and/or the publisher: this is the chief function of most prefaces, and also of the genre indications on some covers or title pages (a novel does not signify "This book is a novel", a defining assertion that hardly lies within anyone's power, but rather "Please look on this book as a novel")." (Genette 1997: 11)

7 Gerard Genette konstatira kako Stendhal i *Crveno i crno* ne znači "moje ime je Stendhal, što nije podatak iz knjige rođenih – već je autor sam izabrao pseudonim Stendhal" ili "ime ove knjige nije Crveno i crno (...) već je autor sam odlučio nasloviti ovu knjigu Crveno i crno." (Genette 1997: 11, prijevod N. R.)

8 Usp. "The addressee may be roughly defined as "the public", but this is much too loose a definition, for the public of a book extends potentially to all of humankind." (Genette 1989: 9)

upućene su cjelokupnoj javnosti, no češće se paratekst upućuje određenom tipu publike, ponekad samo kritičarima ili knjižarima. Javni paratekst valja razlikovati od privatnog i/ili intimnog parateksta, poput, primjerice, dnevnika kojeg pisac nije namjeravao objavljivati.

Paratekst, nadalje, može biti oficijelan ili služben, odnosno neoficijelan ili semioficijelan, neslužbeni ili polusužbeni. Oficijelni paratekst mogu odboriti samo autor ili izdavač ili obje instance, a to je, primjerice, naslov knjige, autorov predgovor ili napomena. Primjeri neoficijelnog ili semioficijelnog parateksta su intervju, razgovori ili isповijesti čiju autentičnost autor može uvijek osporiti.

5. NAKLADNIČKI PARATEKST

Teorija parateksta protumačila je opseg i književne protokole koji posreduju između teksta, čitatelja i izdavaštva, dakle protokole koji utječu na proces čitanja i na interpretaciju. Novost je bila ideja da paratekst kao kompleksan način posredovanja između autora, nakladnika i publike uvjetuje recepciju književnog djela gotovo jednako kao i tekst i drukčije tumači uloge čitatelja, teksta i nakladnika.

Paratekst nije samo "oprema" ili "dizajn" – paratekst usmjerava način na koji čitatelj čita tekst a istovremeno utječe i na tekstualnu stabilnost. Iz prethodnog odlomka očito je da nakladnički paratekst možemo podijeliti na nakladnički epitekst ili nakladnički peritekst i da isto tako možemo analizirati izvorni nakladnički paratekst, prethodni, naknadni, odloženi, odnosno anthumni ili posthumni nakladnički paratekst.

Paratekst je dakle most između svijeta čitatelja i svijeta teksta: čitatelj, kao što smo rekli, nikada nije suočen s apstraktnim idealnim tekstrom, odvojenim od materijalne podloge. Ne postoji tekst koji bi bio odvojen od fizičkog potpornja knjige koja omogućava čitanje. Isti tekst čitateljima može biti ponuđen ili priređen na različite načine pa i čitateljska recepcija može biti usmjeravana na različite načine. Na recepciju književnog djela neizostavno utječe paratekst, odnosno način na koji je tekst bio ponuđen čitateljima, što je najčešće u zoni nakladničke odnosno uredničke odgovornosti. U formiranju čitateljskog očekivanja paratekst može manipulirati čitateljskim interesom ili čak dezinformirati čitatelja, sakriti mu ili zamutiti neke važne informacije ili pak otvoreno manipulirati čitateljskim interesom.

Nakladnički peritekst je paratekst u zoni odgovornosti nakladnika i nakladničke kuće. Ovdje se radi o krajnjem peritekstu – naslovnicu, naslovu knjige i materijalnoj konstrukciji knjige, formatu, papiru, pismu itd. Izbor formata

knjige, kao i izbor papira, jedan je od važnijih aspekata proizvodnje knjige i pripreme teksta za javnu uporabu. Postoji važna razlika između tvrdog izdanja i broširanih i/ili džepnih izdanja.

Nakladnik može pretpostaviti koje su čitateljske sklonosti i vještine i kakva su čitateljska očekivanja i, što je najvažnije, kojim su sve promjenama izložena. Uspješni nakladnički projekti, nakladničke formule, zapravo načini na koji se konstituiraju biblioteke, nisu uvijek ponovljivi odnosno imitabilni. Hrvatska znanost o književnosti samo se rubno i sporadično bavila paratekstualnom analizom.⁹

5.1. Nakladnički paratekst na primjeru biblioteka

Moderni pojam knjižne serije/edicije ili biblioteke nosi simbolički kulturni i ekonomski kapital i moći i uspjeh neke nakladničke kuće se mjeri uspjehom njezinih biblioteka. Biblioteke su mijenjale i ubličile čitalačke navike generacije, poput, primjerice, biblioteke Hit – ali su ubličavale i mijenjale književni tekst i književne žanrove. U hrvatskom nakladništvu između 1969. i 1991. dominirala su tzv. tvrda izdanja (hardcover), premda su postojala broširana i džepna izdanja, poput Evergrina i ITD-a (Znanje) ili Džepne knjige (August Cesarec). Uobičajeni formati su 12x20 cm – Hit biblioteka (Znanje), Gama (Mladost), Ogledalo (Zora), Bestseler (August Cesarec), Zlatni paun (Otokar Kešovani), Zabavna biblioteka i Ogledala (GZH). Samo su Zabavna biblioteka i Ogledala mijenjala format. Najčešći format je bio 12x20 (uz manje varijacije), dok su se poneke knjige iz Zabavne biblioteke ili Ogledala pojavljivale u formatu 15,5x23,5.

Knjižne korice mogu biti u tvrdom ili broširanom uvezu, što je važna paratekstualna razlika, pogotovo ako je korici dodan i knjižni (zaštitni) omot.

9 Tako Maša Kolanović u članku *Presvlačenje naslovnica* (2005), pronalazeći uporiše u Genetteovoj studiji, precizno pokazuje razine uporabe analize vizualnoga parateksta (naslovica knjiga) u razumijevanju značenja teksta. Kolanovićkin je predložak kratak roman Dubravke Ugrešić Štefica *Cvek u raljama života* (1981), prvi puta objavljen u biblioteci *Ogledala* Grafičkog zavoda Hrvatske. Kolanović je ovaj roman proučila u odnosu na paratekst odnosno ona proučava načine na koji paratekstualne intervencije utječu ne samo na čitateljska očekivanje i recepciju, nego i na izmještanje i pozicioniranje teksta u okviru visoke odnosno popularne kulture, kao i na povlašćivanje pojedinih načina tumačenja i čitanja. U Kolanovićkoj interpretaciji proučavanje parateksta pokazuje se kao iznimno produktivan interpretacijski alat, premda se autorica ne bavi izdavačkim ili nakladničkim okolnostima objavljivanja romana niti tekstualnom razinom parateksta odnosno tekstualnim razlikama u pojedinim izdanjima istoga romana.

Prednja i zadnja knjižna korica čine cjelinu koja je povezana hrptom¹⁰ i nali-jepljenim podstavnim listom koji obuhvaćaju i štite knjižni blok. Tipografsko-grafičko rješenje najčešće proizlazi iz sadržaja djela. Tekst na korici i na hrptu mora biti stilski usuglašen s likovnim rješenjem omota. Dizajneri likovno naj-češće naslovnicu oblikuju u kombinaciji tipografije, fotografije i/ili ilustracije, ili pak tipografskom ilustracijom. U edicijama knjiga dizajneri se odlučuju za rješenje koje je tipografsko ili barem dominantno tipografsko.

Prednja knjižna korica (ili tiskana papirnata naslovnica) noviji je nakladnički fenomen koji datira iz ranog devetnaestog stoljeća. Jednom otkrivene mogućnosti knjižne korice otvorile su prostor za mnoštvo paratekstualnih poruka, a vremenom su otkrivene i njihove različite, ponajprije marketinške funkcije. Na prednjoj knjižnoj korici – ukoliko je bez zaštitnog ovitka – može se nalaziti ime i prezime ili pseudonim autora, u beletrističkim izdanjima vrlo rijetko titula autora (npr. profesor), naslov knjige, žanrovska indikacija, ime prevoditelja, eventualno ime pisca predgovora ili pogovora, ime urednika edicije (“Zlatko Crnković vam predstavlja”), zatim neizbjegljiva ilustracija i/ili fotografija, a rjeđe citati, posvete ili moto, ilustracija lika autora i faksimil autorova potpisa, informacija o reprintu i izvornoj seriji, naziv i/ili trgovачki naziv, inicijali i/ili znak tiskara i nakladnika, logotip nakladnika i/ili logotip biblioteke, i naposljetku ime jednog ili više nakladnika u slučaju suizdanja; zatim adresa nakladnika; naklada knjige/broj izdanja i broj primjeraka, te godina izdanja i cijena knjige.

U slučaju hrvatskih edicija iz 1970-ih i 1980-ih većina edicija ima ovitke na kojima se nalaze samo neki od navedenih paratekstualnih podataka, odnosno te su informacije na ovitku i na prvih pet stranica knjige. Na stražnjoj knjižnoj korici ponekad se ponavljaju informacije s prednje, poput imena i prezimena autora, naslova knjige, ili se pak pojavljuju neke od navedenih informacija koje se nisu pojavile na prednjoj stranici, poput informacija o reprintu, logotipa biblioteke i nakladnika, broj izdanja i godina izdanja ili cijene knjige. Danas je uobičajeno da se na zadnju stranu dodaju biografske i/ili bibliografske obavijesti, novinski citati ili slični prigodni tekstovi, odnosno “sažeta provokativna informacija o knjizi, bilješka o autoru, izvadak iz recenzija ili prikaza” (Velagić 2013: 81) i obavezno ISBN (International Standard Book Number) s magnetskim bar kodom.

10 “Nakladnička terminologija obiluje antropomorfnim nazivljem – knjiga, kao i čovjek, ima hrbat i (žive) glave a bilješke na dnu stranice, ispod teksta, kao da su ispod nečijih nogu. Brojne su metafore o knjizi kao djetetu, knjizi kao prijatelju, knjizi koja nam u društvo dovodi velikane različitih vremena i prostora.” (Velagić 2013: 78)

Knjižna korica ima najmanje tri funkcije: zaštitnu, estetsku i informativnu (Velagić 2013: 81). Knjižna korica mora zaštiti knjižni blok i pružiti osnovne tekstualne, numeričke i ikonografske informacije, a često dobiva svoj dodatak, knjižni zaštitni ovitak koji također nosi važne vizuelne i tekstualne paratekstualne informacije. Knjižna korica je tipografsko-grafički oblikovni list, najčešće u kunstdruk papiru, mat ili sjajnom, koji se postavlja preko knjižne korice tvrdog a ponekad i preko broširanog uveza. Zaštitni omot ili ovitak se širi s prve stranice na zadnju i čini jedinstvenu likovnu cjelinu. Ovitak može pokriti knjižnu koricu u cijelosti ili samo djelomično (kao što je to, primjerice, slučaj u Frakturinim *Izabranim djelima* Mirka Kovača). Ovitak u likovnom smislu – crno-bijeli ili u boji – s ukomponiranim tipografskim ili ilustriranim sadržajem mora predstavljati sadržaj knjige (Grozdanić 2007: 306). Unutrašnji ovitak je “prazan”, premda i tu postoje iznimke poput biblioteke Hit, gdje je unutrašnjost knjižnog ovitka ispunjena popisom prethodno objavljenih izdanja.

Komercijalno-promidžbena funkcija ovitka vremenom je postala tako važna da često nadmašuje informativnu. Zbog želje za čitateljskom pažnjom komercijalna promidžba postaje agresivnijom više no što to dozvoljavaju tradicionalni nakladnički standardi.

Knjižne korice i još više knjižni omot mogu, dakle, proizvesti iznimski efekt na čitatelja, kao i šarene komercijalne ilustracije, podsjetnik na filmsku ili televizijsku adaptaciju, ili jednostavno grafički prikaz sadržaja. Edicije su najčešće stilski ujednačene, što može biti stanovito ograničenje s likovne strane, no smisao je biblioteke ipak komercijalan jer se prepostavlja da će se čitatelj zainteresirati za čitavu ediciju ako su jedna ili više knjiga iz biblioteke ostvarila njegova čitalačka očekivanja. Tipografska rješenja mogu, ali i ne moraju biti ujednačena.

Hit biblioteku oblikovao je Alfred Pal, Bestseler (August Cesarec) Nenad Dogan, biblioteku Ogledalo (Zora) Ante Schramadei, Zlatnog pauna (Otokar Keršovani) Ante Giacconi i Nenad Dogan, dok su likovni urednici biblioteke Gama (Mladost) bili Mirko Stojić i Fadil Vejzović. U GZH-ovim bibliotekama izmjenjivalo se više likovnih urednika. Zoran Pavlović, Mirko Ilić i Luka Mjeda likovno su uređivali Ogledala, a Zabavnu biblioteku Branka Ćetković, Zoran Pavlović, Mirko Ilić i Nenad Dogan.

Biblioteka, dakle, ima svoj specifični vizuelni stil ili dizajn, a boja papira naslovnice može upućivati na vrstu ili žanr knjige.¹¹ U slučaju hrvatskih

11 “We know that for a long time, the catalogues of pocket series have included genre specifications symbolized by the choice of color (as early as the Albatrosses, then the Penguins of the 1930s: orange = fiction, grey = politics, red = theatre, purple = essays, yellow = mis-

beletrističkih edicija dizajneri odabirom boje ne upućuju na određeni žanr već je izbor boje neutralan. Nenad Dogan je izabrao crnu boju kao osnovnu za biblioteku Bestseler. Alfred Pal je za obje beletrističke biblioteke (Hit i Evergrin) odabrao bijelu, dok je žuta bila prepoznatljiva boja biblioteke Itd. Bijela je boja uglavnom bila i prepoznatljivi vizualni identitet beletrističke biblioteke Ogle-dala, dok je druga GZH-ova Zabavna biblioteka više puta mijenjala likovnu opremu. U Ogledalu (Zora) izmjenjivali su se ljubičasta i crvena. U biblioteci Zlatni paun iz kola u kolo su se mijenjale boje a povremeno i vizualni identitet biblioteke. Na ovitku ili knjižnim koricama izmjenjivali su se logotip biblioteke i logo nakladničke kuće.

I preostali elementi knjige, poput hrpta i klapne, služe za paratekstualne poruke. Knjižni hrbat spaja prednju i stražnju koricu, i ima stratešku važnost jer još jednom ističe naslov djela i ime autora. Ispis tih informacija može biti horizontalni i vertikalni.

Klapna je funkcionalni dio zaštitnog omota koji kreativno spaja likovno značenje prve stranice. Savijena preko korica knjige a dijelom i preko podstavnih listova, klapna vezuje ovitak uz knjigu. Širina klapne nije standar-dizirana i najčešće ovisi o veličini arka iz kojeg se format omotnice zajedno s klapnom radi (Grozdanić 2007: 307). Veličina klapne je promjenjiva: 7 cm (Zlatni Paun); 7,5 cm (Hit, Ogledalo); ili 8 cm (Bestseler, Gama). Na klapni se mogu pojaviti blurb, bilješka piscu s fotografijom autora ili popis objavljenih naslova u domicilnoj ili nekoj drugoj biblioteci. Smisao je čitave ove skupine perifernih paratekstualnih elemenata da nagovore čitatelja na čitanje.

Prije glavnog teksta u knjizi se nalaze zaštitni list, predlist i tzv. multi arak čije stranice nose osnovne informativne paratekstualne poruke, uključujući impresum (ukoliko nije na kraju knjige), informaciju o copyrightu, posvetu, moto i eventualno sadržaj. Treća stranica najčešće nosi samo jednu vrstu informacije – ponekad ime biblioteke i urednika ili skraćen naslov. Četvrta i šesta stranica rezervirane su za različite nakladničke informacije, dakle za copyright, datum prvog objavlјivanja, izvorni naslov, ime prevoditelja. Peta je stranica rezervirana za naslov knjige, ime i prezime autora, nakladnika i njegovu adresu i eventualno žanrovsку indikaciju.

cellaneous), by the choice of geometric form (Penguin after World War II: square = fiction, circle = poetry, triangle = mystery, diamond = miscellaneous; Idees-Gallimard: open book = literature, hourglass = philosophy, crystal = science, trio of cells = human sciences) – a whole study, and an entertaining one at that, could be done of those broad symbolizations.” (Genette 1997: 23)

Već je ime autora važan paratekstualni alat, pogotovo ako je ime autora javno ili poznato. Ako se radi o poznatom književnom imenu, primjerice nobelovcu, poput Güntera Grassa ili Saula Bellowa, riječ je o marketinškom alatu koji je knjizi često najbolja preporuka. Ime i prezime autora knjige može biti javna i izvanknjiževna činjenica, ako se radi o imenu neke javne ili medij-ske ličnosti (političar, filmska ili rock zvijezda) koji nije profesionalan pisac, ali sam ili uz pomoć ghostwritera piše knjigu. Regulacija ovog sistema naizgled je jednostavna: što je autor poznatiji, njegovo ime zauzima više prostora. Danas se čini kako je sasvim normalno i “prirodno” objaviti na knjižnom ovitku ili knjižnoj korici ime autentičnog ili fiktivnog autora, no uočimo da ovaj peritekstualni element (ime i prezime autora) presudno utječe na druge peritekstualne informacije, pogotovo na naslov knjige.

Na korici je knjige naslov knjige tiskan upadljivije ili manje upadljivo od imena i prezimena autora, ovisno o autorovom ugledu i popularnosti. Autorovo ime i prezime je to istaknutije što je poznatije, no postoje situacije kad istaknutiji naslov nekog poznatog autora može sugerirati važnost djela. Grafički zahtjevi edicije sprečavaju takve varijacije jer je biblioteka obično likovno standardizirana. U književnim edicijama, serijama ili bibliotekama ime autora najčešće se nalazi na istom mjestu, bez obzira radi li se o čitateljima poznatim ili potpuno nepoznatim piscima, no ponekad čak i u serijama ove paratekstualne informacije variraju (primjerice kao u biblioteci Bestseler). Uporaba autorova imena i prezimena je u praksi ograničena na prednju stranicu, zadnju stranicu korice ili ovitka, hrbat i klapnu.

Ime i prezime autora pojavljuje se u prvom i kasnijim izdanjima, ukoliko ona postoje. Izvorni zapis najčešće smatramo konačnim, osim ako postoji greška u izvornom izdanju. Norma zapisanog imena u prvom izdanju ipak ne mora biti univerzalna jer se ime i prezime autora može pojaviti kasnije ili se ne mora pojaviti uopće, a te varijacije ovise o autorovoju i/ili nakladničkoj odluci.

Ime autora se pojavljuje u trostrukoj ulozi. Najčešća je situacija da autor svojim pravim imenom i prezimenom potpisuje svoje književno djelo. Pseudonim je paratekstualni slučaj kad autor potpisuje tekst izmišljenim, lažnim imenom ili posuđenim, ili ne potpisuje uopće, što je već slučaj anonimnosti. Potpisati neko književno djelo svojim pravim imenom legitiman je izbor kao i potpisati književno djelo pseudonimom. Postoji slučaj kad potpisani autor uopće nije napisao knjigu koju je potpisao već je to umjesto njega uradio tzv. ghostwriter ili su to uradili zajedno.¹²

12 Poznati su slučajevi kad već slavni autor potpisuje svoju knjigu pod pseudonimom, poput J. K. Rowling – i to muškim (Robert Galbraith), čak i nakon što je otkriven stvarni autor

Paratekst je neizostavan alat u analizi posredovanja između autorskog teksta i čitateljske recepcije. Premda tekst ne postoji bez parateksta, paratekst je ipak samo dodatak tekstu, odnosno vrsta njegovog pomoćnika (Genette 1997: 410). Gerard Genette je u svojoj studiji konstatirao da je paratekst "nedefinirana" ili "granična" zona. Granica između teksta i parateksta nejasna je i zamućena i u toj se zoni uređuju odnosi između teksta, čitatelja i nakladnika i stvaraju protokoli koji utječu na proces čitanja i recepciju teksta.

LITERATURA

- Barthes, Roland (1999), "Od djela do teksta", M. Beker (prir.) *Suvremene književne teorije*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Genette, Gerard (1997), *Paratextes: Tresholds of interpretation*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Grozdanić, Mile (2007), *Put do knjige*, Publikum, Beograd.
- Hemon, Aleksandar (2004), *Pitanje Bruna*, Civitas, Sarajevo.
- Kolanović, Maša (2005), *Presvlačenje naslovnica. Vizualni identiteti romana "Štefica Cvek u raljama života"*. <http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1906&naslov=presvlacenje-> (posjeta 18. 9. 2017)
- Velagić, Zoran, Andrej Kristek (2010), "Čitatelji, knjige i tekstovi: oblici interakcije", *Osječki zbornik*, vol. 29, 337–345.
- Velagić, Zoran (2013), *Uvod u nakladništvo*, Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera, Osijek.

odnosno autorica. Ime i prezime autorica je kompleksan slučaj jer već izbor prezimena, očevog ili suprugovog (ili u kombinaciji), otkriva među autoricama bračne, egzistencijalne ili ideološke razlike.

PARATEXT AND ANALYSIS OF PUBLISHER'S PARATEXT IN THE CONTEXT OF BOOK SERIES

Summary

This paper entitled *Paratext and analysis of publisher's paratext in the context of book series* analyzes the relationship between books, texts and readers exemplified with publishing paratexts of six Croatian book series in the period between 1969 and 1991. In his important study *Paratexts: Thresholds of Interpretation* (1987, 1997) Gerard Genette interpreted literary protocols that mediate between texts, readers and publishers and affect the process of reading and text reception. The paratext is the textual, printed "threshold", "lobby" or "entrance hall" of literary text, "undefined zone" or "border zone" which has become an important theoretical tool in the analysis of a particular publishing series. Genette divided the paratexts into spatial, temporal, substantial, pragmatic and functional paratexts. He also distinguishes the publisher's paratext which is in the domain of the publisher and publishing house, in addition to the authorial paratext which is controlled by the author himself.

Key words: *paratext, peritext, epitext, Gerard Genette, publishing*

ESEJ

Esad DURAKOVIĆ

POETIKA PROSTORA: MINARETI I ZVONICI
KAO SEMIOTIČKI STILEMI

Dok se krećemo raznolikim prostorima svoga svijeta, često nismo svjesni njegove uređenosti: prepuštamo se pukim impresijama o semiotičkim znakovima u prostoru, najčešće bez ozbiljnijih pokušaja da artikuliramo poetiku prostora i da obrazložimo njegovo estetiziranje kao sistem. U tom pogledu su posebno zanimljivi i „funkcionalni“ sakralni objekti.

U oduhovljavanju prostora čovjek poseže za naročitim sredstvima kojima oplemenjuje taj prostor ukoliko su valjan izraz njegove duhovnosti, odnosno ukoliko čovjek uspijeva uskladiti taj izraz sa sadržajem vlastite duhovnosti u njenome uzletu ka uzvišenosti. Ovdje mislim prije svega na neimarske poduhvate koje čovjek unosi u prostor u kome živi, a koji nisu reducirani na pragmu, na puku egzistencijalnu potrebu (stambeni objekti, tzv. poslovni prostor i sl.), premda i ovi drugi imaju svoje mjesto u semiotici prostora. U tom smislu, u analogiji sa umjetnostima riječi ili drugim formama umjetničke ekspresije, moguće je govoriti o uspješnoj ili manje uspješnoj usklađenosti „forme“ i „sadržine“ u neimarskom oduhovljavanju prostora koje ne isključuje i pragmu (pragmatične potrebe), ali je nužno da *nadilazi* te potrebe, da prevladava upotrebnost kako bismo hramove kao svojevrsne artefakte na koje ovdje mislim posmatrali kao Lijepo u estetičkom značenju toga pojma. Na taj način ljudi neimarskim djelima *oduhovljuju* i *estetiziraju* prostor, pa u semiotici prostora ova vrsta djela javlja se kao semiotički stilemi, ukrasi koji – iako su materijalni/građevinski – markiraju, čak mapiraju prostor naročitom ekspresijom duhovnosti. Nema sumnje, to je izuzetan čovjekov napor i uspjeh u estetiziranju njegovoga svijeta, njegova prostora u semiotičkom značenju.

Dakle, sakralni objekti su naročit izraz duhovnosti u materijalnom/materijaliziranom svijetu i oni su istovremeno „utočište“ uzvišene (vjerničke)

duhovnosti: to je jedinstvena pozicija, jedinstven status *hrama* u kome se sreću i intenzivno komuniciraju duhovno i materijalno. Drugim riječima, sam pojam *hram* (u svakoj vjeri i religiji) predstavlja, kao nijedan drugi objekt u prostoru, sintezu duhovnog i materijalnog, odnosno oduhovljenje materijalnog. Ta sposobnost i potreba su jedna od najviših čovjekovih privilegija u svekolikom živome svijetu. To je također jedan od razloga zašto ovi semiotički stilemi zaslužuju najviše poštovanje, čak i onih ljudi koji sebe ne smatraju vjernicima: riječ je o isključivo čovjekovoj sposobnosti i potrebi da sazda *hram* sa svim njegovim kompleksnim sadržajima i značenjima, a ima ih mnogo.

Pošto je ovdje riječ o nečemu što jest uzvišeno, prirodna je čovjekova težnja da ta vrsta njegove ekspresije bude najbolji, najuspješniji izraz kreacijskih sposobnosti, onih sadržaja njegove duhovnosti koji teže da se ospolje *kao hram* te da se ti sadržaji ispoljavaju i u samome hramu. U skladu s tim, u pravilu se nastoji da hramovi budu naročito lijepi, često raskošni, a u okviru semiotičke stilistike moglo bi se kazati kako se nastoji da budu – u odnosu na druge građevinske objekte – arhitektonski oneobičeni, kao stilemi (i arhitektura ima svoju „stilistiku“), uz stalno prisutnu svijest o tome da ih u našoj percepciji, ali i u našoj estetskoj recepciji, snažno oneobičava duhovnost koju sadrže u sebi i radi koje *jesu*. Za očekivati je, naime, ukoliko imamo dovoljno senzitivnosti, da se mijenja kvalitet naše recepcije nekog arhitektonskog objekta onoga časa kada postanemo svjesni da je on *hram*. Dakle, podizanje hramova je mapiranje čovjekove duhovnosti u semiotici prostora, pri čemu – u skladu sa svim navedenim – ostaje permanentna težnja da hramovi budu i arhitektonski markantni, najčešće dominantni u prostoru, te da su uvijek lijepi, budući da su motivirani Lijepim, da su i *unutra* krcati Lijepim i da njemu služe. Stoga nijedan, ničiji hram ne može biti ružan već može biti – kao i u bilo kojoj umjetnosti koja je poetički koherentna – manje ili više uspješan izraz Lijepoga.

S obzirom na sve navedeno, a to su naročite vrste činjenica o duhovnosti i oplemenjivanju prostora njome, proizlazi da je svaki izraz nesnošljivosti prema hramovima (bilo čijim) zapravo najviši oblik nasilnosti i primitivizma, a rušenje hramova je takav čin da je naprosto neizreciv: ni riječ *barbarstvo* nije kadra izraziti ga.

U prostoru, ali i u vremenu, nastajali su ti čudesni stilemi/hramovi koji su *obilježavali* određene kulture, čak civilizacije, određene prostore, tako da su i *prostor i povijest* protkani raznolikošću hramova (dakle, vjera i religija) koje usvajamo ne samo kao povijest već i kao Božiju volju da svijet i povijest čini bogatim u raznovrsnosti. Zbog toga je, u osnovi, razaranje bilo kojih i bilo čijih sakralnih objekata/hramova najprije nasilje prema vlastitoj vjeri pa

potom i prema Njegovoj. Hramovi su semiotička i kulturna obilježja tradicijā i prostorā pa oni i u tom smislu predstavljaju krajne domašaje ljudske žudnje za jednim od najljepših oblika izražavanja duhovnosti, te individualnog i intersubjektivnog poriva za Lijepo. (Apsolutno je neshvatljiva, naprimjer, destrukcija kakvu smo vidjeli u rušenju povijesnih spomenika kulture, religijskih spomenika prvenstveno, u bezumnim akcijama *isilovaca*; kvalitativno, nije drukčije ni prijetnja Trumpa Irancima da je već markirao za rušenje naj-vrednije spomenike u njihovoј zemlji itd. Primjera je mnogo; bilo ih je nedavno i u BiH.)

Pošto su nam analogije inače korisne za predstavljanje i razumijevanje nekih pojava, stvari i sl., posegnut ću ovdje za analogijom. Naime, u nauci je već afirmirana semiotička stilistika, ali je, čini se, poznatija lingvistička stilistica, pa ću povremeno, radi boljeg razumijevanja, koristiti analogiju u ovome eseju.

Kao što u lingvističkoj stilistici stilske figure ili tropi, stilemi, imaju svoje konstituente koji ih grade doprinoseći njihovoј stilogenosti, oneobičenosti, tako i hramove možemo posmatrati kao semiotičke stileme, ili „semiotičke stilske figure“ koje imaju naročito snažne „generatore“ stilogenosti.

Sakralni objekti (a riječ *hram*, vjerujem, nosi mnogo više sadržaja i pozitiviteta) imaju veći broj arhitektonskih specifičnosti koje ih, *kao takve*, izdvajaju u prostoru, a među njima su oblici krovova, kupole, oblici prozora, portali i td. Međutim, ovom prilikom želim ukazati na jednu specifičnost njihove arhitekture kojom se moćno izdvajaju u prostoru, upravo semiotički a naročito snažno su povezani, i čak su motivirani duhovnošću u težnji da arhitektonski obilježe prostor; njihovo zajedničko obilježje je ta težnja da naročitim arhitektonskim „stilskim konstituentima“ izraze duhovnost stilizirajući semiotiku prostora. Naime, valja pokazati kako su određeni konstituenti semiotičkih stilema u sakralnih objekata – iako su u nekim aspektima forme različiti – u nekim drugim važnim aspektima jedinstveni, bez obzira na to kojoj vjeri/religiji pripadaju. To su minareti, zvonici, crkveni tornjevi.

Premda imaju nezanemarljive razlike, minareti i zvonici – u kontekstu ove analize – sadrže brojne važne sličnosti u semiotici prostora, odnosno u semiotičkoj stilistici. Naravno, oni pripadaju različitim vjerama i u tom pogledu su njihove različitosti nužne i razumljive; uočljive su kao opća mjesta. Međutim, valja istaknuti neka njihova zajednička obilježja koja ih izdvajaju iz drugih semiotičkih stilema uvodeći ih u „zajedništvo vrste“, premda i u tome zajedništvu ne prevladavaju u cijelosti i konačno određene posebnosti.

Prije svega, minareti i zvonici (dakle i crkveni tornjevi) odlikuju se, očigledno, stremljenjem uvis, usponom, *vertikalom* koja je bit svake vjere, vrline, etičkoga podviga. Tom vertikalom vrši se barem dvostruko „stilsko markiranje“. Na jednoj strani, sām arhitektonski objekt time se oneobičava u odnosu na druge vrste građevinskih struktura. Zatim, tako stilizirani objekt na poseban način oneobičava prostor, tako da se svaki hram – sa zvonikom ili s minaretom – javlja kao efektan stillem u semiotici prostora. Stilogenost je postignuta: recipijent neće sa istom pozornošću percipirati džamiju/katedralu i, recimo, okolni stambeni kvart: iz faze percepcije, on prelazi u znatno složeniju fazu recepcije.

Drugo njihovo zajedničko svojstvo je to što su i minaret i zvonik *nosioci zvuka*, i to bi se moglo smatrati njihovom temeljnomy, ili jednom od temeljnih funkcija. Minaret je „nosilac“ ljudskoga glasa, a zvonik je „nosilac“ zvuka zvona – u oba slučaja riječ je o stiliziranim dijelovima hrama koji služe za pobožno oslovljavanje Slijeta. Gotovo da je suvišno obrazlagati kako nijedan drugi objekt u našem prostoru – prirodni ili ljudskom rukom stvoreni objekt – nema takvu namjenu, i upravo zbog toga je njihova stilogenost u semiotici prostora optimalizirana. Vertikalno pozicioniranje u prostoru i pobožno oslovljavanje Slijeta zvukom s *vertikale* predstavlja jedinstvo u različitostiima zvonika i minareta: oboje su „tornjevi pobožnosti“, pri čemu u pojmu *tornj* podvlačim značenje vertikalnosti, visine i čvrste sazdanosti. Intenzivno oglašavanje je, s potpuno artikuliranim smisлом i značenjem, dodatno uposebljenje, oneobičavanje minareta i zvonika, a time i džamije i crkve u cjelini. Na minaretima se povremeno pojavljuje i svjetlost. Minaret time stječe novo značenje, obogaćuje se njegov smisao, jer on novim „sredstvom“ (svjetlošću) postaje i svjetionik, postaje svijetli orijentir u prostoru, a pošto je riječ o sakralnom objektu/stilemu, onda ta svjetlost potencira i svoje sakralno značenje. Prostor se još uvjerljivije, još uspješnije oduhovljuje. Ovdje odabirem riječ *svjetlost* a ne *svjetlo* budući da ova prva uspješnije i sadržajnije korespondira s (pobožničkom) vertikalom minareta i njegovim sakralnim markiranjem prostora. Bog i svjetlost inače imaju neki „odnos“ koji nikada ne možemo dokraja spoznati i objasniti.

Posmatrači i recipijenti semiotike prostora u kome se ističu ovi njegovi stilemi zapazit će još jedan nivo oneobičenosti, ukoliko nisu ideološki deformirani (naročito oni s animozitetom prema Drugome), odnosno ukoliko imaju dovoljno senzibilnosti za percepciju poetike prostora. Naime, moglo bi se očekivati da relativno obilje ovih stilima (minareta i zvonika) na određenom prostoru doprinosi monotonosti, ili slabljenju njihove stilogenosti u semiotici

prostora. Međutim, to se ne događa, naprotiv – njihova relativno učestala distribucija u prostoru djeluje stilogeno – *upravo kao takva*. To je faktor izuzetnog i iznenadnog oneobičavanja budući da učestala distribucija određenih stilema, ili stiliziranih struktura, načelno uvodi u monotoniju. No, u ovom slučaju (ponovo pribjegavam analogiji) učestala distribucija semiotičkih stilema na nekom prostoru djeluje po načelu refrena u pjesničkoj strukturi koja se uzda naročito u fonetske mogućnosti jezika i strukture utemeljene upravo na ponovljivosti elemenata. Refren se javlja kao takav jer je bremenit samopouzdanjem. Da bih ovo ilustrirao, uputit ću na *prizor* (podvlačim izvrsna značenja riječi *prizor* upravo u semiotici prostora!) carigradskih džamija/minareta koje upravo u tim „sakralnim grozdovima“ ostavljaju bez daha i turistu i klanjača. (Turist je inače posvećen stilemima semiotike prostora; o tome bi se mogao napisati poseban esej.) Principijelno je isti slučaj s crkvama/katedralama u evropskim i drugim zemljama – od Rima do Pariza, i mnogo dalje.

Zašto nam ta frekventnost semiotičkih stilema o kojima govorim ne smeta, nego naprotiv?

Jedan od mogućih odgovora je to što znamo, ili nam je u podsvijesti, da su oni „objekti duhovnosti“, rekao bih čak: „objekti uzvišenosti“, bez obzira na to da li su nastali u našoj tradiciji, u „našem religijskom prostoru“, ili u nekom drugom. Kao kada čitate pjesmu koja se diči refrenom pa ga počnete *iščekivati* u tekstu i obradujete se kada „najzad“, i opet „najzad“, naiđete na njegovu strukturu i zvučanje. Refren je „poetičko čudo“ u tom smislu što, na jednoj strani, izlaže strukturu prijetnji monotonije, ali na drugoj strani on uspješno odolijeva toj prijetnji i u isti mah on u recipijenta kultivira izvjesnu vrstu žudnje za njim. Uostalom, taj uspješni otpor monotoniji i prelazak učestalosti u naročit činilac stilogenosti izraz je – kao i u svakoj recepciji Lijepoga – naše otvorenosti za poetiku prostora pa time i za njegove semiotičke stileme: naš duh i naš osjećaj za Lijepo, naš ljudski nagon za njim, nailazi u ovim stilemima na „uprostorenii“ echo vlastite uzvišenosti, ili njene mogućnosti, kao i potrebe za njom. Stoga su *prizori* džamija i katedrala u nekome gradu impresivni, u najmanju ruku.

Da bi se dosegnuo puni smisao ovih semiotičkih stilema, možda je najbolje pokušati zamisliti dātī prostor bez njih, jer je inače od značajne pomoći u shvaćanju neke/nečije vrijednosti pokušati zamisliti kako bi bilo da toga nema. Dakle, pokušajmo zamisliti kako bi izgledao Carograd (ne Istanbul nego Carograd, uprkos njegovom zvaničnom nazivu) u prostoru *u kome jest* bez tih semiotičkih grozdova džamijskih kupola i minareta. Ili, pokušajmo zamisliti kako bi izgledao i *šta bi bio* Rim bez svojih ali i svjetskih bazilika, crkava...

Bio bi to suštinski, u bitnome, semiotički opustošen prostor, ali ne samo u osujećenju danas realnoga veličanstvena *prizora*, toga sakralnog semiotičkog *spektakla*, nego bi to bilo opustošenje dragocjenih tradicija, njihovih najvrednijih aspekata, cijelih kultura koje su postale neizdvojive iz svoga prostora, iz povijesti i sadašnjosti.

Bilo bi to unakažavanje našega Sviljeta kojeg je Bog tako dugo, božanski marljivo i uspješno estetizirao i oduhovljavao.

Drugim riječima – valja to ponoviti u ovome kontekstu – takva semiotika prostora zaslužuje svekoliku pažnju – od turiste, preko vjernika do načnika. U svome bogatstvu i raznolikosti, ovi hramovi u semiotici prostora predstavljaju, u samoj biti, naročitu semiotičku sintaktiku/sintaksu. Čak se može reći, bez zazora, da se njima silno obogaćuje, stilski onebičava poetika prostora. Onaj ko je putovao, recimo, bosanskom Krajinom (nije nužno ići do Carigrada, premda je svaki prostor u tom pogledu osoben, naravno) mogao je doživjeti to „semiotičko uzbuđenje“ otkrivači obilje hramova s visokim bijelim minaretima koji uspješno, gotovo lirske markiraju niz brda i brežuljaka upravo u onome prostoru u kome se izmiruje brdovita, planinska Bosna s relaksirajuće opruženim ravnicama. Manastiri na Kosovu priređuju principijelno sličnu vrstu uzbuđenja, itd. Oduhovljavanje prostora na takav način uvijek je spektakularno, estetski dragocjeno i katarzično za umove, za duh i za duše kojima je blisko Univerzalno Božansko.

No, ima i onih, naravno, kojima ovi semiotički stilemi predstavljaju nagrđivanje prostora, a to su poklonici „estetike ružnoga“. Zato na margini ovoga eseja bilježim jedan kulturnalni i ideološki incident, kao indikativan, a zbio se u BiH 2019. godine. Naime, na međunarodnoj pjesničkoj manifestaciji „Slovo Gorčina“ u gradu Stocu prvu nagradu za zbirku pjesama dobio je „pjesnik“ koga minareta u Bosni, u gradu, podsjećaju na ježeve bodlje:

*Grad kao veliki jež
Koji na ledima nosi Geu
Zabadajući joj bodlje u oblo dupe.*

Ali, nije problem u takvome „pjesniku“ nego u žiriju koji je u takvome njegovom tekstu „prepoznao“ „pjesnika“ i nagradio ga, sunovraćajući time vjerodostojnost kriterija i iskustva o Lijepome od Platona do naših dana. Žiriji često vole nagraditi jedva zamislive ekscentričnosti; njihove nagrade su nerijetko otrovne bodlje koje oni zlurado zabadaju u naše dragocjeno iskustvo Lijepoga.

Minareti, zvonici (čak i svjetionici, premda ovi pripadaju drugoj vrsti stilema u semiotici prostora) odlikuju se arhitektonskom ambicijom da se vinu u visinu i da se pri tome, naravno, usklađuju s prostorom koji treba da stiliziraju. Dakle, težnja ka visini je njihov bitan „faktor“ koji nije sadržan samo u svojoj građevinskoj dimenziji. Naprotiv, time se izražava smisao i važnost uspona, vertikale o kojoj sam već govorio, a koja implicira duhovnost, vrlinu, usmjerenost ka Uzvišenosti i Bogu. Vjerujem da je uputno na ovaj način posmatrati ove sakralne semiotičke stileme koji, budu li se posmatrali tako *u prostoru*, nastoje uznijeti – figurativno rečeno – cijeli taj prostor u sakralnost i vrlinu. U najmanju ruku, ovi efektni stilemi sugeriraju i samome prostoru uspon u visinu, i možda je to jedan od razloga zašto ih tako intenzivno doživljavamo, čak i onda kada toga nismo svjesni u potpunosti.

S te visine započinje putovanje ka Uzvišenosti.

II. OSVRTI I PRIKAZI

Halid BULIĆ

PRIRUČNIK ZA STUDENTE LINGVISTIKE

(Laurie Bauer, *The Linguistics Student's Handbook*, Edinburgh University Press, 2007, X + 387 str.)

Iako je objavljena još 2007. godine, nije suvišno knjigu L. Bauera *The Linguistics Student's Handbook* prikazati bosanskohercegovačkoj lingvističkoj publici i danas. Riječ je o dobro osmišljenoj i prezentiranoj kolekciji podataka kojima je potrebno raspolagati na početku svakog lingvističkog istraživanja i bez čijeg poznavanja ne treba otici sa studija lingvistike.

Kako sam autor kaže, „ova knjiga nije ni rječnik lingvistike, niti enciklopedija lingvistike, niti udžbenik lingvistike, ali sadrži elemente koji se mogu naći u svemu navedenom“ (str. VII). Najbolje joj pristaje naziv *priručnik*, jer je namijenjena studentima lingvistike kao djelo koje će im biti korisno u svakoj fazi studija, na koje se mogu pozvati ili u kome će naći odgovarajuću uputu i koje je dobro uvijek imati *pri ruci*.

Knjiga se sastoji od šest dijelova: I. *Some fundamentals of linguistics* (‘Neke osnove lingvistike’, str. 1-92), II. *Notation and terminology* (‘Oznake i terminologija’, str. 93-123), III. *Reading linguistics* (‘Čitanje lingvistike’, str. 125-173), IV. *Writing and presenting linguistics* (‘Pisanje i predstavljanje lingvistike’, str. 175-196), V. *Bibliographies* (‘Bibliografije’, str. 197-218) i VI. *Language file* (‘Jezički dosje’, str. 219-381). Svaki je dio vrijedan na svoj način i u nastavku teksta predstavit ćemo ih ponaosob. Osim ovih dijelova, knjiga sadrži kratki predgovor, popis skraćenica i konvencija te jedan indeks, u kome su popisana i imena i termini i jezici spomenuti u knjizi (osim onih predstavljenih u dijelu *Language file*).

Svako poglavlje unutar navedenih dijelova sadrži preporuke za dalje učenje. Poglavlja su često podnaslovima rastavljena na više manjih cjelina. Primjeri koji se navode ilustrativni su i numerirani, tako

da je sve maksimalno prilagođeno čitaocima.

Prvi je dio knjige posvećen nekim temeljnim lingvističkim temama, bez čijeg se poznavanja ili bar stava o njima, ne može zamisliti ozbiljno poznavanje lingvistike. U pitanju su sljedeće teme, odnosno naslovi: *Jezik, Akcent, dijalekt, varijetet, Lingvistika, Gramatika, Dijelovi govora, odnosno vrste riječi, Pravila, Saussureove dihotomije, Utjecaj Chomskog, Forma i funkcija, Kontrast i supstitucija, Binarnost, Stabla, Stanje nasuprot procesu, Izvorni govornik i Lingvistički podaci*. To su teme koje se uslijed različitih propusta u krojenju silabusa, insistiranja na formalnostima prilikom izrade nastavnih planova i programa, uslijed nedostatka vizije ili zbog prevelikih nastavnjičkih očekivanja – često ne obrade kvalitetno u toku studija lingvistike. Čak i ako se dobro isplaniraju, znaju se desiti propusti u izvedbi nastave pa ovo gradivo ostane nedovoljno osvijetljeno. Jednostavno, u početnim se predavanjima ova pitanja zaobiđu ili dotaknu ovlaš, jer se smatra da studenti još nisu spremni da ih kvalitetno usvoje, a kasnije se ne obrade, jer se smatra da su ih studenti ranije već usvojili u dovoljnoj mjeri. Tako u znanju nastaju „polupraznine”, odnosno područja znanja u koja studenti nisu neupućeni, ali ipak nemaju osnovu

da to kvalitetno prenose dalje ili razvijaju. Ova Bauerova knjiga omogućuje da se studenti sami posvete „nepostavljenim temeljima” kad god požele, a nastavnicima je dobro podsjećanje na potencijalne propuste i uputa za njihovo izbjegavanje.

Među navedenih petnaest cjeolina naročito treba istaknuti vrijednost posljednje – *Lingvistički podaci*. U njoj su kratko i jasno predstavljeni osnovni načini prikupljanja podataka za potrebe lingvističkih istraživanja. Opisana je njihova suština, istaknute prednosti i potencijalne manjkavosti rezultata prikupljenih na osnovu njih. Posebno su opisani literarni tekstovi, neliterarni tekstovi, rječnici, zvučni zapisi, elektronski korpusi, deskriptivne gramatike, introspekcija, posmatranje (nasumično i sistematično), elicitacija (izmamljivanje) te eksperiment.

U drugom su dijelu knjige obrađene četiri teme naslovljene kao: *Konvencije notacije, Česti akronimi i inicijalizmi, Terminologija: dvosmislenost i Terminologija: sinonimija*.

U okviru prve teme opisano je šta se u lingvistici označava različitim simbolima poput zvjezdice, upitnika, uzvičnika, različitih oblika zagrada, zatim za šta se koristi sitni verzal, za šta kurziv i sl. Na kraju je i naveden tabelarni prikaz skraćenica uz koje su njihova, često

višestruka značenja, naprimjer, *A* je „adjective (sometimes also including adverb); adverbial; agent, subject of a transitive verb; argument“ (str. 102).

Unutar teme *Česti akronimi i inicijalizmi* dominira tabelarni prikaz. Predstavljene su skraćenice poput AP (adjective phrase), BNC (British National Corpus), CF (context-free), DG (dependency grammar), IPA (International Phonetic Association, International Phonetic Alphabet), OCS (Old Church Slavonic), OED (*The Oxford English Dictionary*) i sl. Popis, naravno, nikad ne može biti konačan, ali je korisno imati ga za početak u ovom obliku pa ga koristiti i dograđivati za svoje potrebe i na osnovu vlastitog čitalačkog iskustva.

Nije rijetkost da u lingvistici neki termin označava jednu pojavu u jednoj oblasti, a drugu u drugoj. I autor i mi kažemo – nažalost, ali to je činjenica. U trećoj temi drugog dijela knjige autor je u obliku tabele predstavio popis ovakvih termina i naveo njihova značenja u različitim oblastima. Pritom se nije bavio terminima kao što su *fonem* i *morfem*, čija se značenja mogu blago razlikovati od jednog do drugog gramatičara ili lingvističke škole. Bavio se terminima koji zaista u različitim oblastima imaju potpuno različita i nepovezana značenja. Takvi su, naprimjer, termini *accent* ('akcent'),

koji je u fonetici „često ekvivalent naglasku (*stress*), ponekad drugi oblik istaknutosti”, a u sociolingvistici označava „fonetske osobine govora određenih grupa ljudi” (str. 107), i *daughter* ('kćerka'), koji se u historijskoj lingvistici odnosi na „jezik izravno izveden iz drugog”, a u sintaksi na „čvor neposredno ovisan o drugom” (str. 109).

U okviru četvrte teme drugog dijela knjige autor je u obliku tabele predstavio velik broj termina koji se koriste ili su se bar nekad koristili kao sinonimi. Takvi su, naprimjer, skupovi *ablaut* i *apofonija* (u bosanskom bi se još dodao i *prijevoj*), *analitički* i *izolativni* (jezici), *klase riječi*, *leksičke kategorije* i *dijelovi govora* (*parts of speech*) itd.

Treći dio knjige, nazvan *Čitanje lingvistike*, obuhvata devet pogлављja u kojima se predstavlja kako se čitaju (doslovno, izgovaraju) lingvistički podaci te se upućuje na niz korisnih časopisa i internetskih lokacija gdje se može pročitati dosta korisnih podataka o lingvistici. Teme obrađene u ovom dijelu knjige su: *Međunarodna fonetska asocijacija*, *Čitanje fonetike i fonologije* (oba posvećena Međunarodnom fonetskom alfabetu, njegovim promjenama i funkcioniranjem), *Strani izrazi* (npr., *grosso modo*, *tabula rasa*, *inter alia* i sl.), *Slova, akcenti i dijakritici* (npr., *tilda*, *háček*, znaci za akcente), *Časopisi* (predstavlja

popis najznačajnijih lingvističkih časopisa u svijetu), *Imena lingvista* (pojašnjava se kako treba izgovarati imena lingvista), *Zakoni i principi* (navode se po abecedi i opisuju osnovni zakoni i principi koji se spominju u lingvistici, kao što su Grimmov zakon, Ockhamova britva, Zipfov zakon i sl.), *Statistike i Neki online izvori za lingviste*.

Četvrti dio knjige naslovljen je *Pisanje i predstavljanje lingvistike*. Sadrži pet poglavlja: *Pisanje eseja* (sa uputama za pisanje eseja i ključnim tačkama na koje treba obratiti pažnju), *Glose* (s uputama za pisanje /troleđnih/ glosa, koje lingvistima omogućavaju da predstavljaju i diskutiraju strukturu riječi jezika koje ne znaju), *Upotreba nasuprot spominjanju, Opredmećivanje (Reification*, svraća pažnju na metaforičko predstavljanje jezika kao djelatnog objekta) i *Pravopis (Spelling*, u kome se doslovno čitaoци upozoravaju na činjenice poput one da se u riječi *diphthong* pojavljuje niz P-H-T-H i da treba izbjegći grešku).

Peti dio knjige ima samo dva poglavlja: *Etikecija citiranja i Citirani izvori (Reference lists)*. Sadrže prijeko potrebna obavještenja o pozivanju na izvore u naučnim radovima. Riječ je o pojavi koju je potrebno poučavati od prve godine studija, a studenti često ne dobiju

odgovarajuću obuku ni do završetka pete godine studija.

U šestom dijelu (*Jezički dosje*) predstavljeni su ukratko podaci o 280 svjetskih jezika, svaki u obliku tabele koja staje na jednu polovicu stranice. U tabelu su uneseni osnovni podaci o jeziku, kao što su ime jezika, alternativno ime jezika, izgovor imena jezika, autonim (ime jezika na njemu samom), jezička porodica kojoj pripada, dio svijeta u kome se govori, približan broj govornika, grafija, osnovni podaci o fonetici i fonologiji, morfologiji, redu riječi, padežnom sistemu i na kraju se navode izvori podataka. Bosanski jezik nije predstavljen u ovom uzorku jezičkih dosjea. Predstavljeni su hrvatski (str. 251) i srpski jezik (str. 331). Obama je naveden alternativni naziv *Serbo-Croat*. Ovaj dio knjige koristan je jer na jednom mjestu čitaocima pruža solidan uvid u jezičku raznolikost svijeta, ali mnogi podaci su donekle kontroverzni ili brzo zastarijevaju, tako da se kvalitetniji podaci o ovim jezicima mogu naći na drugim mjestima, naprimjer, u katalozima kao što je *Ethnologue*. Ipak, podaci koji su predstavljeni u ovom dijelu knjige mogu pomoći čitaocima da se obavijeste o ovim jezicima ugrubo i savršeno dopunjuje podatke predstavljene u prethodnim dijelovima knjige pa ovoj zbirci veoma raznovrsnih tekstova daje uti-

sak cjelovitosti, sveobuhvatnosti. Značajan doprinos posljednjeg dijela knjige jeste i to što pruža 280 uzora za pravljenje novih jezičkih dosjea.

Na kraju predstavljanja možemo zaključiti da je ova knjiga veoma korisna i potrebna svima koji studiraju lingvistiku ili izvan studija imaju posla s njom. To naročito vrijedi za sredine u kojima se opća lingvistika doživljava kao „predmet za

dopunjavanje nastavničke norme” ili po svemu sporedna oblast koja „ne utječe značajno na ostatak studija” i „bez koje se može”. Zahvaljujući ovakvim knjigama, studenti koji su „žrtve” takvih sistema imaju priliku nadoknaditi ono što uslijed „sistemske” greške nisu naučili i ravnopravni (ili bar donekle ravnopravniji) nastupiti na naprednjim lingvističkim tržištima.

Halid Bulić

KNJIGA O SMS PORUKAMA I NJIHOVU UTJECAJU NA JEZIK

(David Crystal, *Txtng: The Gr8 Db8*, Oxford University Press,
2008, ix + 239 str.)

Knjiga Davida Crystala *Txtng: The Gr8 Db8* nastala je u “zlatno doba” SMS poruka. Početkom 21. stoljeća SMS poruke postale su jedan od uobičajenih “kanala” komunikacije. Počeli su ih koristiti i mlađi i stari, i za poslove i za zabavu. Mogućnosti koje su pružale SMS poruke mogle su služiti za dogovaranje termina sastanaka, obavlještanje o raznim događajima i promjenama, čestitanja, svađe, ljubavne razgovore, pa i “opasne” poslove, o kojima piše i Crystal (str. 28), kao što su prekid ljubavne veze – čak se spominje mogućnost prekida šerijatskog braka – ili otpuštanje radnika iz kompanije. SMS poruke su fenomen koji ima tehnološku, sociološku, psihološku, ekonomsku i lingvističku dimenziju i kao takve zaslužuju i opis, i objašnjenje, ali i diskusiju i debatu. Otuda i podnaslov knjige: *The Gr8 Db8* (‘Velika debata’). Cijeli naslov knjige, na-

pisan SMS stilom, privlači pažnju, budi radoznalost i “svjedoči temu”.

Samo 160 slovnih mjesta može za malu cijenu obaviti bezbroj poslova. Do danas su oba spomenuta “ograničenja” uspješno prevladana. Savremene aplikacije za komunikaciju dopuštaju mnogo slovnih mjesta pa niko i ne razmišlja o dužini poruke na taj način. S druge strane, lahko dostupni i neograničeni pristup internetu stvara prirodna besplatnost pa korisnici više i ne razmišljaju o cijeni komunikacije. Nove tehnologije djeluju na dinamiku konverzacije: usmjeravaju dopisivanje na duže razgovore sastavljene od kraćih replika, a mogućnost grupnog dopisivanja utjecala je i na formiranje različitih normi u komunikaciji u zavisnosti od toga da li se piše pojedinačno ili se piše u grupi (str. 31–32).

Ipak, spomenuta ograničenja djelovala su na formiranje konvencija žanra SMS poruke. Poslati dužu

poruku za istu ili manju cijenu – to je jedan od temeljnih mehanizama funkciranja ljudskog jezika. U pitanju je jezička ekonomija, koja u slučaju SMS poruka i nije samo jezička. U takvom mediju bjelina iza tačke i zareza postala je luksuz, “ne znam” je u nuždi moglo postati “neZnam”, a počele su se učestalo koristiti i mnoge stare i nove skraćenice. Među njima je i *aBd* (‘ako Bog da’), jedan od simbola bosanskog jezika u digitalnom dobu, koji još nikako da se probije do normativnih priručnika. Također, za pisanje većeg broja slova bilo je potrebno više puta pritisnuti tipke na tastaturi telefona (a – 2, b – 22, c – 222, d – 3, e – 33...), što predstavlja dodatno trošenje vremena i energije te je poželjno da se izbjegava.

Zbog navedenih prednosti novih alata za komunikaciju (omogućuju slanje dužih poruka bez naplaćivanja svake pojedinačno) danas je smanjen promet SMS poruka. Međutim, one i dalje postoje, a i neki maniri komunikacije i inovacije u jeziku i stilu razvijene u SMS diskursu prenijeli su se i na komunikaciju pomoću novih “alata”, tako da su SMS poruke i danas vrijedan korpus koji se može istraživati i na sinhronijskoj i na dijahronijskoj ravni.

Autor u predgovoru spominje da je svakodnevno dobijao mnogo pitanja o SMS porukama i skraćeni-

cama koje se u njima koriste (OMG ‘Oh, my God’, JK ‘Just kidding’ i sl.). Nakon što se na problem osvrnuo na svom blogu, potražio je kakvu knjigu posvećenu SMS porukama, ali nije je pronašao. Čak ni njegove knjige *Language and the Internet* iz 2001. i *Glossary of Netspeak and Textspeak* iz 2004. godine nisu nudile ništa osim kratkih osvrta i obilja primjera. Postojalo je mnogo pojedinačnih istraživanja, ali ona nisu bila doprla do šire publike. Zato je nastala ova knjiga.

Autora je iznenadila činjenica da mnogi odrasli osjećaju odbojnost prema jeziku i stilu SMS poruka, naročito skraćenicama koje se u njima šire i nado se da će nakon ove knjige bar neki od njih revidirati stav.

U prvom poglavlju (*The hype about texting*) autor podsjeća na nastanak servisa za slanje kratkih poruka (SMS). Još od sredine 1980-ih postojala je ideja da se unutar Globalnog sistema za mobilne komunikacije (GSM) razvije i servis za slanje kratkih poruka. U ranim 1990-im sistem je mogao biti postavljen na komercijalne osnove. Tada su SMS poruke zamijenile pejdžere kao sistem komunikacije. Isprva su poruke mogle sadržati samo dvadeset znakova.

“I iako su prve eksperimentalne poruke bile poslane (u Finskoj) 1992–3, trebalo je još pet godina ili

više prije nego što se broj korisnika počeo povećavati. Prosječan broj poruka po korisniku GSM-a u 1995. bio je 0,4 mjesечно; krajem 2000. bio je tek 35.

Čini se da je start bio spor jer su kompanije imale problema da iznađu pouzdane načine naplaćivanja usluga. Ali kad su te procedure došle na svoje, komuniciranje porukama doživjelo je munjeviti rast.”

(str. 4)

Od 2001. godine broj poslanih poruka raste, tako da je već 2005. premašio bilion (hiljadu milijardi).

Skupa s ekspanzijom SMS dopisivanja i tendencije da se u njima pojavljuju mnoge skraćenice umnožio se i broj novinskih napisa i komentara u kojima se dušebrižno tvrdi da skraćenice u SMS-ovima (2 go ‘to go’, CU ‘see you...’) uništavaju pismenost ili čak – jezik. (U vezi s ovim, podsjećamo na sliku koja i danas cirkulira društvenim mrežama, koja poručuje da se piše before, a ne *B4*, jer, zaboga, “govorimo engleski, a ne bingo”.)

Istraživanja profesora Crystala pokazala su da sva popularna uvjerenja o “štetnosti” SMS-ova ili potpuno pogrešna ili diskutabilna:

“Njihova grafička prepoznatljivost nije potpuno nova pojava. Niti je ograničena na mladu generaciju. Sve je više dokaza da više pomazu nego što ometaju pismenost. I samo se u jednom veoma malom

dijelu njihova jezika koristi njihova prepoznatljiva ortografija. Bilion tekstualnih poruka možda izgleda mnogo, ali kada ih usporedimo s mnogo biliona pojava standardne ortografije u svakodnevnom životu, one izgledaju kao ništa više od nekoliko talasića na površini jezičkog mora. SMS poruke su, zaista, dodelile novu dimenziju upotrebi jezika, ali će njihov dugoročni utjecaj na postojeće jezičke varijetete vjerovatno biti zanemariv. One nisu loša stvar.” (str. 9–10)

Tvrđnje iznesene u prethodnom navodu obrazlažu se i dokazuju u sljedećim poglavljima knjige.

U drugom poglavljju (*How weird is texting?*) razmatraju se skraćivanja riječi prisutna u porukama. Autor se osvrće na različite kontekste u kojima se ostvaruju SMS poruke, od poetskih takmičenja do službenih obavlještenja i zaključuje, uzimajući u obzir rezultate istraživanja iz različitih zemalja, da je broj poruka u kojima se koriste skraćenice prilično mali. Upečatljive poruke čiji tekst vrvi skraćenicama – a baš to su one koje privlače pažnju dušebrižnih medija – veoma su rijetke, nisu tipične za svakodnevnu SMS komunikaciju, skraćivanja u njima izgledaju namjerno isforsirana. Postoje i raznovrsni obimni popisi (glosari) *cyberspeak*, u kojima su navedeni izrazi poput *ROTFL* (‘rolling on the floor laughing’),

ROTFLMAO ('rolling on the floor laughing my ass off') (str. 23), čak i *TANSTAAFL*, čije je rješenje 'There ain't no such thing as a free lunch'. Neki od takvih glosara navode preko 500 skraćenica, ali je vjerovatno da se samo 5% njih koristi u zbilojskoj komunikaciji.

U ovom poglavlju autor iskazuje i svoje mišljenje o utjecaju skraćenica iz jezika SMS poruka na govor. Navodi primjer mladih koji *lol* ('laughing out loud') izgovaraju i kao "lol" i kao "ell oh ell", a čuo je i nekog odraslog da u govoru koristi *imho* ('in my humble opinion'). Zaključak o ulasku novih skraćenica u govor prilično je oprezan i uopćen: "Većina će ovih inovacija vjerovatno zamrijeti; ali neke bi mogle nastaviti živjeti i uključiti nove akronime u govorni jezik" (str. 33).

Treće poglavlje (*What makes texting distinctive?*) posvećeno je distinkтивnim obilježjima SMS poruka, odnosno njihovim osobinama čije ih kombinacije čine posebnim, svježim i atraktivnim za medijske komentare. Crystal je izdvojio sljedeća takva obilježja: piktogrami i logogrami, inicijalizme, izostavljanje slova, nestandardno pisanje, skraćivanje i istinske inovacije.

Logogrami su simboli koji označavaju cijele riječi (naprimjer, *x* 'poljubac', *xo* 'poljubac i zagrljaj', *zzz* 'spavanje'), a *piktogrami* su simboli koji svojim oblikom (izgledom)

predstavljaju predmete ili pojmove (naprimjer, *:-)*, *:(ili ;)*, koji redom označavaju osmijeh (sreću), tužno lice (tugu) i namigivanje). Simboli se nekad mogu kombinirati po sistemu *rebusa* (naprimjer, *c u l8r* 'see you later'). Međutim, ništa od navedenog nije proizvod SMS poruka. Sve to postoji od antičkih vremena, obično kao dio jezičke igre.

Inicijalizmi su skraćenice koje se sastoje od početaka (obično prvih slova) većeg broja riječi ili dijelova riječi. Mogu se podijeliti na *akronime*, koji se čitaju kao obične riječi (naprimjer, NATO, UNICEF, SUB-NOR), i *alfabetizme*, prilikom čijeg se čitanja izgovaraju slova po imenu pojedinačno, odnosno slovkaju se, speluju (naprimjer, BBC, CD, UN, SAD, USA). Oni su poznata pojava u tvorbi riječi i ortografiji, tako da proces njihova nastanka nije izvorni proizvod SMS diskursa, ali mnogi njihovi primjeri jesu.

Izostavljanje slova može se desiti u sredini i na kraju riječi (naprimjer, u našim riječima *vcrs* 'večeras', *slm* 'selam'), a također nije originalna pojava koja se veže za svijet SMS poruka. *Nestandardno pisanje* ne treba posebno komentirati, jer SMS je mjesto čija je suština postojanja *pisani tekst*, a on može biti ili ne biti u skladu sa savremenim standardom. Uzrok nestandardnosti napisanog teksta može biti nepoznavanje standardnog oblika, ali uzrok može

biti i jezička igra, interni dogovor, davanje oduška u dopisivanju kao obliku slobode... Ova osobina ima značajniju ulogu u jezicima u kojima se riječi pišu drukčije nego što se čitaju.

Naziv *skraćivanje* Crystal primjenjuje na one primjere u kojima se iz duže riječi izostavi dio koji ima značenje važno za značenje cjeline, odnosno iz riječi se izostavi cijela jedna značenjska jedinica. Tako je, naprimjer, nastalo *mob* (< mobitel) i *bus* (< autobus).

Malo je *istinskih inovacija* nastalih u SMS diskursu, a jedna od njih je sastavljeno pisanje dijelova skraćenica nastalih od mnogo riječi i kombinacijom postupaka skraćivanja, kao u primjeru *iowan2bwu* ‘I only want to be with you’, u kome je iskombinirana puna riječ (*i*), inicijalizam (*o*), skraćena riječ (*wan*), dva logograma (2 ‘to’ i *b* ‘be’), inicijalizam (*w*) i još jedan logogram (*u* ‘you’).

U četvrtom poglavlju (*Why do they do it?*) autor na naslovno pitanje “zašto to čine”, odnosno zašto korisnici SMS poruka pišu tako kako pišu daje odgovore odmah na početku: tako je lakše i tako je zabavno. U vrijeme nastanka knjige na tržištu su još dominirali telefoni “s tipkama”, na kojima je, naprimjer, bilo potrebno dva puta pritisnuti 7 da se na displeju dobije slovo *q*, a istu tipku pritisnuti četiri puta

da bi se dobilo *s*. Tu je očigledna jedna “neprilagođenost” tipkovnice prirodnom jeziku, jer je za relativno rijetko slovo *q* potrebno duplo manje napora nego za *s*, jedno od najčešće korištenih slova (u engleskom jeziku). Da bi tipka postala “slobodna” za unošenje novog slova, bilo je potrebno malo sačekati. Servisi za predviđanje oblika riječi na osnovu početka (*prediktivni unos*) donekle su olakšavali stvari, ali često su izazivali situacije tipa “skuplja pita nego tepsiјa” pa ih je upotrebljavalo jedva polovica od korisnika koji su imali priliku. Skraćivanje riječi pojavilo se kao prirodna adaptacija korisnika jezika na tehnološku poteškoću.

Kako se onda pojavio prostor za zabavu? Prije svega, “kad god brzina postaje odlika ponašanja, pojavljuju se takmičenja” (str. 70). Takmičenja su se počela organizirati širom svijeta, a brzo pisanje poruka postalo je i vrijednost čiji se napredak bilježi u *Guinnessovoj knjizi rekorda*. Jedan od činilaca koji su SMS poruke učinili sredstvom za zabavu jeste *ljudski ludički temperament*, odnosno činjenica da je čovjek biće skloni igri. Jezičke igre poznate su od antičkih vremena pa njihovo prisustvo u SMS porukama nije izneđujuće. Crystal (str. 71) navodi neke primjere igre postignute pomoću modifikacije (razvoja) emotikona: :-) ‘sretan’, :-)) ‘veoma sretan’,

:-))) ‘veoma veoma sretan’, :-)))))) ‘u ekstazi’. U šalama o SMS porukama na bosanskom jeziku tvrdi se da emotikon :-)))))) označava ‘smijeh bradata čovjeka’. Neki od razvijenijih primjera igre u emotikonima su oni koji označavaju članove porodice Simpson: ~(_8^)(j) ‘Homer Simpson’, 3:-) ‘Bart Simpson’, [8-* ‘Maggie Simpson’, {8-) ‘Lisa Simpson’ i, naravno, @@@@@8-) ‘Marge Simpson’.

Posebna jezička “poslastica” koju su iznjedrile SMS poruke jeste SMS književnost. Forma kratke poruke pogodna je da “ugosti” ili prenese kratku pjesmu, ali SMS književnost ne tiče se samo kratkoće, nego i jezičkih osobina koje se ispoljavaju u tekstu, odnosno i drugih odlika stila SMS poruka. Popularnosti SMS književnosti doprinijela su poetska takmičenja, koja su nerijetko podržavali i finansirali telekomi. Crystal (str. 77) dovodi SMS poeziju u vezu s japanskim *haikuom* ili velškom književnom formom *engllyn*. Kaže da je “očekivati od pjesme da stane u 160 znakova jednako besmisleno kao i da stane u tri retka sa po 5, 7 i 5 slogovima”, što je forma haikua, ali dodaje da ako stavimo takvu disciplinu u ruke majstora, rezultat može biti poetska magija.

U ovom poglavlju autor navodi dosta podataka o razvoju SMS književnosti. Među autorima i autoricama

ma koji stvaraju književnost u SMS stilu ističu se Yoshi iz Japana sa SMS romanom *Deep Love* (2004), Qian Fuchang iz Kine s romanom *Out of the Fortres* (2004), Xuan Huang iz Kine s ljubavnim pričom *Distance* (2005), Norman Silver iz UK sa zbirkama poezije *Laugh out Loud :-D i Age, Sex, Location* (2006) te Hannu Luntiala iz Finske s romanom *The Last Messages* (2007), sastavljenim od 332 strane teksta od samih SMS-ova.

U petom poglavlju (*Who texts?*) predstavljeno je dosta podataka o korisnicima SMS poruka. Norveški istraživač Richard Lung objavio je 2005. godine rezultate svog istraživanja koje je sproveo na slučajnom uzorku građana Norveške. Prema istraživanju, najgorljiviji korisnici SMS-ova su tinejdžeri i mlađi do 25 godina, ali su i 2,7 procenata starijih od 65 godina razmjenjivali SMS poruke svaki dan. Tinejdžeri i mlađi do 25 godina više u porukama koriste skraćenice, ali je zanimljivo da mlađe punoljetne osobe pokazuju izraženu tendenciju da velika slova i interpunkciju upotrebljavaju u skladu sa standardnim jezikom. Istraživanje je pokazalo da 40% žena i 35% muškaraca svakodnevno piše poruke.

Značajna prednost SMS poruka u odnosu na govorne pozive bila je cijena. Zbog toga su bile popularne među mlađom populacijom, a

također je korištenje poruka često bilo doživljavano kao znak pripadanja grupi, odnosno mladima. Osim toga, navodi se i komentira niz drugih prednosti, kao što su dopisivanje u prostorima gdje je buka ili gdje se zahtijeva tišina, mogućnost da se dopisuje dok se radi još neki posao, smanjena očekivanja u vezi sa početkom i krajem konverzacije, bez pretjerivanja u uvodima i odjavama... Naravno, sve te pojave mogu se različito ispoljavati u različitim kulturama.

Šesto je poglavlje naslovljeno *What do they text about?* Pitanje iz naslova na prvi pogled izgleda banalno, ali kad se uzme u obzir koliko je teško dobiti uvid u tuđe poruke, odnosno skupiti korpus, onda postaje jasno kakav je izazov u pitanju. Crystal uspoređuje iskustvo skupljanja SMS-ova sa svojim ranijim iskustvima skupljanja mejlova i podataka iz internetskih "pričaonica" (*chatroom*), koji su mu bili potrebni dok je pripremao knjigu *Language and the Internet*. Sakupiti kolekciju SMS-ova bilo je mnogo teže, jer su ih korisnici doživljavali kao nešto intimnije od ostalih video-dopisivanja. Osim toga postavlja se niz etičkih pitanja koja se tiču ulaženja u privatnost pošiljalaca i primalaca, potom sakupljanja metapodataka ili same sposobnosti istraživača da razumije poruke udaljene od izvornog konteksta.

Ipak, posvećeni istraživači mogu prikupiti dovoljno velik korpus. Spomenuti Richard Lung sakupio je svega nekoliko stotina poruka, ali je to bilo dovoljno da pokaže određene tendencije. Neki od njegovih zaključaka su: dvije trećine SMS poruka su jednostavne (jedna rečenica); 82% poruka uopće nema velikih slova, a u 11% veliko je samo prvo slovo; samo 10% poruka ima neki uvodni ili završni pozdrav, većinom potpuno jednostavan, u obliku jednog slova ili emotikona; veoma mali broj poruka sadrži skraćenice bilo koje vrste – svega 6%; većina poruka tiče se tema koje su u vezi s jednostavnim odgovorima na pitanja *ko*, *šta*, *kad* i *gdje*, a veoma rijetko sa složenijim obrazloženjima na pitanja *kako* i *zašto* (str. 105).

SMS poruke vrše niz društvenih i obavijesnih funkcija. One mogu biti prilika da se vodi "direktan razgovor bez direktnog kontakta", da se organizira vrijeme, timski rad, može biti i sredstvo uznemiravanja, reklamiranja, čestitanja, širenja obavijesti ili upozorenja, ali i zabave i "ubijanja vremena".

U sedmom poglavlju (*How do other languages do it?*) predstavljaju se tendencije koje je autor uspio registrirati na osnovu uvida u relativno mali broj SMS poruka do kojih je došao a koje nisu na engleskom jeziku. Teško je doći do većeg kor-

pusa takvih poruka i autor priznaje da su primjeri koje navodi samo ilustracije, jer na osnovu “posrećenih” primjera do kojih je došao ne može iznositi čvrste tvrdnje o stanju u drugim jezicima. Prilikom skupljanja građe morao se najviše osloniti na rođake i saradnike iz inozemstva ili na opservacije i izjave korisnika koji su vlastita iskustva o korištenju SMS poruka zapisivali na različitim internetskim forumima i sličnim “lokacijama”. U jezicima koji se koriste latiničnim pismom stvari su se obično kretale u smjeru sličnom kao u engleskom, ali ipak je svaki jezik morao proći vlastiti put prilagođavanja novom mediju, naročito ako tehnički uvjeti ostavljaju mogućnost da se koristi samo engleski alfabet. To, naprimjer, dovodi do skoro redovnog izostanka dijakritika u bosanskom. Jezici koji se ne koriste latinicom imali su drukčije izazove. U ovom poglavlju autor analizira zanimljive pojave (piktogramme, logogramme, inicijalizme, akronime, miješanje kodova...) u nekoliko jezika, kao što su italijanski, španski, francuski, poljski, japski, arapski, tagalog, mađarski, češki i kineski.

Završno poglavlje (*Why all the fuss?*) razmatra “čemu sva ta frka” u vezi sa SMS porukama. Ono što je bilo i motivacija za nastanak knjige bila su mnogobrojna proročanstva da će pisanje poruka sa bezbrojnim

skraćenicama uništiti pismenost, (engleski) jezik, generacije koje pišu SMS poruke, jer će im osiromašiti vokabular, imat će loše izražavanje i slabije ocjene... Naravno, iza svih proročanstava nisu stajala nikakva istraživanja – samo predrasude. Pojave vezane za SMS poruke u kojima je dolazilo do nekih ekstremnih situacija (navodno, cio školski esej u obliku SMS skraćenica) bile su namjerno izazvane i jedinstvene, ali su dopirale do medija i predstavljane kao odlika izražavanja cijelih generacija. Iskustvo učitelja, onih koji pregleđaju školske zadatke, pokazalo je da su SMS skraćenice u tekstovima izuzetno rijetke i obično rezultat žurbe ili slučajnosti, a ne nesposobnosti da se piše standarnim jezikom. Mediji i dobar dio javnosti radije krive nove tehnologije da uništavaju pismenost, umjesto da prepoznaju potencijal koji imaju da doprinesu povećanju pismenosti. Posljednje poglavlje autor završava priznanjem da je fasciniran SMS porukama, jer su one posljednja (najsvježija) manifestacija sposobnosti čovjeka da bude lingvistički kreativan i da jezik prilagodi novim zahtjevima te da u SMS-ovima svjedočimo “evoluciji jezika u malom” (str. 175).

Nakon ovih poglavlja u knjizi su glosar, dva dodatka i indeks imena i pojmova.

U glosaru je kratko definirano oko 80 pojmove, od kojih se neki tiču lingvistike, a neki komunikacijskih tehnologija.

Prvi dodatak sadrži SMS skraćenice koje se koriste u porukama na engleskom jeziku. Predstavljene su u obliku tabele sa dva stupca: lijevo je skraćenica, a desno njen značenje, odnosno zapis na standarnom jeziku. Ovaj dodatak je na 10 stranica.

U drugom se dodatku na isti način na 31 strani predstavljaju skraćenice koje se koriste u SMS porukama na 11 drugih jezika: kineskom, češkom, holandskom, finskom, francuskom, njemačkom, italijanskom, portugalskom, španskom, švedskom i velškom. Svaki od ovih završnih dijelova knjige ima veliku informativnu vrijednost i može se koristiti kao nezavisani tekst.

Iako su društvene mreže i aplikacije za instant dopisivanje u savremenom svijetu značajno umanjile promet i značaj SMS poruka, Crystalova knjiga *Txtng: The Gr8 Db8* i dalje predstavlja koristan izvor podataka o funkcioniranju jezika i novim tehnologijama. Ona može biti korisna učenicima i nastavnicima, istraživačima, ali i širokoj publici.

Podaci predstavljeni u ovoj knjizi u nastavi se mogu koristiti za različite ciljeve, kao što su: (1) motivacija učenika u uvodnom di-

jelu časa o bilo kojoj temi, potom (2) kao dodatni materijal za obradu gradiva iz oblasti medijske kulture, (3) kao argumenti u razrednoj debati o temi kako je dopisivanje kratkim porukama (SMS) utjecalo na jezik svakodnevne komunikacije, (4) kao dobra ilustracija jezičkog mehanizma tvorbe skraćenica prilikom obrade gradiva pravopisa ili tvorbe riječi, (5) kao samo jedan od primjera kako nove tehnologije općenito djeluju na pismenost i jezičku kulturu, (6) kao poticaj da se na nastavi književnosti u formi SMS poruke napiše pjesma ili "veoma veoma kratka priča", (7) kao vježba sažimanja i odvajanja bitnog od nebitnog na časovima jezičke kulture...

Bosnisti se nisu naročito angažirali da ispitaju SMS diskurs u zlatno doba SMS poruka (takvim smatram prvo desetljeće 21. stoljeća). Ova knjiga može biti dobar podsjetnik na pojave koje smo propustili istražiti i ohrabrenje da podatke o SMS diskursu uključimo u veća istraživanja bosanskog jezika ili priredimo resurse koji će podatke o SMS diskursu na bosanskom jeziku učiniti dostupnim za komparativna i općelingvistička istraživanja. Također, ova knjiga bi nas mogla potaknuti na razmišljanje o izgradnji opsežnog elektronskog korpusa SMS poruka, koji bi uveliko olakšao istraživanje SMS diskursa na bosanskom jeziku.

Čitaoci koji se jezikom ne bave profesionalno mogu uživati u ovoj knjizi kao u zbirci zanimljivih podataka o razvoju SMS komunikaciranja, razlikama koje postoje u njihovoј primjeni u različitim dijelovima svijeta, SMS književnosti i sl. Usput će, svakako, doći u doticaj

sa podacima o važnim lingvističkim pojavama poput jezičke kreativnosti, jezičke promjene i jezičke norme, što će im omogućiti da prema njima zauzmu umjerene stavove i ne padnu pod utjecaj jezičkih mitova kreiranih u medijima.

Amela ĆURKOVIĆ

Vladimir Karabalić. 2018. *Deutsche Fachsprachen*. Ein Lehrbuch. Osijek: Sveučilište J.J. Strossmayera, 172 Seiten

Einzelne Fachsprachen bzw. ausgewählte Fachtexte werden gewöhnlich als Korpora zum Zweck der Bearbeitung von verschiedenen linguistischen Themen verwendet. Oft werden auch Lehrwerke und kleinere Fachwörterbücher gebraucht, die sich besonders für Übersetzungszwecke eignen, wie z.B. *Deutsch für Juristen*, *Geschäftsdeutsch*, *Deutsch für Ingenieure* oder *Lehrwerk für den Fachsprachenunterricht Medizin und Pflege* usw. Selten wird über die Fachsprachen als selbständige Varietät der modernen deutschen Sprache gesprochen und geschrieben. Gerade das stellt aber die vorliegende Veröffentlichung dar, indem eine umfassende und systematische Beschreibung der deutschen Fachsprachen geboten wird. Der Autor, Vladimir Karabalić, hat damit nicht nur eine Nische gefunden, sondern er hat ein wichtiges und unausweichliches Thema im Rahmen von Tendenzen in der deutschen Gegenwartsspra-

che angesprochen: Bekanntlich ist die Fachsprache neben der Standardsprache, Sondersprache, Umgangssprache und Literatursprache ein Bestandteil des standardsprachlichen Varietätenfelds. Durch die Kontaktwirkungen zwischen den einzelnen Feldern kommt es zur gegenseitigen Beeinflussung der Sprachzeichen innerhalb eines Sprachfeldes und zwischen den einzelnen Feldern. Die Untersuchungen von Gegenwartstendenzen der deutschen Sprache haben gezeigt, dass die Einflüsse der Fachsprachen und der Umgangssprachen in der heutigen Gesellschaft größer als die der Literatur- und Sonderarten sind. Im Falle der Fachsprachen gilt dies besonders für die Vermehrung des Wortschatzes durch Entstehung von neuen Fachausdrücken. Sowohl diese als auch andere Veränderungen im Bereich der fachsprachlichen Syntax werden im Buch durch zahlreiche Beispiele veranschaulicht.

Außer den vier hinzugefügten Verzeichnissen und drei Anhängen besteht das Buch aus fünf Kapiteln, die hier mir der originalen Nummerierung genannt werden:

1. „Fach“ und „Fachsprache“ (S. 9-35)
2. Gliederung der Fachsprachen (S. 37-58)
3. Fachausdrücke und Fachbegriffe (S. 59-86)
4. Entstehung von Fachausdrücken (S. 87-127)
5. Fachsprachliche Syntax (S. 129-151)

Die Aufgabe des ersten Kapitels besteht in der Definierung von einigen zentralen Begriffen. So definiert man Fach als „eine Menge von Kenntnissen und Fertigkeiten, die gesamtgesellschaftlich erarbeitet worden sind, die aber nicht an alle Mitglieder der Gesellschaft (in den allgemeinen Ausbildungsinstitutionen) weitergegeben werden“ (S. 9). Man unterscheidet 1) grundlegendes Fachwissen, das durch allgemeine obligatorische Allgemeinbildung vermittelt wird, und 2) anschließende Fachbildung, die frei durch jedes Mitglied der Gesellschaft gewählt wird. Somit verfügt jedes Mitglied der Gesellschaft am Ende seiner Ausbildung über die Grundkenntnisse in den wichtigsten Fächern (den Schulfächern), die es mit allen Mitgliedern der Gesellschaft teilt, und über die spe-

ziellen Fachkenntnisse, die es nur mit den Mitgliedern der Gesellschaft teilt, die die entsprechende Fachausbildung absolviert haben und die wir Fachleute nennen. Zum Fachwissen gehört „das spezialisierte Wissen zu einem Sachgebiet und Handlungszusammenhang“ (S. 11), wie auch die Beherrschung der betreffenden Fachsprache. Die Fachsprache ist eine fachbezogene sprachliche Kompetenz, die sich in der Kommunikationsfähigkeit im Fach zeigt; sie ist also das Mittel zur Kommunikation über das Fach und im Fach. Fachsprachen sind primär sachorientiert, d.h. als funktionale Sprachvarietäten aufzufassen, in denen es vor allem auf eine präzise semantische Erfassung der fachlichen Sachverhalte ankommt. Sekundär sind Fachsprachen auch gemeinschaftsorientiert, d.h. als Gruppensprachen mit identitätsstiftender und exklusiver Wirkung anzusehen. Fachmann (Experte, Sachverständiger) ist jemand, „der aufgrund einer bestimmten beruflichen Ausbildung ein bestimmtes Sachwissen erworben hat und professionell in einem bestimmten Sachgebiet tätig ist“ (S. 12). Dagegen hat der Laie keine Ausbildung im betreffenden Beruf absolviert und kennt sich im betreffenden Fach auf dem Niveau der schulischen Allgemeinbildung aus. Dem Laien fehlt das Gesamtbild und folglich

auch das richtige Verständnis der Ausschnitte aus dem Gesamtbild, denen er im Alltag begegnet. Ein sehr gutes Beispiel aus der Praxis sind Übersetzer ohne übersetzende Ausbildung oder Deutschlehrer ohne Lehrerausbildung, die vielleicht Deutsch können (weil sie z.B. in Deutschland gelebt haben), aber nur die Sprachkompetenz macht sie noch zu keinen Übersetzern oder Lehrern. Auf der Linie vom Laien zum Experten gibt es Zwischenformen: Hobbyexperten – informierte Laien; Halbexperten – Personen mit begrenzter professioneller Ausbildung; Mandatsträger – Institutionsleiter – etwa im Bildungsbereich Schuldirektoren, Dekane, Rektoren. Eine besondere Zwischenform sind schließlich Beauftragte, z.B. FachübersetzerInnen und FachdolmetscherInnen.

Das zweite Kapitel widmet sich der Aufgabe, eine Unterscheidung zwischen der horizontalen und vertikalen Gliederung der Fachsprachen darzustellen. Als Ausgangspunkt lassen sich vier kommunikative Bezugsbereiche bzw. vier globale funktionale Sprachvarietäten ausmachen: die Alltagssprache mit dem kommunikativen Bezugsbereich „Alltag“ als anthropologisch „ursprüngliche Sprache, von der alle höher entwickelte kulturelle Kommunikation ihren Ausgang genommen hat“ (S.

37), die Literatursprache mit dem kommunikativen Bezugsbereich „Literatur“ (als Unterbereich des Bezugsbereichs „Kunst“), die Religions- bzw. Ideologiesprache mit dem Bezugsbereich der Glaubens- bzw. ideologischen Kommunikation und schließlich die Fachsprachen mit den kommunikativen Bezugsbereichen „Institutionen“, „Technik“ und „Wissenschaft“. Gemäß diesen kommunikativen Bezügen ergibt sich die sog. globale horizontale Gliederung der Fachsprachen in Institutionen-, Technik- und Wissenschaftssprachen. Der Autor gibt detaillierte Einsicht in diese drei Bezugsbereichen der Fachsprachen, wobei die Wissenschaften in zwei Großbereiche eingeteilt werden: in benennende und klassifizierende „nomothetische“ Wissenschaften einerseits und deutende (interpretierende) „hermeneutische“ Wissenschaften andererseits (S. 39). Der Unterschied zwischen nomothetischen Wissenschaften und Technik liegt darin, dass die Technik die Natur zum Wohl des Menschen umgestaltet und die Naturwissenschaften dagegen das Ziel verfolgen, die Natur mit ihren Abläufen zu erfassen, darzustellen und zu verstehen. Was den Kommunikationsbereich der Institutionen und Institutionensprachen angeht, wird die globale Einteilung der Institutionen in politische und juristische Institutionen,

Finanz- und Wirtschaftsinstitutionen und Verwaltung bildlich dargestellt. Der Kommunikationsbereich der Institutionen unterscheidet sich von dem des Alltags „wesentlich durch ein staatliches Gestaltungsinteresse“ (S. 46). Anschließend wird die Fachsprache der Verwaltung als Beispiel dargestellt, mit vielen Behörden und deren Ämtern und Dienststellen. Bei der vertikalen Gliederung der Fachsprachen läuft die wissenschaftliche Kommunikation intrafachlich zwischen Wissenschaftlern einer bestimmten Wissenschaft und interfachlich („interdisziplinär“) zwischen Wissenschaftlern verschiedener Wissenschaften.

Im nächsten Kapitel beschäftigt sich der Autor mit dem semantischen Aspekt bzw. mit der Bedeutung des Fachausdrucks. Fachausdrücke sind sprachliche Mittel (Einzelwörter oder Syntagmen), mit denen auf Fachgegenstände referiert wird. Mit anderen Worten sind Fachausdrücke konventionelle (vereinbarte) Benennungen für Fachgegenstände. Fachgegenstände können a) konkret (z.B. *Pagode* 'ostasiatischer Tempel von [vier]eckiger, turmartiger, sich nach oben verjüngender Form mit vielen Stockwerken, von denen jedes ein auslandendes Dach hat' (Duden)), oder b) abstrakt sein (z.B. *Pi* '(Mathematik) Zahl, die das Verhältnis von Kreisumfang

zu Kreisdurchmesser angibt' (Duden)) (S. 59-60). Ein Fachausdruck hat wie jedes sprachliche Zeichen zwei Seiten: Bezeichnung als formale und Bedeutung als inhaltliche Seite. Falls die formale Seite non-verbal ist, z. B. ein Bild, sprechen wir von einem Fachsymbol (z.B. ein Verkehrszeichen für Überholverbot für alle Kraftfahrzeuge). Zur Unterscheidung zwischen einem Fachausdruck und einem Fachbegriff, wird Folgendes erklärt: Fachbegriffe sind kognitive Einheiten, die als Konzepte in der menschlichen Vorstellung existieren und nicht an eine bestimmte Sprache gebunden sind. Wenn ein Fachbegriff durch einen Fachausdruck benannt wird, gehen seine Merkmale in die Bedeutung des Fachausdrucks ein. Ein Fachbegriff ist eine Menge von Merkmalen, die alle Einzelfachgegenstände gemeinsam haben, die unter diesen Begriff fallen (S. 62). Zu beachten ist auch die Veränderlichkeit von Fachbegriffen, weil die konstitutiven Merkmale vieler Fachbegriffe ständig dank der neuen Erkenntnisse über den Fachgegenstand wechseln. So fand bspw. das Mineral Asbest dank seiner Eigenschaften eine breite technische Anwendung. Als aber in den 1980er Jahren eine weitere Eigenschaft von Asbest entdeckt wurde, nämlich dass er gesundheitsschädlich ist, ist seine technische Anwendung seit 1990 in

der EU und der Schweiz verboten (S. 64). Durch verschiedene Beispiele erklärt der Autor auch verschiedene semantische Relationen unter den Fachbegriffen, wie Synonymie, Homonymie, Antonymie, Polysemie usw. Das Beispiel von Fachausdrücken als Quasisynonymen *Mongolismus*, *Trisomie 21* und *Down-Syndrom* wird hier hervorgehoben: Durch die Benennung *Mongolismus* wird ein auffälliges Erkennungsmerkmal favorisiert, nämlich die Gesichtsmerkmale. Dagegen wird durch die Benennung *Trisomie 21* ein biomedizinisches Begriffsmerkmal favorisiert, nämlich das dreifache Vorkommen des 21. Chromosoms. In der Benennung *Down-Syndrom* schließlich wird der Erfinder genannt, nämlich der britische Arzt John L. Down (S. 76). Dieses Phänomen bei den semantischen Relationen der Fachbegriffe erklärt der Autor als Benennungskonkurrenz mit inhärenter Bedeutungskonkurrenz, wo auf ein und dasselbe Phänomen mit verschiedenen Fachausdrücken referiert wird, mit denen jeweils spezifische Bedeutungsszentrierungen (Dominantsetzungen bestimmter Begriffsmerkmale) und in der Konsequenz spezifische Fachgegenstandsaspektuierungen verknüpft sind.

In den letzten zwei Kapiteln stellt der Autor dar, wie die Fachaus-

drücke zur Vermehrung des Wortschatzes beitragen, indem neue Formen und neue Bedeutungen entstehen. Fachausdrücke entstehen durch Wort- bzw. Wortgruppenbildung, fachsprachliche Entlehnung (Übernahme von Fachinternationalismen) und Terminologisierung. Die Bildungsbasis sind sowohl deutsche als auch fremdsprachige Wörter bzw. Lexeme und Affixe: *Ungleichung* (Mathematik, < *un-* + *Gleichung*), *Satzklammer* (Grammatik, < *Satz* + *Klammer*), *Bahnservice* (Technik, < *Bahn* + *Service*). Beispiele für Wortgruppenbildung: *schwarzes Loch*, *geographische Breite*, *Heilige Allianz*, *thermische Emission*. Bei der Entlehnung werden Fachausdrücke aus Fremdsprachen übernommen, wobei sie lediglich formal ans Deutsche angepasst werden: eng. *investment* > dt. *das Investment*, kroat. *šljivovica* > dt. *der Sliowitz*, fr. *faux amis* > dt. *falsche Freunde*, usw. (S. 87). Bei der Terminologisierung geht es um Entstehung von neuen Bedeutungen durch Polysemie: Hier werden Wörter der Alltagssprache spezialisiert, indem sie fachlich umgedeutet und festgelegt werden. Diese Wörter bekommen neben der alltagssprachlichen noch eine oder mehrere fachsprachliche Bedeutungen, z.B.: *Küste* 1. ‚Ufer des Meeres‘, 2. ‚Landstrich am Meer, Küstengebiet‘, 3. (Geographie) ‚das

Gebiet zwischen der obersten und äußersten landeinwärtigen und der untersten und äußersten seewärtigen Brandungseinwirkung‘.

Im Rahmen der fachsprachlichen Syntax können auch Verben ‚terminologisiert‘ bzw. fachsprachlich resemantisiert werden, indem es bei einigen alltagssprachlichen Verben zu einer fachsprachlichen Valenzerweiterung kommt, wie z.B. das Verb *ausschütten*: In der Alltagssprache wird *ausschütten* in den Bedeutungen ‚durch Schütten aus etwas entfernen, wegschütten‘ und ‚durch Ausschütten des Inhalts leer machen‘ [DUDEN_ONL, *ausschütten*] meist zweiwertig nach dem Valenzmuster <sub, akk> verwendet, wie in den folgenden Beispielen zu sehen ist: 1) *Der Räuber habe den Inhalt ausgeschüttet, um schließlich mit der Brieftasche [...] zu fliehen.* 2) *das Kind hat die Milch ausgeschüttet.* In der Wirtschaftssprache wird *ausschütten* in der Bedeutung ‚Geldsummen nach einem bestimmten Schlüssel verteilen, auszahlen‘ in Verbindung mit *Prämien, Dividenden, Gewinnen* verwendet, wie z.B. *Von dem erwirtschafteten Betrag gehen 36,09% ab, um den Rest als Dividende ausschütten zu können.* In diesem Beispiel wird das gleiche Verb dreiwertig <sub, akk, präd> verwendet. In der Medizin wird *ausschütten* in der Bedeutung ‚(von

Wirkstoffen o.Ä.) abgeben‘ dreiwertig nach dem Valenzmuster <sub, akk, dir> verwendet, wie z.B. *Wenn die Leber damit beschäftigt ist, Alkohol abzubauen, kann sie nicht mehr genügend Zucker produzieren und ins Blut ausschütten.* (S. 138 ff).

Das Buch von Vladimir Karabalić leistet einen wichtigen Beitrag sowohl zum Varietätenfeld *Fachsprache* als auch zu Themen des Sprachwandels und der Entwicklungstendenzen in der Kontaktwirkung *Fachsprache – Standardsprache im Deutschen*. Aufgrund der Aktualität von Themen und dargestellten Beispielen und basierend auf den neuesten relevanten linguistischen Forschungen ist diese Veröffentlichung auch als Bericht zur Lage der modernen deutschen Sprache zu verstehen. Der Autor hat aus pädagogischen Gründen viele Fachausdrücke, die als Beispiele im Buch vorkommen, zum besseren Verständnis bildlich dargestellt; insgesamt enthält das Buch 71 Abbildungen. Außerdem werden zu jedem Kapitel mehrere Aufgaben an den Leser gestellt.

Schließlich werden dem Leser gerade durch eine umfassende und detaillierte Beschreibung der Fachsprachen die diversen Aspekte des Themas bewusst. Insofern richtet sich dieses Lehrbuch an Studierende der Germanistik, an

Lehrer im fachsprachlich orientierten DaF-Unterricht wie auch an Übersetzer, die sich ständig mit der Vielfalt der Fachausdrücke

und Fachbegriffe in verschiedenen Fachtexten auseinandersetzen müssen.

Merisa ŠEHIC-ĐIDO

JULIANE HOUSE, *TRANSLATION – THE BASICS*,
ROUTLEDGE, NEW YORK, 2018

Osnovna namjena knjige *Translation – the basics* jeste da predstavi najznačajnije ideje i trendove teorije i prakse prevođenja. U tom pogledu, knjiga je namijenjena prvenstveno čitaocima s osnovnim ili nikakvim predznanjem iz teorije prevođenja. Ključna teorijska pitanja u knjizi objašnjavaju se pozivanjem na čitav niz istraživanja, prijedloga za dalja čitanja, pa je zato ovaj rad adekvatan temeljni vodič za sve koji se bave studijem prevođenja, od početnog do naprednog nivoa.

Knjiga je podijeljena u četiri dijela: glavni problemi prevođenja; najaktuelnije ideje u teoriji prevođenja; neki najznačajniji trendovi u teorijama prevođenja i prevođenje u stvarnom svijetu. Unutar ove četiri cjeline nalazi se niz poglavlja, a unutar njih potpoglavlja koja obrađuju različite historijske, ali i aktuelne teme u ovoj naučnoj disciplini.

Prvi dio knjige (str. 7-55) obuhvata prva četiri poglavlja knjige u kojima se govori o prevodilačkoj kompetenciji, kulturi i ideologiji u

prevođenju, a razmatrani su i različiti pogledi i tumačenja prevođenja iz različitih perspektiva.

Prvo poglavlje knjige (9-23) govori o najistaknutijim pitanjima i temama u oblasti studija prevođenja, kao i o samom definiranju pojma prevođenje. Ovdje se, između ostalog, razmatraju negativni i pozitivni aspekti prevođenja. Autorica opisuje i prirodu prijevoda kao jedne vrste komunikacije koja uključuje dvije faze: prvu fazu u kojoj prevodilac čita i razumijeva izvorni tekst i drugu fazu gdje tumačenje prve faze biva prikazano u ciljnem tekstu. U drugom dijelu ovog poglavlja razmatraju se teorija i praksa prevođenja kroz vrijeme, što je posebno važno za istraživače početnike u ovoj oblasti. Autorica daje kratak prikaz razvoja prakse i teorije prevođenja iz zapadnjačke perspektive, uz povremene osvrte na stanje u drugim dijelovima svijeta (str. 11), ali koji su ipak vrlo rijetki. Ipak, za one koje zanima prevođenje u „nezapadnom svijetu“

autorica se ogradije upućivanjem na Enciklopediju teorijā prevođenja - *Routledge Encyclopedia of translation Studies*.

Pored toga što daje historijski prikaz o razvoju prevođenja, statusu prevodilaca i o tome kako se njihov položaj mijenjao kroz vrijeme, knjiga tretira i utjecaj što ga je prevođenje imalo na razvoj narodnih jezika (*vernaculars*). Opisana je i dihotomija doslovnog nasuprot slobodnog prijevoda, koji se vremenom razliko razumijevao i predstavlja. House objašnjava popularnu razliku između dvije osnovne vrste jezičke razmjene: (pismenog) prevođenja i (usmene) interpretacije (16-17). Dalja dihotomija odnosi se na prevođenje čovjeka i računara (17-20). U okviru ove teme autorica je pisala o napretku računarskog prevođenja koji je moguć zahvaljujući sve više razvijenoj tehnologiji. Autorica je također prevođenje posmatrala i kao kroskulturalni i interkulturnalni fenomen (20-21).

Drugo poglavje (24-30) objašnjava pojam prevodilačke kompetencije koju definiše kao sposobnost koju mora imati svaki profesionalni prevodilac. House navodi da danas prevodilačka kompetencija zapravo uključuje i znanje i svjesnost o vanjezičkim pojavama koje uključuju poznavanje svijeta, poznavanje posebnog područja, sposobnost pretraživanja informacija, sposobnost

korištenja različitih prevodilačkih alata, socio-kulturno znanje, poznavanje kulturoloških sličnosti i razlika relevantnih za okolnosti prevođenja. U zaključku ovog poglavlja autorica kaže da što više iskustva prevodilac ima u što širem repertoaru svih mogućih situacija, njegov će prijevod biti sve više automatski i rutinski zahvaljujući visoko razvijenoj prevodilačkoj vještini, što ostavlja prostora i za kreativnost samog prevodioca (str. 43).

U trećem poglavju (31-46) su predstavljeni različiti načini razumijevanja prevođenja od samih prevodilaca, te značajni trendovi u teoriji prevođenja. Ovo poglavje također daje kritički prikaz nekoliko utjecajnih pristupa i prevodilačkih škola. Autorica navodi i objašnjava pojedine standarde tekstualnosti koji podrazumijevaju da u proizvodnji i razumijevanju tekstova u prevođenju pojedinac mora nadići jezik i gledati psihološku i društvenu stranu teksta. Stoga se tekst mora promatrati i kao kognitivni proces koji ističe njegovo stvaranje i razumijevanje. U ovom poglavlju autorica je ispitivala škole koje naglašavaju ulogu određenog konteksta, a to su postmodernističke, poststrukturalističke, postkolonijalne i funkcionalističke škole; House u tom dijelu nudi vrlo jasan, precizan i pregledan prikaz njihovih najvažnijih karakteristika za teoriju

prevođenja. Na kraju ovog poglavlja raspravlja se o perspektivi prevođenja kao o činu rekontekstualizacije. Ovdje su opisane pragmatičke i sistemsko-funkcionalne škole kao i analiza diskursa, koje su posebno korisne za objašnjenje šta se to tačno događa u prevođenju.

Četvrto poglavlje (46-55) govori o ulozi kulture i ideologije u prevođenju. Ono nudi neke opće uvide u ulogu kulture i ideologije u prevođenju. U prevođenju nisu važni samo različiti jezici, nego i različite kulture i ideologije što ih preuzima prevodilac. Autorica se u prvom dijelu ovog poglavlja prvo usredsredila na važan koncept kulture i načina na koji se ona definira u različitim disciplinama, kao što su filozofija, sociologija, antropologija, književne i kulturne studije. Ispitano je kako je kultura povezana s pojmovima kao što su mentalitet ili stereotipi koji se pokazuju izuzetno važnim u teoriji prevođenja.

U drugom dijelu ovog poglavlja House piše o značaju ideologije u prevođenju. Otkrivanje ideooloških predrasuda danas zauzima centralno mjesto u prevođenju.

Druga cjelina ove knjige obuhvata peto, šesto i sedmo poglavlje knjige u kojima se ispituje nekoliko ideja koje privlače veliku pažnju u teoriji prevođenja. Autorica piše o temama kao što su: prevodljivost; prevodilačke univerzalije; ekvivalencija

i evaluacija prevođenja. Potom se govori o univerzalijama u prevođenju, a onda se nastoji dati odgovor na pitanja: kako znati da li je neki prijevod dobar, šta je to moguće, a šta nemoguće u prevođenju itd.

U petom poglavlju (59-69) autorica se usredsređuje na vrlo popularno pitanje kada je i zašto prevođenje moguće. Rasprava se bavi terminima jezičke relativnosti ili relativiteta, Sapir-Whorfove ideje koja se može pratiti kroz prošla stoljeća. Jezička relativnost podrazumijeva da jezik govornika utječe na njegovo mišljenje i ponašanje. Da je hipoteza snažne jezičke relativnosti potpuno istinita, prevođenje bi bilo nemoguće. Na kraju autorica zaključuje da se jezička relativnost uvijek može prevladati, iako jasno utječe na mišljenje i ponašanje. Premda je tačno da razlike u izražavanju i obavezne strukturne razlike u jezicima mogu utjecati na percepciju, mišljenje i ponašanje, ovi efekti ne predstavljaju neprobojne razlike između različitih jezičkih kultura. Poglavlje se završava razmatranjem i pojašnjenjem koje zaista granice u mogućnosti prevođenja postoje.

U šestom poglavlju (70-79) House razmatra da li zaista postoji univerzalnost u prevođenju. Autorica prvo daje prikaz literature o jezičkim univerzalijama, a zatim se bavi odgovaranjem na pitanje postavljeno u naslovu. Na pitanje

je odgovorila negativno, a navodi nekoliko razloga koji podržavaju to stajalište. U ovom dijelu knjige House se detaljno pozabavila jednim funkcionalnim pristupom, sistemsko-funkcionalnim pristupom M. Hallidaya, autora koji poseban naglasak stavlja na odnos između forme i funkcije, a koji se pokazao najkorisnijim za proučavanje prevođenja (73-75). Za razliku od lingvistički utemeljenog istraživanja o jezičkim univerzalijama, istraživanja o univerzalnim prijevodima u suštini su uzaludna, tj. ne postoje univerzalni prijevodi. Uz tu tvrdnju, Juliane House navodi i četiri argumenta zašto je to tako (76-77).

Pitanje: „Kako znamo kada je neki prijevod dobar?“ predmet je sedmog poglavlja knjige (78-98). U ovom dijelu House daje pregled različitih modela evaluacije prijevodā, od kojih je svaki na svoj način pokušao pronaći odgovore na ocjenu kvaliteta prijevoda. Konačno, autorica daje detaljan prikaz jedinog postojećeg i u potpunosti razrađenog modela ocjene kvaliteta prijevoda koji nudi ona sama. To je sistemsko-funkcionalni model, koji u prvi plan stavlja odnos forme i funkcije. Iz samog naziva se može zaključiti da se on temelji na Hallidayevom modelu sistemsko-funkcionalne teorije. Model što ga autorica nudi jeste sistematsko poređenje izvornika i prijevoda, i to na tri različita nivoa:

na nivou teksta, odnosno jezika, zatim registra (način, sadržaj, područje) i konačno na nivou tekstualnog žanra. Autorica vrlo detaljno opisuje ovaj model. Na samom kraju ovog poglavlja navedena su i neka najnovija dostignuća u evaluaciji kvaliteta prijevoda.

Treći dio knjige obuhvata osmo, deveto i deseto poglavlje i razmatra neke najaktueltnije trendove u teoriji prevođenja. Tako se osmo poglavlje (101-112) bavi pitanjem: Šta se to događa u glavama prevodilaca tokom prevođenja? Ovdje je riječ o nekim metodama i rezultatima istraživanja o postupku prevođenja. Autorica piše o raznim metodama procesa prevođenja, od glasnog razmišljanja do eksperimentalnih metoda, neurolingvističkih pokušaja da se ispita „crna kutija“ (*black box*) prevodilaca. Drugim riječima, predstavljene su metode pomoću kojih se pokušava uzeti u obzir sve što se događa dok prevodilac prevedi, kao i metode koje prevodioci koriste prilikom prevođenja. Na kraju se ispituju i nove kombinacije teorije prevođenja i neuro-funkcionalne teorije dvojezičnosti. Ovo poglavlje nije samo opisno, nego se u njemu također nastoje procijeniti različite metode primijenjene u ovom kognitivnom istraživanju.

U devetom poglavlju (113-127) objašnjena je upotreba korpusa u teoriji prevođenja, prateći njen ra-

zvoj od početka devedesetih godina XX stoljeća do danas. Dati su primjeri korpusnih radova, pri čemu se ističe funkcija različitih vrsta korpusa. Ovo poglavlje govori o tome kako su korpori promijenili prevodilačku teoriju i praksi tokom posljednjih desetljeća. Istraživači ove naučne discipline i prevodioci koji rade u praksi mogu imati veliku korist od brzog tehnološkog napretka koji omogućava pohranjivanje i manipuliranje velikim količinama podataka.

U desetom poglavlju (128-140) House razmatra kako su se prijevali mijenjali kao rezultat globalizacije i digitalizacije. Pored istraživanja trenutnih procesa globalizacije, autorica ispituje i njihove društvene, političke, ekonomske i lingvističke posljedice na savremeni život, institucije i radno mjesto. Također je raspravljano o ulozi engleskog jezika u pogledu njegove funkcije kao svjetskog jezika (*global lingua franca*) i načinu na koji engleski jezik može utjecati na prirodu, učestalost i dalje postojanje prevodenja u cijelom svijetu. Zaključak iz ovog poglavlja jeste taj da procesi globalizacije i internacionalizacije teško mogu našteti prevodenju, te da su upravo oni također odgovorni za drastično povećanje potražnje za prevodenjem. U zaključku ovog poglavlja autorica navodi da su globalizacija i prijevod danas ispreple-

teni, a da se jezici i kulture spajaju kroz prevodenje.

Četvrti dio ove knjige je posvećen prevodenju „u stvarnom svijetu“. Jedanaesto poglavlje (143-153) kritički gleda na to kako se prevodenje koristilo u učenju i podučavanju jezika. Autorica je prvo, uz kritički pristup, predstavila ulogu prevodenja u pedagoškim kontekstima kroz stoljeća, a zatim je razmotrla novi, kreativniji prikaz prevodenja.

Završno, dvanaesto poglavlje (154-175), govori o prevodenju kao stručnoj praksi u različitim situacijama. House piše o ulozi prevodenja u višejezičnim institucijama, kao što su Evropska unija, multikulturalna društva i manjinske i migrantske skupine. Ovo poglavlje istražuje i sve intenzivniju praksu prevodilaca, a to je audio-vizuelni prijevod, polje djelovanja u kojem su neprofesionalni prevodioci također aktivni u različitim medijima. Na samom kraju, knjiga nudi opsežni pojmovnik i dio posvećen referencama.

Knjiga *Translation – the basics* Juliane House, jedne od trenutno najrelevantnijih autorica u oblasti teorije prevodenja, predstavlja, ako ne udžbenik, onda sigurno jedno od djela značajnih za sve koji se na bilo koji način žele upoznati s ovom naučnom disciplinom ili se studiozno posvetiti izučavanju teorije i prakse prevodenja. Zahvaljujući dobroj metodologiji, što se najprije odno-

si na sveobuhvatnost i preglednost tema, a u okviru njih i pojedinačnih podtema podijeljenih u odvojena poglavlja i potpoglavlja, lahko je pronaći oblasti od posebnog interesa za čitatelja, i to na način da se one ne moraju nužno čitati prema redoslijedu, nego prema želji i vlastitom interesovanju. Kada je riječ o temama iz teorije prevodenja nedovoljno obrađenim u ovoj knjizi, autorica upućuje na dodatnu literaturu koja može čitaocu ponuditi adekvatne odgovore. Vrijednosti ove knjige znatno doprinosi to što je autorica za svaku od tema prvo iznijela sve najaktuelnije stavove poznatih istraživača teorije prevodenja. Detaljno, na vrlo jednostavan i razumljiv način je predstavila aktuelne teorije i rezultate istraživanja

u ovoj naučnoj disciplini, a zatim je predmetnoj temi pristupala kritički. House je vrlo precizno i detaljno obrazložila neke od najvažnijih tema teorije prevodenja, kao što su uloge kulture i ideologije u prevodenju, utjecaj globalizacije, pojmove ekvivalencije itd. Rječnik pojmove koji se nalazi na kraju knjige korištan je i značajan za lakše snalaženje, razumijevanje, ali i kao uputa za dalja istraživanja važnih tema iz ove discipline.

Na osnovu svega iznesenog o knjizi *Translation – the basics*, može se zaključiti da ona predstavlja vrijedan doprinos razvoju i popularizaciji prevodilačke misli i nauke, i predstavlja važan poticaj za dalja istraživanja i unapređivanja ove mlade, sve popularnije naučne discipline.

Mirela OMEROVIĆ

MEĐUSOBNI UTJECAJI GRAMATIKE, SEMANTIKE I PRAGMATIKE

(Ismail Palić, *Gramatika, semantika i pragmatika rečenice*,
Institut za jezik, Sarajevo, 2019)

Jezikoslovna istraživanja u posljednjih dvadesetak godina nagašavaju važnost proučavanja gramatike sa semantičkog i pragmatičkog stajališta. Naime, tradicionalne gramatike u svojim pristupima i interpretacijama strogo su se držale formalnih i funkcionalnih kriterija, ne pridajući pritom veliku pažnju semantičkim, a posebno pragmatičkim kriterijima u različitim klasifikacijama jezičkih jedinica. Novija istraživanja u južnoslavenskoj lingvistici, u skladu s modernim svjetskim pristupima i tokovima, sve više čine napore da jezikoslovne puteve usmjere ka kompletnijim i svestranijim interpretacijama jezičkih elemenata. U svemu tome posebno su važni semantički i pragmatički parametri u pristupima određenim jezičkim pojavama, naročito u gramatičkim opisima jezičkog sistema.

U tom smislu od iznimne je važnosti pojavljivanje knjige *Gramatika, semantika i pragmatika rečenice* profesora Ismaila Palića, u izdanju Instituta za jezik Univerziteta u Sarajevu. Naime, knjiga predstavlja zbirku desetak naučnih radova objavljenih u periodu od 2011. do 2018. god. u različitim domaćim i inostranim zbornicima i časopisima, koje je autor prilagodio i tematski objedinio u okvirima ovih korica, u okrilju gramatike, semantike i pragmatike i njihovog međusobnog prožimanja i dopunjavanja. Važno je naglasiti upravo činjenicu da je na jednome mjestu sabrano deset vrlo značajnih naučnih radova iz lingvističke bosnistike koji utiru puteve prodiranju savremenih ideja i pristupa u lingvističkoj nauci, posebno kognitivnolingvističkih i pragmalingvističkih proučavanja. S obzirom na to da je u lingvističkoj bosnistici još uvijek nedovoljan broj radova s ovim usmjerenjem i metodološkim okvirima, veoma je značajno da se takvi radovi publiciraju

u domaćim institucijama kako bi na što jednostavniji način približili ovu tematiku zainteresiranoj čitalačkoj publici.

Prvi rad „Za novi pristup gramatici rečenice u bosnici“ simbolično nas uvodi u jedan novi milje gramatičkih istraživanja bosanskoga jezika samim svojim naslovom, te nam vrlo jasno i koncizno predlaže preokret u sintakško-semantičkim interpretacijama gramatičkih pojava, a takav pristup već je u podlozi određenog broja važnih bosničkih radova (s obzirom da je članak objavljen 2011). Autor kao osnovne razloge za promjenu orijentacije u gramatičkom pristupu rečenici u bosanskom jeziku navodi da su dosadašnji gramatički opisi rečenice opterećeni tradicionalnim shvatanjima, pojmovima i terminologijom, da su nedostatni i neprikladni za potrebe savremenih lingvističkih istraživanja, te u operativnom smislu pokazuju nesposobnost dosljedne primjene. Navodeći ukratko glavne postavke generativne gramatike te gramatike zavisnosti kao najrazrađenijih i najutjecajnijih teorijsko-metodoloških lingvističkih pristupa u svijetu, autor donosi vlastite prijedloge osavremenjavanja gramatičkog opisa rečenice u bosnici kako bi se postavili čvrsti temelji za njenu potpuniju i logičniju interpretaciju. Najprije polazi od određenja reče-

nice kroz tri gramatičke kategorije – lice, vrijeme i način, te ističe predikat kao konstituirajući rečenični član. Navodi da rečenične funkcije mogu popunjavati samo leksičke riječi, koje posjeduju sintaksičku samostalnost, dok gramatičke riječi nemaju takvu sposobnost. Rečenica se predočava kao dijagram odnosa zavisnosti na čijem je čelu predikatski glagol, a pored predikata rečenični su članovi dopune (komplementi) i dodaci (adjunkti). Dopune se definiraju kao rečenični članovi koji imaju predvidiv gramatički oblik ili ograničen niz oblika, koje mogu biti ostvarene ili neostvarene i o čijem pojavljivanju ovisi gramatičnost rečenice. Nasuprot tome, dodaci nemaju unaprijed poznatu kategoriju riječi ili gramatički oblik, nisu obavezni rečenični članovi, odnosno o njima ne ovisi gramatičnost rečenice, te njihovo pojavljivanje može biti onemogućeno semantičkim kolokacijskim ograničenjima. Subjektu se, nadalje, priznaje poseban status s obzirom na to da dolazi samo uz lične glagolske oblike, ali se ipak svrstava u dopune jer se ponaša u skladu s pravilima o dopunama. Na kraju se autor osvrće na to da termin predikatska/predikativna dopuna nije primjerena za punoznačne riječi kojima se izriče leksičko značenje predikata kad stoje uz nepunoznačne glagole, nego da ih treba smatrati

predikativima, kao sastavnim dijelovima predikata.

U drugome poglavlju pod nazivom „Obavezne adverbijalne dopune“ problematizira se pojma adverbijala, odnosno tradicionalnom terminologijom označenih adverbijalnih odredbi, te razlučivanje temeljnih rečeničnih članova na dopune i odredbe i u skladu s tim primjena takve podjele u domenu onoga što se interpretira kao adverbijalna/priložna odredba, a što je u gramatikama mahom svrstavano u slobodne, fakultativne rečenične članove. Autor zapravo ukazuje na suštinski važno određenje dopune kao obaveznog elementa rečenične strukture bez obzira na to da li je uključen direktno kao komplement, koji se u tradicionalnoj gramatici grubo označava kao „objekt“, ili je to element koji označava određene okolnosti, ali je neispustiv, odnosno obligatoran, kao npr.: *On se ponaša uljudno*, *Mi smo boravili tamo* i sl. Tako predlaže, slijedeći postavke prethodnog članka, da se dopune i dodaci razvrstaju kako bi se osigurao rasterećeniji, logičniji i vjerodostojniji sintaksički opis rečenice. Naime, u najgrubljoj podjeli subjekt i objekt uvijek bi bili dopune, adverbijal i atribut (modifikator) uglavnom dodaci, a manjim dijelom dopune. U tom smislu ovaj se članak bavi obaveznim adverbijalnim dopunama, koje se u tradicionalnim

gramatičkim pristupima vrlo različito interpretiraju i unose nered u opisima. Obavezna adverbijalna dopuna gramatički je obavezna i mora se ostvariti u istoj rečenici s glagolima koji je uvode (*On boravi tamo*), a to su glagoli s izrazitom značenjskom oslabljenošću, te je pored gramatičnosti u ovom slučaju izuzetno važna semantička analiza glagola koji uvode adverbijalnu dopunu, kao i samo značenje lekseme u ulozi dopune. Nakon teorijsko-metodoloških postavki razgraničenja dopuna i odredbi, te obaveznih i neobaveznih adverbijalnih dopuna, navodi se šest skupina glagola koji u bosanskom jeziku uvode obavezne adverbijalne dopune. Najbrojniji su oni koji uvode dopune sa značenjem mesta (*On boravi u Americi*), zatim načina (*Ona se dobro drži*), nešto rjeđe sa značenjem količine (*Prenoćište košta mnogo*) i uzroka (*Neuspjeh proizlazi iz nerada*), a dopune sa značenjem vremena (*Kiša je trajala dva sata*) i namjene (*Novac je namijenjen za pomoć*) dolaze uz vrlo mali broj glagola. Potom se daje popis od osamdesetak glagola (podijeljen u šest skupina) koji uza se vežu obavezne adverbijalne dopune, što čini vrlo vrijedan i koristan doprinos ovome radu, koji može biti značajna smjernica u klasifikaciji navedenih rečeničnih članova.

U članku „O prijedlozima *u* i *na* u konstrukcijama vremenske

intralokalizacije“ na temelju lokalističkih i kognitivnogramatičkih teorijskih postavki rasvjetljava se semantička transpozicija koncepta prostorne intralokalizacije iskazane prijedložno-padežnim konstrukcijama s prijedlozima *u* i *na* u vremensku intralokalizaciju. Naime, ukazuje se na koji se način pojmovi prostora metaforičkim preslikavanjem predočavaju kao pojmovi vremena i koje su to zakonomjernosti na temelju kojih funkciraju takve značenjske transpozicije. Vrijeme se predstavlja linearno, kao objektivni kontinuum u stalnom protjecanju, bez početne i krajnje tačke. Na temelju prostornih predodžbi prijedlozi *u* i *na*, koji su najfrekventnije sintakšičke jedinice za obilježavanje prostorne intralokalizacije, posredstvom konceptualne metafore VRIJEME JE PROSTOR „bivaju preneseni u domenu vremena“, i to uz lekseme s vremenskim značenjem, koje mogu biti općevremenske, npr. *vrijeme, doba, razdoblje* i sl., konvencionalnovremenske, npr. *minuta, dan, sedmica, jutro, srijeda* i sl., te implicitnovremenske, npr. *budućnost, sredina, završetak, djetinjstvo, mladost, Bajram* i sl. Tako se konstrukcijama s prijedlogom *u* vremenski pojam konceptualizira kao metaforički „spremnik“, odnosno vremenski odsječak ima jasno fokusirane granice i trajanje određeno tim granicama. Lokativnim

konstrukcijama ovoga tipa pretpostavlja se značenje vremenske intralokalizacije tipa „sadržavanja“, npr. *U januaru su bile velike hladnoće, U svakom času mogao je progovoriti*, dok se akuzativnim konstrukcijama s prijedlogom *u* u domeni vremena preslikava scenarij dostizanja cilja iz prostorne domene. Takav cilj postaje referencijska tačka na vremenskoj liniji, te se situacija predstavlja kao proces ili akcija koja „ulazi“ u svoje vrijeme, dakle, izrazito dinamično, npr. *Doputovali su u petak, Naći ćemo se u jedan sat, U proljeće sve buja* i sl. S druge strane, lokativne konstrukcije s prijedlogom *na* označavaju vremensku intralokalizaciju tipa „koincidencije“, što znači da se objekt vremenske intralokalizacije poklapa (koincidira) s vremenskim lokalizatorom, pri čemu je njihov odnos statican, npr. *Sreli smo se na svadbi, Posvađali su se na kraju.* Akuzativne konstrukcije s ovim prijedlogom značenjski su sličnije akuzativnim konstrukcijama s prijedlogom *u*, te također označavaju koncept „dostignutog cilja“, ali iz dinamične perspektive, s obzirom na opće padežno značenje akuzativa i dolaze s malim brojem vremenskih leksema, npr. *Doći će na proljeće, Na Božić se održava poноćna misa* i sl.

Jedan od veoma značajnih i korisnih radova za semantičke inter-

pretacije jeste rad „O pojačajnim pridjevima“. U njemu prof. Palić govorи o jednom posebnom modalnom području upotrebe pridjeva koji funkcioniraju kao pojačivači sadržaja imenice uz koju stoje, a takve imenice označavaju predmete s inherentnom skalom intenziteta, odnosno mjerljivošćу „količine distiktivnih komponenata u njihovu semantičkom profilu“. Pojačajnim pridjevima ili intenzifikatorima smatraju se oni pridjevi koji ne izriču svojstvo predmeta označenog glavom imeničke sintagme, nego prenose obavijest o govornikovoj jačini doživljavanja toga predmeta, što jasno upućuje na njihovu pragmatičku funkciju. Takvi su se pridjevi razvili od kvalitativnih pridjeva i to onih iz značenjske podskupine „vrednovanja“. Svoju deskriptivnu funkciju takvi opisni pridjevi gube u konstrukcijama uz imenice kojima se označava predmet „u čijem semantičkom profilu ne postoji inherentno svojstvo koje se objektivno može označiti tim pridjevom“. Time se deaktivira deskriptivna semantička relacija između pridjeva i imenice, a aktualiziraju se apstraktni pojmovi najvišeg stupnja, krajnosti i cjelovitosti iz imeničkog semantičkog profila. Najčešće su to imenice koje označavaju apstraktne predmete s kvalitativnim implikacijama, te pojmovi koji se mogu gradirati, npr.

čisti bezobrazluk, obična fantazija, krajnja drskost, prava napast, gola istina, puka izmišljotina, kompletan budala, totalno rasulo, absolutna tišina i sl. U radu je analizirana upotreba pojačajnih modalnih pridjeva *čisti, goli, puki, obični, pravi, krajnji, kompletni, totalni i absolutni*, među kojima pridjevi *čisti, goli, puki* i *obični* intenzificiraju značenje snižavajući njihovu vrijednost na zamišljenoj ljestvici intenziteta, dok pridjevi *pravi, krajnji, kompletni, totalni i absolutni* povisuju tu vrijednost. Pored semantičkih i pragmatičkih svojstava pojačajnih pridjeva uočene su i određene gramatičke zakonomjernosti u njihovoj upotrebni: javljaju se u određenom vidu, nemaju mogućnost komparacije (osim u specifičnim slučajevima kad postaju tzv. „pojačani pojačivač“ – *To je najobičnija izmišljotina*), nemaju mogućnost upotrebe u predikativnoj službi, niti mogućnost modifikacije priložnim modifikatorima stupnja, kao ni funkcionalnu sinonimnost. Autor na kraju ističe kako se pojačajni pridjevi odlikuju raznovrsnim subjektivnomodalnim vrijednostima, najčešće negativnim – negodovanjem, neprihvatanjem, potcjenzivanjem i sl.

Člankom „O apoziciji“ prof. Palić ukazuje na jedno vrlo važno, a u gramatičkoj literaturi prilično kontroverzno pitanje – problem i

status apozicije. Naime, o apoziciji i njenom statusu gramatičari uglavnom iznose različita, često potpuno oprečna stajališta. U bosnici, kroatistici i srpskici ovom se pitanju nije posvećivala naročita pažnja s obzirom da su se u gramatikama uglavnom preuzimala ranija određenja toga pojma, s izuzetkom članka Ivana Markovića o apozitivnim sintagmama. U svjetskoj se lingvistici, međutim, o tome mnogo govorilo, te autor ukratko donosi najvažnije postavke teorijskog promišljanja apozicije u lingvistici općenito. Na temelju dvaju tipičnih primjera u bosanskom jeziku: *Rijeka Neretva buja* i *Bosna, država, nazvana je po rijeci Bosni* postavlja osnove po kojima razlikuje takve tipove konstrukcija po mnogo čemu. Najprije, razmatrajući prvi primjer (*Rijeka Neretva buja*), ukazuje na dosad potpuno pogrešno određenje zavisnika u ovom tipu konstrukcija. Kao što je poznato, u gramatikama se apozicijom smatra u ovome slučaju prvi član sintagme (*rijeka*), koji stoji u prepoziciji. Prof. Palić, predločavajući odnose dominacije i integracije u razmatranim konstrukcijama, zaključuje da je riječ o modifikaciji u kojoj se javljaju supstantivni modifikatori u postpoziciji, tipično postmodifikatori u supstantivnim sintagmama, koje dovodi u korelaciju s adjektivnim modifikatorima tipičnim u prepo-

ziciji. Tako je postmodifikator u ovakvoj sintagi imenica *Neretva*, koja je zavisnik imenice *rijeka*, i dolazi u atributskoj službi, dakle, nije riječ o apoziciji. S druge strane, u primjeru *Bosna, država, nazvana je po rijeci Bosni* imamo potpuno drugičiju situaciju. Naime, skup riječi *Bosna, država*, ne smatra se uopće sintaksičkom konstrukcijom jer ne posjeduje temeljna svojstva subordinacije, gramatičkog odnosa kojim se odlikuje sintagma, niti ima odnosa gramatičke dominacije, jer se i jedna i druga riječ odlikuju funkcionalnom nezavisnošću paradigmatske naravi. Stoga se zaključuje da u drugom primjeru, koji se najčešće navodi kao „klasičan“ primjer apozicije, nije riječ o sintaksičkoj konstrukciji, niti je ta druga riječ, odvojena zarezima, uopće rečenični konstituent. Zapravo, uzimajući u obzir teško prihvatanje novih gramatičkih termina, autor preporučuje da se termin apozicija zadrži u domenu lingvistike rečenice za novi pojam koji podrazumijeva da je supstantivna riječ koja je odvojena zarezima eksponent zasebne paralelne predikacije ekvativnog tipa (*Bosna je država*), koja je paralelna s prvom predikacijom jer obje dijele isti prvi supstantiv kao referencijalni izraz za isti objekt. No, apoziciji nije mjesto u strukturonom stablu rečenice, ona nije ni koordinirani ni subordinirani član bilo

koje konstituentske sintagme u rečenici, nego je zasebna sintaksička cjelina i nije sintaksički povezana s rečenicom u kojoj je prisutna. Ta-kva je cjelina zapravo pragmatički postupak ukrštanja govornih činova koji su djelimično simultani, a drugi predstavlja govornikov komentar o glavnoj tvrdnji rečenice, čime se prenosi sekundarna informacija. Apozicija je, dakle, „pragmatički umetak“, koji je obavezno intonacijski i ortografski izdvojen i koji stoji u kontaktnoj postpoziciji u odnosu na element prvog govornog čina, odlikuje se pragmatičkom polifunktionalnošću i nema gramatičku ulogu u rečenici. Govornik poseže za takvim sredstvom u situacijama gdje prvom obavijesti nije moguće prenijeti sve što on namjerava iskazati tim govornim činom, te uvodi naknadnu obavijest za kojom osjeća komunikacijsku potrebu.

„Semantika i pragmatika imperativa“ članak je koji zavređuje izuzetnu pažnju upravo stoga što se u južnoslavenskoj lingvistici imperativu nije davalо dovoljno mjesta. Autor najprije za imperativ ističe dva općepoznata značenja – značenje glagolskog načina i značenje rečeničnog načina, a u radu se analiziraju imperativni iskazi u bosanskom jeziku u kojima je imperativ morfosintaksička kategorija određena svojom komunikacijskom funkcijom. Jezgreno značenje im-

perativa u bosanskom jeziku odnosi se na tri ključne komponente: govorni čin imperativa je „ovdje“ i „sada“, adresat je potencijalni agens imperativne akcije, a imperativna akcija je hipotetična, iz čega se izvodi direktivni potencijal imperativa kao njegovo inherentno svojstvo da signalizira direktivnost. Za imperativ su, nadalje, važni pragmatički parametri: želja, moć, sposobnost, obavezivanje i sl. Autor razlikuje doslovni imperativ, koji se odnosi na sadržaje što se interpretiraju na temelju gramatičkih i leksičkosemantičkih vrijednosti imperativnog glagola u konstrukciji, te nedoslovni imperativ, koji se tiče primarno pragmatičkog znanja adresata. Navodi različite vrste imperativa: ultimativni imperativ, imperativ s neekspliciranim subjektom, imperativ prvog lica, imperativ s neindividualiziranim i generičkim subjektom, savjetodavni imperativ, imperativ ponude, dopuštenja, bodrenja i hra-brenja, reklamni imperativ, imperativ izazivanja i prijetnje, imperativ ironije, dobre želje, proklinanja, pasivni, kontrafaktivni imperativ, imperativ s fiktivnim adresatom, kondicionalni, koncesivni, diskursni te historijski imperativ.

Zanimljive zaključke prof. Palić donosi u članku „Particip prezenta kao hibridna gramatička jedinica u njemačkome i ekvivalenti u bosanskome jeziku“, u kojem se razmatra

particip I u njemačkom jeziku, koji se različito klasificira u gramatičkama, i njegovi ekvivalenti u bosanskoj, te se daje kontrastivna usporedba ovih jedinica. Particip I ili particip prezenta u njemačkim se gramatikama nekad svrstava u glagolske oblike, a nekad u pridjeve, ovisno o njegovoj upotrebi u konstrukciji. Navodi se kako je particip I u svom dijahronijskom razvoju održao složenu sintaksičku funkciju, ali je izgubio svoje ranije mjesto u jezičkom sistemu. On predstavlja hibridnu kategoriju koja se javlja i u glagolskoj i u pridjevskoj funkciji. Najčešća mu je atributska uloga, potom adverbijalna, gdje postoji potpuna kategorijalna ekvivalentnost u upotrebi kad je riječ o odnosu njemačkog i bosanskog jezika, pri čemu u bosanskoj jeziku takvu ulogu vrši glagolski prilog sadašnji, dok je predikativna upotreba za ovu jezičku jedinicu blokirana. U adjektivnoj ulozi kao ekvivalenti u bosanskoj jeziku javljaju se deverbalativni pridjevi izvedeni sufixacijom i kategorijalnom transpozicijom, te često relativna klauza. Zaključuje se da particip I u njemačkoj jeziku i glagolski prilog sadašnji u bosanskoj jeziku pokazuju više razlika nego sličnosti, te da imaju jaku tendenciju adjektivizacije.

Poglavlje „Kondisionalne kopulativne rečenice u bosanskoj

jeziku“ odnosi se na članak nastao na temelju izlaganja prof. Palića na *Sarajevskim filološkim susretima 4*, u kojem se govori o neuobičajenom spaju kondisionalnosti i parataksu, odnosno kondisionalnosti na razini nezavisnosložene rečenice. Naime, definirajući najprije kopulativne rečenice te kondisionalnost kao vrstu logičkog odnosa implikacije gdje uzrok i posljedica stoe u odnosu uvjetovanja, autor najprije teoretsko-metodološki postavlja pitanje da li je moguće spojiti kondisionalnost i kopulativnost, te ako jeste, koja su ključna gramatička, semantička i pragmatička obilježja takvih konstrukcija. Navodi, nadalje, da bosanski jezik koristi pet različitih tipova kondisionalnih kopulativnih rečenica: rečenice s kondisionalnim imperativom (*Trudi se, i uspijet ćeš*), rečenice s kondisionalnim infinitivom (*Zatvoriti oči, i sve nestaje*), rečenice s kondisionalnim prezentom (*Samo kucneš, i neko se pojavi*), rečenice s modalnim glagolima ili modalnim konstrukcijama sa značenjem dostatnosti (*Trebate samo nazvati, i vaš je problem riješen*), te rečenice s neglagolskim riječima ili konstrukcijama (*Još jedna greška, i gotovo je!*). Najčešće su rečenice s kondisionalnim imperativom, kojim govornik poziva adresata da obrati posebnu pažnju na datu situaciju, jer je ona za govornika naročito bitna, a kondisionalnim

imperativom tipično se obilježava učestalost scenarija s generičkim subjektima, te se tako aktivira značenje neizbjegnosti. Kopulativne kondicionalne rečenice nastale su procesom metaforičkog preslikavanja iz domene prostora u vremensku domenu, a zatim u domenu uvjetovanja, te im je obavezan redoslijed u rečenici – protaza pa apodoza.

Prilog pod naslovom „O složenim rečenicama s alternativnim bezuvjetnim klauzama“ problematizira kompleksno pitanje statusa složenih rečenica s veznikom *bilo ili bilo da*, koji se u gramatikama uglavnom navodio kao veznik rastavnih ili disjunktivnih rečenica. Naime, autor navodi kako je u rečenicama tipa *Bilo ti drago, bilo ti krivo, ja ću doći* svakako riječ o koordinaciji, ali relativnoj ili niže-stupanjskoj koordinaciji, gdje su u nezavisnom odnosu dvije ili više klauze kojima je gramatički nadređena neka treća, glavna klauza. Takva glavna klauza izriče sadržaj koji će se obavezno i bezuvjetno ostvariti bez obzira na okolnosti iskazane zavisnim klauzama sa riječju *bilo*, koje se moraju postaviti u disjunktivni odnos, čime se zapravo postiže tzv. „bezuvjećenje“. Budući da je odnos disjunkcije odnos isključivanja, u „prototipnim složenim rečenicama ove vrste postoje dva takva sadržaja u odnosu alternacije“. Stoga ih autor naziva

alternativnim bezuvjetnim klauzama, a složene rečenice u okviru kojih funkciraju sadrže implikaciju iscrpnosti, što znači da su u kontekstu iscrpljene sve moguće opcije, te implikaciju indiferentnosti, što podrazumijeva da je govornik ravnodušan prema tome koja bi se ponuđena opcija mogla ostvariti. Ova ključna semantička svojstva kao posljedicu daju bezuvjetnost. Nadaљe ističe da se ovakve rečenice općenito povezuju s kondicionalnim klauzama i uopće s kondicionalnošću. Načelno su tročlane strukture i sastoje se od glavne klauze i dviju koordiniranih zavisnih klauza u odnosu disjunktivne alternacije, no može ih biti i više. Predikati bezuvjetnih alternativnih klauza prototipno su u obliku slobodnog glagolskog pridjeva radnog, za koje prof. Pranjković tvrdi da su redovno optativnog karaktera, te su u sintakističkom kondicionalu, odnosno mogućem načinu. Prof. Palić na kraju ističe da ove klauze imaju i vrlo važnu pragmatičku funkciju, koja se ogleda u tome da govornik izbjegava otvaranje teme koju nameće sugovornik, prelazi preko toga i daje do znanja sugovorniku da je važnije pitanje otvoreno glavnom klauzom.

Posljednje poglavje ove knjige pod nazivom „O veznicima u južnoslavenskim gramatikama“ razmatra veznike kao kategoriju

riječi u bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku, te naročito njihov opis, definicije, popis i klasifikacije u gramatikama na ovim prostorima od sredine XIX stoljeća. Jedno od najznačajnijih pitanja koja se postavljaju kad je riječ o klasifikacijama veznika jeste da li ih treba opisivati na morfološkoj ili sintaksičkoj razini. Navodeći rješenja više autora gramatika, koja naginju morfološkoj razini opisa veznika, prof. Palić nedvojbeno ističe da se veznici moraju opisivati najprije na osnovu kriterija funkcije i položaja riječi, te da temeljno razmatranje veznika izvan sintakse nije opravданo, što ne isključuje mogućnost i potrebu njihova opisa i na drugim jezičkim razinama. Nadalje, morfološki opis posljedično dovodi do nagomilavanja termina kojima se upućuje na veznike, npr. veznička riječ, veznički izraz, veznička konstrukcija, veznički prilog i sl., što dodatno komplicira pojam veznika i njegovo definiranje, koje često nije zasnovano na jasnim kriterijima, te takve činjenice rezultiraju brojnim nedoumnicama u vezi s pripadnošću pojedinih riječi i spojeva riječi kategoriji veznika. Također se ukazuje i na to da gramatičari često nisu svjesni uloge veznika kao formalnih pokazatelja suštinskog razlikovanja koordinacije i subordinacije.

Sublimirajući sve dosad rečeno, možemo kazati da knjiga *Gramati-*

ka, semantika i pragmatika rečenice prof. Ismaila Palića predstavlja veoma važno objedinjavanje gramatičko-semantičko-pragmatičkih tema koje su temelj za značajan preokret u lingvističkim interpretacijama bosanskoga, ali i hrvatskoga i srpskoga jezika, što se u pojedinim izdanjima posljednjih godina već osjetno uočava. Njen je značaj u tome što usmjerava gramatička, a posebno sintaksičko-semantička proučavanja na savremene poglede u jezikoslovnim istraživanjima, posebno u lingvističkoj bosništici, a to podrazumijeva uvođenje različitih kriterija u klasifikacijama jezičkih jedinica, naročito semantičkih i pragmatičkih interpretacija. Pored toga, njena je posebna vrijednost i u tome što je na jednome mjestu zaokružila gramatičke teme kojih su se gramatičari najčešće šturo, bojažljivo i nepotpuno doticali u dosadašnjim istraživanjima, ili su ih čak izbjegavali zbog njihove kompleksnosti. Prof. Ismail Palić ih neustrašivo, vrlo smjelo i potpuno jasno demaskira, raspakuje, posloži, argumentira, konsultirajući najnovije naslove autora iz svjetske lingvistike, te ponudi elegantna i logična rješenja za složene pojmove i probleme u lingvističkim interpretacijama. U tome i jeste veličina njegovog rada i djela.

Na kraju bih naročito istaknula specifičnu formu naslova polovine

ovdje predočenih radova. Naime, 5 od 10 poglavja naslovljeno je lokativnom konstrukcijom s prijedlogom *o*, koja predstavlja tipičnu konstrukciju za značenjsku domenu tematika, npr. „O apoziciji“, „O pojačajnim pridjevima“ i sl. Naime, kognitivnolingvističkim teorijsko–metodološkim aparatom definirano, navedene lokativne konstrukcije označavaju entitete koji se shvataju kao referentna tačka nekog razgovora, pisanoga teksta ili kakve mentalne aktivnosti. Naslov sam po sebi ne uključuje lični glagolski oblik u takvim konstrukcijama, te u

ovome slučaju predstavlja vrlo efektno sredstvo poziva na razgovor i diskusiju o pojedinim temama, koje je prof. Palić ostavio otvorenim, a upravo je ovom formom na to suprotno ukazao.

Najtoplje preporučujem ovu knjigu za pomno iščitavanje svima onima kojima je jezik najdraži predmet istraživanja, kao i onima koji često imaju dileme u razvrstanju pojedinih jezičkih jedinica. U ovoj knjizi naći ćete odgovore na brojna pitanja.

Azra HODŽIĆ-ČAVKIĆ

PRAGMATIKA

(Sabina Bakšić, Halid Bulić, *Pragmatika*, Bookline, Sarajevo, 2019, str. 304)

Bosnistika je postala bogatija za još jednu knjigu u 2019. godini. Iako najavljena kao udžbenik, *Pragmatika* univerzitetskih profesora Sabine Bakšić i Halida Bulića pokazuje sve odlike ozbiljne naučne saradnje kakve manjka u bosnistici. Pragmatika je naučna disciplina sa zanimljivim razvojem, ali treba znati da će se njen puni potencijal postići tek u budućnosti, a tome će u bosnistici zasigurno doprinijeti navedena knjiga, kao što već do-prinosi. Knjiga je ugledala svjetlo u januaru 2019. godine, a već je u aprilu iste godine okrunjena prvom nagradom – nagradom za najbolji udžbenik za visoko obrazovanje.

Prvih pet poglavlja *Pragmatike* potpisuje Halid Bulić, vanredni profesor na Odsjeku za bosanski, hrvatski i srpski jezik Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Riječ je o sljedećim uvodnim temama: predmetu pragmatike, podjeli na poddiscipline, metodologiji ko-

rištenoj u pragmatici na svjetskom nivou, odnosu prema drugim lingvističkim disciplinama, historijskom pregledu razvoja pragmatike; u preostalim poglavljima iz pera Bulića govori se o deaksi, načelu saradnje, implikaturama te jakim implikaturama i presupozicijama.

U *Uvodu* se kontekstualizira pozicija pragmatike unutar lingvistike. Iznoseći niz definicija pragmatike (*Pragmatika je „nauka o odnosu znakova prema njihovim interpretatorima“* (Moris 1975: 44) (Bakšić – Bulić 2019: 12); *Pragmatika je „grana lingvistike koja proučava prenošenje značenja izjave u kontekstu“* (Trask 2005: 260) (Bakšić – Bulić 2019: 15); „*Pragmatika je izučavanje govornikova značenja*“ (usp. Yule 1996: 3) (Bakšić – Bulić 2019: 17); *Pragmatika podrazumijeva „stavove i uvjerenja govornika i slušalaca, njihovo razumijevanje konteksta u kome je rečenica iskazana i njihovo zna-*

nje o tome kako se jezik koristi da obaveštava, uvjerava, obmanjuje i sl.“ (usp. O’Grady – Dobrovolsky – Aronoff 1993: 234, 592) (Bakšić – Bulić 2019: 20); „Pragmatika proučava činioce koji upravljaju našim jezičkim izborom u društvenoj interakciji i dejstva našeg izbora na druge“ (Kristal 1995: 120) (Bakšić – Bulić 2019: 20) pokazuje se koliko u „identitetu“ ove lingvističke discipline dominira njen pluralizam, koji je rezultat činjenice što pragmatika pokazuje povećano zanimanje za samog čovjeka, neuhvatljivi i misteriozni univerzum u univerzumu. Nije pragmatika usamljena u tome: sličan razvoj pokazuje, naprimjer, frazeologija, koja se može definirati minimalistički i maksimalistički. Oni koji ju definiraju maksimalistički previđaju činjenicu da ipak ne može sve biti frazeologija; to je međutim možda i primjenjivo u slučaju pragmatike: upotrijebljeni jezik (gotovo) uvijek kaže više od onoga što je rečeno, stoga svaki iskaz ima neki pragmatički potencijal koji može biti ostvaren. U svakom slučaju – bilo koje tumačenje jezika u savremenom trenutku nezamislivo je i nepotpuno bez pragmatike. Dakle, lingvisti se ne slažu u vezi s predmetom proučavanja pragmatike, sudeći prema navodima Bulića, ali njihov stav nije unificiran ni kad je riječ o metodama i granicama pragmatike

s drugim disciplinama, ni kad je riječ o samom lociranju pragmatike unutar lingvistike. Bez obzira na te nedoumice pragmatika ima vrlo stabilan sistem unutrašnje podjele te se dijeli na pragmalingvistiku, sociopragmatiku: univerzalnu pragmatiku i pragmatiku pojedinačnih jezika; poredbenu pragmatiku, kontrastivnu pragmatiku, interkulturnu pragmatiku, kroskulturnu pragmatiku; kliničku pragmatiku, literarnu pragmatiku, historijsku pragmatiku; postkolonijalnu pragmatiku; eksperimentalnu i korpusnu pragmatiku itd. U nastavku uvodnih tema nalazi se i popis i objašnjenje metoda prikupljanja podataka koje se mogu koristiti u pragmatičkim istraživanjima: historijska, normativna i poredbena te metoda analize sadržaja i sl. Ugleđajući se na ostale nivoe jezičke analize od pragmatike se očekuje i definiranje gornje i donje granice, tj. definiranje najmanje i najveće jedinice analize. Navode se različita teorijska i terminološka rješenja (pragmem, prakt, aloprakt i sl.), ali se ukazuje na neuhvatljivost definiranja minimalnog „kvantiteta“ pragmatičkog efekta budući da je usko povezan s kontekstom. Stoga se u definiranju jedinice pragmatike prednost daje – osnovnoj – jedinici proučavanja, a ne najmanjoj – kako je to, naprimjer, obavezno za druge nivoe analize. To je u skladu s

prirodom same pragmatike. Temeljeći svoj stav na tradiciji upotrebe termina „iskaz” i njegovog značenjskog potencijala među „običnim” govornicima Bulić smatra kako je „realnost” i tradicija tog termina ono što je presudilo prilikom odbira potrebne terminologije za jedinicu pragmatike. Iskaz definira kao kontekstualno uključenu rečenicu priznajući da takva definicija možda i nije najsretnija s obzirom na neujednačene stavove o tome šta rečenica uopće jeste.

Pragmatika je uvijek u susretu s gramatikom, fonetikom, semantičkom, sociolingvistikom te psiholin-gvistikom – pokazuje se u nastavku teksta *Pragmatike*. Među njima se ostvaruje „načelo saradnje”, a ako bi se morala napraviti određena razlika, onda bi konvencionalnost pripadala opipljivim slojevima jezika, a nekonvencionalnost, tj. jaka kontekstualna uvjetovanost, pripadala bi pragmatici.

Kratki prikaz razvoja pragmatike pokazuje da su njeni korijeni u antičkoj misli, naročito u retorici. Međutim, kao i za mnoge druge lingvističke discipline, eksponencijalni porast zanimanja za pragmatiku nastao je nakon revolucija na tehnološkom (industrializacija Evrope) i društvenom planu (nacionaliziranje Evrope). „Pragmatički obrat” desio se ipak tek u drugoj polovici XX stoljeća. Taj je „pragmatički obrat”

direktni produkt općeg „lingvističkog obrata”, koji Wittgenstein priželjuje na početku XX stoljeća.

Nakon uvodnih tema ostatak Bulićevog teksta bavi se konkretnim pragmatičkim sredstvima. Deiksu definira kao *termin koji se odnosi na sva jezička sredstva i osobine koje se odnose na neposredni kontekst u kome se ostvaruje iskaz i čija je osnovna interpretacija nemoguća bez uvida u kontekst* (Bakšić – Bulić 2019: 63). Ona se dijeli na ličnu (osobnu), prostornu, vremensku, društvenu (socijalnu) i diskursnu deiksu, koja služi kao jedno od sredstava utekštavanja.

Pragmatika otvara i nezaobilaznu temu saradnje. Griceova načela saradnje često su kritizirana, ali *ipak, treba imati u vidu da su [takve] kritike često redukcionističke i da bez osnova prepostavljaju da Grice tvrdi da učesnici u konverzaciji moraju biti dobranamjerni* (Bakšić – Bulić 2019: 89). Plodna rasprava koja je ostala iza prvih Griceovih postavki o načelu saradnje utjecala je na nastanak mnogih istraživanja u pragmatici. Među njima jedno od najznačajnijih mjeseta zauzima tema konverzacijskih implikatura. *Konverzacijске implikature* jedna je od pragmatičkih tema u vezi s kojom također postoji pluralizam mišljenja. Implikature se mogu negirati tako da postaju jako pragmatičko sredstvo kojim se može manipuli-

rati. Presupozicije i jake implikacije također predstavljaju jednu od tema kojima se *Pragmatika* bavi. Presupozicije pokazuju otpornost na negaciju, ali se mogu poništiti usled tzv. „problema projekcije”, koji se u tekstu ove knjige šaljivo predstavlja kroz sljedeći dijalog (Bakšić – Bulić 2019: 122):

- A: Dino je jučer bio u domu zdravљa. Ljekar mu je rekao da prestanе pušiti.
- B: Kakav je to ljekar?! Pa Dino nikad nije ni primisao duhan!

Preostalih pet poglavlja *Pragmatike* napisala je Sabina Bakšić, redovna profesorica na Odsjeku za orijentalnu filologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, autorica knjige *Strategije učitivosti u turskom jeziku*. Riječ je o sljedećim temama: analizi konverzacije, govornim činovima, učitivoj upotrebi jezika, kroskulturalnoj pragmatici te pragmatici u učenju stranih jezika.

U podnaslovu *Analiza konverzacije* autorica pokazuje koliko je ova tema važna za pragmatiku ukazujući na činjenicu da o pragmatici često razmišljaju ljudi koji dolaze iz drugih grana humanistike. Takav je slučaj i s govornim činovima, koji su najprije problematizirani u okrilju filozofije. Govorni činovi razumijevaju se kao iskazi koji konstituiraju neko stanje stvari čineći

tako neku radnju (Bakšić – Bulić 2019: 161). Pragmatika se bavi različitim mehanizmima kojima se govornik služi prilikom iskorištanja bogatstva konteksta u namjeri da realizira određeni iskaz. Autorica iznosi niz reakcija na prvobitni oblik teorije govornih činova. Među njima jedna je od najzanimljivijih teorija govornih činova na raskršću između lingvistike, filozofije i književnosti. Riječ je o analizi koju je napisala Shoshana Felman uvezši pritom *Don Juan* kao književno ostvarenje koje praktično pokazuje plan performativnosti obećanja. Proglasivši erotiku lingvistikom Felman ističe koliko je jaka snaga jezika. U poglavlju *Učtiva upotreba jezika* Bakšić se bavi teorijom učitivosti, koja nije monolitan pojam u svjetskim kulturama. Ona se u najkraćem može definirati kao pokazivanje obzira prema drugome te kao strateško izbjegavanje konfliktata (Bakšić – Bulić 2019: 189). Teorija učitivosti pokazuje koliko je velika razlika između „prirodnog” oblika ponašanja i „civiliziranog” – odnosno onog koje je nastalo kao produkt dugotrajnog procesa u toku kojeg su ljudi učili kontrolirati svoj govor i tjelesne funkcije (Bakšić – Bulić 2019: 189). Teorija učitivosti u interpretaciji Brown – Levinson centralizirana je oko ideje o *obrazu* (engl. *face*). Obraz se može podijeliti na pozitivni i negativni. Oba se

obraza mogu ugroziti: pozitivni se može ugroziti kritikom, neslaganjem, žalbom, prijekorom, optužbom, uvredom, a negativni obraz može se ugroziti naredbama, zahtjevima i savjetima.

Poglavlje *Kroskulturalna pragmatika* bavi se razlikama među kulturama polazeći od definicije same kulture, jednog od najkompleksnijih pojmova današnjice. U odnosu na to što se u određenoj kulturi preferira i njeguje kao poželjan vid društvenog ponašanja zavise i rituali koji se cijene ili koji se u njoj izbjegavaju. Obično se i u ovom polju često naglašava razlika između Orijenta, koji njeguje kolektivizam, i Okcidenta, koji snažnije atrikulira individualizam. Stoga definiranje pozitivnog i negativnog obraza u ovim, navodno, suprotstavljenim dijelovima planete, usko je povezano s kulturom. Moguće je da će u nekoj bliskoj ili dalekoj budućnosti, u kontekstu agresivnije internacionализacije tj. globalizacije, ove dvije „krajnosti“ biti pomirene budući da je pod utjecajem mas-medija i otvorenijeg duha mlađih populacija sve prisutniji unificirajući element. Ipak, to ne mijenja trenutno činjenično stanje koje svjedoči o bogatom svjetskom naslijedu poželjnih i nepoželjnih obrazaca ponašanja. Budući da ima zavidno iskustvo u podučavanju stranog jezika, Bakšić je uspješno u posljednjem poglav-

Iju *Pragmatike* ukazala na veoma važnu ulogu poznавanja pragmatike prilikom učenja stranih jezika. Pragmatička kompetencija uvjet je za uspješno dijalogiziranje među kulturama te autorica predlaže da se posebna pažnja prilikom učenja stranih jezika posveti upotrebi autentičnih primjera, predstavljanju primjera kroz objašnjenje i upoznavanju s pragmatikom već na nižim nivoima učenja. Učenje pragmatičkih markera, ustaljenih fraza, realizacije govornih činova treba da postanu važna sredstva za ostvarivanje jezičke kompetencije. Budući da je Bakšić turkologinja, navedeno je pokazala na primjeru turskog jezika, koji ima veoma razgranatu shemu pragmatičkih sredstava. Svako od problematiziranih sredstava ima svoje mjesto na zamišljenoj hijerarhiji učitosti te se prema tome onaj koji koristi ili ne koristi navedena sredstva automatski procjenjuje u očima izvornog govornika turskog jezika. To, naravno, pokazuje koliko je čovjek kao ljudsko biće uvijek u procesu procjenjivanja. Čovjek sam, dakle procjenjujem. Jezik se čini kao najpouzdaniji element za procjenu, ne nužno u negativnom smislu. Barem tako treba biti iz ugla pragmatike.

Knjiga *Pragmatika* Sabine Bakšić i Halida Bulića preporučuje se najprije (zainteresiranim) studentima, koji su njeni idealizirani čita-

telji, ali ciljana publika mogu biti i lingvisti i nastavnici koji se zanimaju za jezik općenito. Popularnosti pragmatike doprinose i mimovi (engl. *memes*) nastali na interne-tu – oni se ne mogu razumjeti bez

udžbenika koji se pojavio na radaru bosnistike. Stoga, ako želimo znati više o sebi i želimo saznati koliko jedan mali iskaz može nositi elemenata, *Pragmatika* je nezaobilazna stanica.

Azra HODŽIĆ-ČAVKIĆ

TEORIJA I METODE LINGVOKULTUROLOŠKOG PROUČAVANJA

(Irina Zykova, *Konceptosfera kulture i frazeologija*, prev. Branka Barčot,
Srednja Europa, Zagreb, 2019, str. 394)

Knjiga Irine Zykova *Konceptosfera kulture i frazeologija* s podnaslovom *Teorija i metode lingvokulturološkog proučavanja* prevedena je u okviru projekta *Primjena frazeološke teorije u frazeografiji* Hrvatske naklada za znanost. Prevoditeljica knjige je Branka Barčot, autorica čija zanimanja pripadaju frazeologiji i lingvokulturologiji.

Konceptosfera kulture i frazeologija Irine Zykova sastoji se od četiri velika poglavlja nakon kojih slijedi opći zaključak s dodatnom dvaju praktičnih priloga. Prvo poglavlje bavi se odnosom konceptosfere kulture i frazeologije u lingvokulturološkom svjetlu; drugo poglavlje bavi se teorijom i metodom lingvokulturološkog oblikovanja frazeološkog značenja; treće poglavlje bavi se kreativnošću kao elementom kulturne uvjetovanosti frazema; četvrto poglavlje bavi se informacijskom organizova-

nošću frazema kao elementom njihove kulturne određenosti. Zykova tumači rađanje lingvokulturologije kao rezultat interdisciplinarnosti humanističkih nauka krajem XX stoljeća. Knjiga *Konceptosfera kulture i frazeologija* bavi se proučavanjem interakcije konceptosfere kulture i jezika.

U prvom poglavlju autorica se bavi razlikama *konceptosfere* u odnosu na pojmove *noosfera*, *smisaosfera*, *logosfera* i *semiosfera*, sa kojima je u direktnoj vezi. Konceptosferu definira kao skup jezičkih reprezentacija kulturnih (duhovnih) vrijednosti (naroda) (Zykova 2019: 11) te ju razlikuje od navedenih pojmove u tome što se ona fokusira na neposredno proučavanje samog jezičkog sistema, proces njegovog oblikovanja i razvoja kao rezultata spoznajne djelatnosti, ali je istovremeno usmjerena i na perspektivu kulturne uvjetovanosti. Konceptosfera predstavlja antropo-

loški, lingvo-kognitivno-kulturološki pojам te iz toga proizlazi da najviše odgovara zadaćama lingvokulturologije, lingvokognitologije i (lingvo)semiotike. Specifičnost pojma *koncepciosfera* leži i u njegovoj usmjerenoći ka samom nosiocu konceptualizacije, tj. usmjerenoći ka čovjeku, koji se shvata kao tačka bitka koja živi u sferi kulture s kojom je u stalnoj interakciji. Stoga slijedi da je konceptosfera kulture otjelovljena u jeziku zahvaljujući stvaralačkoj djelatnosti autorskih ličnosti. To znači da je "govoreći subjekt" (De Sosir) u lingvokulturologiji simbioza tumačenja u kojem je ličnost produkt jezika – koji je, s druge strane, skup "demijurških nositeljica smisla", kako Lihačev naziva pojam "autorske ličnosti". "Vrijednosni sadržaj konceptosfere kulture predstavlja zbir takvih međusobno povezanih informacija kao što su: osjetilno-emocionalne, etičke i estetske informacije; arhetipske, mitološke, religijske, filozofske i znanstvene informacije. Te se vrste kulturnih informacija stvaraju kao rezultat odgovarajućih oblika doživljaja (emocionalno-osjetilnog, duševnog, estetskog) i poimanja (arhetipskog, mitološkog, religijskog, filozofskog, znanstvenog) svijeta i za njih je karakteristična konceptualna uređenost" (Zykova 2019: 81). Zykova napominje da se ovako definirana konceptosfera najvidljivije

oslikava u složenoj prirodi fraze-ma, čije se oblikovanje odvija pod njenim utjecajem. Nadajući se da bi lingvokulturologija mogla ponuditi teorijski i praktični model za rješenje misterioznosti nastanka i razvijanja frazema, Zykova opravdava utemeljenje lingvokulturologije u djelima V. N. Telije.

U drugom poglavlju Zykova iznosi tvrdnju da se frazeološko značenje formira kao rezultat procesa intersemiotičke transpozicije, što zapravo znači da su frazemi svojevrsni prijevodi konceptualnih sadržaja u znakove prirodnog jezika (Zykova 2019: 141). U otkrivanju načina intersemiotičke transpozicije Zykova predlaže integrirani pristup, koji je glavni teorijsko-metodološki uvjet lingvokulturološkog proučavanja. On podrazumijeva nekoliko etapa:

- 1) odabir konceptualno srodnih frazema prema sastavniciama njihove slike;
- 2) preliminarnu semiotičku obradu odabranih frazema na temelju koje se formiraju dva potkorpusa frazeoloških znakova: potkorpus A obuhvata frazeme s direktnom vezom s konceptualnim srodstvom frazema; potkorpus B uključuje frazeme u čijem značenju nedostaje ukazivanje na zadalu nominativnu sferu;
- 3) odabir konceptualno srodnih frazema po elementima nji-

- hove semantike i oblikovanje C-potkorpusa;
- 4) objedinjenje frazeološkog materijala svih triju potkorpusa.

Ovakav model odabira i obrade frazema omogućio je da u praktičnom dijelu knjige *Konceptosfera kulture i frazeologija* Zykova pokazuje kako je tekla analiza dvije i po hiljadu frazema engleskog jezika koji su povezani s područjem verbalne komunikacije. Metoda integriranog pristupa pruža mogućnost obrade rezultata frazeologizacije kao kulturno uvjetovanog procesa. To u slučaju frazema iz sfere verbalne komunikacije znači da govorimo o:

- 1) kreiranju frazema koji označavaju verbalnu komunikaciju znakovima iz semiotičkog područja verbalne komunikacije;
- 2) kreiranju frazema koji opisuju različite pojave (među kojima je isključena verbalna) znakovima sredstava semiotičkog područja verbalne komunikacije;
- 3) kreiranje frazema koji opisuju verbalnu komunikaciju drugim sredstvima semiotičkih područja kulture (gdje je područje verbalne komunikacije isključeno).

Taj dvomodularni pristup, tj. pristup dijelu koji se oblikuje i oblikovnom dijelu, omogućava otkrivanje makrometaforičkih konceptualnih modela skrivenih iza jezičkog omotača frazema. U slu-

čaju frazema koji opisuju verbalnu komunikaciju u engleskom jeziku, prema navedenoj metodi, postoji jedanaest modela, koje Barčot ostavlja u originalu:

VERBAL COMMUNICATION IS PLAY;
VERBAL COMMUNICATION IS TRADE / COMMERCE;
VERBAL COMMUNICATION IS SOCIAL ACTIVITY;
VERBAL COMMUNICATION IS JOURNEY (TRAVEL);
VERBAL COMMUNICATION IS GASTRONOMY;
VERBAL COMMUNICATION IS HUNTING / FISHING / MINING;
VERBAL COMMUNICATION IS RELIGION-RELATED ACTIVITY;
VERBAL COMMUNICATION IS MEDICINE-RELATED ACTIVITY;
VERBAL COMMUNICATION IS CRAFT;
VERBAL COMMUNICATION IS PAINTING;
VERBAL COMMUNICATION IS EVERYDAY ACTIVITY.

Istraživanje navedenih frazema pokazuje koji su to modeli "odgovorni" za kreiranje konkretnih "frazeoloških znakova" u engleskom jeziku; istraživanje također pokazuje i njihovu upotrebu u diskursu. Kreiranje "frazeoloških znakova" nije moguće bez inherentne kreativnosti te se u njihovoј razgranatosti može vidjeti sistematič-

nost konceptualnih makromodela. Zykova navodi da su tri osnovna parametra proučavanja frazeološke kreativnosti: kvantitativni, kvalitativni i dinamični. Najprisutniji su frazemi iz skupine VERBAL COMMUNICATION IS PLAY, VERBAL COMMUNICATION IS TRADE / COMMERCE, VERBAL COMMUNICATION IS SOCIAL ACTIVITY, VERBAL COMMUNICATION IS JOURNEY (TRAVEL), VERBAL COMMUNICATION IS CRAFT. Prema kvalitativnom parametru među frazeološki najkreativnije makrometaforičke konceptualne modele ubrajaju se: VERBAL COMMUNICATION IS PLAY, VERBAL COMMUNICATION IS SOCIAL ACTIVITY, COMMUNICATION IS CRAFT, VERBAL COMMUNICATION IS TRADE / COMMERCE, VERBAL COMMUNICATION IS GASTRONOMY. Prema dinamičnom kriteriju najkreativniji potencijal imaju modeli: VERBAL COMMUNICATION IS PLAY, VERBAL COMMUNICATION IS SOCIAL ACTIVITY, VERBAL COMMUNICATION IS MEDICINE-RELATED ACTIVITY, VERBAL COMMUNICATION IS JOURNEY (TRAVEL), VERBAL COMMUNICATION IS CRAFT. Navedeni modeli svjedoče o prilagodbi frazeološkog sistema novim civilizacijskim uvjetima društva u kojima se govori engleski jezik; međutim,

takav zaključak ima svoje implikacije i po druga područja budući da je globalizacijska moć engleskog jezika šira od područja u kojem se engleski govori kao prvi jezik. Zykova pokazuje koliko su frazemi pokazatelji otpornosti na vanjske društvene promjene budući da pokazuju refleks refrazeologizacije, koja se odvija na nekoliko načina:

- a) umetanje (širenje osnovne slike);
- b) srastanje (vanjsko širenje);
- c) premještanje (izmjena redoslijeda sastvanica);
- d) bifurkacija (hotimično narušavanje cjelovitosti osnovnog oblika);
- e) kombiniranje (spajanje nekoliko frazeoloških slika).

Zykova u III poglavlju zaključuje kako su frazemi znakovi bogatog kulturnog sadržaja koji je moguće komunikativno prilagoditi u kreiranju diskursa koji okazuju orientiranost ka pragmatici.

U posljednjem poglavlju Zykova vrši analizu informacijske organiziranosti frazema, za koje tvrdi da su najpouzdaniji čuvari informacija kulture. Kroz niz informacija kultura tako čuva sebe frazemima. Frazemi u procesu intersemiotičke transpozicije nasleđuju mnogo diferenciranih informacija kulture te je opravdano zvati ga kulturno-jezičkim znakom (Zykova 2019: 326).

U Prilogu 1 Zykova iznosi etape konceptualne analize znaka *say*

kao verbalne aktivnosti pokazujući praktično kako izgleda jedna lingvokulturološka obrada jedinice. U Prilogu II Zykova pokazuje mape diferencijacije frazeoloških slika nastalih na temelju nekoliko makrometaforičkih konceptualnih modela.

Knjigu *Konceptosfera kulture i frazeologija. Teorija i metode lingvokulturološkog proučavanja*

preporučujemo onima koji su zaledani u jezik te žele saznati šta im jezik otkriva o temeljima svjetske kulture i civilizacije. Primjena ove knjige, dakle, nije ograničena na tzv. "nacionalne" frazeologije; ona može doprinijeti u rasvjetljavanju mnogih jezičkih fenomena ako se uključi i kontrastno proučavanje frazema iz različitih jezika.

OSVRTI

Ismail PALIĆ

BILJEŠKA O RS-U U BOSANSKOME PRAVOPISU

U ovom kratkom tekstu dat će osvrt na pitanje pisanja naziva *Republika srpska*. Nemam nikakve druge namjere osim razmatranja spomenutog naziva iz pravopisnog ugla.

Pisanjem naziva *Republika srpska* ne bavi se nijedan postojeći pravopisni priručnik bosanskoga jezika. Sjećam se kao član Pravopisne komisije za Pravopis bosanskoga jezika (1996) kako je tada unutar komisije prevladalo mišljenje da u pravopisu ne treba „popularizirati“ Republiku srpsku. Naravno, takav je argument bizaran, ne radi se o „populariziranju“, nego o reguliranju pisanja naziva jednog od entiteta koji prema Ustavu ulaze u sastav Bosne i Hercegovine i koji neće naprosto „nestati“ iz naše jezičke i svake druge zbilje ako ga na taj način ignoriramo. Ni drugo izdanje Pravopisa (2017) ne razmatra ovaj naziv. U pisanoj jezičkoj praksi u Bosni i Hercegovini, a posebno u medijima, uglavnom se ustalilo pisanje spomenutog naziva koje je sa stajališta bosanskoga pravopisa

pogrešno, i to „*Republika Srpska*“. Zašto je pogrešno takvo pisanje?

Republika srpska Ustavom je definirana kao jedan od dvaju entiteta od kojih se sastoji država Bosna i Hercegovina. Naziv „entitet“ Ustavom nije preciznije određen i koristi se u kontekstualnom značenju te riječi kao „sastavni dio cjeline“, u ovom slučaju Bosne i Hercegovine. Bosna i Hercegovina prema Ustavu po svome unutarnjem uređenju nije ni federacija ni konfederacija, nego je jednostavno definirana kao država. Dakle njezini sastavni dijelovi (entiteti) nisu ni federalne ni konfederalne jedinice, i, najvažnije, nisu države. Oni se definiraju kao posebne jedinice administrativne i pravne samouprave, te se na njihovo pisanje primjenjuje pravilo koje regulira pisanje imena administrativno-upravnih i sl. jedinica. To pravilo nalaže da se u takvim višečlanim geografskim imenima samo prva riječ piše velikim slovom (npr. *Sarajevski kanton*, *Hercegovačko-neretvanski kanton*,

Dubrovačko-neretvanska županija, Banjalučko muftijstvo, Bosna srebrena, Vrhbosanska nadbiskupija itd.). Prema tome u nazivu *Republika srpska* samo prvi član treba pisati velikim početnim slovom, dakle *Republika srpska*, a ne „*Republika Srpska*“.

Nijedan od moguća dva argumenta u prilog pisanju oba člana naziva tog entiteta velikim početnim slovom ne stoji. Rekao sam već da Republika srpska nije država, i na pisanje njezina naziva ne može se primjenjivati pravopisno pravilo koje uređuje pisanje imena država a koje nalaže da se svaki član imena piše velikim početnim slovom (kao npr. *Republika Hrvatska, Republika Turska*). Drugo, drugi član tog naziva „srpska“ u bosanskom jeziku nije vlastito ime koje bi zbog toga trebalo pisati velikim slovom (kao npr. u slučaju naziva *Kanton Sarajevo, Federacija Bosne i Hercegovine* i sl.), nego je prisvojni pridjev upotrijebljen kao determinator uz imenicu „republika“. To se jednostavno može dokazati time što govornici bosanskoga jezika nikad ne skraćuju naziv *Republika srpska* na „Srpska“. Rečenice kakve su **Imam imovinu u Srpskoj; *Vlasti Srpske krše ljudska prava* i sl. nikada ne upotrebljava nijedan govornik bosanskoga jezika. Takva se praksa politički forsira u srpskom jeziku. Time se naziv *Republika srpska* u

bosanskome sasvim jasno razlikuje od naziva iste vrste (ali po karakteru i statusu različitih jedinica) u kojima je prisvojni pridjev poimeničen i postao vlastito ime. Tako su *Hrvatska* i *Turska* naprimjer vlastita imena u nazivima *Republika Hrvatska* i *Republika Turska*, te se normalno i najčešće ti i takvi nazivi skraćuju i svode na vlastito ime – *Hrvatska, Turska*. Da „srpska“ nije vlastito ime u bosanskom jeziku, još se očitije vidi po tome što njegovi govornici u neformalnom govoru sasvim obično i vrlo često koriste naziv s obrnutim redoslijedom članova – Srpska republika, a takva praksa nije nepoznata ni u srpskom jeziku (usp. *Imam imovinu u Srpskoj republici; Vlasti Srpske republike krše ljudska prava*). Opet, takvo se što kad su posrijedi nazivi iste vrste u kojima je drugi član vlastito ime ni u formalnome ni u neformalnom govoru ne susreće (ne koristi se npr. **Hrvatska Republika za Republiku Hrvatsku*, niti **Turska Republika za Republiku Tursku*)

Nadalje treba imati na umu da je Ustav Bosne i Hercegovine donesen 1995. godine u Daytonu (SAD) i da je na engleskom jeziku. Zvanični prijevodi na bosanski, hrvatski i srpski jezik nikad nisu sačinjeni, tako da je važeći samo tekst na engleskome. U tom se tekstu navodi: „Bosnia and Herzegovina shall consist of the two Entities, the Federa-

tion of Bosnia and Herzegovina and the Republika Srpska (hereinafter „the Entities“).“ Dakle Ustav na engleskome koristi bosanski ili srpski naziv, a ne englesku verziju tog naziva, kao za Federaciju BiH (the Federation of Bosnia and Herzegovina). Republika srpska ne naziva se „Republic of Srpska“ (kao što se npr. Hrvatska službeno naziva „the Republic of Croatia“ ili Turska „the Republic of Turkey“). Takvim se imenovanjem dosljedno služi i međunarodna administracija koristeći ustavnu formulaciju. Prema tome i jedini važeći engleski tekst Ustava BiH jasno ukazuje na to da „srpska“ u nazivu *Republika srpska* nema isti status kao naprimjer „Hrvatska“ u nazivu *Republika Hrvatska*, tj. da nije vlastito ime. To što se riječ „srpska“ u engleskom tekstu Ustava piše velikim početnim slovom ozbiljan je previd i pravopisna greška koja mora biti ispravljena pri službenom prijevodu Ustava na bosanski jezik (kad/ako do njega dođe) ili u eventualnim budućim izmjenama Ustava.

Pisanje oba člana velikim početnim slovom („*Republika Srpska*“) nema dakle nikakva opravdanja u bosanskome jeziku i pravopisu i predstavlja ugledanje prije svega na srpski jezički standard, u kojemu je tumačenje i ovog naziva i onog na što on upućuje očigledno bitno različito. Slijedeće takve pravopisne prakse onda nužno znači i eksplicitno prihvaćanje takva tumačenja sadržaja koji stoji iza naziva *Republika srpska* jer pravopis u osnovi i ne služi drugome nego da osigura da se odgovarajući koncept u jeziku korektno izrazi pismom. Naravno, ispravni način pisanja naziva *Republika srpska*, u kojemu član „srpska“ ima značenje „koja pripada Srbima“, jasno odražava problem i otvara pitanje karaktera tog entiteta i prihvatljivosti tog naziva, no to je najmanje pravopisno pitanje.

Odgovarajuća je skraćenica naziva *Republika srpska* u bosanskome RS. Spada u red tzv. pravih skraćenica, tj. onih koje se i izgovaraju (eres), i u kosim padežima dobiva nastavke: RS-a, RS-u itd.

IN MEMORIAM

AMIR LJUBOVIĆ (1945–2019)

NEUSILJENI AUTORITET

Dana 26. novembra 2019. preminuo je prof. dr. Amir Ljubović. Profesor je – neka mi bude dopušteno da ga u nastavku ovog zapisa oslovljavam tako – rođen 1945. godine u Sarajevu, gdje je prošao sve faze svoga formalnog obrazovanja. Radio je na Orijentalnom institutu u Sarajevu, a kasnije i na Odsjeku za orijentalistiku (danас Odsjek za orijentalnu filologiju) Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Tokom svoje nastavne karijere Profesor je biran u zvanje vanrednog, a potom i redovnog profesora. Držao je nastavu na predmetima *Orijentalno-islamska civilizacija*, *Historija arapskog jezika s uvodom u semitistiku*, *Stvaralaštvo Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, *Uvod u orijentalnu filologiju* i *Uvod u iranistiku* na matičnom odsjeku te nastavu na predmetu *Historija filozofije istočnih naroda* na Odsjeku za filozofiju. Također je izvodio nastavu na postdiplomskom studiju Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu. Gostujući na Odsjeku za turkologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Profesor je držao predavanja na predmetu *Islamska civilizacija*.

Iz Profesorovog je pera proisteklo pet autorskih knjiga, objavljenih na tri jezika. Četiri knjige drugih autora Profesor je priredio i(l) izvršio redakturu njihovog teksta. Osim knjiga, Profesor je u domaćoj i stranoj periodici objavio desetke naučnih i stručnih radova, ocjena i prikaza. Tokom angažmana na Orijentalnom institutu, radio je na više istraživačkih projekata i bio saradnik na izradi nekoliko enciklopedija.

Na Filozofskom fakultetu u Sarajevu Profesor je obavljao dužnost predsjednika Vijeća Odsjeka za orijentalnu filologiju (u više navrata), predsjednika Upravnog odbora, prodekana i dekana Fakulteta. U jednom mandatu bio je član Upravnog odbora Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu.

Prethodno navedene činjenice zabilježene su, i to mnogo preciznije i potpunije, u različitim prigodnim izdanjima (naprimjer, u više izdanja Spomenice

Filozofskog fakulteta), te tekstovima objavljenim tragom vijesti o Profesorovom odlasku; zbog toga sam, u ovome kratkom slovu, odustao od navođenja godina (osim kad je riječ o godinama njegova rođenja i povlačenja s ovoga svijeta), razdobljā, bibliografskih podataka... Međutim, znatno važniji razlog za odustajanje od faktografskog pristupa Profesorovoju naučno-nastavnoj i, prije svega, ljudskoj ostavštini jeste želja da se izade iz okvira, ponekad, suhoparno činjeničnog; da se ukaže na ono što u pobrajanju faza akademskog napretka, ili bibliografskih jedinica naučnoistraživačkog opusa, nerijetko ostane nezapisano, a time i, prije ili kasnije, neumitno zaboravljeno, budućim generacijama nepoznato. Kad je o Profesoru riječ, toga *onog*, neizrečenog i nezabilježenog, ima napretek, ponajviše zbog njegovog karaktera i ličnosti.

O vrhunskoj vrijednosti Profesorovog naučnoistraživačkog rada u više je navrata pisano; o njegovim nesvakidašnjim nastavničkim kvalitetima svjedoče sjećanja njegovih studenata, ali i dokumenti internog karaktera, po hrani na Fakultetu; no, ovdje, prije svega, želim istaknuti da je Profesor u našoj, regionalnoj i međunarodnoj akademskoj zajednici, kao i među svojim studentima, bio poznat kao čovjek od reda i metode.

Nema nijednog Profesorovog studenta iz starijih generacija koji se ne sjeća njegovih čuvenih roze kartica; koncizno ispisanih teza, od kojih je Profesor polazio i na osnovu njih ispredao uvijek sadržajna, zanimljiva i kristalno jasna i poticajna predavanja, a sve to svojim dubokim, ali toplim i prijatnim glasom (u mladosti je Profesor bio blizu da se okuša kao spiker na Radiju Sarajevo, *onom, nekadašnjem...*), koji je na slušaoce uvijek ostavljao snažan dojam.

Profesorove knjige i članci zoran su primjer sređenosti i metodološke uzornosti njegovog pristupa naučnom istraživanju. Pridodaju li se tome poslovnična akribičnost, istraživačka odgovornost i pouzdanost, pomno osmišljena i koherentna struktura njegovih spisa (sve Profesorove knjige i radovi funkcionaliraju kao snažne organske cjeline, čiji su sastavni dijelovi logično rasporеđeni i međusobno povezani), do tančina razvijen sistem logičkog mišljenja, dotjeran i prefinjen stil (ali nikad suviše kitnjast da bi ugrozio artikulaciju misli i odvratio koncentraciju čitaoca od predmeta istraživanja, ili pitanja o kome se raspravlja) – posve je jasno zbog čega se Profesor ovih dana (nažalost, tužnim povodom) spominje kao jedan od najznačajnijih domaćih i regionalnih arabista i istraživača bosanskohercegovačke kulturne baštine na orijentalnim jezicima.

Blagodat Profesorovog urođenog osjećaja za red i njegove nesvakidašnje metodološke osviještenosti, *osjetila su* i djela drugih autora, kako klasična tako i djela Profesorovih savremenika. Klasična je djela uređivao, vršio

redakturu prijevodā s arapskog jezika i dovodio ih u stanje potpune semantičke funkcionalnosti i prohodnosti, a djela svojih savremenika (bilo da je riječ o disertacijama ili knjigama), nerijetko mu povjeravana na uvid i procjenu, znao je preokrenuti, transformirati, podariti im novu strukturu, a time i posve novu naučnoistraživačku dimenziju. Na taj je način presudno doprinio kvalitativnom nivou njihovih izdanja; neka bi, i uprkos nesumnjivoj vrijednosti i važnosti, bez Profesorovog ključnog upliva i do danas ostala neupotrebljiva. Sve navedeno Profesor je uvijek činio taktično, obazrivo i s mjerom, ali i učenjački kritično, nespreman da pravi kompromise i podrži bilo šta što bi se kosilo sa standardima kojih se, prije svih, sam pridržavao.

Red i metodičnost bili su Profesorova vodilja i prilikom obavljanja dužnosti dekana Filozofskog fakulteta. Administracija Fakulteta razdoblje njegove *uprave* pamti kao harmonično, rasterećeno i mirno, ali i stabilno, efikasno i uspješno. U vrijeme kad je Profesor bio na čelu Fakulteta, uposlenici Dekanata nisu bili prinuđeni posezati za sedativima; a pogotovo se nije moglo desiti da redovnim profesorima Fakulteta rješenje o odlasku u mirovinu na njihov radni sto ostavi spremaćica, prilikom obilaska profesorskih kabinetata.

Nauka i naučna istina bili su Profesorov ideal, kome je težio tokom cijele svoje akademske karijere. Profesor se odlučno suprotstavljao svakoj vrsti ideologiziranja i banaliziranja nauke. Nije gajio nimalo razumijevanja za pseudonaučne i mitske naslage na kulturnoj historiji ovoga podneblja, pogotovo nagomilane tokom posljednjih nekoliko decenija. Takve je naslage argumentirano dekonstruirao i nakon odlaska u mirovinu, sve do posljednjih mjeseci života, objavljajući u virtuelnom prostoru niz iznimno vrijednih i značajnih tekstova o kulturnoj historiji Sarajeva. Bilo bi i više nego poželjno i potrebno, ne samo iz pjeteta prema Profesoru nego i radi općega dobra, te tekstove objediti, urediti i objaviti.

Posao kojim se bavio Profesor nije doživljavao kao priliku i sredstvo za stjecanje društvenog ugleda, slave, moći, utjecaja... Razlog tome je, prije svega, činjenica da je on, po svojoj prirodi, bio skroman i samozatajan čovjek. No, smatram da za takav Profesorov odnos prema blještavim trivijalnostima, kojima teže oni zalutali u svijet nauke, postoji još jedan povod; naime, temeljem ne prečestih, ali uvijek prijatnih i korisnih razgovora koje sam s njim vodio, držim da je Profesor vjerovao kako će, kad jednom prođe suludo vrijeme u kojem živimo (a ono, prije ili kasnije, mora proći, to je naprosto historijska zakonitost), kad se okonča praksa ortačkog akademizma i klijentelizma, kad skribomaniju, bezočno plagijatorstvo i elementarno, bahato neznanje više ne bude moguće smatrati odlikama *akademske izvrsnosti*, kad se na univerzitet

ne bude moglo sletjeti direktno s aerodroma, kad... Morat će uslijediti veliko pospremanje, to jest, proces objektivnog i nepristrasnog vrednovanja ostavštine svakog člana akademske zajednice. Profesorova će ostavština, bez ikakve dvojbe, kroz taj proces proći neokrznuta i neokrnjena, upravo zato što nije nastala da bi se njome priskrbile zvučne nagrade i institucionalna priznanja, već kao proizvod suverenog znanja i čiste, jedine ispravne želje i poriva – da se ozbiljnim i odgovornim naučnim radom doprinese pomjeranju granica ljudskog saznanja i spoznaje, na korist i dobrobit svakoga čovjeka. Na toj je činjenici, uz sve ostale njegove vrijednosti, izgrađen Profesorov zdravi, neusiljeni autoritet.

Prije i povrh svega, Profesor je bio dostojanstven i plemenit; sposoban da, bez obzira na sve, u ljudima prepoznaće i vidi isključivo dobrotu.

Neka mu je veliki rahmet. Lahka mu bila bosanska zemlja.

Namir Karahalilović

PODACI O AUTORIMA

Mirela Boloban
Filozofski fakultet
Univerziteta u Sarajevu
Sarajevo
mirelach@hotmail.com

Halid Bulić
Filozofski fakultet
Univerziteta u Sarajevu
Sarajevo
halidb10@yahoo.com

Amela Ćurković
Filozofski fakultet u Zenici
Zenica
amela.curkovic@gmail.com

Esad Duraković
Filozofski fakultet
Univerziteta u Sarajevu
Sarajevo
esad_d @hotmail.com

Azra Hodžić-Čavkić
Filozofski fakultet
Univerziteta u Sarajevu
Sarajevo
azra.e.hodzic@gmail.com

Namir Karahalilović
Filozofski fakultet
Univerziteta u Sarajevu
Sarajevo
namir.karahalilovic@ff.unsa.ba

Ksenija Kondali
Filozofski fakultet
Univerziteta u Sarajevu
Sarajevo
ksenija.kondali@ff.unsa.ba

Mirza Mejdanija
Filozofski fakultet
Univerziteta u Sarajevu
Sarajevo
mejdanimjam@yahoo.com

Mirela Omerović
Pedagoški fakultet
Sarajevo
mirelamuftic@yahoo.com

Anja Orozović
Filozofski fakultet
Univerziteta u Sarajevu
Sarajevo
orozovicanja2611@gmail.com

Samira Osmanbegović Bakšić
samiraobaksic@gmail.com

Nikolina Palašić
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Rijeci
Rijeka (Hrvatska)
npalasic@ffri.hr

Podaci o autorima

Ismail Palić
Filozofski fakultet
Univerziteta u Sarajevu
Sarajevo (Bosna i Hercegovina)
ismail.palic@ff.unsa.ba

Ida Peco
idapeco94@gmail.com

Nenad Rizvanović
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Rijeci
Rijeka (Hrvatska)
nenad.rizvanovic@gmail.com

Aleksandar D. Stefanović
Sorbonne Université
Paris
aleksandar.stefanovic@sorbonne-universite.fr

Merisa Šehić-Đido
Filozofski fakultet
Univerziteta u Sarajevu
Sarajevo
merisadido2014@gmail.com

UPUTE AUTORIMA

Radovi trebaju biti pisani u standardnome formatu A4 (prored 1,5, Times New Roman, veličina slova 12). Napomene stoje na dnu stranice, a ne na kraju teksta.

Rukopis treba organizirati i numerirati na sljedeći način:

0. stranica: naslov i podnaslov, ime(na) autora, ustanova, adresa (uključujući i e-mail);

1. stranica: naslov i podnaslov, ključne riječi, sažetak na jeziku na kojem je napisan tekst (u slučaju rasprava i članaka);

2. stranica i dalje: glavni dio teksta.

Ako je tekst pisan na bosanskom jeziku, na njegovu kraju treba dati sažetak (na novoj stranici) na engleskom, njemačkom, francuskom ili italijanskom (uključujući i navođenje naslova), a ako je pisan na engleskom ili njemačkom jeziku, sažetak treba biti na bosanskom.

Popis izvora i literature treba početi na novoj stranici.

Na kraju treba dodati sve posebne dijelove (crteže, tablice, slike) koji nisu mogli biti uvršteni u tekst.

Ukoliko se numeriraju, odjeljci trebaju biti označeni arapskim brojkama (1./1.1./1.1.1.). Za različite razine upotrebljavati različite tipove slova:

1. Masnim slovima (Times New Roman)

1.1. Broj masnim slovima, a naslov masnim kosim slovima (Times new Roman)

1.1.1. Broj običnim slovima, a naslov kurzivom (Times New Roman)

Navodi u tekstu sastoje se od prezimena autora i godine objavlјivanja rada, te, ako je značajno, broja stranice nakon dvotačke (sve u zagradama), npr.: (Jackendoff 2002) ili (Bolinger 1972: 246). Ako je ime autora sastavni dio teksta, navodi se na sljedeći način: Allerton (1987: 18) tvrdi...

Kraće citate treba započeti i završiti navodnim znacima, a sve duže citate treba oblikovati kao poseban odlomak, odvojen praznim redom od ostatka teksta, uvučeno i kurzivom, bez navodnih znakova.

Riječi ili izraze iz jezika različitog od jezika teksta treba pisati kurzivom i popratiti prijevodom u zagradi, npr.: *noun phrase* (imenička fraza).

Primjere u radu koji se normalno ne uklapaju u rečenicu u tekstu treba brojčano označiti koristeći arapske brojke u zagradama i odvojiti ih od glavnog teksta

praznim redovima. Ako je potrebno, primjeri se mogu grupirati upotreblom malih slova, a u tekstu se pozivati na primjere: (3), (3a), (3a, b) ili (3 a-b).

Na kraju rukopisa, na posebnoj stranici s naslovom **Literatura**, treba dati cje-
lovit popis korištene literature. Bibliografske jedinice trebaju biti poredane abeced-
nim redom prema prezimenima autora; svaka jedinica u posebnom odjeljku; drugi i
svaki daljnji red uvučen; bez praznih redova između jedinica. Radove istog autora
složiti hronološkim redom, od ranijih prema novijima, a radove jednog autora objav-
ljene u istoj godini obilježiti malim slovima (npr. 2001a, 2001b). Ako se navodi više od
jednog članka iz iste knjige, treba navesti tu knjigu kao posebnu jedinicu pod imenom
urednika, pa u jedinicama za pojedine članke uputiti na cijelu knjigu.

Imena autora po mogućnosti treba dati u cijelosti.

Svaka jedinica treba sadržavati sljedeće elemente, poredane ovim redom i uz
upotrebu sljedećih interpunkcijskih znakova:

- prezime (prvog autora), ime ili inicijal (odvojene zarezom), ime i prezime
drugih autora (odvojene zarezom od drugih imena i prezimena);
- godina objavlјivanja u zagradi iza koje slijedi zarez;
- potpun naslov i podnaslov rada, između kojih se stavlja tačka;
- uz članke u časopisima navesti ime časopisa, godište i broj, te nakon zareza
brojeve stranica početka i kraja članka;
- uz članke u knjigama: prezime i ime urednika, nakon zareza skraćenica ur.,
naslov knjige, nakon zareza broj stranica početka i kraja članka;
- uz knjige i monografije: izdanje (po potrebi), niz te broj u nizu (po potrebi),
izdavač, mjesto izdavanja;
- naslove knjiga i časopisa treba pisati kurzivom;
- naslove članaka iz časopisa ili zbornika treba pisati pod navodnim znacima.

Nekoliko primjera:

Beaugrande, R. de, W. Dressler (1981), *Introduction to Text Linguistics*, Longman,
London

Crystal, David, ur. (1995), *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*,
Cambridge University Press, Cambridge

Ivić, Milka (1979), "O srpskohrvatskim prilozima za način", *Južnoslovenski filolog*
35, 1-18.

Peters, Hans (1993), *Die englischen Gradadverbien der Kategorie booster*, Gunter
Narr Verlag, Tübingen

Thorne, J. P. (1970), "Generative Grammar and Stylistic Analysis", u: J. Lyons, ur.,
New Horizons in Linguistics, 185-197, Penguin Books, Harmondsworth

GUIDELINES FOR AUTHORS

Contributions should be written using standard A4 format (1,5 spacing, Times New Roman 12). Use footnotes rather than endnotes.

Use the following order and numbering of pages:

Page 0: title and subtitle, author's (or authors') name(s) and affiliation, complete address (including e-mail address).

Page 1: title and subtitle, abstract in the language in which the article is written (in case of full-length articles).

Page 2 etc.: body of the article

If the article is written in Bosnian, the summary (on a new page) should be written in English, German, French, or Italian (including the title of the article). If it is written in English or german, the summary should be written in Bosnian.

References, beginning of the new page.

At the end of the article, on a new page, any special matter (i.e. drawings, tables, figures) that could not be integrated into the body of the text.

If sections and subsections in the text are numbered, it should be done with Arabic numerals (e.g. 1./1.1./1.1.1.). Different font types should be used for section titles at different levels:

1. Bold (Times New Roman)

1.1. Numbers in bold, title in bold italics (Times New Roman)

1.1.1. Numbers in roman, title in italics (Times New Roman)

Within the text, citations should be given in brackets, consisting of the author's surname, the year of publication, and page numbers where relevant, e.g. (Jackendoff 2002) or (Bolinger 1972: 246). If the author's name is part of the text, use this form: Allerton (1987: 18) claims...

Quotations should be given between double quotation marks; longer quotations should be indented and set apart from the main body of the text by leaving one blank line before and after, printed in italics, without quotation marks.

Words or phrases in languages other than the language of the article should be in italics and accompanied by a translation in brackets, e.g. *padež* (case).

Examples should be numbered with Arabic numerals between brackets and set apart from the main body of the text by leaving spaces before and after. Use lowercase

letters to group sets of related examples. In the text, refer to numbered items as ((3), (3a), (3a, b) or (3 a-b).

At the end of the manuscript provide a full bibliography, beginning on a separate page with the heading **References**. Arrange the entries separately by the surnames of authors, with each entry as a separate hanging indented paragraph. List multiple works by the same author in ascending chronological order. Use suffixed letters a, b, c, etc. to distinguish more than one item published by a single author in the same year (e.g. 2001a, 2001b). If more than one article is cited from the same book, list the book as a separate entry under the editor's (or editors') name(s), with crossreferences to the book in the entries for each article.

Use given names instead of initials whenever possible.

Each entry should contain the following elements in the order and punctuation given:

- (First) author's surname, given name(s) or initial(s), given name and surname of other authors, year of publication in brackets followed by a comma;
- Full title and subtitle of the work;
- For a journal article: Full name of the journal and volume number, inclusive page numbers;
- For an article in a book: full name(s) of editor(s), ed., title of the book, inclusive page numbers;
- For books and monographs: the edition, volume or part number (if applicable), and series title (if any). Publisher, place of publication;
- Titles of books and journals should be in italics;
- Titles of articles should be in double quotation marks.

Some examples:

Beaugrande, R. de, W. Dressler (1981), *Introduction to Text Linguistics*, Longman, London

Crystal, David, ed. (1995), *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press, Cambridge

Ivić, Milka (1979), "O srpskohrvatskim prilozima za način", *Južnoslovenski filolog* 35, 1-18.

Peters, Hans (1993), *Die englischen Gradadverbien der Kategorie booster*, Gunter Narr Verlag, Tübingen

Thorne, J. P. (1970), "Generative Grammar and Stylistic Analysis" in J. Lyons, ed. *New Horizons in Linguistics*, 185-197, Penguin Books, Harmondsworth

HINWEISE FÜR AUTOREN

Beiträge werden im Standardformat DIN-A4 (1,5-zeilig, Times New Roman, Schriftgröße 12 pt) geschrieben. Gebrauchen Sie Fußnoten und nicht Endnoten.

Gestaltung des Manuskripts und Numerierung:

Seite 0: Titel und Untertitel, Autorennname(n), Institution, Anschrift (einschließlich e-mail)

Seite 1: Titel und Untertitel, Abstract in der Sprache des Textes (bei Be- sprechungen und Artikel)

Seite 2 und weiter: Haupttext

Wenn der Artikel im Bosnischen geschrieben wird, dann wird die Zusammenfassung (auf der neuen Seite) im Englischen, Deutschen, Französischen oder Italienischen geschrieben, einschließlich Titel. Wenn er aber im Englischen oder Deutschen geschrieben wird, dann erfolgt die Zusammenfassung im Bosnischen.

Das Literaturverzeichnis auf der neuen Seite.

Im Anhang sind alle nichttextuellen Teile (Zeichnungen, Tabellen, Abbildungen, u.ä.) beizufügen, die in den Haupttext nicht integriert werden konnten.

Falls Sie Kapitel, Abschnitte und Unterabschnitte numerieren, verwenden Sie eine Dezimalgliederung (1./1.1./1.1.1.). Für verschiedene Ebenen der Untergliederung ist unterschiedliche Schreibweise zu verwenden:

1. fett (Times New Roman).

1.1. die Ziffer fett, die Überschrift fett und kursiv (Times New Roman).

1.1.1. die Ziffer in Grundschrift, die Überschrift kursiv (Times New Roman).

Beim Zitieren im Text sind Autorennname(n) und das Erscheinungsjahr, ggf. auch die Seitennummer nach einem Doppelpunkt anzugeben (alles in Klammern), z.B. (Jackendoff 2002) oder (Bolinger 1972: 246). Ist der Autorennname Bestandteil des Satzes, steht er ausserhalb der Klammern, z.B. Allerton (1987: 18) behauptet, ...

Kürzere Zitate sind mit Anführungszeichen zu eröffnen und zu beschließen, alle längeren Zitate sind als besonderer Absatz zu schreiben, jeweils mit einer Leerzeile vom Rest des Textes getrennt, eingerückt, kursiv, ohne Anführungszeichen.

Fremdsprachige Ausdrücke sind kursiv zu schreiben und in die Sprache des Haupttextes zu übersetzen, die Übersetzung ist in Klammern zu kennzeichnen, z.B. *noun phrase* (Nominalphrase).

Beispiele sind mit arabischen Ziffern in Klammern zu numerieren, ggf. durch Kleinbuchstaben neben den Ziffern zu gruppieren, und vom übrigen Text jeweils durch eine Leerzeile zu trennen. Im Text erfolgt der Bezug auf einzelne Beispiele als (3), (3a), (3a, b) oder (3 a-b).

Auf den Haupttext folgt auf der neuen Seite mit der Überschrift **Literatur** das vollständige Verzeichnis der im Haupttext zitierten Literatur. Die bibliographischen Einheiten sind alphabetisch nach Namen der Autoren zu ordnen, jede Einheit im eigenen Absatz, zweite und alle weiteren Zeilen des Absatzes eingerückt, ohne Leerzeile zwischen Absätzen. Mehrere Schriften desselben Autors sind chronologisch von den älteren zu den neueren zu ordnen, bei gleichem Erscheinungsjahr mit Kleinbuchstaben gekennzeichnet (z.B. 2001a, 2001b). Wenn mehr als ein Artikel aus einem Buch zitiert werden, sind sowohl die Artikel unter Autorennamen und Verweis auf das Buch als auch dieses Buch unter dem Namen des Herausgebers als gesonderte bibliographische Einheiten zu verzeichnen.

Die Autorennamen sind möglicherweise vollständig anzugeben und nicht durch Initiale zu ersetzen.

In jeder bibliographischen Einheit sind folgende Daten anzugeben, in folgender Reihenfolge und Interpunktions:

- Name und Vorname des (ersten) Autors (durch ein Komma getrennt), danach vom ersten Autor durch ein Komma getrennt ggf. Vor- und Name(n) des anderen Autors, bzw. der übrigen Autoren (falls mehrere, jeweils durch ein Komma voneinander getrennt);
- Erscheinungsjahr in den Klammern, mit einem Komma hinter der Klammer;
- Vollständiger Titel und ggf. Untertitel;
- Bei Zeitschriftenartikeln: Name der Zeitschrift und Jahrgang, davon mit einem Komma getrennt die Seitenangabe in der Zeitschrift;
- Bei Beiträgen in Büchern: Vor- und Name des Herausgebers, bzw. der Herausgeber, Hrsg., Titel des Buches, die Seitenangabe im Buch;
- Bei Büchern und Monographien: ggf. Auflage, Reihe und ggf. Nummer (Heft) in der Reihe, Verlag, Erscheinungsort;
- Buch- und Zeitschriftentitel sind kursiv zu schreiben;
- Titel der Artikel sind mit Anführungszeichen zu kennzeichnen;

Einige Beispiele:

Beaugrande, R. de, W. Dressler (1981), *Introduction to Text Linguistics*, Longman, London.

Crystal, D., Hrsg. (1995), *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*, Cambridge University Press, Cambridge

Ivić, Milka (1979), "O srpskohrvatskim prilozima za način", *Južnoslovenski filolog* 35, 1-18.

Peters, H. (1993), *Die englischen Gradadverbien der Kategorie booster*, Gunter Narr Verlag, Tübingen

Thorne, J. P. (1970). “Generative Grammar and Stylistic Analysis” in J. Lyons, Hrsg. *New Horizons in Linguistics.*, 185-97, Penguin Books, Harmondsworth

UDK:

Senada Dizdar

Jezička redakcija:

Autori

Lektura sažetaka na engleskome:

Ksenija Kondali

Dizajn korica:

Eldin Hujević

Priprema:

TDP, Sarajevo

Štampa:

Dobra knjiga, Sarajevo

Tiraž:

200 primjeraka